

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tnu.tj>

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 2 (30)
2023**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

№ 2 (30)
2023

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 196/МҚ-97 аз 12 апрели соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:

Муовини сармуҳаррир:

Котиби масъул:

Азиззода У.А. – д. и. х., профессор

Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор

Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:

Имомзода М.С.

**академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. ф., профессор**

Маҳмудзода М.А.

**академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. х., профессор**

Насриддинзода Э.С.

**д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон**

Авакян С.А.

д. и. х., профессор

Ализода З.М.

д. и. х., профессор

Зоир Қ.М.

д. и. х., профессор

Шарипов Т.Ш.

д. и. х., профессор

Нуриддинов Р.

д. и. с., профессор

Шарофзода Р.Ш.

д. и. х., профессор

Золотухин А.В.

д. и. х., дотсент

Сафарзода Б.А.

д. и. х., профессор

Раҳмон Д.С.

д. и. х., профессор

Чамшедов Қ.Н.

н. и. х., дотсент

Камолзода И.И.

н. и. х., дотсент

Павленко Е.М.

н. и. х., дотсент

Муҳаррирони илмӣ ва мусахҳехон:

Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ғ., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал

№ 2 (30)
2023

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 196/МЧ-97 от 12 апреля 2021 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор:	Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора:	Диноршох А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь:	Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамшедод Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)

Раҳмон О.Э.	Асосҳои методологии таҳқиқи вазъи ҳуқуқи занон дар робита бо вазъи ҳуқуқи шахс	6
Шарофзода Р.Ш., Холиков Н.А.	Истоки и особенности становления правовых систем Таджикистана и Китая: сравнительно-правовой анализ	17
Азиззода У.А., Фарҳодзода В.	Воспитательная функция уголовно-правовой ответственности	29
Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш.	Ҳифзи арзишҳои миллӣ дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон	43
Иброҳимзода Д.К.	Понятие «информация» как условие обеспечения информационной безопасности	58
Шодизода Н.М.	Мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шароити инкишофи нуқтаҳои нави назари илмӣ-методологӣ	69
Азиззода У.А., Файзова М.Р.	Баъзе ҷанбаҳои назариявии институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ	86

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)

Ҳалимзода К.Х.	Хусусиятҳои танзими ҳуқуқи мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист дар мисоли давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкорию Шанхай	101
----------------	--	-----

ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)

Сулаймонов Ф.С., Сайфиддинова М.А.	Особенности налогообложения интеллектуальной собственности: сочетание гражданско-правового и налогово-правового регулирования	114
Муминзода Н.И., Муминзода М.И.	Заминаҳои ҳуқуқи муайян намудани нақши маориф дар низоми иқтисодиёт	122

ҲУҚУҚИ МЕҲНАТ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҚТИМОӢ (ИХТИСОС: 12.00.05) – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.05)

Махмадуллозода Н.Р.	Проблемы правового регулирования и	137
---------------------	------------------------------------	-----

	контроль деятельности частных агентств занятости по найму и трудоустройству мигрантов в Республике Таджикистан	
Бобокалон Ф.М.	Баъзе аз масъалаҳои таносуби шартномаи меҳнатӣ аз шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ оид ба татбиқи меҳнат	145

ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)

Шарипов Р.И., Мирзоев Қ.Х.	Тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр мутобиқи қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон	158
Миралиев Э.Б.	Муҳлати санҷишӣ – унсури ҳатмии шартан татбиқ накардани ҷазо	166
Сайдалиев О.И.	Таърихи инкишофи субъекти маҳсуси ҷиноят дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ	179
Ҳакимов Х.К.	Хавфи ҷамъиятии экстремизм ва оқибатҳои даҳшатбори он дар замони муосир	191

ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)

Искандаров З.Х., Абдуллоева М.К.	Кафолатҳои ҳуқуқии боздоштшуда зимни содир кардани ҷиноят	198
---	---	------------

ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)

Мирзоев А.М.	Вазъи ҳуқуқии каламрави давлатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ	209
Одинаева Н.Х.	К вopросу о понятии юрисдикции государств в международном праве	219

КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ; ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ (ИХТИСОС: 12.00.12) – КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.12)

Саидзода И.И., Раҷабова Ф.Ш.	Таъмини ҳуқуқи инсон ҳангоми амалисозии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ	226
---	--	------------

ТАКРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Холикзода А.Г., Азизи Р., Баҳромбеков В., Шосаидзода Ш.Ш.	Рецензия на монографию профессора Л.Р. Сюкияйнена «Исламское право и диалог культур в современном мире»	236
--	---	------------

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		240
---	--	------------

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТИ ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.01)**

**АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ВАЗӢИ ҲУҚУҚӢИ ЗАНОН
ДАР РОБИТА БО ВАЗӢИ ҲУҚУҚӢИ ШАХС**

Раҳмон Озода Эмомалӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
докторанти кафедраи назария ва
таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Муқарриз: Аззизода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола дар заминаи вазъи ҳуқуқии шахс ҳолати ҳуқуқии воқеии инсон ва шахрванд дар ҷомеа муайян карда мешавад. Тавассути вазъи ҳуқуқии шахс ҳуқуқу озодихо ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқии субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амали ҳуқуқии онҳо, қобилияти субъектии шахс, масъулияти ҳуқуқӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқии шахс муайян карда мешаванд. Мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» дар робита бо мафҳуми «ҳуқуқ», дар заминаи назарияҳои мухталиф оид ба ҳуқуқ муайян карда мешавад. Дар заминаи назарияҳои мухталифи ҳуқуқ мафҳумҳои гуногуни вазъи ҳуқуқии шахс, дар заминаи ин мафҳумҳо бошад, концепсияҳои мухталифи вазъи ҳуқуқӣ, ба мисли концепсияи сотсиалистии вазъи ҳуқуқии шахс, концепсияи исломии вазъи ҳуқуқии шахс, концепсияи ғарбии вазъи ҳуқуқии шахс ва дигар истифода мешаванд. Хулоса пешниҳод мешавад, ки вазъи ҳуқуқии шахс дар ин ё он давлат дар заминаи қонунгузории миллии, унсурҳои фарҳангӣ-маънавии низомии ҳуқуқии миллии, анъанаҳои ҳуқуқии миллии муайян карда мешавад. Вазъи ҳуқуқии шахс ҳамчун категорияи илмӣ назарияи давлат ва ҳуқуқ дар робита бо мафҳумҳои «шахс», «инсон», «шахрванд», «ҳуқуқҳои инсон», «ҳуқуқҳои шахрванд», «вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд», «қобилияти субъектӣ», «қобилияти ҳуқуқдорӣ», «субъекти ҳуқуқ», «субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ», ки категорияҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ мебошанд, таҳқиқ мешавад. Хулоса асоснок карда мешавад, ки вазъи ҳуқуқии шахс ҳамчун категорияи илмӣ назарияи давлат ва ҳуқуқ ташаккулу инкишоф ёфта, имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи олимони ин соҳа қарор дорад. Айни замон бо баробари инкишофи илм мафҳумҳои «ҳуқуқҳои инсон», «масъулияти шахс», «ҷавобгарии ҳуқуқӣ» ва дигар, ки мазмуни вазъи ҳуқуқии шахсро ташкил медиҳанд, тағйир меёбанд. Дар натиҷа мафҳуми илмӣ «вазъи ҳуқуқии шахс» низ инкишоф меёбад.

Калидвожаҳо: Вазъи ҳуқуқии шахс, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шахрванд, ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои инсон, ҳуқуқҳои субъективӣ, уҳдадорихои ҳуқуқӣ, субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ, қобилияти ҳуқуқдорӣ, қобилияти амали ҳуқуқӣ, қобилияти субъектии шахс, масъулияти ҳуқуқӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, шахс, инсон, шахрванд, ҳуқуқҳои инсон.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЖЕНЩИН В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ

Рахмон Озода Эмомали,
кандидат юридических наук, докторант
кафедры теории и истории государства
и права юридического факультета
Таджикского национального
университета

Рецензент: Аззизода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье в рамках правового статуса личности определяется фактическое правовое положение человека и гражданина в обществе. Посредством правового статуса личности определяются права, свободы и обязанности человека и гражданина, субъективные права и юридические обязанности субъектов правоотношений, в частности, их правоспособность и дееспособность, правовая субъектность личности, позитивная и негативная юридическая ответственность. Понятие «правового статуса личности» анализируется в контексте понятия «право, на основе различных теорий права. На основе различных теорий права используются различные понятия правового статуса личности, а на их основе – различные концепции правового статуса, такие, как социалистическая концепция правового статуса личности, исламская концепция правового статуса личности, западная концепция правового статуса личности и др. Представлен вывод о том, что правовой статус личности определяется в том или ином государстве на основе национального законодательства, культурно-духовных компонентов правовой системы, традиций национального права. Правовой статус личности анализируется как категория теории государства и права, во взаимосвязи с понятиями «личность», «человек», «гражданин», «права человека», «права гражданина», «основные обязанности человека и гражданина», «субъектная правоспособность», «правоспособность», «субъект права», «субъект правоотношений, которые являются категориями теории государства и права. Обоснован вывод, что правовой статус личности развивается как научная категория теории государства и права, а ныне находится в центре внимания ученых данной сферы. В то же время по мере развития науки понятия «права человека», «ответственность

личности», «юридическая ответственность» и др., отражающие содержание правового статуса личности, подвержены изменениям. В результате научное понятие «правового статуса личности» развивается в данном направлении.

Ключевые слова: Правовой статус личности, правовое положение человека и гражданина, права, свободы и обязанности человека, субъективные права, юридические обязанности, субъекты правоотношений, правоспособность, дееспособность, субъектная правоспособность, ответственность, юридическая ответственность, право, личность, человек, гражданин, права человека.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF LEGAL STATUS OF WOMEN IN THE CONTEXT OF THE LEGAL STATUS OF THE INDIVIDUAL

Rahmon Ozoda Emomali,

candidate of legal science, doctoral student of the Department of Theory and History of State and Law of the Faculty of Law of the Tajik National University

Reviewer: Doctor of law science, Professor Azzizoda U.A.

Annotation: In the article, within the framework of the legal status of the individual, the actual legal status of a person and a citizen in society is defined. Through the legal status of the individual the rights, freedoms and duties of the individual and citizen, subjective rights and legal duties of the subjects of legal relations, in particular their legal capacity and capacity to act, legal subjectivity of the individual, positive and negative legal responsibility are determined. The concept of the "legal status of the individual" is analysed in the context of the concept of law on the basis of various theories of law. On the basis of different theories of law, different concepts of legal status of the individual, and on their basis - different concepts of legal status, such as the socialist concept of legal status of the individual, the Islamic concept of legal status of the individual, the Western concept of legal status of the individual, etc. The conclusion is presented that the legal status of an individual is determined in a particular state on the basis of national legislation, cultural and spiritual components of the legal system, traditions of national law. Legal status of the individual is analysed as a category of state and law theory, in interconnection with the notions of "personality", "individual", "citizen", "human rights", "rights of citizen", "main duties of man and citizen", "subject legal capacity", "legal capability", "subject of law", "subject of legal relations", which are the categories of state and law theory. The conclusion that the legal status of the individual develops as a scientific category of the theory of state and law, and is now the focus of the attention of scientists of this sphere is substantiated. At the same time as the development of science, the concepts of "human rights", "responsibility of the

individual", "legal responsibility" and others, reflecting the content of the legal status of the individual, are subject to change. As a result, the scientific notion of the "legal status of the individual" is evolving in this direction.

Keywords: Legal status of person, legal status of person and citizen, human rights, freedoms and duties, subjective rights, legal duties, subjects of legal relations, legal capacity, ability to act, subjective legal capacity, responsibility, legal liability, law, personality, person, citizen, human rights.

Вазъи ҳуқуқии шахс объекти мубрам ва муҳимми таҳқиқоти илмӣ буда, дар маркази таваҷҷуҳи олимон қарор дорад. Айни замон вазъи ҳуқуқии занон намуди вазъи ҳуқуқии шахс буда, хусусиятҳои худро дорад. Ақидаи мазкур бо омилҳои зерин собит мегардад:

1. Вазъи ҳуқуқии занонро дар заминаи вазъи ҳуқуқии шахс таҳқиқ намудан мумкин аст. Вазъи ҳуқуқии шахс мафҳуми илмии умумӣ буда, намуди гуногуни вазъи ҳуқуқии шахсро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат вазъи ҳуқуқии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли, ба мисли занон, нафақахӯрон, ятимон, маъжубон, донишҷӯён ва дигарон ҳама қарда мешаванд. Бе таҳқиқи вазъи ҳуқуқии шахс ҳама тарафа ва пурра муайян намудани мафҳуми «вазъи ҳуқуқии занон» ғайриимкон аст.

2. Вазъи ҳуқуқии занон як қатор хусусиятҳои умумӣ ва махсус дорад. Хусусиятҳои умумии вазъи ҳуқуқии занон дар робита бо вазъи ҳуқуқии шахс муайян қарда мешаванд. Хусусиятҳои умумии вазъи ҳуқуқии занон бо хусусиятҳои вазъи ҳуқуқии шахс шабоҳат доранд, зеро зан ба ҳайси шахс, инсон, шахрванд, субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ё шахси воқеӣ баромад мекунад. Айни замон вазъи ҳуқуқии занон хусусиятҳои хоси худро дорад, ки бо ҳолати воқеии занон, табиати биологиву физиологии онҳо муайян қарда мешаванд.

3. Барои таҳқиқи ҳама тарафа ва амиқи вазъи ҳуқуқии занон зарурати таҳқиқи мафҳумҳои «шахс», «инсон», «шахрванд», «шахси воқеӣ» эҳсос мегардад. Бидуни донишҳои умумии назариявӣ оид ба мафҳум, унсурҳо, хусусиятҳо ва намудҳои вазъи ҳуқуқии шахс, ки зимни таҳқиқоти назариявӣ муайян қарда мешаванд, ба даст овардани маълумоти дақиқ роҷеъ ба вазъи ҳуқуқии занон мушкил аст.

Бо дарназардошти ҳолатҳои дар боло зикршуда зарурати таҳқиқи вазъи ҳуқуқии шахс муайян қарда мешавад.

Шахс унсури марказии низоми давлативу ҳуқуқии ҳама, субъекти фаъоли ҳаёти ҳуқуқӣ, иштирокчии муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ (маданӣ, меҳнатӣ, оилавӣ, молиявӣ ва дигар), соҳибмулк ва иштирокчии муносибатҳои моликиятӣ, дорандаи ҳуқуқу озодиҳо мебошад. Шахс дар муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигари ҷамъиятӣ фаъолона ширкат меварзад. Шахс субъекти шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, қонуният ва дигар падидаҳои ҳаёти ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад.

Тавре мушоҳида мешавад, ҳамаи мафҳумҳои илмии назариявӣ, аз қабيلي «муносибатҳои ҳуқуқӣ», «ҳуқуқу озодиҳо», «вазифаҳо», «масъулият», «ҷавобгарии ҳуқуқӣ», «қонуният», «шуури ҳуқуқӣ»,

«фарҳанги ҳуқуқӣ», «тарбияи ҳуқуқӣ» ва дигар бо шахс робитаи зич доранд. Зимни таҳқиқи ин ва дигар мафҳумҳои илмии назариявӣ ҳатман ҳолати иҷтимоӣ ва вазъи ҳуқуқии шахс ба ҳайси иштирокчии муносибатҳои ҷамъиятӣ, субъекти ҳуқуқ, субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ, соҳибмулк ва ғайра ба инобат гирифта мешавад.

Таҳқиқоти мафҳуми ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд, озодиҳои шахс, масъулияти шахс бо дарназардошти вазъи ҳуқуқии шахс, аз ҷумла мафҳумҳои «шахс», «инсон», «қобилияти ҳуқуқдорӣ», «қобилияти амали ҳуқуқӣ», «қобилияти деликтӣ» ва дигар ба сомон мерасад. Мафҳумҳои «субъекти ҳуқуқ», «субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ» ва дигар ҳатман дар робита бо мафҳумҳои «шахс», «инсон», «шахрванд», «шахси воқеӣ» таҳлил карда мешаванд.

Бо вазъи ҳуқуқии шахс сатҳи рушди ҷомеа, навъи давлат, аз ҷумла давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ, сифати ҳаёти инсон, вазъи демографӣ, инкишофи ҳаёти сиёсӣ, пешрафти низоми ҳуқуқӣ, обрӯву эътибори давлатро дар арсаи байналмилалӣ муайян мекунад. Вазъи ҳуқуқии шахс ҳолати воқеии танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳифз ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, масъулияти ҳуқуқии шахс, риоя ва иҷрои қонунҳо, иҷрои вазифаҳои конститутсионӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, робитаи ҳуқуқии байни давлат ва шахсро дар ин ё он марҳилаи инкишофи таърихӣ, дар ин ё он давлат муайян мекунад.

Зимни таҳқиқи илмии сарчашмаҳои таърихӣ маҳз вазъи ҳуқуқии шахс дар давраҳои ҷудогонаи инкишофи таърихӣ аз сатҳи рушди давлатдорӣ ва низоми ба он мувофиқи ҳуқуқӣ далолат мекунад. Чунончи, таҳлили илмии инкишофи таърихии вазъи ҳуқуқии замон дар сарзамини таърихии тоҷикон сатҳи пешрафти низоми давлативу ҳуқуқиро муайян мекунад.

Дар Тоҷикистони соҳибистиклол, ба мисли давлатҳои дигари ҷаҳони мутамаддин, вазъи ҳуқуқии шахс, аз ҷумла ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, риоя ва таъмини онҳо, иштироки шахс дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ, тарзу усулҳои бештар диспозитивии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, кафолатҳои ҳифзи судии шахс ба ҳайси нишондиҳандаи сатҳи рушди давлат баромад мекунад. Онҳо ҳолати воқеии шахсро дар давлат нишон дода, чун нишондиҳандаи умумии сифати ҳаёти шахс ба инобат гирифта мешаванд.

Дар ҷараёни таҳқиқи таносуби давлат ва шахс назарияҳои мухталиф, аз қабилӣ назарияҳои либералӣ, сотсиалистӣ, исломӣ, демократӣ ва дигар пешбарӣ шудаанд. Дар ин назарияҳо бештар вазъи ҳуқуқии шахс ба ҳайси маҳаки муайянкунандаи таносуби байни давлат ва шахс ба инобат гирифта мешавад. Тавассути он моҳияти авторитарӣ, тоталитарӣ ё демократии давлат муайян карда мешавад.

Мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» аз ҷумлаи мафҳумҳои илмии муҳоҷисавӣ буда, оид ба он нуқтаҳои назари мухталиф ҷой доранд. То ба ҳол оид ба мафҳуми зикршуда ақидаи умумии пазируфташуда пешбарӣ нашудааст. Мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» ҷузъи таркибии мафҳумҳо ва категорияҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ буда, дар рафти таҳлилҳои илмӣ пешбарӣ шудааст. Чунин нуқтаи илмиро аксари муаллифон эътироф

мекунанд. Аз чумла, ба андешаи Н.Н. Тарасов, мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» ба мисли мафҳумҳои «низоми ҳуқуқӣ», «татбиқи ҳуқуқ» ва ғайра мафҳуми илмии ҳуқуқӣ буда, дар ҷараёни таҳқиқоти илмӣ пешбарӣ ва муайян карда мешавад¹. Дар пешбарии мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс», таҳқиқи мафҳум, нишонаҳо, сохт ва намудҳои он олимони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ саҳми ҳалкунанда доранд.

Айни замон мафҳуми илмии «вазъи ҳуқуқии шахс», ки дар назарияи давлат ва ҳуқуқ аз лиҳози илмӣ ва методологӣ муайян карда мешавад, дар илмҳои ҳуқуқшиносии соҳавӣ, аз ҷумла ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи оила, ҳуқуқи маъмурӣ ва дигар истифода мешавад. Дар ин замина вазъи ҳуқуқии конституционӣ, вазъи ҳуқуқии маъмурӣ, вазъи ҳуқуқии оилавии шахс омӯхта мешавад. Аз ин хотир, вазъи ҳуқуқии шахс мафҳуми илмӣ буда, дар ҳамаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ васеъ истифода мешавад.

Мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» дар қонунгузорӣ бевосита истифода намешавад. Вале вазъи ҳуқуқии шахс дар робита бо ҳуқуқу озодиҳои шахс, вазифаҳои конституционии шахс, уҳдадорҳои ҳуқуқии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ, масъулияти ҳуқуқии шахс, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амали ҳуқуқии шахс дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Аз ин нуқтаи назар, вазъи ҳуқуқии шахс мазмуни амалӣ низ дорад.

Бар замми ин, аз вазъи ҳуқуқии шахс, ки дар конституция, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда мешавад, ҳолати ҳуқуқии воқеии инсон ва шахрванд дар оила, ташкилот, муассиса, корхона ва умуман дар ҷомеа, андозаи озодии ӯ, амалӣ гардидани ҳуқуқҳои шахс, теъдод ва кафолати ҳуқуқу озодиҳои шахс, вазифа ва масъулияти шахс вобастагӣ доранд.

Барои ҳамин, вазъи ҳуқуқии шахс масъалаи мубрам ва ҳаётан муҳимми илм ва амалия маҳсуб шуда, дар маркази таваҷҷуҳи муҳқиқони зиёд қарор дорад. Тавре Е.А. Лукашева қайд мекунад, вазъи ҳуқуқии инсон ва шахрванд яке аз категорияҳои муҳимми сиёсӣ-ҳуқуқӣ буда, бо сохти иҷтимоии аҳоли, сатҳи демократия, ҳолати қонуният алоқа дорад².

Аксари олимони муътақиданд, ки таҳлили мафҳум, хусусиятҳо, унсурҳо ва инкишофи вазъи ҳуқуқии шахс аҳаммияти калон дорад³.

Таҳқиқи вазъи ҳуқуқии шахс аҳаммияти зерин дорад:

¹ Ниг.: Тарасов Н.Н. Объект и предмет юридической науки: подходы и методологические смыслы различия // Правоведение. – 2010. – № 1 (288). – С. 25.

² Ниг.: Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. чл.-корр. РАН, Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА, 2002. – С. 91. 573 с.

³ Ниг.: Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. – М., 2008; Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М., 1979; Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М., 1997; Кучинский В.А. Личность, свобода, право. – М., 1978; Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан. – М., 1966; Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов, 1972; Проблемы теории права. – Саратов, 2003; Новоселов В.И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. – Саратов, 1976; Орзих М.Ф. Право и личность. – М., 1975; Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. – М., 1974; Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. – М., 2007; Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. – М., 2013.

1. Дар заминаи вазъи ҳуқуқии шахс ҳолати ҳуқуқии воқеии инсон ва шахрванд дар ҷомеа муайян карда мешавад. Аз ин хотир, вазъи ҳуқуқии шахс бо мақсади аниқ намудани ҳолати ҳуқуқии воқеии шахс дар ин ё он кишвар, дар давраҳои мухталифи инкишофи таърихӣ, муқоисаи ҳолати ҳуқуқии шахс дар мамлакатҳои мухталиф истифода мешавад.

2. Тавассути вазъи ҳуқуқии шахс ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорӣҳои ҳуқуқии субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амали ҳуқуқии онҳо, қобилияти субъектии шахс, масъулияти ҳуқуқӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқии шахс муайян карда мешаванд.

3. Вазъи ҳуқуқии шахс мафҳуми тағйирёбанда буда, дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ ҳолати ҳуқуқии гуногуни шахсро ифода мекунад. Ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои шахс, ки дар давраҳои ҷудогонаи инкишофи таърихӣ инкишофи меёбанд, боиси тағйири вазъи ҳуқуқии шахс мегарданд. Омӯзиши инкишофи вазъи ҳуқуқии шахс имкон медиҳад, ки инкишофи ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои шахс муайян карда шавад. Аз ин лиҳоз, таҳқиқи инкишофи вазъи ҳуқуқии замон дар сарзамини таърихӣ тоҷикон ва Тоҷикистони муосир барои муайян намудани қонуниятҳо ва самтҳои инкишофи таърихӣ вазъи ҳуқуқии замон аҳаммияти илмӣ дорад.

4. Вазъи ҳуқуқии шахс унсурҳои гуногун дорад. Ҳуқуқҳои шахс, озодӣ, вазифаҳои шахс, масъулияти ҳуқуқӣ, қобилияти ҳуқуқдорӣ, қобилияти амали ҳуқуқӣ, ки унсурҳои мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» мебошанд, айни замон падидаҳо ва мафҳумҳои мустақили илмӣ ва амалӣ буда, алоҳида таҳқиқ карда мешаванд. Унсурҳои зикршуда дар назарияи давлат ва ҳуқуқ, таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, илми ҳуқуқи инсон, таърихи ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи маъмурӣ ва дигар илмҳои соҳавии ҳуқуқӣ омӯхта мешаванд. Аммо ҳамаи ин унсурҳо дар якҷоягӣ мазмуни вазъи ҳуқуқии шахсро муайян мекунанд. Вазъи ҳуқуқии шахсро бидуни унсурҳои зикршуда муайян намудан ғайриимкон аст. Аз ин хотир, вазъи ҳуқуқии шахс проблемаи комплексӣ буда, истифодаи донишҳои гуногуни назариявии ҳуқуқиро муттаҳид намуда, айни замон барои инкишофи минбаъдаи онҳо мусоидат менамояд.

Зимни таҳқиқи мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» нуктаҳои зерини методологиро мебарояд ба инобат гирифт.

1. Мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» дар робита бо мафҳуми «ҳуқуқ», дар заминаи назарияҳои мухталиф оид ба ҳуқуқ муайян карда мешавад. Хусусиятҳо, нишонаҳо, унсурҳои «вазъи ҳуқуқии шахс» дар иртибот бо мафҳуми ҳуқуқ муайян карда мешаванд. Мафҳуми шахс, инсон ва шахрванд, таносуби ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои шахрванд, робитаи байни ҳуқуқҳо ва вазифаҳои шахс, мафҳуми субъекти ҳуқуқ, ки барои таҳлили мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» аҳаммияти аввалиндараҷа доранд, унсурҳои ҷудонашавандаи назарияи ҳуқуқ маҳсуб мешаванд.

Айни замон мафҳумҳои зикршуда дар назарияҳои мухталифи ҳуқуқ, аз ҷумла назарияҳои неопозитивӣ, фитрӣ-ҳуқуқӣ, сотсиологӣ, фалсафӣ, антропологӣ, интегралӣ ва дигар якхел дарку тавсиф карда намешаванд.

Дар заминаи назарияҳои мухталифи ҳуқуқ мафҳумҳои гуногуни вазъи ҳуқуқии шахс, дар заминаи ин мафҳумҳо бошад, концепсияҳои мухталифи вазъи ҳуқуқӣ, ба мисли концепсияи сотсиалистии вазъи ҳуқуқии шахс, концепсияи исломии вазъи ҳуқуқии шахс, концепсияи ғарбии вазъи ҳуқуқии шахс ва дигар истифода мешаванд. Барои ҳамин, таҳлили илмии вазъи ҳуқуқии шахс бояд дар робита бо назарияи муайяни ҳуқуқ сурат гирад.

2. «Вазъи ҳуқуқии шахс» мафҳуми илмӣ буда, дар чараёни таҳқиқоти назариявии умумӣ ва соҳавӣ, мутобикан дар илми назарияи давлат ва ҳуқуқ ва илмҳои соҳавии ҳуқуқӣ пешкаш ва таҳлил карда мешавад. Аз ин хотир, дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои умумӣ ва соҳавии «вазъи ҳуқуқии шахс» пешкаш мешаванд. Мафҳумҳои умумӣ асосҳои умумии вазъи ҳуқуқии шахсро муайян мекунанд. Ба сифати чунин асосҳои умумӣ муқаррароти меъёрии байналмилалӣ ё конститутсионӣ истифода мешаванд. Мафҳумҳои умумӣ хусусияти умуминазариявӣ дошта, дар натиҷаи таҳлили «вазъи ҳуқуқии шахс» чун категорияи назарияи давлат ва ҳуқуқ пешбарӣ карда мешаванд. Дар илмҳои соҳавӣ мафҳумҳои ба онҳо мувофиқ, аз қабилӣ вазъи ҳуқуқии конститутсионӣ, маъмурӣ, оилавӣ ва дигар истифода мешаванд.

3. Вазъи ҳуқуқии шахс категорияи илмӣ назарияи давлат ва ҳуқуқ мебошад. Мафҳумҳои «шахс», «инсон», «шаҳрванд», «ҳуқуқҳои инсон», «ҳуқуқҳои шаҳрванд», «вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд», «қобилияти субъектӣ», «қобилияти ҳуқуқдорӣ», «субъекти ҳуқуқ», «субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ», ки категорияҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ мебошанд, дар чараёни таҳқиқи мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» ҳатман ба инобат гирифта мешаванд. Вазъи ҳуқуқии шахс ҳамчун категорияи илмӣ назарияи давлат ва ҳуқуқ ташаккули инкишоф ёфта, имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи олимони ин соҳа қарор дорад. Айни замон бо баробари инкишофи илм мафҳумҳои «ҳуқуқҳои инсон», «масъулияти шахс», «ҷавобгарии ҳуқуқӣ» ва дигар, ки мазмуни вазъи ҳуқуқии шахсро ташкил медиҳанд, тағйир меёбанд. Дар натиҷа мафҳуми илмӣ «вазъи ҳуқуқии шахс» низ инкишоф меёбад.

4. Мафҳуми илмӣ «вазъи ҳуқуқии шахс» шакли ифодаи ҳолати ҳуқуқии воқеии шахс маҳсуб мешавад. Ҳолати ҳуқуқии воқеии шахс нишонаи амалӣ гардидани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои шахс мебошад. Ҳолати ҳуқуқии воқеии субъектони муносибатҳои ҳуқуқии конститутсионӣ, маъмурӣ, граждонӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, муҳофизатӣ, экологӣ ва дигар шакли ифодаи вазъи ҳуқуқии онҳост. Аз ин хотир, мафҳуми илмӣ «вазъи ҳуқуқии шахс» ҳолати воқеии субъектони ҳуқуқро ифода мекунад. Зимни таҳлили мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» ҳолати ҳуқуқии воқеии шахс ҳатман ба инобат гирифта мешавад.

5. Вазъи ҳуқуқии шахс шакли ифодаи ҳуқуқии ҳолати воқеии шахс дар ҷомеа мебошад. Ҳолати воқеии шахс дар ҷомеа бо меъёрҳои ахлоқӣ, одатӣ, оилавӣ, динӣ, корпоративӣ, сиёсӣ, эстетикӣ, анъанаҳои миллӣ муайян карда мешавад. Бо дарназардошти ин меъёрҳо ҳолати воқеии шахс дар оила, ҷойи зист, иттиҳодия ва умуман дар ҷомеа муайян карда мешавад. Агар ҳолати воқеии шахс бо меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян карда

шавад, пас он шакли вазъи ҳуқуқиро касб мекунад. Вазъи ҳуқуқии шахс шакли ифодаи ҳолати воқеии шахс тавассути муқаррар намудани ҳуқуқу вазифаҳои шахс маҳсуб мешавад.

Айни замон хусусиятҳои ҳолати воқеии шахс ба вазъи ҳуқуқии шахс таъсир мерасонанд. Чунончи, шуури ахлоқӣ, меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ, анъанаҳои миллӣ, психология, менталитет, шуури динӣ, анъанаҳои оилавӣ ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ ба вазъи ҳуқуқии шахс таъсир мерасонанд. Шахс ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои хешро дар робита бо шуури ахлоқӣ, арзишҳои оилавӣ ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ, ки таърихан дар ҷомеа ташаккулу инкишоф ёфта, аз насл ба насл мегузаранд ва дар ҳаёти ҳамагӯза мунтазам риоя карда мешаванд, амалӣ мекунад. Аз ҷумла, ба ном «арзишҳои нави иҷтимоӣ» дар соҳаи никоҳи ҳамчинсӣ, тарбияи фарзанд, иваз намудани чинс ва дигар, ки дар мамолики Ғарб паҳн мешаванд, дар ҷомеаи Тоҷикистон қобили қабул нестанд, чунки муҳолифи арзишҳои ахлоқӣ, динӣ, оилавии тоҷикон мебошанд.

6. Мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» дар ҳолати инкишофи мунтазам қарор дошта, тағйирёбанда аст. Бо пешрафти ҷомеа ҳолати ҳуқуқии воқеии шахс ва мутаносибан мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» тағйир меёбанд. Чунончи, вазъи ҳуқуқии шахс дар ҷомеаи шӯравӣ ва дар ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон фарқи куллӣ дорад. Айни замон бо баробари инкишофи ҷомеа вазъи ҳуқуқии шахс такмил меёбад, чунки ҳолати ҳуқуқии аслии инсонро дар робита бо ҳуқуқу озодиҳои ӯ муайян мекунад. Васеъ шудани теъдоди ҳуқуқҳои инсон, бештар гардидани шароити зиндагии арзандаи инсон, таҳкими кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон дар партави рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ боиси такмили вазъи ҳуқуқии шахс мегарданд.

7. Имрӯз мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» аз унсурҳои миллӣ ва байналмилалӣ иборат аст. Вазъи ҳуқуқии шахс дар ин ё он давлат дар заминаи қонунгузории миллӣ, унсурҳои фарҳангӣ-маънавии низоми ҳуқуқии миллӣ, анъанаҳои ҳуқуқии миллӣ муайян карда мешавад. Чунончи, ҳуқуқу озодиҳои инсон, ки таҳкурсии вазъи ҳуқуқии шахс мебошанд, дар кишварҳои мухталиф, аз ҷониби халқу миллатҳои гуногун бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳанги миллии онҳо дарк карда мешаванд. Аз ҷумла, озодии беинтиҳои инсон дар соҳаи никоҳ, оиладорӣ, тарбияи фарзанд, таҳсили мактабӣ ва дигар, ки дар мамолики Ғарб ҳоло ба ҷашм расида, арзишҳои диниву ахлоқиро ҳалалдор мекунад, муқовимати халқҳои минтақаҳои дигарро ба миён меоварад.

Айни замон вазъи ҳуқуқии шахс имрӯз бо меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла дар соҳаи ҳуқуқу вазифаҳои инсон муайян карда мешавад. Вази ҳуқуқии шахс бо шумораи зиёди санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ танзим карда мешавад. Аз ин хотир, мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» паҳлуҳои миллӣ ва байналмилалӣ дошта, унсурҳои фарҳангӣ-маънавии вазъи ҳуқуқии шахс афзалияти бештар доранд. Чунончи, вазъи ҳуқуқии замон дар Тоҷикистони соҳибистиклол хусусиятҳои ба худ хос дошта, ҳамеша фарҳанги миллӣ, анъанаҳои миллӣ ва маънавиёти тоҷикон, алалхусус арзишҳои динӣ ва ахлоқиро инъикос мекунад.

Ҳамаи ин нуктаҳои илмӣ, ки болотар зикр гардиданд, дар ҷараёни таҳқиқи мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс», аз он ҷумла вазъи ҳуқуқии занон бояд ба инобат гирифта шаванд.

Адабиёт:

1. Тарасов Н.Н. Объект и предмет юридической науки: подходы и методологические смыслы различия // Правоведение. – 2010. – № 1 (288). – С. 25.
2. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. чл.-корр. РАН, Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА, 2002. – 573 с.
3. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. – М., 2008. – 448с.
4. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М., 1979. – 229 с.
5. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М., 1997. 299 с.
6. Кучинский В. А. Личность, свобода, право. – М., 1978. – 199 с.
7. Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан. – М., 1966. – 56 с.
8. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов, 1972. – 292 с.
9. Матузов Н.И. Проблемы теории права. - Саратов, 2003. – 512 с.
10. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. – Саратов, 1976. – 217 с.
11. Орзих М Ф. Право и личность. - М., 1975. – 269 с.
12. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. – М., 1974. – 246 с.
13. Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. – М., 2007. – 383 с.
14. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. – М., 2013. – 652 с.

ИСТОКИ И ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ПРАВОВЫХ СИСТЕМ ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Шарофзода Рустам Шароф,
профессор кафедры теории и истории
государства и права юридического
факультета ТНУ, д.ю.н.
Тел.: +992 901000770
E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Холиков Нурмухаммад Абдурахимович,
ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ
Тел.: +992 903081081
E-mail: halim2006@yandex.ru

Научный руководитель: Шарофзода Р.Ш., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Искандаров Ш.Ф., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье рассматриваются истоки и особенности становления правовых систем Таджикистана и Китая и проводится сравнительно-правовой анализ. Правовые системы Таджикистана и Китая в связи с особенностями правовой развития их народов и истории формирования права и обособленной политической культуры имеют, как однородные общеправовые источники права, так и особенные правовые источники. Стоя на позиции всеобщности феномена права, как социального регулятора и восприятия общих признаков права и их источников, можно говорить о множестве совпадающих элементов и функций источников права Таджикистана и Китая, как в истории, так и в современности. Но каждая правовая система в ракурсе множества особенностей и традиций исторических народов Китая и Таджикистана, также имеют много частного и особенного, которые при сравнительном анализе явно выделяясь. Эти особенности в конечном счете представляют самобытность их правовых систем, в частности, источников права и их отличительных черт.

Ключевые слова: Исток, государство, система права, правовая система, права, нормы права, правовая семья, принципы права, правосознание, правотворчество, культура, цивилизация, сравнения.

САРЧАШМА ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ТОҶИКИСТОН ВА ЧИН: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҲУҚУҚӢ

Шарофзода Рустам Шароф,

профессори кафедраи назария ва таърихи
давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ, д.и.х.

Тел.: +992 901000770

E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Холиқов Нурмуҳаммад Абдурахимович,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел.: +992 903081081

E-mail: halim2006@yandex.ru

Роҳбари илмӣ: Шарофзода Р.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Искандаров Ш.Ф., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои сарчашма ва хусусиятҳои ташаккули низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чини қадим мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин вобаста ба вижагиҳои рушди ҳуқуқии халқҳои худ ва таърихи ташаккули ҳуқуқ ва фарҳанги алоҳидаи сиёсӣ ҳам сарчашмаҳои яхелаи умумии ҳуқуқии ҳуқуқ ва ҳам сарчашмаҳои махсуси ҳуқуқӣ доранд. Бо назардошти мавқеи универсалии падидаи ҳуқуқ ҳамчун танзимгари иҷтимоӣ ва дарки аломатҳои умумии ҳуқуқ ва сарчашмаҳои онҳо, метавон аз бисёр унсурҳо ва вазифаҳои ба ҳам мувофиқ омадани сарчашмаҳои ҳуқуқ дар Тоҷикистон ва Чин ҳарф зад, чи дар таърих ва чи дар замони муосир. Аммо ҳар як низоми ҳуқуқӣ аз нигоҳи бисёр вижагиҳо ва суннатҳои таърихии халқҳои таърихии Чину Тоҷикистон низ дорои хосиятҳои зиёд ва махсус аст, ки дар таҳлили муқоисавӣ баръало намоён мешаванд. Ин хусусиятҳо дар ниҳояти қор махсусияти низомҳои ҳуқуқии онҳо, аз ҷумла сарчашмаҳои ҳуқуқ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро ифода мекунанд.

Калидвожаҳо: Сарчашма, давлат, низоми ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, меъёрҳои ҳуқуқ, оилаи ҳуқуқӣ, принципҳои ҳуқуқ, шуури ҳуқуқӣ, қонунэҷодкунӣ, фарҳанг, тамаддун, муқоиса.

ORIGINS AND PECULIARITIES OF THE FORMATION OF THE LEGAL SYSTEMS OF TAJIKISTAN AND CHINA: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Sharofzoda Rustam Sharof,

professor of the Theory and History of State
and Law Department, Faculty of Law,
TNU, Doctor of Law

Phone: +992 901000770

E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Kholikov Nurmuhammad Abdurahimovich,

assistant at the Department of Human
Rights and Comparative Law of the Law
Faculty of TNU

Phone.: +992 903081081

E-mail: halim2006@yandex.ru

Research supervisor: Shrofzoda R.Sh., doctor of legal sciences, Professor

Reviewer: Iskandarov Sh.F., candidate of legal Sciences, docent

Annotation: The article examines the origins and peculiarities of the formation of the legal systems of Tajikistan and China and conducts a comparative legal analysis. The legal systems of Tajikistan and China, in connection with the peculiarities of the legal development of their peoples and the history of the formation of law and a separate political culture, have both homogeneous general legal sources of law and special legal sources. Standing on the position of the universality of the phenomenon of law, as a social regulator and the perception of common signs of law and their sources, one can speak of many coinciding elements and functions of the sources of law in Tajikistan and China, both in history and in modern times. But each legal system, in terms of many features and traditions of the historical peoples of China and Tajikistan, also has a lot of private and special, which clearly stand out in a comparative analysis. These features ultimately represent the identity of their legal systems, in particular, the sources of law and their distinctive features.

Keywords: State, system of law, legal system, law, norms of law, legal family, principles of law, legal consciousness, law-making, culture, civilization, comparisons.

В древнекитайской правовой культуре особое влияние оказало учение Конфуция. Конфуций (551-479 до н.э.) работал на различных должностях у правителей нескольких царств. Он оставил после себе заметный положительный след⁴ в истории права и управления. Гармоничное общество, согласно учению Конфуция, созданное на основе «веления

⁴ См.: Конфуций. Суждения и беседы / Конфуций; пер. с кит. П.С. Попова. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2015. – 244 с.

Небес» – это совокупность групп (объединений людей), каждая из которых должна существовать в социальных и правовых условиях, максимальных для осуществления отведенных ей функций. Главной идеей такого объединения является идея «сяо» – сыновней любви, почитания старших, а также вышестоящих на иерархической лестнице. Требование строгого соблюдения «ли», находящего выражение в скрупулезно разработанном ритуале, определяло особое, принципиально отличное от легистов, отношение конфуцианцев к законодательной форме, как к некоему мерилу, образцу правильного поведения, не требующему во всех случаях ни строгого соблюдения, ни обязательной судебной защиты.

В древнетаджикской правовой культуре видное место занимало религиозно-правовое учение Заратустры. Зороастризм фактически заложил фундамент нравственно-правовой культуры древних таджиков до эпохи средневековья. Источники права зороастризма и её основные постулаты и учения более тысячелетия служили основой правового регулирования народов Ирана и Турана.

Правовая система зороастризма более тысячи лет доминировала на территории древнего Ирана, Средней Азии, Афганистана и других государств. И не только доминировала, но и в ее лоне развивались и процветали великие государства Востока – Ахеменидское, Парфянское и Сасанидское. В силу распространения в VII-VIII вв. ислама, зороастрийская религия была отодвинута на второй план, а вместе с ней и зороастрийская система права. Но зороастризм этим полностью не сошел со сцены. Тысячелетия он уживался в отдельных частях Ирана и Индии с другими религиями, продолжая регулировать правовые отношения этих сообществ, что дает ему право считаться не только исторической правовой системой, но и современной. Другое дело – влияние и преемственность этой системы. По поводу же последнего мы можем сказать, что зороастрийская правовая система имела определенное влияние на формирование римской, а позже мусульманской системы права⁵.

История Китая, независимо от большой территории, богатой флоры и фауны, густоты населения с IV по XX века, пережила великие потрясения и унижения от разных народов и империй. Они, как народ терпимый и толерантный, учитывая их судьбу можно отметить, что они очень долго ждали времени своего развития. Китайцы пережили военные нашествия и длительное господство монголов, манчжуров, европейцев и японцев⁶. Таджики, также начиная с 7 века, пережили нашествия арабов, тюрков, монголов, узбеков, мангитов и русских. Так что по отношению этих народов история было одинаково сурова.

В истории права Китая и Таджикистана еще в древности наблюдается тенденция кодификации законодательства. Самым древним китайским законодательством считается сборник, похожий на современный уголовный кодекс, состоявший по преданию, из 3 тыс. статей и

⁵ См.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – С. 20-21.

⁶ См.: Графский В.Г. Всеобщая история государства и права. – М.: Норма-Инфра-М., 2002. – С. 107-108.

разработанный в X в. до нашей эры. Такое обилие статей, по мнению историков права, во многом говорит о тщательной классификации и дифференциации различных видов преступлений, которые еще в древности исчислялись 500 разновидностям⁷. У древних таджиков в качестве обособленного кодекса выступает древне-правовой памятник Вандидод зороастрийского права. С точки зрения современного права, этот источник заслуживает особого внимания из-за того, что в нем в «Вендидаде» («Вандидод»), собраны правовые нормы различных отраслей права. Отчасти упорядочено и отчасти отдельно приведены нормы уголовного, гражданского, государственного, экологического и судебного права древних таджиков⁸. Терминологический состав этого источника выглядит так: «дата» или «дод» – закон, «даев» или «девов» – злые силы, в общем обозначающие правонарушителей и вредителей, и «ви» – против. Таким образом, «Видевдата» или «Видевдад» (пехлевийский), а по новоперсидски – «Вандидод», обозначает «Закон против девов – правонарушителей»⁹.

Особое место среди правовых норм Вандидода занимают нормы экологического права и защиты животного мира. Экологические нормы встречаются во всех частях Авесты, но наиболее комплексно механизмы защиты окружающей среды представлены в Вендидаде. Исследователи, характеризуя особенности этого источника, отмечают: «Вандидод является своеобразной книгой, посвященной религиозно-юридическим кодексам здоровья и экологии, т.е. она представляет собой древнейший свод законов по охране здоровья человека и окружающей среды»¹⁰. Экологические нормы и нормы права, защищающие окружающую среду встречаются и в других источниках права зороастризма, но, среди них определяющую роль играют именно нормы, содержащиеся в Авесте и высказанные от имени самого Создателя.

Таким образом, практика правотворчества древних китайцев и таджиков пусть в примитивной форме, но все же были знакомы с традицией кодификации права. Содержательная сторона древних законников Китая и Таджикистана свидетельствует о том, что в них роль уголовно-правовых норм по сравнению с другими отраслями права, имеют более превалированное положение. Особенно в Китайском источнике, где разновидности преступлений насчитывалось более 500 видов. А в древних правовых источниках таджиков, особую роль играют гражданско-правовые и эколого-правовые нормы и защита окружающего мира. Все это говорит о том, что и китайцы и таджики в начальной стадии развития своей государственности в зависимости от наличия форм и видов угроз, и сформированных ценностей разрабатывали нормы права и правила поведения.

⁷ См.: Графский В.Г. Всеобщая история государства и права. – М.: Норма-Инфра М., 2002. – С. 116.

⁸ См.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.

⁹ Вандидод в 4-х томах / Перевод и глоссарий Х. Рази. – Техрон, 1374 х. – Т. 1. – С. 21-22 (на персид. яз.). – Далее Вандидод. Рази Х.

¹⁰ Нуралиев Ю. Медицина и экология в «Авесте» // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С. 282.

То, что у китайцев в древности много уголовно-правовых норм, то это естественно на стадии развития государственных учреждений и племенных междоусобиц в любом потестарном обществе, где ощущаются всплеск правонарушений и преступлений, и только сильные законы и ограничительные меры силы закона держать порядок в обществе. Что касается особого роста норм экологического права, то естественно, древнее мировоззрение все еще обращалась с природой, как к Творцу и матери, и защита её основ было святым делом для каждого. Конечно состав, формы и виды преступлений с учётом того времени и множество других факторов, порождает немало профессиональных вопросов относительно природы древних правовых норм. Но, они по сей день, для нас до конца считаются непознаваемыми.

Государственная военная и судебная власть при династии ханов в Китае, в начале нового летоисчисления находился в руках императора. На территории исторического Таджикистана тогда при правлении местных правителей, такое объединение власти не предусматривалась. При правлении династии Цинов в ханскую эпоху в 124 году до нашей эры, открывается императорский университет. Археологи при поиске артефактов той эпохи нашли надписи Всеобщей Декларации Великого Кира от 539 года до нашей эры. Относительно нахождения этого древнего источника в культурных слоях истории Китая, имеются различные взгляды от проверки знаний служащих до обучения международных норм права того времени. Но, по нашему мнению, раз в Китае того времени предусматривали экзамены для приема в госслужбы, значит китайское образование уделяло немало внимания содержаниям правовых договоров.

Параллельно с опытом Декларации Великого Кира в 539 году до нашей эры, у китайцев разрабатывается сборник законодательства под названием Чжоули, который стал основой регулирования правовых отношений вместо обычного права. Царь правил по мандату Неба, ему помогали министры, но, реальная структура власти была другой в силу неограниченной власти князей¹¹.

Китайский народ, хотя имеет очень глубокие исторические корни, но, тем не менее, современный Китай приобрел свою независимость и был провозглашён как независимая страна лишь в 1949 году. За более чем 70 лет своей независимости в КНР принимались четыре Конституции: 1974, 1975, 1978 и 1982 гг. До принятия первой Конституции с 1949 по 1974 год, функции временной конституции выполняли Общая программа Народного политического консультативного совета Китая (НПКСК) – высшего органа китайской революции и Закон об организации Центрального народного правительства, принятый в сентябре 1949 года. В этих документах Китай провозглашалась, как государство нового типа, который ведет борьбу против империализма, феодализма, капитализма, за независимость, демократию, мир, единство и создание процветающего и сильного государства¹².

¹¹ См.: Графский В.Г. Всеобщая история государства и права. – М.: Норма-Инфра М., 2002. – С.110-111.

¹² См.: Законодательские акты Китайской Народной Республики. – М., 1952. – С. 51.

Правовая система КНР входит в семью прав Дальнего Востока с некоторыми особенностями, не имеющая аналога в других странах мира. Так в правовой системе Китая одновременно существует **три юридические территории**, в которых одновременно в сочетании действуют **три правовые системы, представители разных правовых семьи**: дальневосточное право, общее английское право (правовая система Гонконга) и континентальная семья права, с португальским акцентом (правовая система Макао)¹³.

Китайская правовая система имеет ряд особенностей. Она, как всякая другая правовая система Дальнего Востока при регулировании общественных отношений, опирается на традиции и исторически сложившейся правовой традиции и сознании собственного народа, с обособленными космическими убеждениями и верованиями, координирующие принципы справедливости и порядочности. Китайцы в качестве одного из основных древних народов, пережившие множество исторических взлетов и падений до сегодняшних дней, в своей культуре и быту сохранили сильное влияние иных социальных норм, нежели право.

Древние китайцы в силу ряда социально-нравственных и культурно-религиозных мироощущений права, не считали в качестве главного элемента обеспечения порядка и справедливости в обществе. Основным средством обеспечения порядка в обществе и государстве они предпочитали другие социально-культурные доминанты, такие как нравственность, воспитанность и убежденность. Хотя путем внесения дополнений в Конституцию 1982 года¹⁴, КНР объявил своей целью создания правового государства, но, тем не менее, в нем сохранился тезис, что страна должна управляться моралью. В настоящее время в правовой системе Китая, за исключением Уголовного кодекса, не имеются иные кодексы. Была попытка принятия гражданского кодекса, но комиссия ограничилась лишь принятием Общего принципа гражданского права. Правовая система коммунистического Китая также отличается от советского пути развития права.

Компаративисты Рене Давид и Камила Жоффре Спинози в правовой системе Китая и ее трансформации выделяли следующие особенности: Космический строй и гармония в праве; незначительная роль права; наличие конфуцианства в праве; особенности школы легистов в правовой системе; отношения к кодификации отрасли права в китайской правовой системе; коммунистическое право Китая, влияние марксизма и маоизма в праве; особенности эволюции правовой системы Китая и другие¹⁵.

Следует отметить, что некоторые особенности отношения китайцев к праву в зависимости от влияния культуры и традиции, соответствуют и правосознанию таджиков. Например, что касается незначительной роли

¹³ См.: Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1967, 1988. – 496 с; Рене Давид, Камила Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности / Пер. с франц. В.А. Туманова. – М., 2009. – С. 400.

¹⁴ См.: Конституции КНР от 1982 года // Конституции государств Азии: в 3-х томах / Под ред. Т.Я. Хабриевой. Том 3: Дальний Восток. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: Норма, 2010. – С. 207-258.

¹⁵ Рене Давид, Камила Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности / Пер. с франц. В.А. Туманова. – М., 2009. – С. 395-406.

права в общественной жизни китайцев и восполнения её идеями справедливости, дружбы, товарищества или другими мировоззренческими и религиозными взглядами, также имеет глубокие корни в истории культуры и художественной литературы таджиков. Величие и значение мудрых творений великих мыслителей таджиков Саади, Низами, Джами, Хусайна Ваизи Кашифи, Ахмада Даниша и других, которые назидательными рассказами и притчами решали правовые и нравственные казусы в истории, само говорит о роли нравственности, консенсуса и согласия среди наших предков. Кроме того, само восхваление и пропаганда идеи справедливости и гуманности в средневековых медресе и в произведениях великих наших мистиков и суфиев, подняло во многом тяжесть правовых предписаний на Востоке. И в этом смысле таджики и китайцы во многом имеют общности. Если у китайцев дух справедливости и истины зиждился на конфуцианстве, то у таджиков, исторически оно впитывало в себе дух зороастризма и ислама.

Но что касается смешения судебного и административного, гражданско-правовых с уголовно-правовыми процедурами, о чем говорят компаративисты относительно прежней правовой системы Китая¹⁶, то в истории права таджиков о таком смешении не приходится говорить. Ибо судебная система как в зороастрийской, так и в период исламской правовой культуры всегда сохраняли свою относительную независимость. И самое главное, они всегда признавались как самостоятельная ветвь власти, суды не официально были советниками императоров¹⁷. Хотя судьи, как и другие страны древнего востока всегда были подчинены волям властителей, у них в процессах всегда кипели споры и тяжбы, где сторонники судебного процесса, как уголовных, так и гражданских участвовали в них в качестве должного и заинтересованного.

Второй важной эпохой сочетания правовых традиций Таджикистана и Китая является социалистическая эпоха управления. В период с 1920 по 1991 годы правовая система Таджикистана являлся социалистическим, китайская правовая система с 1947 года примыкал к социалистическому праву. Эти правовые системы выстроили свой дух из марксистско-ленинского учения, что придавало им общий тень правового регулирования на базе государственного и общественной собственности и сильной позиции государственно-правового регулирования экономики и политики.

Гражданско-правовые институты, как китайского, так и таджикского опирались на коллективную и государственную собственность. Источники права формально издавались со стороны законодательных органов Шурои Оли в соответствии с Конституцией 1937, 1978 гг. и Всекитайского собрания народных представителей (ВСНП), а также местных собраний народных представителей (СНП). Народная форма правления в формате советов и собраний во многом объединяло их. В соответствии с

¹⁶ См.: Рене Давид, Камила Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности / Пер. с франц. В.А. Туманова. – М., 2009. – С. 400.

¹⁷ См.: Там же. – С.400-401.

требованиями конституции 1975, 1978, 1982 гг., высшими органами государственной власти, возглавляющий всю систему управления, являлось Собрание народных представителей, который составлял политическую основу государства и основной прерогативой которого, являлся правомочность издавать законы и другие нормативные акты. Хотя в Китае, как и в Таджикистане, формально важную роль сыграли представительные органы, в обеих государствах инструкция и программы коммунистической партии, являлись важным элементом формирования права и ориентацией работы законодательных органов.

В юридической науке и компаративистике современные системы права Таджикистана и Китая сводятся к правовым системам романо-германской правовым семьям, в которой статусному праву отведено главенствующее положение. Официально и в КНР, и в РТ и во многих постсоветских странах, судебный прецедент не является официальным источником права, но вместе с тем, сообразно различным глобализационным тенденциям всё большее число государств обращают внимание на влияние прецедентного права на судебную практику. И в юридической практике Таджикистана мы ощущаем роль и влияние Постановления Верховного суда республики, в решение судебных дел, как в области гражданско-правовых, так и уголовно-правовых дел.

Таким образом, источники права зачастую считаются формой права. Они являются факторами, творящими право, при установлении которых разногласия начинаются только в процессе решения вопроса о том, что необходимо принимать в качестве правотворящих факторов¹⁸.

Вместе с тем позиция юридической науки, как Китая, так и Таджикистана относительно формирования государства и права, также влияет на позицию признания источников права. Например, в литературных источниках Китая господствует мнение о том, что признаками возникновения государства является появление армии, тюрьмы и суда¹⁹. Хотя, когда-то в советские времена в соответствии с марксистской теории правопонимания, элементами государства признавались армия, органы принуждения и налоги, но не суды. Теперь в юридической науке Таджикистана помимо традиционного религиозного аспекта происхождения права и государства, в научных сферах значимую позицию в зависимости от исторических периодов, наряду с марксистско-ленинской позицией возникновения права и государства, особое значимое положение занимает социологическая теория происхождения государства и азиатский способ формирования права и государства в древности. Но, при всех этих позициях наличие армии, территории, налоговой системы и власти признается как элементы государства.

Китайская правовая система исследователями признается как две части содержательного аспекта одного правового феномена: традиционная китайская, опирающаяся на национальную культуру и обычаи функционирования права, и заимствованное в результате слияния с

¹⁸ См.: Марченко М.Н. Источники права. – М., 2013. – С. 43.

¹⁹ См.: 付子堂主编, 《法理学初阶》. 法律出版社, 2009. – С. 7.

другими культурами, например права регионов, с особыми статусами. В Таджикистане также условно можно провести такую дихотомию, так как в ней имеются, как элементы традиционного исторического права, так и элементы, заимствованные из других сфер. Но отличие правовой системы Таджикистана заключается в том, что как национальные ценности, так и международные универсальные собраны в пределах содержания одной правовой системы. То есть, имеется созвучие принципов и требований норм права. А что касается китайской правовой системы, то у них две разные принципы права, порой противоречащие друг другу, собранные в пределах одной системы права. Так объективно можно отметить, что капиталистическое и социалистическое право действует в одном государстве. Но, тем не менее, официально пропагандируется социалистический способ мышления с нравственными и коллективистическими интересами. А что касается экономики, все чаще используются и трансформируются модели и фокусы западного капиталистического уклада жизни.

В Таджикистане парадигма формирования права не замыкает в рамках одной исторической правовой культуры. Корни этой правовой системы уходят глубоко в исторические типы и формы права, таких как зороастрийской, обычно традиционной, буддийско-кушанской, мусульманской, российской имперской, социалистической, романо-германской и современной западной традиции права. Однако влияние этих правовых систем, так или иначе, сохранены в традициях и правовых обычаях народа в пределах допустимости и созвучности ценностей права, что касается правовой системы, оно официально провозглашена как правовая система демократического, правового, социального и светского государства. Источники права в нем признаются в строгости с определениями нормы права, писанными источниками.

Из всех признанных четырех видов источников права: 1) правовые обычаи, 2) нормативно-правовые акты государственных органов, 3) юридический прецедент, 4) нормативный договор, которые признаются большинством учеными и разделяются на десятки видов и форм, в республике Таджикистан признается официально три из них. Это 1) правовые обычаи в отдельных отраслях гражданского и коммерческого права, 3) нормативно-правовые акты государственных органов, 3) нормативный договор. А в КНР с учетом существования принципа «одно государство и два принципа», все вышеназванные формы права должны иметь основы своей реализации, но, по мнению исследователей, только две из указанных источников – нормативно-правовые акты и обычаи играют существенную роль в регулировании правовых отношений.

Под источниками права в правовой системе Республики Таджикистан официально воспринимаются формы выражения норм права. В Республике существует такие источники права, как нормативно-правовые акты, договора (международного аспекта) и обычаи.

В соответствии со статьей 2 часть 1 Гражданского кодекса Республики Таджикистан, под актами гражданского законодательства, которые

варьируются, как источники права, понимаются следующие акты: Конституция Республики Таджикистан, Гражданский Кодекс, другие законы и иные акты законодательства, регулирующие отношения, указанные в частях 1, 5 статьи 1 настоящего Кодекса²⁰.

А в статье 5 данного Кодекса определяется юридическая сила обычая делового оборота: Обычаем делового оборота признается сложившееся и широко применяемое в какой-либо области предпринимательской деятельности правило поведения, не предусмотренное законодательством, независимо от того, зафиксировано ли оно в каком-либо документе. Обычаи делового оборота, противоречащие обязательным для участников соответствующего отношения положениям законодательства или договора, не применяются²¹.

Таким образом, в рамках гражданско-правовых отношений мы наблюдаем три типа источников права. Интересно, что по поводу нормативно-правовых актов и обычаев делового оборота среди юристов нет спора, а что касается договора, то в большинство случаев юристы цивилисты признают только публичные договора, как источник права. Но вместе с тем, мы в самом гражданском законодательстве находим немало доводов, где признаки источники права налицо и у гражданско-правовых договоров.

Например, в ч. 2 ст. 4 Гражданского Кодекса ч. 1 устанавливает: «Если после заключения договора принять закон, устанавливающий обязательные для сторон правила, иные, чем те, которые действовали при заключении договора, условия заключенного договора сохраняют силу, кроме случаев, когда в законе установлено, что его действие распространяется на отношения, возникшие из ранее заключенных договоров», или же обратимся к ч. 2 ст. 5 данного Кодекса: «Обычаи делового оборота, противоречащие обязательным для участников соответствующего отношения положениям законодательства или договора, не применяются». Таким образом, мы обнаруживаем, что Кодекс гражданско-правового договора по сравнению с законом, особо не касающегося конкретных отношений и делового обычая, которые признаны как источники права, придает верховенство в определенных случаях. Разве это не говорить о её юридической силе? Единственным её недостатком является частно-правовой характер. Договор в этой сфере имеет частно-правовой характер. Договора, которые имеют публичный характер и результатом их заключения является создание какого либо союза, или правовое явление, диктующее публично-правовой характер, несомненно, является источником права.

²⁰ См.: Ст. 2 Гражданского кодекса Республики Таджикистан, часть первая (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1999 год, № 6, ст. 153; 2001 год, № 7, ст. 508; 2002 год, № 4, ч.1, ст. 170; 2005 год, № 3, ст. 125; 2006 год, № 4, ст. 193; 2007 год, № 5, ст. 356; 2010 год, № 3, ст. 156, № 12, ч. 1, ст. 802; 2012 год, № 7, ст. 700; № 12, ч. 1, ст. 1021; 2013 год, № 7, ст. 504; 2015 год, № 3, ст. 200, 2016 год, № 7, ст. 612; 2019 год, № 1, мод. 4; 2020 г. № 1, ст. 3; 2020 г. № 1, ст. 4). Теперь в Таджикистане с 1 июня 2023 года действует новый Гражданский кодекс.

²¹ См.: Ст. 5 Гражданского кодекса Республики Таджикистан, часть первая // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1999 год, № 6, ст. 153.

Независимо от теоретических споров на практике договоры коллективные и публичные договора имеют силу нормы права, а в гражданско-правовых отношениях, порождая право и обязанности для субъектов, во многих случаях превосходят в регулировании других источников права. Конечно, отсутствие признака публичности ослабляет позицию признания частно-правовых договоров как источника права, но само порождение права и обязанности сторон в результате заключения договоров, предусмотренные условия возникновения конкретных прав и свобод, фактически для сторон является документом, приписывающие конкретные права и обязанности.

Правовая система современных демократических стран Китая со смешанными социалистическими и капиталистическими элементами и Таджикистана, с капиталистическим и демократическим уклоном на современном этапе развития имеют много общего и особенного. Такая общность и особенности правовых систем помимо влияния глобализационных процессов современности и унификации материи право в целом, порою имеют глубокую исторические корни.

История права Таджикистана и Китая в период древности и средневековья в силу ряда причин и факторов имели много общего и особенного. Начиная с древних времен, мы обнаруживаем сходство по формам, видам, отраслям правовых норм, обнаруживаем однотипные общественные отношения, общность во владениях, особый вид коллективизма и своеобразный вид развития частной собственности. Однако поиски смысла и общности этих правовых форм, институтов и порой форм мышления, исходящая от культур и традиции этих народов, нам не предоставила возможность научно заявить о непосредственном контакте их взаимовлияния на пути становления и развития на начальных стадиях.

Это сходство и общность скорее исходить из общности природы человека, от влияния однотонных условий быта и сходство климата древних китайцев и таджиков. Единственным возможным контактом между этими народами в древности являлись торговые экономические контакты. Торговые экономические контакты между этими народами, в какой-то мере играли роль знакомства и понимания наличия других культур в те далекие времена, но их роль в усиление идентификации отдельных институтов права и общности правовых традиций, пока маловероятно. В Средневековье отдельные военные контакты между разными локальными властями, представителями этих народов существовало, но в рамках этих сопряжений нет доказательства о преемственности правовых институтов.

Литература:

1. Вандидод в 4-х томах / Перевод и глоссарий Х. Рази. – Техрон, 1374 х. – Т. 1. – С. 21-22 (на персид. яз.).
2. Гражданского кодекса Республики Таджикистан, часть первая (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1999 год, № 6, ст. 153;

2001 год, № 7, ст. 508; 2002 год, № 4, ч.1, ст. 170; 2005 год, № 3, ст. 125; 2006 год, № 4, ст. 193; 2007 год, № 5, ст. 356; 2010 год, № 3, ст. 156, № 12, ч. 1, ст. 802; 2012 год, № 7, ст. 700; № 12, ч. 1, ст. 1021; 2013 год, № 7, ст. 504; 2015 год, № 3, ст. 200, 2016 год, № 7, ст. 612; 2019 год, № 1, мод. 4; 2020 г. № 1, ст. 3; 2020 г. № 1, ст. 4). Теперь в Таджикистане с 1 июня 2023 года действует новый Гражданский кодекс.

3. Графский В.Г. Всеобщая история государства и права. – М.: Норма-Инфра М., 2002. – С.110-111.

4. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1967, 1988. – 496 с.

5. Законодательские акты Китайской Народной Республики. – М., 1952. – С. 51.

6. Конституции КНР от 1982 года // Конституции государств Азии: в 3-х томах / Под ред. Т.Я. Хабриевой. Том 3: Дальний Восток. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: Норма, 2010. – С. 207-258.

7. Конфуций. Суждения и беседы / Конфуций; пер. с кит. П.С. Попова. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2015. – 244 с.

8. Марченко М.Н. Источники права. – М., 2013. – С. 43.

9. Нуралиев Ю. Медицина и экология в «Авесте» // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С. 282.

10. Рене Давид, Камила Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности / Пер. с франц. В.А. Туманова. – М., 2009. – С. 400.

11. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.

12. 付子堂主编, 《法理学初阶》. 法律出版社, 2009. – С. 7.

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Азизода Убайдулло Абдулло,
заведующей кафедрой теории и
истории государства и права
юридического факультета Таджикского
национального университета, д.ю.н.,
профессор
Тел.: (+992) 907811285
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Фарходзода Волида,
докторант PhD кафедры теории и
истории государства и права
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 919-43-90-87
E-mail: farhodzoda98@mail.ru

Аннотация: Уголовная ответственность является одним из видов юридической ответственности. На сегодняшний момент вопрос о правовой природе ответственности невозможно признать не только хорошо изученным, но и в полной мере поставленным. Многие ученые при обращении к проблеме уголовной ответственности обходятся ее поверхностным толкованием и выбором из числа существующих тех определений, которые в наибольшей мере отвечает целям и задачам авторов. Следует указать, что она обладает достаточными свойствами (признаками) сохраняя неизменную сущность и основные характеристики ответственности как социальной категории. Не принимая во внимание вышесказанное уголовная ответственность имеет свои особые признаки (свойства), по-новому воспроизводящие схожие характеристики юридической ответственности, формулируемый ее как своеобразное проявление последней.

Понимание уголовной ответственности в юридической науке связано с ее негативным, ретроспективным аспектом. Только при совершении лицом преступления, т.е. в пределах ретроспективного аспекта, государство дает негативную оценку свершившего и применяет к виновному принудительные меры уголовно-правового характера. Тем не менее многие сторонники признания негативного характера уголовной ответственности не исключают в ней позитивного аспекта, указывая при этом на незначительную, второстепенную роль позитивной уголовной ответственности.

Ключевые слова: Правовая ответственность, воспитание, функция, функция ответственности, уголовная ответственность, наказания, уголовно-правовой запрет, принудительные меры, негативная реакция,

позитивная ответственность, негативная ответственность, субъект преступления, ретроспективный аспект, уголовно-правовой характер позитивный аспект.

ФУНКСИЯИ ТАЪРИХИИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ-ҶИНОӢ

Азиззода Убайдулло Абдулло,
мудири кафедраи назария ва таърихи
давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, д.и.ҳ., профессор
Тел.: (+992) 907-81-12-85.
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Фарходзода Волида,
докторанти PhD-и кафедраи назария ва
таърихи ва давлат ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел.: (+992) 919-43-90-87
E-mail: farhodzoda98@mail.ru

Фишурда: Нотавон будани усулҳои имрӯзаи мубориза бо ҷинояткорӣ, тафовути ошкоро ва дар як вақт бемаънӣ байни фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва назарияҳои ирфонии либерализм ва радикализм аз зарурати аз нав дида баромадан ва сохтори баҳодиҳии доктриналӣ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ шаҳодат медиҳад. Бояд гуфт, ки он дорои хосиятҳои (хусусиятҳои) кофӣ бо нигоҳ доштани ҳамон моҳият ва хусусиятҳои асосии масъулият ҳамчун категорияи иҷтимоӣ. Ҷавобгарии ҷиноятӣ бо назардошти гуфтаҳои дар боло зикршуда аломатҳои (хосиятҳои) махсуси худро дорад, ки хусусиятҳои шабеҳи ҷавобгарии ҳуқуқиро ба тарзи нав таҷдид мекунад, ки ҳамчун як навъ зуҳуроти охири ифода ёфтааст.

Фаҳмиши ҷавобгарии ҷиноятӣ дар илми ҳуқуқ бо ҷанбаи манфии ретроспективии он алоқаманд аст. Танҳо вақте ки шахс ҷиноят содир мекунад, яъне дар доираи ҷанбаи ретроспективӣ давлат ба кори содиршуда баҳои манфӣ дода, нисбати гунаҳкорон чораҳои маҷбурии дорои хусусияти қонунии ҷиноятиро татбиқ менамояд. Бо вучуди ин, бисёре аз ҷонибдорони эътирофи хусусияти манфии ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷанбаи мусбати онро истисно накарда, нақши ночиз, дуюмдараҷаи ҷавобгарии мусбии ҷиноятиро нишон медиҳанд.

Калидвожаҳо: Ҷавобгарии ҷиноятӣ, манъи қонуни ҷиноятӣ, чораҳои маҷбурий, воқуниши манфӣ, ҷавобгарии мусбат ва манфӣ, субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, ҷанбаи ретроспективӣ, хусусияти ҷиноят-ҳуқуқии ҷанбаи мусбат.

EDUCATIONAL FUNCTION OF CRIMINAL LAW RESPONSIBILITY

Azizzoda Ubaydullo Abdullo,
head of the Department of Theory and
history of state and law Faculty of Law
Tajik National University, Dr. jurid. sci.,
professor
Phone: (+992) 907-81-12-85
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Farhodzoda Volida,
doctor PhD of the Departments of
Theory and history of state and law,
faculty of law, Tajik National University.
E-mail: farhodzoda98@mail.ru
Phone: (+992) 919-43-90-87

Annotation: The impotence of the current methods of combating crime, the obvious, at some time meaningless contrast between law enforcement activities and the mystical theories of liberalism and radicalism indicate the need to rethink and structure doctrinal assessments of criminal responsibility. It should be pointed out that it has sufficient properties (features) while maintaining the same essence and basic characteristics of responsibility as a social category. Not taking into account the foregoing, criminal liability has its own special features (properties), reproducing similar characteristics of legal liability in a new way, formulated as a kind of manifestation of the latter.

The understanding of criminal liability in legal science is associated with its negative, retrospective aspect. Only when a person commits a crime, i.e. within the retrospective aspect, the state gives a negative assessment of what has been done and applies coercive measures of a criminal law nature to the guilty. Nevertheless, many supporters of the recognition of the negative nature of criminal responsibility do not exclude a positive aspect in it, while pointing out the insignificant, secondary role of positive criminal responsibility.

Key words: Criminal liability, criminal law prohibition, coercive measures, negative reaction, positive and negative liability, subjects of criminal legal relations, retrospective aspect, the criminal-legal nature of the positive aspect.

На сегодняшний момент вопрос о правовой природе ответственности невозможно признать не только хорошо изученным, но и в полной мере поставленным. Многие ученые при обращении к проблеме уголовной ответственности обходятся ее поверхностным толкованием и выбором из числа существующих тех определений, которые в наибольшей мере отвечает целям и задачам автора.

Уголовная ответственность является одним из видов юридической ответственности.

Также необходимо сделать акцент на то, что уголовная ответственность обладает достаточными свойствами при этом сохраняя сущность и основные характеристики ответственности как социальной категории.

В общем, понимание уголовной ответственности в юридической литературе тесно связано с ее негативным, ретроспективным аспектом. Только при совершении лицом уголовно наказуемого деяния, т.е. в пределах ретроспективного аспекта, государство в лице его правоохранительных органов негативно оценивает поступок лица и применяет к виновному принудительные меры уголовно-правового характера.

Говоря о негативных аспектах в последнее время большой резонанс вызывает последствия о применении наказания и воспитательное воздействие на лиц, отбывающих уголовное наказание и лиц, которые уже отбыли наказание. Конечно, же труд в местах лишения свободы входит в один из пунктов воспитания осужденных лиц, т.е. каждое лицо с момента отбывания срока наказания привлекается к труду. Следует отметить, что труд в местах лишения свободы входит в обязанность заключенного, а не является одним из его прав.

Логично, что труд осужденных, является обязанностью каждого заключенного как воспитательная мера, иначе заключенные посчитав их правами имели бы выбор не работать. Как следует из литературы пенитенциарной педагогики, не только труд осужденных является одним из мер воспитаний осужденного, но и привлечение их к получению образования, духовное просветительство, а также применение наказаний уже внутри исправительных учреждений, так называемых «исправительно-ремонтных работ» осужденных.

Когда государство устанавливает уголовно-правовой запрет на совершение, определенных деяний, которые запрещены уголовным законом, в результате которого государство устанавливает запрет на совершение указанных деяний путем введения санкций.

Конечно же в наши дни установление запретов на осуществление действий, запрещенных законом не останавливает преступников, целью которых является причинение вреда обществу своим общественно-опасным деянием. Девиантное поведение лиц и их активный правовой нигилизм психологи отмечают разными причинами: плохое воспитание, плохое окружение, применение запрещенных веществ, материальная нужда, детская травма и т.д.

Уголовное наказание является одним из основных способов карательного воздействия уголовной ответственности. В свою очередь, карательная функция выступает одним из направлений правового воздействия уголовной ответственности. Данная функция обладает особой спецификой объекта воздействия, способов осуществления, формального и фактического основания, а также специально-юридическим и общесоциальным результатом воздействия.

В литературе отмечается, что назначение наказания т.е. кара за совершенное преступниками преступления является одним из методов наказания преступников и дальнейшего перевоспитания их в духе законопослушного гражданина, однако следует отметить, что все лица приговоренные к лишению свободы по-разному принимают наказание. Кто-то считает себя невиновным, хотя обратное доказать можно, кто-то недоволен назначенным сроком или же кто-то посчитал решение суда несправедливым. В любом случае приговор суда является законным и исполняется с момента вступления его в законную силу. Что же касается на счет несправедливости приговоров, то существует достаточное количество людей, которые пострадали от несправедливого суда.

В мире известно немало историй о судебных ошибках, когда после исполнение смертного приговора выяснялось, что казненный человек не был виновен, в преступлении за которое его казнили. Такие случаи фиксировались в ряде стран. В 1949 году в США по обвинению в убийстве своей беременной жены и двухлетней дочери был повешен Тимоти Эванс. И только спустя четыре года серийный убийца Джон Кристи, который в прошлом свидетельствовал на суде против Эванса, признался в этом убийстве. Он был повешен, а Тимоти Эванс – посмертно реабилитирован. Это одна из самых ярких историй в споре о смертной казни.

Как отмечали выше одним из основных способов исправления осужденного или лица, совершившего преступление является назначение наказания. Наказание – это привлечение лица к ответственности за совершенное им преступление. В уголовной литературе существует 12 видов наказаний. Каждое из этих наказаний, которые применяются к преступникам оказывают определенное воспитательное воздействие. В частности, лишение свободы действует по-разному, кто-то реально исправляется, а кто-то наоборот, в криминогенной обстановке превращается в настоящего криминального авторитета, либо входит в различные криминогенные группы.

Преступник, точнее его правовой статус выступает объектом воздействия карательной функции. Данная функция способна прекращать существующие правоотношения или изменять их, исключать субъекта из различных отношений²². Объекты воздействия карательной функции уголовной ответственности находятся в зависимости от вида назначаемого лицу наказания. Например, если уголовная ответственность осуществляется в виде штрафа, то в таком случае объектами ее воздействия будут выступать имущественные отношения, так как в случае добровольной или принудительной уплаты штрафа собственность выбывает из владения лица, а все имущественные права переходят государству.

Следует отметить, что применение наказания в виде штрафа среди других видов наказания стоит на третьем месте т.е. после обязательных и исправительных работ. Самое больное место у человека это карман, когда

²² Торопов А.Н. Восстановительная функция права (вопросы теории и практики): Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1998. – С.17.

затрагивается материальная сторона лица, совершившего преступления, то это уже должно оказать ему воспитательное воздействие. Лицо не будет повторять, те же деяния за которое ему выписали штраф, причем огромной суммы. К сожалению, не все лица воздерживаются от повторного совершения преступления, но все же есть лица, на которых наказания оказывают воспитательное воздействие.

Реализация наказаний в виде исправительных работ, обязательных работ влияет на изменение трудовых отношений. Указанные способы осуществления карательной функции значительно ограничивают право на вознаграждение за труд, право на отдых. Косвенно, указанные наказания влияют и на имущественную сферу виновного, таким образом объектами воздействия карательной функции при назначении этих наказаний выступают также и имущественные отношения.

Естественно неполноценная заработная плата за тяжелый труд, к которому привлекаются лица, которым назначили обязательные либо исправительные работы заставляют преступника задуматься о своем поведении и оценить свой труд по достоинству.

Применение наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью непосредственно направлена на прекращение трудовых, предпринимательских и служебных отношений. Данный способ осуществления карательной функции уголовной ответственности может заключаться в организационных правоограничениях, но косвенно влияет также на имущественную сферу правонарушителя.

Непосредственно лишение данных прав устанавливается на определенный срок после чего преступник может вернуться к своей работе, однако здесь стоит вопрос о том, что примет ли его начальник обратно на работу. На практике обычно работников после назначения им такого рода наказания увольняют и вряд ли дают им хорошую рекомендацию для устройства на новую работу.

Достаточный объём правоограничений заключен в наказаниях, связанных с лишением свободы (лишение свободы, пожизненное лишение свободы, содержание в дисциплинарной воинской части).

Изоляция человека от общества предполагает разрыв общественных отношений, участником которых ранее являлся данный субъект (производственных, межличностных, коллективных, семейных, экономических, политических и т.д.). Изоляция человека от общества ограничивает право на свободу передвижения и места проживания, свободу труда, свободу выбора профессии, тайну переписки, избирательные права.

В то время, когда лицо лишается свободы, в отношении его устанавливается ряд ограничений и лишение его ряда конституционных прав, к примеру как уже отмечалось выше он не может избирать и быть избранным.

Возможность встречи с родственниками и близкими людьми. По внутреннему распоряжению устанавливаются дни свидания на

определенное время в течении которого осужденный имеет право видеться со своими родными. Так же ограничивается его право на просмотр телепередач, телефонных разговоров, прогулок на свежем воздухе и т.д.

Методами осуществления карательной функции уголовной ответственности выступает не только применение наказания, но само осуждение, а также ряд мер уголовно-правового характера, а именно условное осуждение правонарушителя. Необходимо отметить нескладность данного названия «условное осуждение». Сущность его заключается в том, что преступник хоть и осуждается реально, т.к. непосредственно выносится обвинительный приговор суда, в котором порицается как деяние, им совершенное, так и личность преступника, однако реализация уголовного наказания носит условный характер. Данное наказание не применяется под условием соблюдения осужденным ряда условий. Условное осуждение связано с определенными правоограничениями и карой правонарушителя. Таким образом суд назначая условное осуждение, может возложить на условно осужденного реализацию определенных обязанностей, к примеру не менять постоянного места жительства, работы, пройти курс лечения от алкоголизма, наркомании, токсикомании, материально поддерживать семью.

Также следует отметить, что после освобождения лица находятся под административным надзором, который назначается сроком от 1 до 3 лет. При административном надзоре лицо должно четыре раза в месяц являться в органы внутренних дел по месту жительства и придерживаться ряда ограничений, к примеру не посещать места скопления людей, мероприятия, выезд за пределы территории, установленные судом и т.д.

При реализации наказания не завершается реализация карательной функции уголовной ответственности. Факт судимости сопряжено с лишением лица некоторых прав. Объем таких правоограничений намного меньше, по сравнению с налагаемыми правоограничениями при реализации наказания. В большинстве случаев эти ограничения касаются трудовых и предпринимательских прав граждан. Как известно, лица имеющие судимость, не могут работать в правоохранительных органах, образовательных учреждениях и т.п.

Как следует из литературы уголовная ответственность является самой тяжелой ответственностью наряду с другими. И только она подразумевает применение наказаний, самой тяжелой из которых является смертная казнь, на которую введен мораторий законом «О приостановлении применения смертной казни в Республике Таджикистан» и заменили ее на лишение свободы сроком от 25 лет и выше.

Большинство авторов рассматривают уголовную ответственность в двух аспектах: в позитивном и негативном.

Позитивная уголовная ответственность заключается в отсутствии нарушений запретов, установленных уголовным законом²³. Позитивная уголовная ответственность понимается, как обязанность лица соблюдать требования уголовного закона, вести правопорядочный образ жизни и т.п.

²³ Назаренко Г.В. Теория государства и права: Учебное пособие. М.: Ось-89, 1998. С.143-147

Правовое последствие позитивной ответственности исходным является положительная уголовно-правовая оценка поведения лица со стороны государства. Сторонники данной теории считают, что она проявляется в том, что уголовная ответственность исключается за преступление, которое лицо не совершало; в освобождении за преступление, которое лицо не совершало; в освобождении от ответственности лица, который добровольно отказался от совершения преступления.

Данный аспект заключается в выборе субъекта его поведения. Психология людей очень сложная, поэтому сложно будет понять, что лицо, соблюдает законы из-за страха перед ответственностью или же выполняет те действия, которые совершают окружающие его люди. Во всяком случае каким бы не был мотив, лицо не совершает противоправные деяния, а активно соблюдает закон, т.е. ведет законопослушный образ жизни.

В то время как негативная уголовная ответственность исходным которого является совершение лицом уголовно-наказуемого деяния, заключающееся в применении репрессивных мер.

Конечно, же в уголовной литературе указываются признаки преступления, после совершения которого лицо привлекается к уголовной ответственности: общественная опасность, противоправность, виновность, наказуемость, а также причинно-следственная связь между деянием и последствием совершенного преступления. Бывают случаи, когда преступник входит в чужую квартиру с целью убийства его хозяина, а в итоге оказывается, что объект преступления был уже мертв до нанесения ему ножевых ранений, т.е. покушение на негодный объект.

К сожалению не все лица, привлеченные к уголовной ответственности извлекают урок. Считается, что именно та обстановка, которая царит в местах лишения свободы влияет на дальнейшее воспитание осужденных и в зависимости от того в какой круг попадет осужденный. Каждое лицо, попадая в места лишения свободы делает выводы о совершившем противоправном деянии и о последствиях отбывания наказания. Каждое лицо выбирает свою дальнейшую судьбу и уже в местах лишения свободы возрождается абсолютно новый человек.

Регулятивная функция уголовной ответственности воздействует как на поведение субъектов уголовной ответственности, так и на деятельность правоприминителя. С одной стороны, она закрепляет обязанности граждан по соблюдению предписаний уголовно-правовых норм, права и обязанности государства содействовать и обеспечивать уголовно-правомерное поведение, а с другой – в случае, если субъект совершит правонарушение, право и обязанность государства применить к нему меры уголовно-правового принуждения.

В любом случае в пенитенциарной педагогике точнее в литературе пишется о воспитании осужденных в духе законопослушных граждан, применение мер поощрения и взыскания. В качестве мер поощрения, которые как правило назначается при примерном поведении осужденного выступают продление прогулки на свежем воздухе до 1 часа, увеличение

количества свиданий, а также их продолжительности и другие меры поощрения.

Что касается мер взыскания, которые применяются в случае отрицательного поведения осужденного, неповиновение работникам исправительных учреждений и грубое нарушение внутреннего распорядка, применяются следующие меры взыскания, как сокращения продолжительности времени прогулок, свиданий, помещение в карцер и т.п.

Следует отметить, что эти меры поощрения и взыскания играют воспитательную роль. К примеру меры поощрения побуждают осужденного воздержаться от совершения неправомерных действий (систематического нарушения внутреннего распорядка) с целью получения поощрения. В то время как меры взыскания также оказывают воспитательное воздействие, т.е. прежде чем повторно совершить правонарушение осужденный сначала подумает о дальнейших ограничениях, которые будут применяться к нему.

Назначение наказания, виновного, воздействует также на общественное и индивидуальное сознание, психологическое спокойствие как общества в целом, так и отдельного индивида. Справедливое осуждение лица в сознании граждан означает достижение справедливости, торжество уголовно-правовой нормы. При назначении наказания в основном происходит общесоциальное восстановление, восстановление явлений и процессов, непосредственно не урегулированных правом.

Можно, ли сказать, что юридическая ответственность, точнее ее применение на деле каким-либо образом влияет на восстановление социальной справедливости. По мнению многих авторов сама юридическая ответственность играет важную роль в восстановлении социальной справедливости. Например, путем привлечения к ответственности и предупреждения совершения новых преступлений.

Есть такое понятие, как превентивная функция юридической ответственности, которая буквально направлена на стеснение антисоциального поведения правонарушителя. Однако же, помимо превентивной функции есть еще и регулятивная, охранительная и воспитательная функция. Все эти функции непосредственно связаны между собой и действуют одновременно.

Так, например превентивная функция, как отмечалось выше вытесняет антисоциальное поведение и предотвращает правонарушение. В свою очередь регулятивная функция регулирует правоотношения субъектов. Устанавливает рамки дозволенного и то, что запрещено законом.

Охранительная функция заключается в охране правопорядка и привлечения лиц, совершивших правонарушение к ответственности.

Воспитательная функция заключается в проведении воспитательных работ с правонарушителями и воспитательных бесед с лицами, чьи поступки имеют криминогенный характер, а также предупреждение совершения правонарушений в духе воспитания в субъекте законопослушного поведения.

Скажем в местах заключения свободы в отношении заключенных в качестве воспитательных мер применяется поощрительные меры в виде предоставления дополнительного свидания, продолжительной прогулки на свежем воздухе, свободное перемещение внутри учреждения и т.д.

Возложение юридической ответственности на субъекта, направленное на претерпеванием, лица совершившего преступление определённые ограничение прав и свобод. Широко также применяется в местах заключения свободы, как было отмечено выше.

Административная ответственность представляет собой особую разновидность юридической ответственности. В основном административная ответственность налагается за правонарушения, не представляющие высокой степени общественной опасности. Они предусмотрены в Кодексе Республики Таджикистан об административных правонарушениях, которые в основном предусматривают предупреждение, штраф и т.д. Административную ответственность назначает органы самоуправления, органы местного самоуправления и судьи.

Административную ответственность в виде исправительных работ и административный арест назначает только судья.

Юридическая ответственность является таким видом социальной ответственности, которая отличается от нравственной ответственности рядом признаков.

1. Юридическая ответственность предусмотрена нормами права. Например, преступление (из-за повышенной опасности) противоправная деятельность, за которую предусмотрена уголовная ответственность. Меры административной, гражданской, дисциплинарной ответственности также предусмотрены законодательством. Применение юридической ответственности главная гарантия законности, так как исключает применение незаконных мер со стороны государственных органов и уполномоченных лиц.

2. Основой юридической ответственности является правонарушение. Если не будет правонарушения, то и ответственности тоже не будет. Правонарушение, как основа юридической ответственности означает, что для ответственности важны все элементы состава правонарушения (правонарушитель, субъект правонарушения, субъективная сторона, объект объективная сторона и конечно же причинная связь между деянием и последствием). Если один из этих элементов будет отсутствовать, то юридическая ответственность не наступает.

3. Юридическую ответственность применяет только государственные органы и уполномоченное на то лицо (суд, прокурор, руководитель учреждения и т.д.). Виды применения мер юридической ответственности назначаются со стороны органов и уполномоченных лиц в пределах их полномочий. Меры применения юридической ответственности назначается в соответствии с законодательством. Также в целях применения наказания в виде ограничения свободы суд выносит коллективный приговор, а меры дисциплинарной ответственности назначает руководитель учреждения.

4. В следствии назначения мер юридической ответственности правонарушитель подвергается ряду ограничений: ограничившись свободой, содержится в специальных местах, содержится под административным арестом, ограничивается в родительских правах и т.д. А во время назначения уголовного наказания получает судимость

Назначение мер юридической ответственности основывается на нескольких принципах, при помощи которых определяется пределы применения юридической ответственности. Юридическая ответственность не является безграничной. Наказание назначается в соответствии с тяжестью совершенного правонарушения.

Также наряду с административной ответственности в качестве ответственности существуют уголовная, гражданская, дисциплинарная ответственности.

Итак, разберём их какая ответственность применяется за совершение определенного правонарушения.

Уголовная ответственность применяется за совершение преступления, то есть действия либо бездействия, предусмотренное уголовным законом. Безусловно уголовная ответственность является самым суровым по сравнению с другими наказанием. Мерой уголовной ответственности является уголовная ответственность, которая назначается только в случае совершения преступления и со стороны суда. Уголовную ответственность нельзя применять за совершение других правонарушений. Уголовная ответственность предусматривается только законом, и больше ни один другой нормативно-правовой акт не устанавливает этот вид наказания. Единственный государственный орган, назначающий уголовное наказание – суд.

Уголовная ответственность как разновидность юридической ответственности выражается в обязанности совершившего преступление лица претерпеть порицающее его за виновно совершенное преступление наказание, состоящее в лишении или ограничении прав и свобод этого лица в установленных законом и приговором пределах. Освобождение от уголовной ответственности представляет собой отказ от порицания именем государства виновного за совершение преступления путем прекращения уголовного дела до вынесения обвинительного приговора. В связи с этим при освобождении от ответственности для виновного в совершении преступления не наступают выражающиеся в ограничении прав и свобод отрицательные для него последствия, предусмотренные законом – осуждение, назначение и исполнение имеющего свое карательное содержание конкретного наказания, и пребывание в состоянии судимости как уголовно-правовом последствии совершения преступного деяния.

В любом случае тот или иной вид освобождения от уголовной ответственности может быть применен только тогда, когда в совершенном виновным деянии содержатся все признаки состава преступления, и наличествует, следовательно, основание уголовной ответственности. Таким образом, освобождение виновного от уголовной ответственности не означает декриминализацию содеянного.

Порядок уголовной ответственности устанавливается уголовно-процессуальным законодательством. Уголовная ответственность в процессуальном порядке назначается приговором суда. Перед назначением наказания в суде проводятся ряд процессуальных действий, целью которых является доказательство о виновности или невиновности лица. Основой применения уголовного наказания является принцип презумпции невиновности обвиняемого. Только в результате доказательства виновности, суд назначает уголовную ответственность. Только на основе приговора суда, вступившего в законную силу, лицо считается виновным.

Уголовное законодательство устанавливает отдельные виды наказаний (ограничение свободы, исправительные работы, штраф и т.д.).

Также в уголовном праве применяются иные критерии признания лица, достигшего возраста, с которого возможно привлечение к уголовной ответственности.

Несовершеннолетними признаются лица, которым ко времени совершения преступления исполнилось 14 лет, но не исполнилось 18 лет.

Гражданская ответственность, в основном заключается в установлении обязанностей. Например, обязанность выполнить содержание договора подрячика, где один обязуется выполнить обязательства указанное в договоре, а другой принять выполненную работу и оплатить по заслугам.

Гражданская ответственность назначается в следствии нарушения договорных обязанностей, имеющих имущественный характер или в случае причинения имущественного ущерба, т.е. в случае совершения гражданского деликта. Т.е. существует гражданско-правовая договорная ответственность и недоговорная. Гражданско-правовая ответственность устанавливается в форме компенсации причиненного ущерба, пени и т.д.

Например, в случае неисполнения либо ненадлежащего исполнения обязательств по перевозке стороны несут ответственность, установленную ГК, транспортными уставами и кодексами, а также соглашением сторон. При этом соглашения транспортных организаций с пассажирами и грузовладельцами об ограничении или устранении установленной законом ответственности перевозчика недействительны, за исключением случаев, когда возможность таких соглашений при перевозках груза предусмотрена транспортными уставами и кодексами.

Ущерб бывает не только имущественным, но и немущественным. В соответствии с гражданским законодательством гражданин или юридическое лицо имеет право посредством суда потребовать прекращения разглашения информации, которая унижает его честь и достоинство, если распространитель этой информации признается в действительности разглашения данной информации.

Дисциплинарная ответственность, в основном применяется в случае совершения дисциплинарного проступка. Например, в случае злостного нарушения правил внутреннего трудового распорядка со стороны работника или в случае явки на работу в состоянии алкогольного или наркотического опьянения. Работодатель в данном случае применяет меры

взыскания в виде выговора, строгого выговора, понижения по должности, лишения премии или увольнения.

Установление разных видов ответственности и разделение их на подвиды является признаком того, что гуманизм и другие принципы предусмотренные законами неуклонно соблюдаются, хотя есть и некоторые пробелы. Но по сравнению с прежними временами, где за малейший проступок человека жестоко наказывали, лишали конечностей или вовсе казнили, применение данных видов ответственности в зависимости от вида совершенного правонарушения является прорывом.

Литература:

1. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Общая часть. Д., 1998.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. Т. 1. М.: Юрид. лит., 1981. – С. 290.
3. Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности // Основные направления борьбы с преступностью. – М., 1975. – С. 77-95.
4. Липинский Д.А. Юридическая ответственность. - Тольятти: Изд-во ВУиТ, 2002. – С. 266.
5. Торопов А.Н. Восстановительная функция права (вопросы теории и практики): Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1998. – С. 17.
6. Агаев Н.М. Воспитательная функция наказания и механизм ее реализации. – М., 1992. – С. 7.
7. Наумов А.В. Юридическая природа воспитательной функции советского уголовного права. – С. 17.
8. Марцев А.И. Специальное предупреждение преступлений. – С. 21.
9. Сахаров А.Б. Методы уголовно-правового регулирования общественных отношений / Методологические проблемы уголовно-правового регулирования общественных отношений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 29-37.
10. Карпушин М.П., Курляндский В. И. Уголовная ответственность и состав преступления. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 21.
11. Лейст О.Э. Дискуссия об ответственности: проблемы и перспективы // Вестн. Моек, ун-та. Сер. Право. 1981. – № 2. – С. 46.
12. Назаренко Г.В. Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Ось-89, 1998. – С.143-147.

ҲИФЗИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ДАР МЕҲВАРИ СИЁСАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ – ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Шосайдзода Шаҳбоз Шосайд,
ёвари директори Маркази исломшиносӣ
дар назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 936005566
E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Азимов Сунатулло Шераҳмадхонович,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Фишурда: Омӯзиши таърихи тамаддуни башарият василаи асосии огоҳӣ пайдо кардан ва дарк намудани таърихи ташаккули давлатсозию давлатдорӣ миллӣ буда, барои музаффарияту муваффақият ба даст овардан дар ин росто замина мегузорад. Бинобар ин, ба таъриху тамаддуни созандаи ниёгони хеш назар намуда, беҳтарин афкор ва сарнавишти миллатамонро барои имрӯзу фардои давлатдориямон меомӯзем, зеро бе омӯхтан ва арҷ гузоштан ба арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва ҳуқуқии гузаштагонанамон дар ин ҷаҳони пуртазод наметавонем инкишофи ҷамаҷонибаи давлатдориро таъмин намоем.

Муаллифон бар он ақидаанд, ки омӯзишу таҳқиқи осори таърихӣ, сиёсӣ ҳуқуқӣ заминаи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ мебошад, зеро ҳофизаи таърихӣ халқ, пеш аз ҷама, дар мероси фарҳангӣ ҳунари инъикос мегардад. Аз ин лиҳоз, дар иртибот бо гузаштаи таърихӣ, анъана ва суннатҳои миллӣ, дастовардҳои фарҳангӣ ва арзишҳои маънавӣ, омӯхтани мероси илмиву адабӣ, ошноӣ бо қору пайкори шахсиятҳои таърихӣ ва бо ҷашми ибратҷӯ нигаристан ва баҳра бардоштан аз ин мерос пайвандҳои маънавии инсонро бо гузашта ва оянда таъмин месозад.

Калидвожаҳо: Арзишҳои миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ, давлати миллӣ, оини давлатдорӣ, истиқлол, Истиқлоли давлатӣ, тамаддун, фарҳанг, сиёсат, сиёсати давлатӣ.

ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОСИ ЛИДЕРА НАЦИИ – ЭМОМАЛИ РАХМОНА

Шосайдзода Шахбоз Шосайд,
помощник директора Центра
исламоведения при Президенте
Республики Таджикистан, кандидат
юридических наук
Тел.: (+992) 936005566
E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Азимов Сунатулло Шерахмадхонович,
ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Аннотация: Изучение истории человеческой цивилизации является главным средством познания и понимания истории становления государства и национальной государственности, закладывает основу для победы и успеха в этом деле. Поэтому, глядя на историю и созидательную цивилизацию наших предков, мы изучаем лучшие помыслы и судьбы нашего народа на сегодняшний и завтрашний день нашей государственности, так как без изучения и внимания к духовным, нравственным и правовым ценностям наших предков в этом многообразном мире мы не сможем обеспечить полноценное развитие государственности.

Авторы придерживаются мнения, что изучение и исследование исторических, политических и правовых произведений является основой самопознания и национальной культуры, поскольку историческая память народа, прежде всего, отражается в культурно-историческом наследии. С этой точки зрения, в связи с историческим прошлым, национальными традициями и обычаями, культурными достижениями и духовными ценностями, изучением научного и литературного наследия, знакомством с трудами исторических деятелей и поиском примеров и извлечением пользы из этого наследия, формируются духовные связи человека с прошлым и будущим.

Ключевые слова: Национальные ценности, культурные ценности, национальное государство, традиции государственности, независимость, Государственная независимость, цивилизация, культура, политика, государственная политика.

PROTECTION OF NATIONAL VALUES IN THE POLITICAL AGENDA OF THE LEADER OF THE NATION – EMOMALI RAHMON

Shosaidzoda Shahboz Shosaid,

assistant of Director of the Centre for
Islamic Studies under the President of
Tajikistan, PhD in Law

Phone: (+992) 936005566

E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Azimov Sunatullo Sherahmadkhonovich,

assistant of the Department of human rights
and comparative law of the Law Faculty,
Tajik National University

Phone.: (+992) 985000226

E-mail: azimov.rt@gmail.com

Annotation: The study of the history of human civilisation is the main means of knowing and understanding the history of the formation of the state and national statehood, and lays the foundation for victory and success in this regard. Therefore, looking at the history and creative civilisation of our ancestors, we study the best thoughts and destinies of our people for today and tomorrow of our statehood, because without studying and paying attention to the spiritual, moral and legal values of our ancestors in this diverse world we cannot ensure the full development of statehood.

The authors hold the view that the study and research of historical, political and legal works is the basis of self-knowledge and national culture, because the historical memory of the people, above all, is reflected in the cultural and historical heritage. From this point of view, in connection with the historical background, national traditions and customs, cultural achievements and spiritual values, the study of scientific and literary heritage, familiarity with the works of historical figures and searching for examples and benefiting from this heritage, spiritual connections of man with the past and the future.

Keywords: National values, cultural values, nation state, tradition of statehood, independence, State independence, civilisation, culture, politics, state policy.

Барои расидан ба истиқлол, бунёди оини давлатдорӣ, ташаккули воқеии миллат, хифзи арзишҳои миллию фарҳангӣ ва соҳибдавлату соҳибватан шудани мову шумо дар тӯли чандин асрҳо ҳазорон фарзандони фидоию ватанпараст ва садҳо пешвоёни сарсупурдаи зираку дурандеш талашҳои пайгирона ва муборизаҳои беамони огохонаю часуруна бурдаанд²⁴.

²⁴ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Чилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 161-164.

Ин гуфтаҳо шаҳодати онанд, ки барои муваффақ гаштан дар роҳи бунёди давлати миллӣ фарзандони сарсупурдаи он нақши бориз дошта, маҳз ҳамон пешвоёну роҳбароне дар саҳифаҳои таърих номашон сабт мегарданд, ки содиқона барои таъмини адолати иҷтимоӣ ва пиёда кардани сиёсати хирадмандона дар чома талошҳо кардаанд.

Агар ба авроқи сабткардаи таърих назар кунем, равшан ба чашм мерасад, ки масъалаи роҳбарӣ чи дар гузашта ва чи дар замони муосир дар мадди назари донишмандон қарор гирифтааст. Мардуми ориёинаҷод аз қадимулайём ҳамчун мардуми тамаддунсоз шуҳрат доштанд ва аввалин империяҳои ҷаҳониро, ки бо номи Ҳахоманишиҳо ва Сосониён маъруфанд, таъсис додаанд. Нахустин сарчашмаи хаттии андешаву тасаввуроти мардуми ориёинаҷод дар бораи сарвари одил ҳамчун идеали сиёсӣ «Худойномак» – мероси фарҳангӣ ва адабиёти тоисломии мардуми ориёитабор маҳсуб мешавад, ки «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва қисми умдаи «Таърихи паёмбарон ва шоҳон»-и Муҳаммад Ҷарири Табарӣ дар асоси маълумоти дар он дарҷгардида таълиф шудаанд.

Дар ин хусус Пешвои муаззами мо ба маврид қайд менамоянд, ки: «Дар сарчашмаҳои таърихӣ ва осори донишмандону муҳаққиқони маъруф зикр шудааст, ки замоне тоҷикони ориёитабор дар сарғаҳи инқилобҳои ақлии тамаддуни башарӣ қарор доштаанд. Онҳо дар бунёди давлатҳои муташаккилу неруманд, офаридани нахустин арзишҳои фарҳангӣ, низоми одилонаи ҳуқуқӣ, осори ахлоқӣ ва таълифоти илмӣ саҳми беназир гузоштаанд»²⁵.

Омӯзишу таҳқиқи осори таърихӣ, сиёсию ҳуқуқӣ заминаи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ мебошад, зеро ҳофизаи таърихии халқ, пеш аз ҳама, дар мероси фарҳангӣ ҳунари инъикос мегардад. Аз ин лиҳоз, дар иртибот бо гузаштаи таърихӣ, анъана ва суннатҳои миллӣ, дастовардҳои фарҳангӣ ва арзишҳои маънавӣ, омӯхтани мероси илмиву адабӣ, ошноӣ бо қору пайкори шахсиятҳои таърихӣ ва бо чашми ибратҷӯ нигаристан ба баҳра бардоштан аз ин мерос пайвандҳои маънавии инсонро бо гузашта ва оянда таъмин месозад. Бархурди тамаддунҳо, омехташавии арзишҳои фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки тамаддуни гузаштаи ҳудро омӯхта, нақши таърихӣ ва асолати зиндагисозашро дар мизони дастовардҳои маънавии замони нав баркашида, беҳтарин падидаҳои ҳаётбахши онро дар хидмати башарият қарор додан вазифаи муқаддаси наслҳои имрӯзу оянда аст²⁶.

Омӯзиши таърихи тамаддуни башарият василаи асосии огоҳӣ пайдо кардан ва дарк намудани таърихи ташаккули давлатсозию давлатдорӣ миллӣ буда, барои музаффарияту муваффақият ба даст овардан дар ин росто замина мегузорад. Бинобар ин, ба таъриху тамаддуни созандаи

²⁵ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар 18 март 2020, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дасрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи муроҷиат: 03.11.2021).

²⁶ Муфассал ниг.: Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.

ниёғони хеш назар намуда, беҳтарин афкор ва сарнавишти миллатамонро барои имрӯзу фардои давлатдориямон меомӯзем, зеро бе омӯхтан ва арҷ гузоштан ба арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва ҳуқуқии гузаштагонамон дар ин ҷаҳони пуртазод наметавонем инкишофи ҳамаҷонибаи давлатдориро таъмин намоем. Пешвои миллат таъкид менамоянд, ки «Ниёғони мо яке аз куҳантарин тамаддунҳои ҷаҳониро офаридаанд, ки бар пойдевори «пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» устувор буд. Гузашта аз ин, онҳо низоми мукаммали давлатдориро идорот, санъати асили меъмурию шахрсозӣ, тарзи мутамаддину оқилонаи муносибати байни миллатҳо, эҳтироми озодии мазҳабҳову равияҳои гуногун ва риояи оинҳои мухталифи динӣ, инчунин чараёну мактабҳои гуногуни илмию фалсафӣ ба мерос гузоштаанд... Оё мо ҳақдору вазифадор нестем, ки ин мероси арзиши ҷаҳонидоштаро ҳамаатарафа омӯзем, натиҷа гирем ва барои имрӯзу ояндаамон ҳамчун дастури ахлоқии инсон ва қонуни ҷаҳонсозӣ истифода кунем?»²⁷ Ибрози ин андешаҳо бозғуи он аст, ки дар сиёсати давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон арзишҳои миллӣ нақши назаррас дошта, барои рушди давлатдорӣ миллӣ ҳифз карда мешаванд.

Нақши калидии роҳбари давлат дар сарнавишти раият (аҳоли, шаҳрвандон), дар таълимоти мутафаккирони бузурги тоҷик, чун Абунастри Форобӣ, Ибни Сино, Насириддини Тӯсӣ, Муҳаммад Ғаззоли, Фирдавсию Ҷомӣ зикр гардида, ҳар кадоми онҳо роҷеъ ба сифатҳои ахлоқӣ ва симои маънавии сарвари давлат андешаҳои худро баён кардаанд. Таҳлили андешаҳои онҳо нишон медиҳад, ки дар гузашта низ халқи тоҷик ҳамчун халқи тамаддунофар дар сарғаҳи низоми мутамаркази идоракунӣ қарор дошта, империяи аввалини ҷаҳонро таъсис додаанд, ки он имрӯз ҳамчун намунаи барҷастаи давлатдорӣ ёд мешавад. Пешвои миллат хеле ба маврид таъкид намудаанд, ки «Халқи тоҷик аз қадим ба илм ва таълиму тарбия эҳтироми хос дошт ва дар тӯли таърих нобиғаҳое ба дунё овард, ки дар рушди илми ҷаҳонӣ ва бунёди ҷомеаи адлпарвар ҳиссаи бузург гузоштаанд»²⁸.

Таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ ва таҷрибаи инсонӣ собит менамояд, ки дар бештари мавридҳо пешравию тағйиротҳо ва рушду парвозҳои баланди тамаддуну пешрафти давлатҳо ба нерӯи солими инсонӣ вобастагӣ дорад. Ба вижа, нақш ва нуфузи роҳбарону пешвоён, ки дар қабули қарору дастурҳои тақдирсоз калидӣ ва ҳалкунанда доранд, ҳамеша диққатҷалбкунанда ва дар маркази тағйироту дигаргуниҳо қарор мегиранд. Зеро, ҳама гуна ислоҳот, ҳама гуна пешравиҳо ва ҳар гуна амалҳо дар ниҳояти қор ба нерӯи ақлонӣ ва ҷисмонии инсон вобаста аст. Аз ин дидгоҳ, дар ташаккули ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии халқу миллатҳо шахсиятҳои ҳастанд, ки ном, фаъолият ва зиндагиномаи

²⁷ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Чилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 230-233.

²⁸ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар 18 март 2020, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дасрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи муроҷиат: 03.11.2021).

онҳо бо таъриху сарнавишти давлатдории он халқу миллатҳо пайванди ногусастанӣ дорад.

Назари мунсифона ба таърихи навини давлатдорӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ дар шароити имрӯза шаҳодати он аст, ки нақшу нуфуз ва қадршиносии рисолати давлатдорӣ дар ҳама давраи замон аҳамияти муҳим барои арзи ҳастӣ намудани халқу миллатҳо доштааст. Албатта, дар аҳди бостон вобаста ба шакли идоракунӣ ва режими сиёсӣ мавҷудияти қудрат ба шахсиятҳои алоҳида вобастагии саҳт дошт, ки баъзе бо сиёсати одилона ва бархе бо сиёсати золимона худро дар саҳифаҳои таърих сабти ном кардаанд. Имрӯз бошад, идоракунӣ ҷомеа бо иродаи халқ ба роҳ монда шуда, дар ин росто ҳар шахси ватандӯсту худшиносро зарур аст, бо истифода аз ҳуқуқҳои конституционии худ дар ташкили ҳокимияти давлатӣ ва пойдории он саҳм гузорад.

Дар афкори асримиёнагии тоҷику форс ва умуман тамаддуни исломӣ таълимоти махсуси ахлоқӣ-ҳуқуқӣ ва сиёсии алоқаманд ба масъалаи роҳбари давлат, яъне таълимот дар бораи сарварӣ ташаккул ёфтааст, ки фасли муҳимтарини назарияи «Мадинаи фозила»-и Абунасири Форобӣ мутафаккирони тамаддуни исломӣ маҳсуб мешавад. Дар ин давра низ мардуми тоҷику форс дар бунёди ҷомеаи адолатпарвар ва давлати қудратманд, ки меҳвари асосии онро ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ташкил меод, нақши муассир гузоштаанд. Пешвои миллат дар ин хусус қайд намудаанд, ки: «Тавачҷух ба суннатҳои таърихӣ ва фарҳангию динӣ аз ҷониби ин ё он халқ падидаи тасодуфӣ нест. Дар ин масъала мо ҷонибдори гуфтугуии тамаддунҳо ва муносибати дӯстонаи фарҳангҳо буда, ҳар як фарҳанг арзиши нотақрор дорад, онро бояд эҳтиром ва ҳифз намуд, инчунин инкишоф додани фарҳанги худ ҳуқуқ ва вазифаи ҳар як халқ аст. Фарҳанги миллии тоҷикон дар ҳамбастагии бо арзишҳои динии мо дар тӯли ҳазору чорсад соли охир ташаккул ёфтааст ва давлати дунявӣ мо ба ин даврони таърихӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии таърихи фарҳанги миллӣ муносибат мекунад»²⁹.

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Хирадномаи Искандарӣ»-и Ҷомӣ ва осори дигари асримиёнагии ниёгонӣ мо ормонҳои ҳазорсолаи мардуми мутамаддини ориёинаҷод дар бораи сарвари одил ва давлати ҳуқуқбунёду адолатпаравар таҷассум ёфтаанд. Онҳо ҳамеша талош мекарданд, ки дар ҷомеа як низомӣ мутамаркази фароғи дорои арзишҳои ҳуқуқу озодҳои инсон бунёд шавад.

Бояд гуфт, адибон ва мутафаккирони асримиёнагии тоҷик давра ба давра бо тақозои давраи замон назарияи ҷомеаи ормониро такмил дода, барои татбиқи он вучуди як сарвари одилу хирадмандро шартӣ муҳим донистаанд. Таҳқиқи андешаҳои гузаштагон дар бораи роҳбари ҷомеаи ормонӣ барои дарки масъулиятшиносӣ (симои маънавию ахлоқӣ), вазифаҳо, ҳуқуқу ваколатҳои сарвари давлат аз дидгоҳи илму маърифат ва

²⁹ Иқтибосҳо аз суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллати, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дир ба танзими анъана ва чашну маросимҳо. – Душанбе: Балоғат, 2017. – С. 83-85.

ташаккули ҳуқуқии халқи тоҷик мусоидат мекунад. Дар афкори сиёсӣ-ҳуқуқии ниёғони халқи тоҷику форс дар ҳамаи давраҳои инкишофи таърихӣ ақидаи такомули ахлоқиву зеҳнӣ робитаи байни шахсу давлат ҳамчун заминаи иҷроӣ муқаррароти ҳуқуқӣ арзи вучуд кардааст, ки дар сарғаҳи тавлиди андеши созанда оид ба мавҷудияти ҳуқуқи инсон шинохта шудаанд. Таҳлили осори назму насри ниёгон шаҳодат медиҳад, ки инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он барои мутафаккирони мо арзиши бунёдӣ дошта, бо ҳар роҳу восита барои муқаддас нишон додани ин арзишҳо талош кардаанд. Дар осори хеш ҳар яке аз роҳбарони сиёсии замони худ талаб мекарданд, ки адолатро дар байни ҷомеа побарҷо нигоҳ доранд, зеро пойдории давлату сиёсат аз таъмини он вобастагӣ дорад. Маҳз, бо назардошти ин Пешвои миллат таъкид менамоянд, ки «Омӯзиши таърих ва таҷрибаи дар тӯли асрҳо андӯхтаи миллатамон ба мо барои бунёд кардани давлати пешрафта, тараққиҳоҳ ва сулҳдӯст, инчунин таҳкими пояҳои давлатдории миллӣ, ҳифзи дастовардҳои истиқлол, пеш аз ҳама, ваҳдати миллӣ, сулҳу суботи пойдор ва баланд бардоштани эҳсоси гарми ватандориву ватандӯстӣ ва ҳудогоҳиву худшиносии миллӣ мисли обу ҳаво зарур аст»³⁰.

Дар асрҳои миёна бештар таълимоти теологии сарварӣ бартарӣ дошт. Дар таълимоти мутафаккирони тоҷику форс масъалаи сарварӣ ҷойи калидӣ дорад. Масалан, Низомулмулк дар «Сиёсатнома»³¹ ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамояд. Ӯ диққати сарварону ҳокимонро бо масъалаҳои ахлоқӣ ҷалб сохта, онҳоро даъват менамояд, ки ба айшу ишрат дода нашуда, ба корҳои давлатдорӣ машғул гарданд. Ҳамчун намуна, шоҳони одилро таърифу тавсиф менамояд. Ӯ худ, ки дар вазифаи идораи давлатӣ ва ниҳоят масъулияти сиёсиро бар дӯш дошт, ба вазифаи шоҳ, амалдорони давлатӣ, нақши вакилону сафирон диққати махсус дода, фаъолияти мусбати онҳоро ҳамчун пояи давлатдорӣ ва раъйи ҷамъиятпарварӣ нишон меод.

Агар ба асрори давлатдории кишварҳои бузург, салтанатҳои азим ва низоми идории мӯътадили халқу қавмиятҳо, ки дар паҳноӣ онҳо рушду нумӯ ва пешрафти фарҳангӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии онҳо то ба сатҳҳои ҷаҳонӣ расидааст, чи дар таърих ва чи дар имрӯз назар афканем, муҳимтарин ва асоситарин нуктаи ин асрор ҷустани ҷавоб ба ин савол аст, ки чӣ сабаб шуд, ки ин давлат ва ин тамаддунҳо то ба ин сатҳ расидаанд? номи худро дар таърих неқ гузошта, барои наслҳои ояндаи худ шароити мусоиди иҷтимоӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ боқӣ монда тавонистанд. Вале сабаб чи буд, ки иддаи дигар аз ин давлатҳо ба чунин муваффақият расида натавонистанд.

Ҳуқуқшиносон ва давлатшиносон аз нигоҳи худ, ҳикмати ин асрорро ҷӯё мешаванд. Ин асрорро яке дар адлу инсоф, дигаре дар қушуни бузург, сеюмин дар тантанай озодию баробарӣ, чорумин дар симои шахсиятҳои таърихӣ, панҷумин дар рушди илму техника, шашумин дар мувофиқ

³⁰ Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 25.

³¹ Холиқзода А.Ф., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ). – Хучанд: Ношир, 2022. – С. 160-170.

омадани сиёсати давлатӣ бо равандҳои таърихӣ ва ҳаводиси олам, ҳафтумин дар таъя намудан ба нерӯҳои халқӣ³² ва ғ. мебинанд. Ҳатто дар масъалаи омилҳои қудратмандию сарватмандӣ ва нодорию камбизоатии кишварҳо асарҳои таҳқиқотӣ ва бунёди эҷод намудаанд. Ҷаҳони имрӯз бо далелҳои қатъӣ дар пайравӣ бо тамаддуни пешрафтаи ғарбӣ дар баробари ҳама асосҳо ва маҳакҳои рушддиҳандаи низоми давлатдорӣ ба вусъат ёфтани равандҳои демократӣ ва эътирофу ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон таъя менамояд. Шубҳае нест, ки ҳар назару ҳар ғоя, ҳар андешаю мафкура дар масъалаи мазкур таъсироти худро ба пешрафту низом, тартиботу рушди рукнҳои мухталифи ҷомеа, давлатҳо ва тамаддунҳо доштааст. Вале, бо вучуди он, вобаста аз рисолати таърихӣ ва анъанаҳои давлатдорӣ, дар ҳар давлат ва тамаддунҳо омилҳои ҷудогона мавқеи назаррас ва марказӣ ва ё аққалан ибтидоиро касб кардаанд.

Дар ин бахш мероси арзишманди фарҳангии ниёғони мо яке аз заминаҳои муҳими ташаккули концепсияи сиёсии Пешвои миллат ба шумор меравад. Огоҳии амиқ аз таърихи гузашта, аз ормонҳо ва арзишҳои миллии гузаштагон ба Пешвои миллат имкон додааст, ки аз ин мероси гаронбаҳо дар такмили концепсияи сиёсии хеш ва таҳкими асосҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии давлати демократию ҳуқуқбунёди Тоҷикистон самаранок истифода баранд. Аз ин рӯ, таҳлили назариявӣ ва илмии заминаҳо ва сарчашмаҳои муосири фаромиллӣ-умумибашарии ташаккули шахсияти сиёсӣ ва концепсияи сиёсии Пешвои Миллат, инчунин, муайян кардани дараҷаи таъсирпазирии ин сиёсатмадори маъруфи ҷаҳони муосир, аз масъалаҳои мубрами илмӣ-таҳқиқотӣ маҳсуб мешавад.

Пешвои Миллат ҳамчун фарзанди замони худ, дар баробари арҷгузорӣ ба суннатҳо ва арзишҳои ниёғон ва баҳрагирӣ аз онҳо, инчунин аз назарияҳо ва таҷрибаҳои неку созандаи муосири сиёсӣ, ки дар кишварҳои мутараққии ҷаҳон татбиқ шудаанд, дар танзим ва татбиқи амалии концепсияи сиёсии хеш ба таври мунтазам истифода мебаранд. Дар баробари ин, Пешвои миллат бо як ҳисси баланди масъулиятшиносӣ ҳар як арзиш ва дастоварди нави муосири сиёсиро тавре такмил ва татбиқ менамоянд, ки онҳо барои амнияти миллӣ, таҳкими ҳуввият ва фарҳанги миллӣ ва рушди устувори ҷамъиятию иқтисодии Тоҷикистон комилан мувофиқанд. Мисоли равшан, татбиқи усули дунявият дар сиёсат ва ҳуқуқии давлатии Тоҷикистон мебошад. Усули мазкур дар концепсияи сиёсии Пешвои Миллат ба тавре таҳрир ва тафсир шудааст, ки он аз дунявияти замони Шӯравӣ ба кулӣ фарқ карда, муҳофизати арзишҳо ва эътиқодоти диниро ба ҳайси унсурҳои аслий ва ҷудонопазири фарҳанг ва ҳувияти миллии шаҳрвандон кафолат медиҳад.

Як омили асосии ташаккули шахсияти сиёсӣ ва концепсияи сиёсии Пешвои Миллат – ин бевосита донишу истеъдод ва санъати волои роҳбарӣ,

³² Муфассал ниг.: Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Пер. с англ. Н. Автономовой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. – 384 с.

таҷрибаи бойи сиёсӣ, маъмурӣ ва давлатдорӣи худи Пешвои миллат мебошад, ки ҳанӯз дар замони Шӯравӣ ташаккул ёфта, пас аз соҳибситиқлолии Тоҷикистон, сол то сол суфтаю пухта ва мукамалтар гашта истодааст. Таҳқиқи масъалаҳои мазкур барои тавсифи умумии миллат ва ҳуқуқи сарчашмаҳои ғоявӣ, омилҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ташаккули шахсияти Пешвои миллат ҳамчун як феномени нотақрори таърихи муосири Тоҷикистон имконият медиҳад.

Масъалаи дигаре, ки омӯзиш ва баррасии ҳамаҷонибаи он хеле муҳим аст, мазмуну мундариҷа, ҳадафҳо ва вазифаҳои асосии концепсияи сиёсии Пешвои миллат, стратегияи татбиқи ҳадафҳои ҳуқуқию сиёсии Пешвои миллат ва натиҷаҳои мебошанд, ки давлати соҳибситиқлол ва миллии Тоҷикистон дар партави татбиқи амалии онҳо дар тӯли фаъолияти худ ба даст овардааст.

Миллати куҳанбунёди тоҷик дар масири қарнҳо азияти бемислери паси сар кардааст. Баъд аз гузашти қарнҳо ва шикасту рехти давлатдорӣ халқи созандаи тоҷик тавонист давлати миллии ва ҷомеаи демократии худро бунёд ва пояи онро мустаҳкам кунад. Таҳлили мунсифонаи раванди шаклгирии давлати муосири тоҷик, таҳияи ҳокимияти давлатӣ, низоми ҳуқуқӣ, оташбаси ҷанги шаҳрвандӣ, ваҳдати миллии, ҳифзи истиқлоли давлатӣ, барқарор намудани иқтисодиёти миллии, эҳёи фарҳанги миллии ва дигар унсурҳои муҳими ҳастии давлати муосир ба фаъолияти фарзанди содиқ, вафодор, қаҳрамон ва худододи ин миллат – Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бевосита вобастагӣ дорад. Ӯ шахсест, ки таҳти роҳбарияш давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон бунёд гардида, ба ҷанги хонумонсӯзи шаҳрвандӣ хотима дода шудааст, дар ин раванд мушкилтарин вазифаҳои таърихии миллати тоҷик таҳти роҳбарии ӯ зина ба зина ҳалли худро ёфта, Тоҷикистон дар харитаи сиёсии ҷаҳон ҳамчун давлати соҳибхитиёри миллии ворид гардидааст³³.

Мо итминони комил дорем, ки ба қадри чунин роҳбар расидан, номи ӯро гиромӣ доштан ва роҳи интиҳобкардаи ӯро ҳифз кардан, идома додан, эҳтиром аз роҳи таърихии муборизаи халқи тоҷик барои истиқлол буда, қадршиносӣ аз давлати миллии, демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявии Тоҷикистон аст. Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ворид гаштан ба арсаи сиёсат пайваста талош менамояд, ки ҳамоҳангии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ҷомеаи демократӣ дар ташкили қудрати сиёсӣ бо иродаю манфиатҳои миллат ва халқи муайян маҳз дар паҳноии арҷгузорӣ ва эътирофи арзишҳои миллии, назари забон, фарҳанг, анъанаҳо, эътиқод, таърих ва боварҳо сурат гирад. Дар паҳноии давлати демократӣ арзишҳои миллии ҳамчун ҷузъи аслии ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, иҷтимоӣ ва коллективии халқ ба сифати арзишҳои башарӣ ва демократӣ эътироф шуда, ҳимояи давлатии онҳо кафолат дода мешавад. Аз фаъолияти содиқонаи ин абармарди миллат равшан аст, ки ӯ ягона роҳи наҷоти

³³ Ниг.: Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (*Пешвои миллат – поягузори давлати миллии*). – Хучанд: «Ношир», 2022. – 512 с.

миллатро аз селоби таърихӣ дар ширеши васлкунандаи ин ҳамоҳангӣ, ба алоқаи устувори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд танҳо дар вучуди мафкураи солими миллӣ имконпазир медонад. Дар концепсияи давлатдорӣ Пешвои миллат ҳифзи арзишҳои миллӣ, волоияти арзишҳои демократӣ ва ғояҳои озодандешӣ, идоракунии президентӣ ва мавҷудияти парламентаризми касбӣ, ҳокимияти устувори марказӣ ва мақомоти салоҳиятдори маҳаллӣ мақоми устувор доранд.

Даврони соҳибистиклолӣ зери сиёсати дурандешонаи Президенти мамлакат арҷгузорӣ ба дастовардҳои ниёгон ташаккул ёфта, ба риояи қонуният, таъмини адолат ва тартибот, ҳифзи манфиатҳои ҷомеа ва давлат заминаи маънавию ҳуқуққӣ гузошта шуд.

Бо роҳи маънавӣ ҳифз кардани истиқлолу озодӣ дар бедор кардани ҳисси ватандорӣ эҳсос мегардад, ки ҳатти марказии ин равандро ҳифзи арзишҳои миллӣ ташкил медиҳад. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун абармарди дунёи сиёсат ин равандро бо роҳи огоҳонидани халқ аз таъриху фарҳанг, забону адабиёт, дину мазҳаби аҷдодӣ³⁴ оғоз намуда, арҷ гузоштан ба мероси ниёгону омӯзиши осори онҳоро сармашқи кори хеш қарор додаанд, ки ин ҳама манбаъҳо ва қисмҳои таркибии ғояи ватандӯстӣ ва назарияи ҳифзи истиқлолро вобаста ба шароити таърихӣ ва анъанаҳои миллӣ таҳия ва тарҳрезӣ намуд. Эмомалӣ Раҳмон дар самти эҳё ва гиромидошти суннату арзишҳои миллӣ, зинда гардонидани номи шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ, муттафакирони оламшумули тоҷику форс, чехраҳои шинохтаи динӣ ва аҳли илму адаб нақши бисёр бузург ва беназир доранд, зеро, Пешвои миллат ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонистанд, ки киштии умеди мардуми тоҷикро ба соҳили мурод расонанд³⁵.

Марҳилаҳои муаяйни бунёд ва ташаккули таърихии Тоҷикистон, таҳкими заминаҳои мустаҳками давлатдорӣ навин ва амалисозии арзишҳои волои давлатдорӣ, баҳусус эҳёи арзишҳои миллӣ, динӣ, тарҳрезии концепсияи дурнамои рушди давлати миллӣ, ҳифзи Истиқлоли миллӣ мақсаду мароми Роҳбари давлат маҳсуб меёфт. Эмомалӣ Раҳмон таҳким ва рушди ташаккули давлати миллӣ, заминаҳои ҳуқуқии давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ, ташаккули ҳуқуқи миллӣ ва эҳёи арзишҳои миллӣ, бунёди низоми ҳуқуқи миллӣ ва концепсияи дурнамои рушди давлатдорӣ миллиро роҳандозӣ намуд.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки онҳо ҳам аҳамияти таърихӣ ва ҳам аҳамияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва инчунин, таҷассумгари беназири ваҳдатифарӣ дар раванди давлатдорӣ миллии Эмомалӣ Раҳмонро, ки барои замони муосир таҷрибаи нотакрори давлатсозиву сулҳоварӣ аст, доранд.

Эмомалӣ Раҳмон дар бунёд ва ташаккули концепсияи давлати миллии тоҷикон ва дурнамои рушди он бо дарбаргирии ниҳодҳои мустаҳками созандаи концепсияи Истиқлол – ҳамчун заминаи сиёсии ташаккули

³⁴ Ниг.: Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам. Китоби 9. – Душанбе, 2011. – С. 372.

³⁵ Ниг.: Давлатзода С.Х. Пешвои муаззами миллат – омили муҳими иттиҳод, сарчамӣ ва ягонагии мардуми Тоҷикистон // Пешвои миллат эҳғари тамадуни тоҷикон. / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявии ДДҲБСТ. – Хучанд: «Ношир», 2019. – С. 31-35.

давлати миллӣ, эҷоди андешаи давлати миллӣ, таҳкими волоияти қонун ва сулҳу субот, бунёди заминаҳои ҳуқуқии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона, ташаккули ҳуқуқи миллӣ ва арзишҳои миллӣ, бунёди низоми ҳуқуқи миллӣ, эҳёи арзишҳои миллӣ ва динӣ, рушди иқтисоди миллӣ, тарҳрезии концепсияи дурнамои рушди давлати миллии тоҷикон ва ҳифзи Истиқлоли миллӣ дар фаъолияти сиёсии ӯ, асос гузоштан ба ғояи давлати шаклан демократӣ ва мазмунан миллӣ, ки рисолаи бузурги таърихӣ ва воқеан волоарзиши Пешвои Миллат дар назди миллати бузурги худ мебошад, заминаи ҳуқуқӣ гузошт. Инъикоси ин ҷабҳаҳои фаъолияти самараноки таърихии Эмомалӣ Раҳмон дар раванди давлатсозии навини миллати решабатаърихи тоҷик ва сиёсати адлфитрату хирадтинати ин марди майдони сиёсии ҷаҳон дар фазои ҳуқуқиву сиёсии ҳамоиши арзишҳои миллӣ ва ҳимояи арзишҳои умумибашарӣ таҷассумгари мунсифонаи нақши ӯ дар давлатсозӣ ва шинохти шахсияти ӯ аз ҷониби ҳар соҳибватан ва пайравӣ аз шохроҳ ба муваффақияти комили давлатдорӣ миллати тоҷик ва ниғадошти он дар шароити мураккаби ҷаҳонишавӣ ва таҳмили арзишҳои муъталифи беарзиш аст.

Дар фарҳанги давлатдорӣ тоҷикон инсон арзиши олий дошт, мо ҳанӯз аз солҳои нахустини соҳибистиқлолӣ бо истифода аз мероси ниёғони худ дар самти давлатдорӣ меъёрэҷодкунӣ бо қабули Конститутсияи нав, ки ҷавобгӯи талаботи замон бошад, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ эълон намудем, ки новобаста аз дасисаю фитнаҳои қудратталабону манфиатҷӯён халқи тоҷик зеро сиёсати фазанди содиқу вафодори худ аз хатари нобудшавӣ миллатро начод дод. Доир ба қабули Конститутсия ва аҳмияти он дар сарнавишти миллату ҳифзи арзишҳои миллӣ Пешвои миллат таъкид менамояд, ки: «Бузургӣ ва аҳаммияти ин санади муҳимми таърихӣ, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки он бори нахуст аз ҷониби худи халқ ва барои халқ бо роҳи ифодаи озодонаи майлу иродаи шаҳрвандони мамлакат қабул карда шудааст. Бо қабули Конститутсия дар айёми ниҳоят ҳассоси таърихӣ, халқи Тоҷикистон бори дигар исбот кард, ки ҳеҷ гуна душвориву мушкилот, аз ҷумла ҷанги даҳшатбори ба сари давлат ва мардуми Тоҷикистон таҳмилшуда наметавонанд сокинони сулҳдӯсту созандаи кишвари моро аз роҳи ҳақиқату ростӣ, эъмори давлати муосири миллӣ ва фаъолияти бунёдкорона берун созанд»³⁶.

Пешвои миллат ҳамчун сиёсатмадори дурандеш бар он назар буд, ки сиёсат ҳамон вақт пойдор менамояд, ки агар тавонад тамоми василаҳоро барои рушди инсонӣ таъмин намояд.

Маҳз, бо дарназардошти ин Пешвои миллат фаъолияти сиёсии худро пеш аз ҳама барои ҳифзи миллат аз хатари парокандашавӣ, бо мақсади аз байн бурдани ҳар гуна зуҳуроти номатлуб, аз қабилӣ маҳалгарой, динситезӣ ва бегонапарастӣ, ки омилҳои бевоситаи заифкунандаи пояҳои давлатдорӣ миллӣ мебошанд, оғоз намуданд. Пешвои миллат,

³⁶ Паём ба муносибати Рӯзи Конститутсия // Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (Санаи мурочиат: 05.11.2015).

Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пайдории давлати соҳибистиқлол масъалаҳои зеринро ҳамчун омилҳои асосӣ шинохтанд:

а) муттаҳидкунии миллат, пайдор намудани ягонагӣ, тамомияти арзӣ ва таҳкими иқтисодии давлати миллии соҳибистиқлол, сулҳпарвар, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва демократӣ;

б) дар заминаи ваҳдати миллат, муҳаббат ба Ватан, забон, илму адабиёт, фарҳанг ва бедор намудани тафаккури миллии ва ҳисси худшиносии ифтихори миллии, омӯхтани таърихи гузаштаи худ, дарк намудани масъулияти давлатдорӣ;

в) зеро парчами ягонаи давлати миллии ва таҳкими ваҳдати миллии, бунёди ҷомеаи адлпарвар, сарчамъ намудани ҳамаи ҳизбу ҳаракатҳои мухталиф ва ташкилотҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, дар доираи қонун бо роҳи мусолиҳа ва гуфтушунӣ ҳал намудани ҳамаи ихтилофоти бамиёномада;

г) ҳифзи намудани боигарии моддӣ ва маънавии миллат, бузургдошти қадриносии ашхосе, ки дар ҷодаи ваҳдати миллат, худшиносии ифтихори миллии, муттаҳидии мардуми Тоҷикистон хизматҳои арзанда кардаанд.

Ин иқдоми пешгирифтаи сиёсатмадор ва фидоии миллат дар шароити имрӯзу фардои раванди ҷаҳонишавии манфиатҳо, дар паҳноии бархурди тамаддунҳо ва роҳи ноҳамвори рушди давлатҳои тозаистиқлол, ки халқу миллатҳои мухталифро ба гирдоби бало ва хунрезии бемаънӣ гирифтанд карда истодааст, миллати тоҷикро аз ин бухрон раҳонид ва дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун миллати тамаддунофар муаррифӣ намуд. Бинобар ин, бояд ҳар як шаҳрванди ватандӯст, ки нисбат ба имрӯзу ояндаи худ ва фарзандонаш бетараф нест, дарк намояд ва барои худаш ҳазм намояд, ки на Президент, на мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мисли як шахсият, балки миллат ва давлати муосири мо ба эътирофи қаҳрамоноҳои фарзанди содиқу сарсупурдааш, бунёдгузори давлати миллии ва Пешвои муаззамии миллаташ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун рамзи сиёсии миллат, ба сони ғояи муттаҳидкунандаи миллат ва халқи Тоҷикистон эҳтиёҷи қавӣ ва таърихӣ дорад. Замоне истиқлолияти давлатиро ба даст овардем, ки дар кишвар фазои номусоиду фалокатбори сиёсӣ реша давонда буд. Дар ин ҳолат киштии давлатдорӣ моро сардори роҳнамо зарур буд, ки миллатро аз парокандагӣ наҷот ва роҳи беҳтарро дар бунёди давлати демократӣ нишон диҳад. Барои он ки ин кишти дигарбора ба гирдоби балоҳои таърихӣ гирифтанд нагардад, пеш аз ҳама ба сардори он бояд арҷгузори шуда, роҳи муайянкардааш зарур аст, ки дар маҷрои таърихӣ ҳифзи гардад.

Аз таҷрибаи таърихи башарият аён аст, ки салтанатҳои бузурги ҷаҳонӣ ва абарқудратҳои азим бо надоштан ва ё нашинохтани ҷавҳари ҳувиятсозии миллии дар таърих ё бо ранги сиёҳ сабт гардиданд ва ё тамоман аз саҳифаи таърих рӯфта шуданд. Дар чунин ҳолат, агарчанд давлатҳои ҳуқуқбунёд барои ҳифзоти манфиатҳои миллии барои рушди устувор кӯшиш карда истодаанд, вале дар шароити ҷаҳонишавии манфиатҳо ва аз меъёр зиёд хостани озодихоҳӣ нишон дода истодааст, ки ҳифзи арзишҳои

миллӣ ва таъмини сулҳу субот ба маротиб мураккаб шуда истодааст. Пас, натиҷа чунин аст, ки арзишҳои инсонсоз, таъмини адолати иҷтимоӣ, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон дар доираи қонун эҳё ва ҳифзи арзишҳои миллӣ ҳарчӣ бештар тарғиб карда шаванд.

Дар шароити ҷаҳонишавии манфиатҳо давлатҳои ҳуқуқбунёду соҳибхитӣро месазад, ки ба принсипҳои адолатноки башарӣ ва инсонмехварӣ таъя намуда, ба арзишҳои миллӣ арҷ гузошта, идеяи мафкураи солими миллиро таҳияи намуда, рушди устувори худро ҳифз намоянд. Дар ин радиф, консепсияи давлатсозии Пешвои миллати тоҷиконро метавон ёдрас кард, ки асоситарин ҷавҳаре, ки имрӯз Тоҷикистонро дар бунёд ва рушди давлати миллӣ муваффақ гардондааст, маҳз эҳёсозӣ, арҷгузорӣ, ҳифзнамоии арзишҳои миллӣ маҳсуб мегардад.

Вобаста ба масъалаҳои зикр гардида Пешвои миллат ибраз доштаанд, ки «Дар таърихи тамаддуни башарӣ бисёр халқҳо ва қавмҳои гуногун бинобар нигоҳ дошта натавонистани асолати худ бо халқҳои миллатҳои бузург ва тавонотар омехта, ҳастии забониву фарҳангии худро гум карда, оқибат аз байн рафтаанд. Барои эмин мондан аз ин хатар тафаккури солими миллиро инкишоф додан, дар муқобили ҳар гуна таҳдидҳои ҷаҳонӣ арзишҳои миллии худро ҳифз кардан, ваҳдати миллиро таҳким бахшидан, амниятро оромии кишварро таъмин намудан, сатҳи огоҳии мардум, хусусан ҷавононро баланд бардоштан аз ҷумлаи корҳои доимӣ ва заҳматталаби сиёсиву фарҳангии ҳамаи мо мебошад»³⁷. Дар воқеъ агар ба масири таърих назар афканем равшан ба ҷашм мерасад, ки ҳамон халқу миллатҳои мавҷудияти худро аз даст дода истодаанд, ки пайванду ҳамгироии тамаддуни гузаштаи онҳо дар шароити ҷаҳонишавии бархурди тамаддунҳо бинобар хунукназарӣ саҳлангрии меросбаронашон қанда шуда, фуру рехт. Зеро дар ҷаҳоне, ки давлатҳои абарқудрат дунболи манфиатҳои худ ҳастанд, ягона роҳи начоти давлатҳои миллӣ ин дарки огоҳонаи решаҳои таърихӣ, таҳкими пойдеории истиқлол, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва бунёди ҷомеаи адолатпешаи дарбаргирандаи манфиати умум маҳсуб меёбад. Дар ин раванд, нақш ва нуфузи мафкураи солими миллӣ ба манфиатҳои стратегии давлат ва рушди босуръати он замина мегузорад. Маҳз, халқи тоҷик дар рушду тараққиёти тамаддуни олам – дар бунёди ҷомеаи адолатнок, таъмини муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва дар таъмини муносибатҳои инсонмехварӣ нақши босазо гузоштаанд. Ин аст, ки имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ тоҷиконро бо номи миллати тамаддунофару сулҳпарвар мешиносанд.

Агар ба дастовардҳои навини Тоҷикистони соҳибистиклол нигарем, мебинем, ки дар тӯли се даҳсола кишвар ба дигаргуниҳои азим ва тақдирсоз ноил гардидааст. Аз ҷумла, бунёди нақбҳо, тармими роҳҳо, сохтмони иншооти азим, ба қор даровардани нерӯгоҳҳои барқии обӣ, ба шароити замони муосир мувофиқ гардонидани вазъи илму маориф, ташаккули давлати шаклан демократӣ ва мазмунан миллӣ, таъмини сулҳу субот, ҳифзи арзишҳои миллӣ, ташаккули қонунгузории миллӣ бо

³⁷ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 248-249.

дарназардотши ҳифзи арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, заминаҳои ҳуқуқии рушди иқтисодиёт ва дигар дастовардҳо ин натиҷаи талошҳои пайвастаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум равона шудаанд. Дар пешрафт ва рушди кишвар, ташаккули давлатдорӣ тоҷикон, инкишофи низоми ҳуқуқи миллӣ, ҳифзи Истиқлоли давлатӣ ва бунёди ҷомеаи демократӣ нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бузургу мондагор аст. Сиёсати давлатдорӣ, шаклу шеваи роҳбарӣ, хислатҳои мардумпарварӣ, инсондӯстӣ ва некхоҳии ӯ дар саҳифаҳои таърих бо хатти заррин таҷассум ёфта, арҷгузорӣ шудааст ва ин анъана идома хоҳад ёфт, зеро ҳеч миллати мутамаддин номи фарзандони фарзонаашро фаромӯш намекунад ва онро бо ҳуруфоти заррин дар хотираи абадзиндаи таърихӣ худ сабт менамояд³⁸. Ба қавли Шайх Саъдӣ:

Зиндаву ҷовид монд, ҳар кӣ нақӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.

Эҳёи дубораи суннатҳои давлатдорӣ миллӣ, эҳтиром ва арҷгузорӣ ба таърих, забон, фарҳанг, дину мазҳаби аҷдодӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон, арҷ гузоштан ба шахсиятҳои таърихӣ, бедор намудани худшиносии миллӣ ва дигар арзишҳои башарӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо заҳмату талошҳои пайвастаи Пешвои миллат маҳсуб меёбанд.

Эҳё ва пос доштани хотираи таърихӣ халқ ва номи неки аҷдодони сарбаландамон кори хайрест, ки аҳамияти онро наметавон бо ягон меъёр андоза кард, зеро ин кор барои дар руҳияи худогоҳию ватанпарастӣ, азиз доштани тамоми муқаддасоти сарзамини аҷдодӣ ва афзун гардонидани сарвати маънавии миллат нақши муассир дорад³⁹.

Ба қадри ҳамаи ин заҳматҳо расидан, хизматҳои шоистаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро гиромӣ доштан, роҳи интиҳобкардаи халқи тоҷикро ҳифз кардан, сиёсати оқилона, хирадмандона ва дурандешонаи Президенти кишварро дар ҳифзи истиқлоли давлатии Тоҷикистон ҷонибдорӣ намудан, саҳм гузоштан дар ҷодаи бунёди давлати миллӣ, ҳуқуқбунёд ва демократии Тоҷикистон қарзи вичдонии ҳар шаҳрванди ин сарзамини бихиштосо ба ҳисоб меравад.

Имрӯз месазад, ки концепсияи давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон аз нигоҳи афкори сиёсӣ ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор гирад. Зеро заҳмату талошҳои пайвастаи ӯ боис гардидааст, ки имрӯз дар кишвар низоми ҳуқуқи миллӣ ва давлатдорӣ миллии мо ташаккул ёфта, ҳуқуқи манфиатҳои инсон ва шаҳрванд дар асоси арзишҳои миллӣ ва башарӣ эълон, эътироф ва ҳифз карда мешаванд.

³⁸ Муфассалтар, доир ба ин андеша, ниг.: Холиқзода А.Ф., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (*Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ*). – Хучанд: «Ношир», 2022. – 512 с.

³⁹ Ниг.: Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. – Душанбе: «Фасл-4» 2021. – С. 344-345.

Равшан аст, ки аз фактори «эътиқод» суиистифода зиёд эҳсос мешавад, пас камбуду норасоихо дар нуктаҳои то ҳанӯз аз назари илмӣ даркнашавандаи ин падида вучуд дорад. Бинобар он аҳли илм ва муассисаҳои илмӣ бояд бидуни ҳарос, ҳам аз назари нақдио ҳам илмӣ бо риояти одоби эҳтиром ба бовари мардум ин падидаро мавриди омӯзиш қарор диҳанд.

Дар баробари манфиатҳои раванди ҷаҳонишавӣ дард ва таҳдиди авомили ҷудоғонаи он ба фарҳанги миллӣ эҳсос мегардад. Бинобар ин тамоюл дар баробари истилои фарҳанги бегона, суиистифодаи арзишҳои тимсоли ҳуқуқу озодиҳои инсон, адлу инсоф, баробарҳуқуқии мардону занон, демократия ва озодиҳо низ ба назар мерасад⁴⁰.

Дар баҳои ин қазия қайд намудан ба маврид аст, ки ҳар яки мо дар роҳи муқарраркардаи Конститутсия кишвар содиқ бошем ва онро шиори зиндагии осудаи худ қарор диҳем. Дар зери сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат мо давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоию дунявиро бунёд намудем, вале табиат ва сифати ин давлатро бояд бо ғизои арзишҳои миллӣ ғанӣ гардонем. Зеро раванди рушди давлатҳои демократӣ собит менамояд, ки давлати демократӣ низ бидуни мазмуни инсонгароӣ ва сифати ахлоқи башарӣ давлати муваффақ шуда натавонистаанд. Гузашта аз он имтиҳонҳои даврони нави садаи ХХI давлатҳои бузурги демократии ҷаҳонро ноором намуда, низому қудрати онҳоро назди имтиҳонҳои бузурги маънавӣ ва фарҳангӣ заиф нишон дод. Чунки низоъи ногузири фарҳанг, эътиқод, манфиатҳои сиёсӣ ва озодиҳои мардумро ба майдон кашид.

Сифати инсонгароӣ, хиради ахлоқи башариро ба давлати демократии мо урфу одати ҳамида, ахлоқи адаби писандаи халқамон ва арзишҳои миллии мо, ки тӯли таърих бо қалам ва зиндагиномаи бузургони ниёғони мо дар сафҳаи таърих сабт шудаанд, ташкил медиҳанд. Речаи қонуният ҳам сифати миллати мо ва ҳам оини зиндагии конститутсионии мост.

Ин ҳама моро водор менамояд, ки мо ба табиати давлати демократии худ унсурҳои миллиамонро зам намуда, ба бунёди типи нави «Давлати миллӣ» «Давлати шаклан демократию мазмунан миллӣ» асос гузорем. Давлати мазмунан миллию шаклан демократӣ мақсад ва ҳадафи мост. Ин гуна давлатро танҳо дар заминаи созиши муваффақи арзишҳои миллӣ ва башарӣ бунёд кардан имкон дорад. Заминаи ин муваффақият ақли созанда, мафкураи солим, илми озод, додгоҳи мустақил, қонунҳои ҳуқуқӣ ва низоми демократии дунявии давлатодрифт.

Воқеан, таҳти роҳбарии хирадмандонаи Пешвои миллат мо дар такмили ҳамин гуна давлати муваффақ қарор дорем, ки насли ояндаи мо аз он ифтихор хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 161-164.

⁴⁰ Муфассал ниг.: Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (*Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ*). – Хучанд: «Ношир», 2022. – 512 с.

2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар 18 март 2020, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дасрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи мурочиат: 03.11.2021).

3. Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.

4. Иқтибосҳо аз суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллати, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо. – Душанбе: Балоғат, 2017. – С. 83-85.

5. Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Пер. с англ. Н. Автономовой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. – 384 с.

6. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам. Китоби 9. – Душанбе, 2011. – С. 372.

7. Давлатзода С.Х. Пешвои муаззами миллат – омили муҳими иттиҳод, сарчамӣ ва ягонагии мардуми Тоҷикистон // Пешвои миллат эҳғари тамаддуни тоҷикон. / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявии ДДҲБСТ. – Хучанд: «Ношир», 2019. – С. 31-35.

8. Паём ба муносибати Рӯзи Конституция//www. president.tj 05.11.2015.

9. Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (*Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ*). – Хучанд: «Ношир», 2022. – 512 с.

10. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. – Душанбе: «Фасл-4», 2021. – С. 344-345.

ПОНЯТИЕ «ИНФОРМАЦИЯ» КАК УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Иброхимзода Далер Каюм,
старший преподаватель кафедры теории и
истории государства и права
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.
Тел.: +992-93-989-22-22
E-mail:
Ibragimov_Daler_Qayumovich@mail.ru

Рецензент: Шарофзода Р.Ш. доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье информационные технологии анализируются как государственный информационный ресурс, использующийся в деятельности государства, государственных органов, служб и учреждений, в государственном управлении. Обоснован вывод, что ныне деятельность любого государства невозможно представить без применения информационных ресурсов, в частности, формирование электронного правительства, переход к цифровой экономике, эффективное высокотехнологическое государственное управление, государственные информационные услуги требуют активного применения информационно-коммуникационных технологий. В тоже время, появление проблемы информационной безопасности связано с одной из характерных особенностей современного этапа мирового научно-технического прогресса, с глобальной информационной революцией, в результате которой происходит чрезвычайно быстрое и практически повсеместное распространение новейших информационных технологий и глобальных средств коммуникации, формируется своего рода глобальное информационное пространство, большую опасность представляет использование информационных средств в террористических и иных преступных целях, проведения крупномасштабных кибератак, усиливается информационно-идеологическое и психологическое воздействие, например, в целях пропаганды целей террористических организаций, вовлечения людей в ряды таких организаций, распространения через Интернет и другие информационные средства разного рода инструкций об изготовлении взрывчатых веществ. Обоснован вывод, что понятие «информационная безопасность государства» обладает определенной спецификой, так как оно имеет отношение не только к понятию «информация», но и к сфере, в которой осуществляется обеспечение безопасности государства, а именно в информационной сфере. Информационная безопасность определяется как совокупность общественных отношений по поводу информации, ее содержания, а также по поводу технических средств обработки информации.

Ключевые слова: информационные технологии, государственный информационный ресурс, государственное управление, электронное правительство, цифровая экономика, высокотехнологическое государственное управление, государственные информационные услуги, информационно-коммуникационные технологии, информационная безопасность, научно-технический прогресс, глобальная информационная революция, глобальные средства коммуникаций, глобальное информационное пространство, информационно-идеологическое воздействие, Интернет.

МАҒҲУМИ ИТТИЛООТ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ

Иброҳимзода Далер Қайом,

муаллими калони кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи милли Тоҷикистон, н.и.х.,

Тел.: +992-93-989-22-22

E-mail:

Ibragimov_Daler_Qayumovich@mail.ru

Муқарриз: Шарофзода Р.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун манбаи иттилоотии давлатӣ ва истифодаи он дар ҷаҳонияти давлат, мақомоти давлатӣ, ҳадамот ва муассисаҳо, идоракунии давлатӣ таҳлил мегардад. Қайд мегардад, ки имрӯз ҷаҳонияти ягон давлатро бе истифодаи захираҳои иттилоотӣ, аз ҷумла ташаккули ҳукумати электронӣ, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, идоракунии самарабахши баландтехнологии давлатӣ, ҳадамоти иттилоотии давлатӣ бидуни истифодаи захираҳои иттилоотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Истифодаи ҷаҳонияти технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки мағҳуми иттилоот ҳамчун унсурҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ дар сохтори амнияти иттилоотӣ муайян гардад. Дар баробари ин ба миён омадани проблемаи амнияти иттилоотӣ бо яке аз хусусиятҳои хоси марҳилаи кунунии пешрафти илмию техникии ҷаҳонӣ таъдир ёфта, бо инқилоби глобалии иттилоотӣ алоқаманд аст. Паҳншавии технологияҳои муосири иттилоотӣ ва воситаҳои глобалии коммуникатсия, як навъ ҷаҳонияти иттилоотӣ ҷаҳонӣ мебошад. Истифода аз воситаҳои иттилоотӣ бо мақсадҳои террористӣ ва дигар ҷиноятҳо тавассути ҳамлаҳои миқёси киберӣ, таъсири иттилоотию идеологӣ ва рақобатӣ ривож меёбад. Масалан, барои таърифи ҳадафҳои созмонҳои террористӣ, ҷалби одамон ба сафи ин созмонҳо, паҳн намудани дастурҳои гуногун оид ба истеҳсоли маводи тарканда тавассути интернет ва дигар

воситаҳои ахбори омма пурзӯр карда мешавад. Хулоса асоснок карда мешавад, ки мафҳуми «амнияти иттилоотии давлат» хусусияти муайян дорад, зеро он на танҳо ба мафҳуми «иттилоот», балки ба соҳае, ки дар он амнияти давлат таъмин карда мешавад, алоқаманд аст, аз ҷумла дар соҳаи иттилоот. Ҳамин амнияти иттилоотӣ ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба иттилоот, мундариҷаи он, инчунин воситаҳои техникаи коркарди иттилоот пешбинӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Технологияҳои иттилоотӣ, захираи иттилоотии давлатӣ, идоракунии давлатӣ, ҳукумати электронӣ, иқтисодиёти рақамӣ, идоракунии баландтехнологии давлатӣ, хадамоти иттилоотии давлатӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, амнияти иттилоотӣ, пешрафти илмию техникӣ, инқилоби иттилоотии ҷаҳонӣ, коммуникатсияҳои ҷаҳонӣ, фазои иттилоотии ҷаҳонӣ, ахборот ва таъсири идеологӣ, интернет.

THE CONCEPT OF "INFORMATION" AS A CONDITION FOR ENSURING INFORMATION SECURITY

Ibrohimzoda Daler Qayum,

senior lecturer of the Department of Theory and History of State and Law of the Law Faculty, Tajik National University, c.l.s.

Phone: +992-93-989-22-22

E-mail:

Ibragimov_Daler_Qayumovich@mail.ru

Research supervisor: Sharofzoda R.Sh., doctor of legal Sciences, professor

Annotation: In the article, information technologies are analyzed as a state information resource used in the activities of the state, state bodies, services and institutions, in public administration. The conclusion is substantiated that today the activity of any state cannot be imagined without the use of information resources, in particular, the formation of e-government, the transition to a digital economy, effective high-tech public administration, public information services require the active use of information and communication technologies. At the same time, the emergence of the problem of information security is associated with one of the characteristic features of the current stage of world scientific and technological progress, with the global information revolution, which results in an extremely fast and almost universal spread of the latest information technologies and global means of communication, a kind of global information space, a great danger is the use of information tools for terrorist and other criminal purposes, large-scale cyber attacks, the information-ideological and psychological influence is intensified, for example, in order to propagate the goals of terrorist organizations, to involve people in the ranks of such organizations, to disseminate various instructions on the manufacture of explosives via the Internet and other information media. The conclusion is

substantiated that the concept of "information security of the state" has a certain specificity, since it is related not only to the concept of "information", but also to the sphere in which the security of the state is ensured, namely in the information sphere. Information security is defined as a set of social relations regarding information, its content, as well as technical means of information processing.

Key words: Information technologies, state information resource, public administration, e-government, digital economy, high-tech public administration, public information services, information and communication technologies, information security, scientific and technological progress, global information revolution, global communications, global information space, information and ideological influence, the Internet.

Среди множества теоретических концепций XX века одну из важнейших мест занимает концепция технологий. Технологии применяются практически во всех сферах деятельности человека, а их совершенствование является необходимым условием и средством прогресса человечества⁴¹.

Р.Ш. Шарофзода (Р.Ш. Сативалдыев) определяет следующие сферы активного применения информационно-коммуникационных технологий:

1. Они служат основой научно-технического, информационно-технологического развития общества, оказывают кардинальное влияние на социально-экономические, политические, культурно-духовные отношения.

2. Они гарантируют информационные права человека, обеспечивают свободную деятельность человека в информационной сфере.

3. Информационные технологии составляют государственный информационный ресурс и активно используются в деятельности государства, государственных органов, служб и учреждений, в государственном управлении. Ныне деятельность любого государства невозможно представить без применения информационных ресурсов. Формирование электронного правительства, переход к цифровой экономике, эффективное высокотехнологическое государственное управление, государственные информационные услуги требуют активного применения информационно-коммуникационных технологий.

4. Информационные технологии используются в качестве информационного оружия с целью оказания идеологического, психологического, мировоззренческого воздействия на сознание, волю и поведение людей, манипулирования общественным сознанием. В этом контексте информационное оружие представляет информационную угрозу национальной безопасности. Угрозы глобальной и национальной информационной безопасности возрастают на фоне применения информационных технологий в террористических и экстремистских целях⁴².

⁴¹Дятченко, Л.Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами/ Л.Я. Дятченко. – Белгород: Центр социальных технологий, 1993. – С. 263.

⁴²См.: Шарофзода Р.Ш. Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург, 2021. - № 10. – С.175. (175-188).

Проблема обеспечения информационной безопасности носит комплексный характер⁴³. Данная проблема в последнее время все чаще является предметом обсуждения, как в политических, так и в научных кругах.

Необходимо отметить одну важную особенность это феномена, а именно неоднозначность трактовки понятия информационная безопасность.

Появление проблемы информационной безопасности связано с одной из характерных особенностей современного этапа мирового научно-технического прогресса, с глобальной информационной революцией, в результате которой происходит чрезвычайно быстрое и практически повсеместное распространение новейших информационных технологий и глобальных средств коммуникации, формируется своего рода глобальное информационное пространство.

Обсуждения информационной безопасности обуславливается и тем, что она представляют собой не только теоретическую проблему, но и тесно связаны с политической реальностью.

Наше время знаменуется тем, что созданные глобальные информационные системы охватывают миллионы людей. Наиболее эффективным из них является Интернет, объединяющий более 2,1 млрд. пользователей, из которых десятки тысяч являются коллективными членами данного объединения.

Среди пользователей Интернета множество гуманитариев. Они переписываются посредством Интернета, участвуют в групповых обсуждениях, насыщают его разнообразной текстовой, звуковой, визуальной информацией, играют в сетевые игры и т.д.

Современный Интернет способствует интеграции усилий специалистов с разной профессиональной направленностью⁴⁴.

В то же время использование информационных технологий актуализует проблему информационной безопасности. Информационный век, как указывает Р. Фоглеман, порождает новые средства опровержения, эксплуатации, искажения и уничтожения информации. Одним из таких средств является информационная атака. Практика проведения информационных атак опережает процесс теоретического осмысления данного явления, что и обуславливает актуальность данной проблемы⁴⁵

Уже известны примеры применения информационного воздействия в условиях ведения боевых действий. Так, в 1991 году в ходе операции «Буря в пустыне», с помощью электронных излучателей вооруженным силам США удалось нарушить радио и телефонную связь практически на всей территории Ирака. Вывести из строя систему управления ПВО Ирака

⁴³ Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства. – М, 2002. дисс.кон.наук. – С. 15.

⁴⁴ Матяш С.А. Информационная безопасность личности как социальная проблема современности // Вестник университета. – М. 2013. – С. 39.

⁴⁵ Shute J. Russia's doping scandal: who's telling the truth? 2012. 28 May. URL: <http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/russia-doping-scandal-london-2012-olympics/index.html> (date of access: 03.09.2016)

спецслужбам США удалось с помощью специальных вирусов-разрушителей, введенных в компьютерную систему из памяти принтеров, приобретенных для этой системы у одной коммерческой фирмы⁴⁶.

Как подчеркивает Р.Ш. Сативалдыев (Р.Ш. Шарофзода), противодействие «информационной войне является актуальной задачей государства и всех его органов, в частности, правоохранительных органов на фоне использования информационных технологий в целях информационного и соответственно идеологического и психологического воздействия как на информационные ресурсы, так и на волю и сознание людей»⁴⁷. По словам автора, большую опасность «представляет использование информационных средств в террористических и иных преступных целях, проведения крупномасштабных кибератак. Кибертерроризм и кибератаки также являются формами информационно-идеологического и психологического воздействия, например, в целях пропаганды целей террористических организаций, вовлечения людей в ряды таких организаций, распространения через Интернет и другие информационные средства разного рода инструкций об изготовлении взрывчатых веществ и т.п.»⁴⁸.

Понятие «информационная безопасность государства» также обладает и определенной спецификой, так как оно в указанном понятии имеет отношение не только к понятию «информация», но и к сфере, в которой осуществляется обеспечение безопасности государства, а именно в информационной сфере. Ее в самом широком смысле можно определить, как совокупность общественных отношений по поводу информации, ее содержания, а также по поводу технических средств обработки информации⁴⁹.

Под информационной безопасностью понимается состояние защищенности национальных интересов страны (жизненно важных интересов личности, общества и государства на сбалансированной основе) в информационной сфере от внутренних и внешних угроз. Это соответствует логике Закона РТ «О безопасности»⁵⁰.

Для раскрытия понятия информационной безопасности важно определение таких понятий, как «информация» и «безопасность».

Указанные понятия являются системообразующими в рассматриваемой области. От них, несомненно, зависит определение ключевого понятия «информационная безопасность». В теории права существует важное положение о том, что только точность и однозначность дефиниций позволяет наиболее корректно сформулировать содержание правовых норм. От этого в целом зависит соблюдение в законодательстве в

⁴⁶ Викторов А.Ф. «Информационная война в современных условиях»//Информационное общество № 1, 1997 г. – С. 59.

⁴⁷Сотивалдыев Р.Ш. Противодействие информационной войне как актуальная задача правоохранительных органов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. - № 4(36). – С. 74.

⁴⁸ Там же.

⁴⁹ Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства.: дисс.кон.наук. – М. 2002 – С. 15

⁵⁰Закон Республики Таджикистан о Безопасности от 27.11.2014 г., № 1137

данной области таких основных требований теории права, предъявляемых к терминологии.

Определение понятия «информация» имеет большое значение и в области теории права, поскольку без него нельзя правильно определить, какие же общественные отношения, связанные со сбором, обработкой и хранением информации, подлежат регулированию в информационном праве. Информация является объектом правового регулирования правовые институты, объектом гражданских прав, института собственности, авторского права.

Информация - уникальный ресурс, создаваемый самим обществом в процессе его жизнедеятельности. Понятие «информация» относится к числу таких общефилософских категорий, как пространство, время, движение, энергия⁵¹.

Понятие «информация» существовало еще в древности (от лат. «information» - разъяснение, изложение, представление, понятие о чем либо, сведения, осведомление, сообщение). Термин «информация» впервые стали использовать журналисты в теории журналистики в 30-х гг. прошлого века, хотя в по библиотечному делу он появился еще раньше. Под информацией понимались разнообразные сведения о чем-либо, сообщения.

Тенденция стало меняться только сравнительно недавно вместе с появлением технических устройств для обработки (формирования, изменения, приема, воспроизведения) различного рода (радио, телевизионных, управляющих и др.) сигналов. Это, в свою очередь, привело к созданию компьютеров - устройств для обработки сигналов, преобразованных исключительно и только в числовую форму. Понятие информации взяла на вооружение наука об оптимальном кодировании сообщений и передачи сигналов по техническим каналам связи.

Известный американский ученый Клод Шеннон - один из основателей теории информации и цифровой связи, всемирную известность которому принес изданный в 1948 г. фундаментальный труд «Математическая теория связи», и которого считают «отцом» теории информации, основоположником теории кодирования, впервые ввел количественное определение информации. На его теории построена работа всех сегодняшних систем связи. Под информацией он понимал не любые сведения, а лишь те, которые снимают полностью или уменьшают существующую до их получения неопределенность.

Попыток было много, чтобы дать общее определение информации. Но ни одна из них не привела к должному результату, с которым бы согласились все. Одним из наиболее удачных признается определение информации О.А. Городова. По его мнению, «проблема формирования понятия информации в юридической науке должна решаться в рамках, очерченных представлениями об этом Феномене в иных областях знания, но с использованием частных категорий юриспруденции и в единстве с ними. Такой категорией является объект правоотношения⁵².

⁵¹Нисневич Ю. А. Информация и власть. М.: Мысль, 2000. – С. 15-16.

⁵²Городов О.А. Основы информационного права России. СПб, Юридический центр Пресс. «003, – С. 19.

Как подчеркивает Н. Винер: «Информация - это обозначение содержания, полученного из внешнего мира в процессе нашего приспособления к нему и приспособления к нему наших чувств»⁵³.

Такое философское определение информации для права неприемлемо, поскольку информация как объект правоотношений должна быть конкретизирована, классифицирована. В связи с этим развивается семантическая теория информации, которая изучает смысл, содержащийся в сведениях, полезность и ценность этих сведений для потребителя.

Учитывая, что формирование представлений об информации в иных областях знаний еще далеко от завершения, не удивительно, что в раскрытии понятия информации в юридической науке также отсутствует единство.

Так, О.А. Городов при определении информации как объекта права исходит из того, что сущность информации отражают ее синтаксический (представление информации в виде совокупности знаков и отношений между ними), семантический (представление информации в виде отношений между знаками и обозначаемыми ими объектами) и прагматический (представление информации в виде продукта, создаваемого и используемого людьми в конкретных обстоятельствах) аспекты. По его мнению, «из всех охарактеризованных выше уровней (аспектов) информации только прагматика интересуется конкретными пользователями информационного продукта и той областью общественных отношений, участниками которых они выступают»⁵⁴.

Более узкую трактовку понятия «информация» как объекта регулируемых правом отношений предлагают А.А. Снытников и Л.В. Туманова. Они полагают, что в правоотношениях слово «информация» выступает в виде служебной, коммерческой, государственной и иной охраняемой законом тайны, имеющей определенные идентифицирующие признаки. Информация, облеченная в материальную форму (зафиксированная на материальном носителе), являясь объектом отношений физических, юридических лиц и государства, подлежит обязательному учету и защите, как всякое материальное имущество собственника. Информация как благо нематериальное имеет множество разнообразных смысловых оттенков. Так, в зависимости от тех или иных обстоятельств в повседневной жизни информация может быть актуальной и устаревшей, объективной и субъективной, точной и ложной, основательной и необоснованной, многоплановой и однобокой, обличающей и оправдывающей, укрепляющей и компрометирующей, "хорошей" и "плохой" и т.д.⁵⁵.

В наши дни выделяют следующие основные подходы к определению термина информации:

- информация - это совокупность сведений, необходимых для активного

⁵³Винер Н. Кибернетика и общество. – М.: Иностранная литература, 1958. – С. 15.

⁵⁴Городов О.А. Основы информационного права России. СПб, Юридический центр Пресс. «003, – С. 27.

⁵⁵Снытников А.А., Туманова Л.В. Обеспечение и защита права на информацию. – М., Городец-издат, 2001. – С. 20.

воздействия на управляемую систему с целью ее оптимизации;

- информация - это набор узкоспециализированных данных, продуцируемых в многомиллиардных количествах во всех сферах деятельности общества;

- информация - это необходимый резерв и ресурс социально экономического развития общества, подобный другим ресурсам: трудовым, энергетическим, материальным;

- информация - это ценнейший интеллектуальный ресурс в системе жизнеобеспечения общества, важнейшая часть его интеллектуальной собственности, доля которой все более растет в современном обществе⁵⁶.

Данное раскрытие информации как объекта права является неполным и не учитывает, например, массовую информацию, которая не имеет никакого отношения к тайнам, но является объектом регулируемых правом общественных отношений.

Более широкую трактовку понятия «информация» предлагает А.А. Фатьянов. Он отмечает, что правом опосредуется не всякая информация — во всех случаях идет речь о сведениях, т.е. об информации осмысленной, преобразованной человеческим сознанием⁵⁷.

В этом смысле очень верным является определение понятия «информация» в законе РТ «Об информации». Согласно данному Закону, информация — это «сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, независимо от формы их представления»⁵⁸.

Отождествление понятий «информация» и «сведения» применительно к информации, включаемой в сферу правового регулирования, является одним из фундаментальных положений при определении ее особенностей как объекта права. Примечательно, что в нормативных правовых актах термин «сведения» наиболее употребим в сравнении с остальными его синонимами.

Научное изучение понятия информации, ее свойств, несомненно, важно для правового определения понятия «информационная безопасность», поскольку без этого нельзя определить, как информация взаимосвязана с безопасностью и что является определяющим в этом понятии.

Как отмечает Т.А. Поляков, содержание термина «информационная безопасность» в настоящее время принято определять через понятие «безопасность»⁵⁹.

В Законе РТ «О безопасности» определено, что безопасность - «это национальная безопасность - состояние защищенности жизненно важных интересов страны от реальных, потенциальных внутренних и внешних угроз». Под жизненно важными интересами при этом понимается «совокупность потребностей, удовлетворение которых надежно обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития

⁵⁶Хапипова Е.В. Право и информатика: коэволюция и интеграция. М: Диалог – МГУ, 1998. – С.7.

⁵⁷Фатьянов А.А. Проблемы формирования института служебной тайны // Государство и право.1999. №4.

⁵⁸Зкон Республики Таджикистан «Об информации» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002 г., №4, ч. 2, ст. 320; 2012 г., №7, ст. 698; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1164)

⁵⁹Поляков А. Проблемы формирования института служебной тайны // Государство и право.1999. №4.

личности, общества и государства» (статья 1), а под угрозами безопасности понимается «совокупность условий и факторов, создающих опасность жизненно важным интересам личности, общества и государства» (статья 6)⁶⁰.

На основе приведенных различных понятий информационной безопасности в данном исследовании информационную безопасность предлагается определить, как состояние защищенности национальных интересов Республики Таджикистан в информационной сфере, состоящих из совокупности сбалансированных интересов личности, общества и государства, от внутренних и внешних угроз.

Представляется, что данное определение является наиболее емким, многогранным и достаточно корректным с правовой точки зрения, поскольку не только позволяет включить в сферу информационной безопасности уже имеющиеся объекты и направления защиты, но и отражает основной принцип обеспечения безопасности - соблюдение сбалансированных интересов личности, общества и государства.

Рассматриваемые в рамках данного исследования теоретические проблемы обеспечения информационной безопасности представляются важными для его определения, как с учетом теории права, так и его фактического состояния. При этом невозможно абстрагироваться от понятия информационного законодательства, поскольку их взаимосвязь очевидна. Не вызывает сомнения необходимость изучения проблемы формирования информационного законодательства и связанных с ней вопросов признания информационного права в качестве самостоятельной отрасли права.

Таким образом, в жизни общества информация проявляется в форме сведений, представляющих собой результаты «распределенного» отражения движения объектов материального мира в человеческих коллективах, и в форме сообщений, с помощью которых сведения распространяются среди членов общества. Информация составляет необходимое условие существования общества, а среда распространения сообщений - важным фактором общественного развития.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «Об информации» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002 г., №4, ч. 2, ст. 320; 2012 г., №7, ст. 698; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1164)

2. Закон Республики Таджикистан о Безопасности от 27.11.2014 г., № 1137

3. Викторов А.Ф. *«Информационная война в современных условиях» // Информационное общество № 1, 1997 г. – 320 с.*

4. Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Иностранная литература, 1958. – 288 с.

5. Городов О.А. Основы информационного права России. СПб, Юридический центр Пресс. «003, М- 2003. – 380 с.

⁶⁰Закон Республики Таджикистан о Безопасности от 27.11.2014 г., № 1137

6. Дятченко, Л.Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами/ Л.Я. Дятченко - Белгород: Центр социальных технологий, 1993. – 343 с.
7. Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства.: дисс.кон.наук. – М. 2002. – 185 с.
8. Матяш С.А. Информационная безопасность личности как социальная проблема современности // Вестник университета. – М. 2013. – С. 36-45.
9. Нисневич Ю. А. Информация и власть. М.: Мысль, 2000. – 175 с.
10. Поляков А.А. Проблемы формирования института служебной тайны. // Государство и право.1999. №4. – С. – 38-44.
11. Снытников А.А. Туманова Л.В. Обеспечение и защита права на информацию. – М., Городец-издат. 2001 – 339 с.
12. Сотиволдиев Р.Ш. Противодействие информационной войне как актуальная задача правоохранительных органов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – № 4(36). – С. 74-81.
13. Фатьянов А.А. Проблемы формирования института служебной тайны // Государство и право.1999. №4. – С. – 16-20.
14. Хапипова Е.В. Право и информатика: коэволюция и интеграция. – М: Диалог - МГУ, 1998. – 287 с.
15. Шарофзода Р.Ш. Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург, 2021. – № 10. – С.175-188. (175-188).
16. Shute J. Russia's doping scandal: who's telling the truth? 2012. 28 May. URL: <http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/russia-doping-scandal-london-2012-olympics/index.html> (date of access: 03.09.2016)

МАФҲУМИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ДАР ШАРОИТИ ИНКИШОФИ НУҚТАҲОИ НАВИ НАЗАРИ ИЛМӢ-МЕТОДОЛОГӢ

Шодизода Начибулло Махмадризо,
унвонҷӯи кафедраи назария ва
таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон.
Тел.: (+992)937479647
E-mail: najibullo.shodizoda@inbox.ru

Муқарриз: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур нуқтаҳои назари мухталиф доир ба мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шароити инкишофи нуқтаҳои назари илмӣ-методологӣ баррасӣ гардидааст.

Муаллиф кӯшиш кардааст сабабҳои афзоиши тавачҷӯҳи муҳаққиқонро ба масъалаҳои назариявии алоқаманд ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар нимаи дуюми асри XX ва ибтидои асри XI мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад. Ҳадафи таҳқиқоти мазкур аз таҳлили концепсияи нисбатан эътимодноктари ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таъмини имконоти арзёбии интиқодии он аз нуқтаи назари мухталифи илмӣ иборат мебошад. Дар ин замина таҳлили ҳуқуқии мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, асоснокии ҷавобгарии мусбат ва манфӣ ва таносуби мавҷуд миёни ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва қонуният пешниҳод мегардад. Аз ҷониби муаллиф назарияи “ҷавобгарии ҳуқуқии дуҷанбай” мавриди таҳлили илмӣ қарор мегирад, ки дар асоси он ба ғайр аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ҳуқуқвайронкунӣ дар иртиботи зич бо он ҷавобгарии ҳуқуқии мусбат (дарки вазифа, уҳдадорӣ анҷом додани амали ҷавобгӯ бо табиати низоми ҷамъиятӣ) вуҷуд дорад. Дар таҳқиқи анҷомшуда нақш ва саҳми ҳуқуқшиносон дар муайн кардани мафҳуми моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва омӯзиши намудҳои ҷудоғонаи он нишон дода мешавад.

Дар таҳқиқот ишора мешавад, ки дар ибтидои асри XXI тавачҷӯҳи муаллифони дахлдор ба инъикоси масъалаҳои умуминазариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобаста ба зарурати демократикунони минбаъдаи низомҳои муосири сиёсии давлатҳои пасошуравӣ афзоиш ёфтааст. Шарҳу тавзеҳ дода мешавад, ки масъалаҳои мавҷудаи назариявии вобаста ба дарки ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат бинобар ба вуҷуд надоштани меъёри умумии мафҳуми ҷавобгарӣ дар сатҳи қонунгузорӣ, бархӯрди мутафовити қонунгузори кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нисбат ба мазмуну моҳият ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мураккабу печида боқӣ мемонанд ва ба ин далел ҳам анҷом додани пажӯҳишҳои комилу ҳамаҷонибаи назариявӣ имрӯз дар ин соҳа амри зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Чунин натиҷагирӣ мешавад, ки агар дар гузашта дарку қабули масъалаҳои зиёди марбут ба мавзуи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ хусусияти амалӣ дошта бошад, лекин дар марҳилаи муосир он дар назарияи ҳуқуқ аҳаммияти бештари методологӣ касб намудааст.

Калидвожаҳо: Ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷазо, санксия, ҷавобгарии ретроспективӣ, ҷавобгарии перспективӣ, ҷавобгарии иҷтимоӣ, дарку фаҳмиши назариявӣ, ҷаҳонбинӣ, методологияи ҳуқуқӣ, маҷбуркунии давлатӣ, чораи ҳуқуқӣ.

ПОНЯТИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НОВЫХ НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИИ

Шодизода Наджибулло Махмадризо,
соискатель кафедры теории и истории
государства и права юридического
факультета Таджикского
национального университета.

Тел.: (+992)937479647

E-mail: najibullo.shodizoda@inbox.ru

Рецензент: Азизода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие юридической ответственности в контексте развития научно-методологических точек зрения.

В данной статье анализируются и обсуждаются причины повышенного интереса исследователей к теоретическим вопросам, связанным с юридической ответственностью, во второй половине XX века. Целью данного исследования является выявление и нахождение более надежной концепции юридической ответственности и обеспечение возможности ее критической оценки с различных научных точек зрения. В этом контексте представлен правовой анализ понятия и сущности юридической ответственности, обоснование позитивной и обратной ответственности, соотношение юридической ответственности и правомерности.

Автор оценивает теорию «двойной юридической ответственности», исходя из которой, помимо юридической ответственности за правонарушение, существует тесно связанная с ней позитивная юридическая ответственность (понимание долга, обязанности совершить действие в соответствии с характер общественной системы). Выполненное исследование показывает роль и вклад юристов в определение понятия и сущности юридической ответственности и изучение ее отдельных видов.

Исследование свидетельствует о том, что в начале XXI века внимание профильных авторов к отражению общетеоретических вопросов юридической ответственности возросло в связи с необходимостью

дальнейшей демократизации современных политических систем постсоветских государств.

Объясняется, что существующие теоретические вопросы, связанные с пониманием юридической ответственности, остаются сложными и во многом запутанными из-за отсутствия общего стандарта понятия ответственности на законодательном уровне, различных подходов законодателей государств-членов Содружества Независимых Государств к содержанию, сущности и видам юридической ответственности, в связи с чем представляется необходимым проведение полного и всестороннего теоретического исследования в данной области.

Делается вывод о том, что если в прошлом осмысление и принятие многих вопросов, связанных с предметом юридической ответственности, в юридической литературе носило практический характер, то на современном этапе оно приобрело большее методологическое значение в теории права.

Ключевые слова: Юридическая ответственность, наказание, санкция, ретроспективная ответственность, социальная ответственность, теоретическое понимание, мировоззрение, юридическая методология, государственное принуждение, юридические меры.

THE CONCEPT OF LEGAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF NEW SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL THEORIES

Shodizoda Najibullo Mahmadrizo,
competitor of the Department of Theory
and History of State and Law, Faculty of
Law, Tajik National University
Phone.: (+992)937479647
E-mail: najibullo.shodizoda@inbox.ru

Reviewer: Azizzoda U.A., doctor of legal Sciences, professor

Annotation: This article discusses the concept of legal responsibility in the context of the development of scientific and methodological points of view.

This article analyzes and discusses the reasons for the increased interest of researchers in theoretical issues related to legal liability in the second half of the twentieth century. The purpose of this study is to identify and find a more reliable concept of legal liability and to enable its critical evaluation from various scientific points of view. In this context, a legal analysis of the concept and essence of legal liability, the rationale for positive and reverse liability, the relationship between legal liability and legitimacy are presented.

The author evaluates the theory of "double legal responsibility", based on which, in addition to legal responsibility for an offense, there is a positive legal responsibility closely related to it (understanding of duty, the obligation to perform an action in accordance with the nature of the social system). The

performed research shows the role and contribution of lawyers in defining the concept and essence of legal liability and studying its individual types.

The study shows that at the beginning of the 21st century, the attention of specialized authors to the reflection of general theoretical issues of legal liability increased due to the need for further democratization of the modern political systems of post-Soviet states.

It is explained that the existing theoretical issues related to the understanding of legal liability remain complex and largely confusing due to the lack of a common standard for the concept of liability at the legislative level, different approaches of legislators of the Commonwealth of Independent States to the content, essence and types of legal liability, in Therefore, it seems necessary to conduct a complete and comprehensive theoretical study in this area.

It is concluded that if in the past the understanding and acceptance of many issues related to the subject of legal responsibility in the legal literature was of a practical nature, then at the present stage it has acquired greater methodological significance in the theory of law.

Keywords: Legal responsibility, punishment, sanction, retrospective liability, Social responsibility, theoretical understanding, worldview, legal methodology, foreign legal literature, state coercion.

Чавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ва объекти таҳқиқ аз ҷониби олимону мутахассисони ҳуқуқшинос, файласуфон, сиёсатшиносон, таърихшиносон, сотсиологҳо ва илмҳои дигари ҷомеашиносӣ васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар хусуси он андешаҳои зиёд пешниҳод шудааст. Чунончи, дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна ва ҳатто то миёнаҳои асри ХХ чавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун сазо барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва ҳамеша бо ҷазо⁶¹ ҳаммаъно доништа мешуд. Дар ҳуқуқи граждани бошад, он ба маъноии маҷбурсозии давлатӣ барои иҷрои уҳдадорихо⁶² ва ё ҷуброни

⁶¹ Ниг.: Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ...канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.; Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко – правовое исследование: дис. ...д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 413 с.; Азимӣ С.Ҷ. Институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон: ҷиноят, чавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо. Дис. ...д-ри фалсафа (PhD). – Душанбе, 2021. – 177 с.; Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.; Зокирзода З.Х., Муқимов Д.С., Алиев И.И. Масъалаҳои асосии мақсади ҷазо дар сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – С. 218–225; Зокирзода, З.Х. Асосҳои ҷазо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №8. – С. 294–301; Зокиров, З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 234–241.

⁶² Ниг.: Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/7(213). – С. 213–223; Куканов А.З. Мафҳум ва таснифи функсияҳои чавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3(27). – С. 44–48. Шодизода, Н.М. Баъзе масъалаҳои принсиҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди чавобгарии ҳуқуқӣ // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлолияти давлатии

зарар⁶³ фаҳмида мешуд. Дар ҳуқуқи маъмурӣ ҷазои ҳуқуқӣ да доираи маъноӣ пардохти ҷарима ва ғ. маҳдуд мегардид⁶⁴. Чунин дидгоҳ ва нуқтаи назар дар соҳаи назарияи ҳуқуқ дар айният ёфтани ҷавобгарӣ бо санксияҳои ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст⁶⁵.

Дар бархе аз ҳолатҳо ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба сифати маҷбурсозии давлатӣ ҷиҳати иҷрои талаботи ҳуқуқ ҳамчун на уҳдадории алоқаманд ба ҳодисаи ҳуқуқвайронкунӣ, балки ба муносибати қабули санади ҳуқуқтатбиқкунӣ муайян мегардид⁶⁶. Дар солҳои аввали ташаккули низоми ҳуқуқи Шуравӣ, масъалаҳои марбут ба мавзӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, асосан дар китобҳои таълимӣ, нашрияҳои илмӣ ва ҳуқуқии ба соҳаҳои ҷудоғонаи ҳуқуқ бахшидашуда мавриди баррасӣ қарор мегирифтанд⁶⁷. Вале таърифи мушаххаси мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар асари илмӣ мушаххасан ҳамчун институти ҳуқуқӣ пешниҳод нагардида буд. Агар дар баъзе нашрияҳо таркиби ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳқиқ гардида бошад ҳам, аммо моҳияти назариявии он ошкор карда нашуда буданд. Аз ин рӯ, барои дарёфти маълумоти зарурӣ бояд ба таҳқиқотҳои соҳавии ҳуқуқ рӯ овардан зарур аст, чун ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун институти соҳавии ҳуқуқ васеъ таҳқиқ гардидаанд.

Дар илми ҳуқуқшиносии Шӯравӣ таҳаввулоти сиёсии суратгирифта баъди баргузории съезди XX Ҳизби Комунисти ИҶШС, ки заминаи асосии талошҳои гузаронидани ислоҳот дар бахшҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва самтгирии нави институтҳои ҷамъиятиву давлатӣ гардид, бо мақсади таъмини манфиатҳои қонунии шахрвандони шуравӣ дар маҷмӯъ боиси бознигарӣ ва таҷдиди назари тасаввуротҳо дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ,

Ҷумҳурии Тоҷикистон” (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 201–207; Зокирзода З.Х., Алиев И.И. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун шакли амалисозии функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №2. – С. 250–255; Зокирзода З.Х., Алиев, И.И. Шаклҳои амалисозии функцияи ҷаримагии ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №3. – С. 250–255.

⁶³ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 1. – С. 21–37.; Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50–64; Азиззода У.А., Раҷабзода С.А. Товони зарар аз ҷиноят дар низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ: таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии муқоисавӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 3(23). – С. 19–30; Бобохонов Ф.А. Доктрина о понятии, элементах и характеристиках морального вреда // Молодой ученый. – 2022. – Ч. 2. – № 7 (402). – С. 75.–77.; Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий дар низоми ҳуқуқи шуравии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256–262.

⁶⁴ Ниг.: Максимов И.В. Административная наказания: дис. ...канд. юрид. наук. – Саратов, 1995. – С. 115.

⁶⁵ Ниг.: Мусаткина А.А. Признаки финансово-правовых санкций // Финансовое право. – 2004. – № 1. – С. 25–28; Липинский Д.А., Мусаткина А.А. Лекция: юридическая ответственность, санкции и меры защиты // Вестник Орловского государственного университета. Серия: Новые гуманитарные исследования. – 2010. – № 4. – С. 55–62.

⁶⁶ Ниг.: Колосова И.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. – М.: Городец, 2000. – 192 с.

⁶⁷ Ниг.: Абрамова А.А. Проблема ответственности в трудовом праве // Вестник МГУ. Сер. «Право». 1981. – № 4. С. 52–59; Курляндский В.И. О сущности и признаках уголовной ответственности // Советское государство и право. – 1963. – № 11. – С. 89–92; Петров И.Н. Характерные черты гражданско-правовой ответственности // Ученые записки ВНИИСЗ. Вып. 20. – М., 1970. – С. 51-65.

дарки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун ҷазо, сазо барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ мавриди баррасӣ аз нигоҳи нав гардид.

Ба андешаи У.А. Азиззода, мақсади ҷазо пешгирии умумӣ ва махсус, пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав ва пешгирии содиршавии ҳуқуқвайронкунӣ мебошад⁶⁸. Тавре З.Х. Зокирзода қайд менамояд мақсади севвуми ҷазо пешгирии (превенсия) умумӣ ва махсус мебошад, ки дар натиҷаи таъсири маҷмуии тарбиявӣ ба маҳкумшуда бо мақсади роҳ надодани ӯ дар оянда ба ретсидиви ҷиноят амалӣ карда мешавад. Бо мақсади пешгирӣ намудан аз табдил ёфтани шахси ҳуқуқвайронкунанда ба шахси радшуда дар ҷомеа, роҳ надодан ба содир гардидани ҳуқуқвайронкуниҳои нав тавассути вай зарурати ба чораҳои ҷазоӣ додани мазмуну муҳтавои гуманистӣ ва ҷанбаи ғоибданоки ҷамъиятӣ пеш омад. Ба андешаи ӯ, таҳти мафҳуми «ислоҳсозии ахлоқӣ» азнавтарбиякунии маҳкумшударо мефаҳмад⁶⁹.

Муҳаққиқон дар он назаранд, ки: "... агар адолати иҷтимоӣ барқарор гардад ва маҳкумшуда то тамои шудани муҳлати ҷазоӣ таъйиншуда ислоҳ шавад, пас, иҷрои минбаъдаи он беғоӣда, беҳуда ва ба мақсад номувофиқ мебошад⁷⁰. Муҳим аст бо роҳи таъсиргузорӣ тавассути чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба тағйир додани амалҳои зиддиҷамъиятии субъект ноил гардид. Амали шахс бояд на фақат ба рафторҳои қонунмандонаи намоишкорона, балки бо роҳи фаҳмидани роҳи дуруст ва муфиди ҷамъиятӣ сурат бигирад. Маҳз ҳолати мазкур дар илми ҳуқуқи шуравӣ тавачҷуҳи муҳаққиқонро дар самти ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷалб намуда буд. Бештари таҳқиқотҳои илмие, ки дар миёнаи солҳои 60-ум ва 70-уми асри ХХ анҷом дода шудаанд, оид ба мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷавобгарии позитивӣ ва ҷавобгарии ретроспективӣ ва ҳамчунин таҳқиқи омӯзиши намудҳои ҷудоғонаи он бахшида шудаанд. О.Э. Лейст ва М.Д. Шаргородский аз нахустин муаллифони асарҳои бунёдии назариявӣ оид ба масъалаҳои мубрами назариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар солҳои 60-уми асри гузашта буданд.

Аз ҷумла, М.Д. Шаргородский пешниҳод намуда буд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун "... уҳдадорӣ ҳуқуқии шахси ҳуқуқвайронкунанда барои дар худ эҳсос намудани чораи маҷбурсозии давлатӣ барои анҷом додани амали зиддиқонунӣ дар шакли дидани маҳрумияти дорои хусусияти шахсӣ ва молумулкӣ арзёбӣ карда шавад"⁷¹.

Дар ибтидо мафҳуми зикргардидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки аз ҷониби М.Д. Шаргородский пешниҳод шуда буд, аз ҷониби доираи

⁶⁸ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Дис. ...д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 28.

⁶⁹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Шарипов Т.Ш. – Душанбе: "Нашри мубориз", 2021. – С. 132.

⁷⁰ Ниг.: Шарипов Т.Ш. Шарган пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан // Устувории низоми судии Тоҷикистон: проблема ва мулоҳиза. – Душанбе: Матбуот. – С. 121.

⁷¹ Ниг.: Шаргородский М.Д. Детерминизм ответственности // Правоведение. – 1968. – №1. – С. 45–50.

ҳуқуқшиносони шуравӣ пазируфта нашуд. Аммо дар нимаи дуҷуми солҳои 70-ум ба аҳаммияти назариявӣ ва амалии он (то як андозае) олимони ҳуқуқшинос З.А. Астемиров, В.А. Кучинский, М.С. Строгович, В.А. Тархов, М.М. Муллоев, Р.Н. Ҳамроқулов ва дигарон таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз он пуштибонӣ намуданд. Таҳқиқоту пажӯҳишҳои анҷомдодаи муаллифоне чун Б.Т. Базилев, С.Н. Братус, Н.И. Матузов, П.Э. Недбайло, И.С. Самошенко, М.Х. Фаруқшина, Р.Н. Ҳамроқулов⁷² ва дигарон дар солҳои 70-уми асри ХХ ба масъалаҳои назариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бахшида шуда буданд. Дар ин асарҳо мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор мегирад (Б.Т.Базилева, И.С.Самошенка, М.Х. Фаруқшина), асосҳои позитивӣ ва ретроспективии ҷавобгарии ҳуқуқӣ матраҳ (Б.Т.Базилева) ва таносуби мавҷуд дар миёни ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва қонуният (С.Н. Братус, Н.И. Матузов) нишон дода мешавад. Баъд аз ин, баъзе аз олимони ҳуқуқшинос ҷавобгарии позитивии ҳуқуқӣ ҷонибдорӣ менамоянд (И.А. Алексеев, Е.А. Сишковский, Н.А. Слободчиков ва диг.). Ҷавобгарии позитивӣ (мусбат) дар бисёре аз мавридҳо ҳамчун “эҳсоси ҷавобгарӣ” ва ё “ҷавобгарӣ барои давраи оянда”, фаҳмида мешавад, ки он боиси худназоратӣ, худмаҳдудсозӣ ва рафтори қонунӣ мегардад.

Дар асари бунёдии В.А. Кучинский “Шахсият, озодӣ, ҳуқуқ” диққати махсус ба таносуби озодӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дода шудааст. Муаллиф мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мазмуну муҳтавои он, марҳалаҳо ва дигар масъалаҳои ба он алоқаманд ва муҳимро ҳамчун фаҳмиши муаллифӣ пешниҳод намудааст. Мавқеи муҳаққиқ доир ба масъалаҳои вобаста ба ҷанбаи статутӣ ва субъективии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, чудосозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва чораҳои ҳимоятӣ матраҳ мешавад. Махсусан, нуктаи назари ӯ дар мавриди марҳалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷолиби диққат мебошанд. Қисмати зиёди андеша ва назарияҳои В.А.Кучинский дар амалияи қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқсозӣ истифода шудаанд⁷³.

Миёнаи солҳои 80-уми асри гузашта аз ҷониби муҳаққиқи рус Б.Т. Базилев монография бо номи “Ҷавобгарии ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои назариявӣ” рӯи ҷоп меояд, ки дар илми назарияи ҳуқуқии шуравӣ доираи васеи масъалаҳои марбут ба назарияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, робитаи байни ҷавобгарии иҷтимоӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷанбаҳои ретроспективӣ ва позитивии ҷавобгарии умумӣ, тафовути он аз падидаҳои ҳаммонандро мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқиро аз нигоҳи ду ҷанба мавриди омӯзиш қарор медиҳад: ҳамчун институти (ниҳоди) ҳуқуқ ва ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ⁷⁴.

Солҳои 90-ум мушкилоти назариявии мафҳум, моҳият ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ масъалаи меҳварии таҳқиқоти илмӣ-таҳқиқотии

⁷² Ҳамроқулов Р.Н. Вопросы теории и практики кодификации уголовного законодательства союзной республики. - Душанбе: Изд-во Тадж. гос. ун-та, 1962. - 157с.

⁷³ Ниг.: Кучинский В.А. Личность, свобода, право. – М. 1978. – С. 207.

⁷⁴ Ниг.: Базилев Б.Т.Юридическая ответственность: теоретические вопросы. Красноярск: Изд-во Краснояр.ун-та, 1985. – С. 120.

муҳаққиқону муаллифони зиёде қарор мегирад. Махсусан таҳқиқоти заминавиеро, ки аз ҷониби муҳаққиқони белорус бо номи “Ҷавобгарии ҳуқуқӣ: мушкилоти назариявӣ ва таҷрибавӣ” нашр гардида буд шоистаи таваҷҷуҳ мебошад. Мақолаҳои дар ин маҷмуа ба нашррасида ба мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи фундаменталии ҳуқуқшиносӣ (В.А. Кучинский), арзёбии консепсияи ҷавобгарии ҳуқуқии позитивӣ (Н.А. Слободчикова), ҷанбаҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ (Н.А. Горбатка) ва таносуби амалҳои иҷозатдодашуда ва иҷозатдоданашуда дар ҷавобгарии ҳуқуқӣ бахшида шудаанд (А.Я. Волкова)⁷⁵.

Тавре, ки В.А. Кучинский ишора мекунад, ҷавобгарии ҳуқуқӣ як падидаи бисёрҷанба ба ҳисоб рафта, дар шаклҳои мухталиф зоҳир мегардад, ки дар санксияҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ, дар санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, дар эҳсос намудани ҷораи маҷбурсозии давлатӣ тавассути шахси ҳуқуқвайронкунанда ифода меёбад.

Дар назарияи умумии ҳуқуқ ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври гуногун тафсир мешавад: ҳамчун амалисозии воқеии санксияҳои ҳуқуқӣ; ҳамчун маҷбурсозӣ ва иҷро намудани талаботи дастурҳои ҳуқуқӣ; ҳамчун ҷазо, сазо, барои иҷро накардани уҳдадорӣ ҳуқуқӣ ё сӯистифода аз қонун; ҳамчун иҷрои уҳдадорӣ ҳуқуқӣ зери таъсири ҷораи маҷбуркунии давлатӣ.

Бархе аз муаллифон ҷавобгарии ҳуқуқиро фақат ба санксияҳо марбут медонанд, дигарон зери мафҳуми он худи раванди иҷрои истифодаи онро дар назар доранд. Аммо чунин шарҳу тафсирҳо фақат ҷанбаҳои ҷудогонаи ҷавобгарии ҳуқуқиро (шаклҳои иҷрои онро) инъикос менамоянд ва ҷанбаҳои дигари муҳими онро инкор мекунанд⁷⁶.

В.А.Кучинский таърифи ҷавобгарии ҳуқуқиро чунин пешниҳод менамояд: “... ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад ҳамчун уҳдадорӣ махсуси субъективии шахси ҳуқуқвайронкунанда (вобаста ба ҳуқуқвайронкунӣ) барои дучор шудан бо оқибатҳои сазоии пешбиниамудаи қонунгузор, ки дар натиҷаи содир намудани амалҳои зиддиқонунӣ фаро мерасанд, муайян гардад”⁷⁷. Н.А. Слободчиков таърифи ҷавобгарии ҳуқуқиро аз мафҳуми ҷавобгарии иҷтимоӣ ҷудо сохта, ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамчун падидаи позитивӣ арзёбӣ менамояд. Ӯ иброз мекунад, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ набояд ҳамчун ҷузъи оқибати амали зиддиқонунии шахс доништа шавад. “Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи объективӣ дар асоси меъёрҳои дар муносибати ҳуқуқӣ ташаккул ёфта дар миёни шахсият, коллектив, ҷамъият, давлат барои иҷрои талабҳои ҳуқуқӣ матраҳ мегарданд”⁷⁸.

⁷⁵ Ниг.: Юридическая ответственность: проблемы теории и практики: сб. науч. тр. / подред. В.А. Кучинского, Э.А. Саркисовой. Минск: Изд-во Акад. МВД, 2013. – 44 с.

⁷⁶ Ниг.: Юридическая ответственность: проблемы теории и практики: сб. науч. тр. / подред. В.А. Кучинского, Э.А. Саркисовой. Минск: Изд-во Акад. МВД, 2013. – 44 с.

⁷⁷ Ниг.: Вишневский А.Ф., Горбаток Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права: учебник для студентов высших учебных заведений по юридическим специальностям / под общ. ред. В.А. Кучинского. Минск: Интегралполи-граф, 2009. – С. 552.

⁷⁸ Ниг.: Юридическая ответственность: проблемы теории и практики: сб. науч. тр. / подред. В.А. Кучинского, Э.А. Саркисовой. Минск: Изд-во Акад. МВД, 2013. – 44 с.

Аслан олимони шуравӣ консепсияи ҷавобгарии позитивии ҳуқуқиро ҷонибдорӣ менамуданд. Дар адабиёти фалсафӣ ва ҷомеашиносӣ, ҷавобгарии иҷтимоӣ ба сифати ваҳдати ангезаҳои дохилии шахс ва тақозои вазифа (дар баробари дигар шахсон, ҷомеа), шакли назорати дохилӣ ва берунӣ ва ё таносуби қобилият ва имконоти шахс барои муайян намудани натиҷаи амалҳои шахс арзёбӣ мегардад. Кушишҳои истифода намудани мафҳумҳои мазкур дар илми ҳуқуқшиносӣ боиси ба миён омадани тасаввурот дар бораи нокомил будани нуқтаҳои назари анъанавӣ оид ба фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқӣ гардидаанд. Андешаи “ҷавобгарии ҳуқуқии дучанбай” дар корҳои анҷомдодаи илмии муаллифоне аз қабили С.Н. Братус, В.А. Кучинский, И.С. Самошенко, М.Х. Фарукшин, Р.О. Халфина ва дигарон мавриди интиқод қарор гирифтааст. Таъкид шудааст, ки дар як таъриф муттаҳид намудани муносибати шахси бовичдон нисбат ба иҷрои вазифаи иҷтимоӣ ва рафтори зиддиқонунии шахси ҳуқуқвайронкунанда нодуруст ва норавост.

Истифодаи нодурусти истилоҳот, ки дар илмҳои мухталиф мазмуну муҳтавои гуногун дорад, метавонад хавфи методологии назаррасро дар пай дошта бошад. Мутаассифона, ҳангоми таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои марбут ба ҷавобгарии позитивӣ ҳамаи талошу кушишҳои ба кор бурда шудани равишҳои фалсафиву иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасанд, ки чунин раванд дар бештари ҳолатҳо дар тағйир додани номгузориҳои падидаҳои ҳуқуқӣ ва истифодаи худсаронаи истилоҳоти фалсафӣ хулоса мешаванд. Қисмати бештари муҳокимарониҳо атрофи фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқии позитивӣ бо омехтасозӣ ва айният додани мафҳумҳои уҳдадорӣ ва ҷавобгарӣ сурат мегиранд⁷⁹. Илова бар ин, нуқтаҳои назар дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқии позитивӣ хоҳ ноҳақ бо падидаҳои дигари ҳуқуқӣ ва категорияҳои ахлоқӣ ва шуури ҳуқуқӣ, аз қабили “дарки зарурати рафтори қонунӣ”, муносибати дилсӯзона нисбат ба уҳдадориҳои худ, “ҳисси ҷавобгарӣ” ва ғайра пайванд меҳӯранд.

Ҳамин тавр, нуқтаи назар дар бораи он ки ҷавобгарии ҳуқуқии позитивӣ дорои мазмуну муҳтавои ҳуқуқӣ намебошад, тасдиқи худро ёфтааст. Таркиби аслии ин ҷавобгарӣ умдатан аз мазмуну муҳтавои этикӣ иборат мебошад. Ҷонибдорони нуқтаи назари ҷавобгарии позитивӣ кушиш менамоянд ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуну муҳтавои ғайримаъмулии позитивӣ диҳанд. Худи ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз рӯи мазмуну муҳтавои худ амалан ҷавобгарии манфӣ (негативӣ) доништа мешавад.

Дар марҳалаи кунунӣ, дар фазои ҳуқуқии кишварҳои пасошуравӣ, ба таҳқиқи омӯзиши ҳаматарафаи мавзӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳуқуқшиносони шинохтаи рус Б.Н. Габричидзе, Д.И. Гушин, А.А. Иванов, Д.А. Липинский, А.Г. Чернявский ва муҳаққиқони тоҷик Р.Ш. Шарофзода, У.А. Азиззода, А.А. Абдуҳамитов, А.И. Сафарзода ва дигарон машғул

⁷⁹ Ниг.: Братусь С.Н. Юридическая ответственность и сознание долга / Вопросы теории государства и права. Актуальные проблемы теории социалистического государства и права: межвуз. науч. сб. /отв. ред. М.И. Байтин. – Саратов: Изд-воСарат.ун-та,1983. – С. 52.

мебошанд. Дар асари таҳқиқи Д.А. Липинский “Масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ” таҳлили мавқеъ ва нуқтаи назарҳои мухталиф доир ба муайян намудани мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ, таносуби он бо ҳадафҳои вазифаву нақшҳо ҷой дода шудааст. Диққати махсус ба принципҳои ҷавобгарӣ дода шудааст. Масъалаҳои марбут ба ҷавобгарии тарафайн миёни давлат ва шахс, ҷавобгарӣ дар ҳолати бегуноҳ будани шахс ва ғ. инъикос гардидаанд⁸⁰. Махсусан дар назарияи илми ҳуқуқшиносӣ хулосаи баровардаи Д.А.Липинский дар хусуси он ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ боиси истифодаи ҷазо ва ё амалисозии санксияҳо намегардад, дурустии худро собит намудааст, зеро он метавонад бе амалисозии онҳо низ вуҷуд дошта бошад. Дар ҳоле, ки ҷазо ва иҷрои санксия ҳамеша бар рӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ устувор аст ва наметавонад бидуни онҳо вуҷуд дошта бошад. Аз ин метавон чунин тахмин кард, ки мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ то андозае моҳиятан дорои маънои васеътар дар муқоиса ба мафҳумҳои ҷазо ва ё татбиқи амалисозии санксияи меъёри ҳуқуқӣ мебошад. Ба андешаи В.В. Сорокин, ҷавобгарии ҳуқуқиро дар мақсадҳои тарсонидан ва ҷазо додани ҷинояткор баррасӣ кардан беманфиат мебошад. Чораи ҷавобгарӣ бояд воситаи тарбияи руҳӣ ва ботинии рафтори инсон бошад. Ба андешаи муҳаққиқ “... барои давлат иҷрои функцияи тарсонидан ё воҳимаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳим аст, вале барои ҷомеа ва аъзоёни он бошад, амалишавии функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳим аст⁸¹.”

Д.А. Липинский ва А.А. Иванов ҷонибдорони назарияи ҷавобгарии ҳуқуқии позитивӣ ба ҳисоб мераванд, барои онҳо мафҳуми васеи ҷавобгарии ҳуқуқӣ қобили қабул нест. Дар ин замина метавон ба таҳқиқи илмии анҷомдодаи А.А. Иванова “Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ: Назария ва таҷрибаи қонунгузорӣ” ишора намуд, ки дар он масъалаҳои вобаста ба масъалаҳои ҷанбаи ретроспективии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ниҳодҳои соҳавии он, марҳалаҳо, вазифа, мақсад ва принципҳои инъикос ёфтаанд. Дар ин асар дар баробари нуқтаҳои муҳимми “анъанавӣ”- и ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳамчунин асосҳои озодсозӣ аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва як қатор нуқтаҳои дигари вобаста ба татбиқи он мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд⁸².

Асари илмии навиштаи Б.Н. Габричидзе ва А.Г. Чернявский “Ҷавобгарии ҳуқуқӣ”-ро ҳамчун як навъ маҷмуи дастовардҳои илми ҳуқуқ дар соҳаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мешуморад. Ба ғайр аз муқаррароти назариявӣ дар бораи мафҳум, асос ва принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, таҳқиқоти мавриди назар таҳлили амиқу ҳаматарафаи қонунгузори Федератсияи Россия дар бар мегирад. Дар асоси он муаллифон хулосаву пешниҳодҳои худро бо мақсади

⁸⁰ Ниг.: Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности / под ред. Р.Л. Хачатурова. 2-е изд., перераб. и доп. СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2004. – 409 с.

⁸¹ Ниг.: Сорокин В.В. Цель и функции юридической ответственности // Law Enforcement Review. – 2018. – Vol. 2. – №1. – С. 28.

⁸² Ниг.: Иванов А.А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика: учеб. пособие для вузов. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2004. – 120 с.

мукаммал намудани раванди танзими ҳуқуқи навъҳои гуногуни ҷавобгарӣ муаррифӣ менамоянд. Барои аввалин бор дар доираи таҳқиқи мушкилоту масъалаҳои актуалии марбут ба мавзуи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳамчунин масъалаи ҷавобгарӣ дар бораи сӯистифода аз ҳуқуқ низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст⁸³. Дар миёни донишмандони муосири белорус, муаллифоне, аз қабилӣ Н.А. Горбаток, В.А. Кучинский ва ҳамчунин О.Н. Людвигевич ба мавзуи инкишофи рушди муқаррароти умуминазариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ таваҷҷуҳи зиёд нишон медиҳанд.

Чунончи, ба андешаи Н.А. Горбаток ҷавобгарии ҳуқуқӣ наметавонад “дорой ҷанбаи переспективӣ бошад, зеро муайян кардани ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои рафтору амале, ки қарор аст дар оянда сурат бигирад, ҳамчунин ҷавобгарии ҳуқуқи ретроспективӣ номидани ҷавобгарии ҳуқуқӣ саҳеҳ ва дуруст нест. Ҳарчанд он бо рафтори гузаштаи анҷомдодаи субъект алоқаманд аст, аммо он дар замони вақти реалӣ сурат мегирад ва на ба замони гузашта, балки ба замони оянда нигаронида шудааст. Илова бар ин, функцияи пешгирии он ба замони оянда нигаронида шудааст”⁸⁴. Аз гуфтаҳои мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки муаллиф муносибат ва бархӯрди дуалистиро нисбат ба муайян намудани мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ инкор менамояд.

О.Н.Людвигевич зарурати қабули қонуни Ҷумҳурии Белорусро “Дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ” асоснок менамояд. Мушкилоти намудҳои ҷудоғонаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгарии ҷиноятӣ, маъмурӣ, интизомӣ, граждонӣ ва конституционӣ ҳамчунон дар асарҳои омӯзишӣ таҳлили як қатор олимону муаллифон, аз ҷумла А.А. Вишневский, А.А. Греченков, В.А. Круглов, В.М. Хомич, В.С. Каменков, Г.А. Василевич, Д.В. Шилин, Т.В. Телятитская, Т.М. Пехота, Э.А. Саркисова, Н.Б.Азимов⁸⁵, Р.Ғойбов⁸⁶, Р.Ш. Шарофзода⁸⁷, Т.Ш. Шарипов⁸⁸, Н.Б. Азимов, З.А. Камолов, У.А. Азиззода⁸⁹, Ш.М. Исмоилов⁹⁰, З.Х.

⁸³ Ниг.: Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Юридическая ответственность: учеб. пособие. – М.: Альфа-М., 2005. – С. 685.

⁸⁴ Ниг.: Горбаток Н.А.Юридическая ответственность – целостное правовое явление // Актуальные проблемы экономического развития Республики Беларусь и его правовое регулирование: материалы респ.науч.практ. (г. Минск,30 сент. 2010 г.); науч. ред. Г.Б. Шишко. – Минск: Изд-воБГЭУ, 2010. – С.14–17.

⁸⁵ Ниг.: Азимов Н.Б. Теоритические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2013. – 44 с.

⁸⁶ Ниг.: Ғойбов Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. – Хучанд, 2007. – 180 с.

⁸⁷ Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. –784 с.

⁸⁸ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Азимов Н.Б, Камолов З.А, Насриддинов М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: курси лексияҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 256 с.

⁸⁹ Ниг.: Азизов У.А. Некоторые аспекты совершенствования системы уголовного кодекса Республики Таджикистан // Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии: материалы Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: «Изд-во СКФУ», 2015. – С. 37–45.

⁹⁰ Ниг.: Исмоилов, Ш.М., Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод.– Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.

Зокирзода⁹¹, Ф.Ф. Хочазода⁹² ва дигар муҳаққиқони илми ҳуқуқ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешаванд. Дар баробари ин метавон мушоҳида намуд, ки на ҳама корҳои илмии анҷомдодаи муҳаққиқон бо далелу фактҳои қонёкунандаи илмӣ ҳамроҳ мебошанд. Дар як қатор чунин таҳқиқотҳо ҳолат ва муқаррароти баҳсноку муҳолиф ва ҳатто бедалелу асос ба назар мерасанд. Мураккаб будани мавзуи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва беш аз андоза таъя намудани муаллифон ба андешаву назари шахсӣ боиси боз ҳам печида ва мураккабтар гардидани масъала ва ба миён омадани чунин вазъ гардидааст. Вале, бояд қайд намуд, ки таҳқиқи пажухишҳои мазкур нишон медиҳад, ки новобаста аз мавҷудияти ихтилофҳои ҷиддии асли дар нигоҳ ва таҳқиқотҳои муаллифони мухталиф дар робита ба мавзӯ, мафҳум, моҳият ва нишонаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар тамоюли умумӣ ва бо ҳам наздикшавии мавзӯ ба мушоҳида мерасад.

Дар робита ба адабиёти ҳуқуқии хориҷӣ бояд гуфт, ки мутаассифона дар сарчашмаҳои, ки ба таври васеъ мавқеъ ва нуқтаи назари мактаби ҳуқуқшиносии Ғарб ба масъалаҳои мавҷудаи назарияи ҳуқуқ ва мавзӯҳои марбут ба ҷавобгарии ҳуқуқиро муаррифӣ менамоянд мавзуоти мазкур қариб, ки пурра баррасӣ намешаванд. Барои мисол, дар нашрияти “Назарияи умумии ҳуқуқ”, ки ба Ж.Л. Бержел тааллуқ дорад, фақат танҳо ишора мешавад, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад субъективӣ (дар натиҷаи содир гардидани ҳуқуқвайронкунӣ) ва объективӣ бошад (ҳангоми фаро расидани ҷавобгарӣ новобаста ба доштани гуноҳ)⁹³. Дар пажухиши баъзе аз муҳаққиқони дигар ба масъалаҳои марбут ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ тавачҷуҳ зоҳир накарда, ба он ҳамчун масъала ва мавзӯи умумӣ баҳо додаанд. Чунончи, “Меъёр ва маҷбуркунӣ” ва “Муассирияти ҳолати маҷбуркунӣ” (санксия) муаллифон моҳиятан ҷавобгарии ҳуқуқиро бо ҷазо ва татбиқи амалии санксияҳои ҳуқуқӣ айният додаанд⁹⁴.

Агар дар гузашта кушишҳои муҳаққиқон барои ҳал намудани проблемаҳои мубрами ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои характери амалӣ дошт, дар марҳилаи кунунии рушду инкишофи илми ҳуқуқшиносӣ он ба худ бештар аҳаммияти методологиро касб намудааст. Таҳқиқу омӯзиши зиёди масъалаҳои марбут ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ алақай натиҷаҳои мусбат ва матлуби худро нишон додаанд. Аз ҷумла, яке аз дастовардҳои бузурги илми ҳуқуқшиносӣ принсипи гуманизми ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф карда мешавад.

Тавачҷуҳи амиқу густардаи муҳаққиқон ба масъалаҳои умуминазариявии мавзуи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки то солҳои 90-уми асри ХХ

⁹¹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.

⁹² Ниг.: Хочазода, Ф.Ф. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои дахлдорӣ ба ҷиноят мутобиқи қонунгузории ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – 241 с.

⁹³ Ниг.: Бержел Ж.Л. Общая теория права /пер. с фр. Г.В. Чуршукова; ред. В.И. Даниленко. – М.:NotaBene, 2000. – 574 с.

⁹⁴ Ниг.: Redelbach A. Zarys teorii państwa i prawa. S. Wronkowska, Z. Ziemiński. Wazszawa: Wydawnictwo PWN, – 1993. – 295 s.

ба мушоҳида мерасанд ба коркарду таҳияи мафҳум, ошкор кардани моҳияту мазмуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таносуби он бо ҷавобгарии иҷтимоӣ равона карда шуда буданд. Агар дар он замон тамоюли тағйир ёфтани манфиатҳои олимони аз соҳаи назарияи умумии ҳуқуқ ба самти таҳқиқи соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ, коркарди намудҳои нави ҷавобгарии ҳуқуқӣ (барои мисол, ҷавобгарии оилавӣ, молиявӣ, экологӣ, замин ва ғ.) ба мушоҳида мерасид, аммо дар ибтидои асри ХХ дубора таваҷҷуҳ ба масъалаҳои умуминазариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ афзоиш ёфт ва чунин раванд ба зарурати демократикунонии минбаъдаи низомҳои сиёсии муосири кишварҳои пасошӯравӣ алоқаманд буд⁹⁵.

Бо вучуди пажӯҳишҳои суратгирифта ҳоло ҳам як қатор масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ баҳсбарангез боқӣ мондаанд. Дар сатҳи зарурӣ масъалаи марбут ба мазмуну муҳтавои ин падидаи ҳуқуқӣ, принципҳои асосҳои роҳбарикунандаи он, марҳилаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ғ. ба таври бояду шояд таҳқиқу баррасӣ нагардидаанд. Дар оянда бояд хусусиятҳои хоси муносибатҳои ҳуқуқие, ки марбут ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ ба вучуд меоянд, таҳқиқу таҳлил карда шаванд. Дар баробари ин, тамоми ҷанбаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамеша бо талаботи амалия ва воқеияти ҳуқуқатбиқсозӣ алоқаманд мебошанд ва ин ҳама бояд аз нигоҳи назариявӣ мувофиқи талабот, тавассути пеш аз ҳама дар робита ба масъалаҳои такмилдиҳии қонунгузорӣ ва истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ба роҳ монда шаванд. Мутаассифона, то ҳанӯз илми муосири ҳуқуқшиносӣ роҳи асосноки ҳалли бисёр масъалаҳои назариявӣ амалиро вобаста ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешниҳод накардааст⁹⁶.

Ба назар чунин мерасад, ки мавҷудияти масъалаҳои назариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат ба мустаҳкам нагардидани мафҳуми ягонаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар меъёрҳои қонунгузорӣ, тасвир ва шарҳи мухталифи мазмун, мақсад ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҷониби қонунгузор низ вобаста мебошад. Ин дар навбати худ, гузаронидани пажӯҳишҳои тозаро бо мақсади таъмини мурағабгардонӣ ва унификатсиякунонии қонунгузории соҳавӣ оид ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ тақозо менамояд. Ҳалли дурусти мушкилоти марбут ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки моҳияти он ба таври амиқтар мавриди арзёбӣ қарор гирифта, дар ин самт пешниҳоду тавсияҳои асоснок доир ба такмил додани қонунгузории соҳавӣ муайян ва мушаххас карда шаванд, ки ин дар навбати худ ба вазъи қонуният ва ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбати худро мегузорад.

Адабиёт:

⁹⁵ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Азимов Н.Б, Камолов З.А, Насриддинов М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: курси лексияҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – С. 58.

⁹⁶ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Азимов Н.Б, Камолов З.А, Насриддинов М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: курси лексияҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – С. 62.

1. Абдурашидов, А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / А.А. Абдурашидов. – Душанбе, 2011. – 190 с.
2. Абрамова, А.А. Проблема ответственности в трудовом праве [Текст] / А.А. Абрамова // Вестник МГУ. Сер. «Право». – 1981. – № 4. – С. 52–59.
3. Азиззода, У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе [Текст] / У.А. Азиззода., Ф.А. Бобохонов // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50–64.
4. Азиззода, У.А., Раҷабзода, С.А. Товони зарар аз ҷиноят дар низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ: таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии муқоисавӣ [Текст] / У.А. Азиззода., С.А. Раҷабзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 3(23). – С. 19–30.
5. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко – правовое исследование [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / У.А. Азизов. – Душанбе, 2015. – 413 с.
6. Азизов У.А. Некоторые аспекты совершенствования системы уголовного кодекса Республики Таджикистан [Текст] / Азизов, У.А. // Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии: материалы Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: «Изд-во СКФУ», 2015. – С. 37-45.
7. Азимӣ С.Ҷ. Институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон: ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо. [Текст]: дис. ... д-ра фалсафа (PhD): 12.00.08 / С.Ҷ. Азимӣ. – Душанбе, 2021. – 177 с.
8. Азимов Н.Б. Теоритические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Н.Б. Азимов. – Душанбе, 2013. – 44 с.
9. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность: теоретические вопросы [Текст] / Б.Т. Базылев. – Красно-ярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 60 с.
10. Бержель Ж.Л. Общая теория права [Текст] / Ж.Л. Бержель. – М.: Nota Bene, 2000. – 574 с.
11. Бобохонов Ф.А. Доктрина о понятии, элементах и характеристиках морального вреда [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Молодой ученый. – 2022. – Ч. 2. – № 7 (402). – С. 75-77.
12. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и сознание долга / Вопросы теории государства и права. Актуальные проблемы теории социалистического государства и права: межвуз. науч. сб. /отв. ред. [Текст] / М.И. Байтин. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, –1983. – С. 52.
13. Василевич Г.А. Конституционно-правовая ответственность – особый вид юридической ответственности [Текст] / Г.А. Василевич // Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь. – 2001. – №1. – С. 104–111.

14. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве [Текст] / В.С. Венедиктов. – Харьков: Консум, – 1996. – С. 136.

15. Вишневский, А.Ф., Горбатов, Н.А., Кучинский, В.А. Общая теория государства и права: учебник для студентов высших учебных заведений по юридическим специальностям [Текст] / А.Ф. Вишневский., Н.А. Горбатов., В.А. Кучинский. – Минск: Интегралполи-граф, 2009. – С. 552.

16. Габричидзе Б.Н., Чернявский, А.Г. Юридическая ответственность: учеб. пособие [Текст] / Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский. – М., 2005. – С. 685.

17. Ғоибов Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ [Матн] / Р. Ғоибов. – Хучанд, 2007. – 180 с.

18. Горбатов Н.А. Юридическая ответственность – целостное правовое явление [Текст] / Н.А. Горбатов // Актуальные проблемы экономического развития Республики Беларусь и его правовое регулирование: материалы респ. науч. практ. конф. (г. Минск, 30 сент. 2010 г.); науч. ред. Г.Б. Шишко. – Минск: Изд-во БГЭУ, 2010. – С.14–17.

19. Зокирзода З.Х., Алиев, И.И. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун шакли амалисозии функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода., И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №2. – С. 250–255.

20. Зокирзода З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал [Матн] / З.Х. Зокирзода // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Шарипов Т.Ш. – Душанбе: “Наشري мубориз”, 2021. – 196 с.

21. Зокирзода З.Х., Алиев, И.И. Шаклҳои амалисозии функсияи ҷаримагии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №3. – С. 250–255.

Зокирзода З.Х., Бобохонов, Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Матн] монография: наشري аввал / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов. – Душанбе, 2022. – 185 с.

22. Зокирзода З.Х., Муқимов, Д.С., Алиев, И.И. Масъалаҳои асосии мақсади ҷазо дар сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода., Д.С. Муқимов., И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – С. 218-225.

23. Иванов А.А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика: учеб. пособие для вузов [Текст] / А.А. Иванов. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2004. – 120 с.

24. Исмоилов, Ш.М., Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод [Матн] / Ш.М. Исмоилов Р.Ш. Сотиволдиев.– Душанбе: Деваштич, 2008. –295 с.

25. Колосова И.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации [Текст] / И.М. Колосова. – М.: Городец, 2000. – 192 с.

26. Куканов А.З. Мафхум ва таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ [Матн] / А.З. Куканов. – 2019. – №3(27). – С. 44–48.

27. Курляндский В.И. О сущности и признаках уголовной ответственности // Советское государство и право [Текст] / В.И. Курляндский. – 1963. – № 11. – С. 89–92.

28. Кучинский В.А. Личность, свобода, право [Текст] / В.А. Кучинский. – М. 1978. – С. 207.

29. Кучинский В.А. Современное учение о правовых отношениях [Текст] / В.А. Кучинский. – Минск:Инте-гралполиграф, 2008. – 317 с.

30. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности [Текст] / Д.А. Липинский / под ред. Р.Л. Хачатурова. 2-изд., перераб. И доп. СПб.: Юрид. Центр Пресс, – 2004. – 409 с.

31. Липинский Д.А., Мусаткина, А.А. Лекция: юридическая ответственность, санкции и меры защиты [Текст] / Д.А. Липинский, А.А. Мусаткина // Вестник Орловского государственного университета. Серия: Новые гуманитарные исследования. – 2010. – № 4. – С. 55–62.

32. Людвигевич О.Н. Конституционные основы юридической ответственности [Текст] / О.Н. Людвигевич // Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспубліка – Беларусь. 2007. – №1. – С.103–108.

33. Максимов И.В. Административная наказания [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08: И.В. Максимов. – Саратов, 1995. – С. 115.

34. Мусаткина А.А. Признаки финансово-правовых санкций // Финансовое право [Текст] / А.А. Мусаткина. – 2004. – № 1. – С. 25–28.

35. Петров И.Н. Характерные черты гражданско-правовой ответственности [Текст] / И.Н. Петров // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1970. – С. 51–65.

36. Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/7(213). – С. 213–223.

37. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

38. Сорокин В.В. Цель и функции юридической ответственности [Текст] / В.В. Сорокин // Law Enforcement Review. – 2018. – Vol. 2. – №1. – С. 28.

39. Хочазода Ф.Ф. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои дахлдорӣ ба ҷиноят мутобиқи қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Ф.Ф. Хочазода. – Душанбе, 2022. – 241 с.

40. Шаргородский М.Д. Детерминизм ответственности [Текст] / М.Д. Шаргородский // Правоведение. – 1968. – №1. – С. 45–50.

41. Шарипов Т.Ш., Азимов, Н.Б, Камолов, З.А, Насриддинов, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: курси лексияҳо [Матн] / Т.Ш. Шарипов., Н.Б. Азимов., З.А. Камолов., М.Н. Насриддинов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 173 с.

42. Шодизода Н.М. Баъзе масъалаҳои принципҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / Н.М. Шодизода // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 201–207.

43. Юридическая ответственность: пробле-мы теории и практики: сб. науч. тр. [Текст] // подред. В.А. Кучинского, Э.А. Саркисовой. Минск: Изд-во Акад. МВД, 2013. – 44 с.

44. Redelbach A. Zarys teorii państwa i prawa. S. Wronkowska, Z. Ziemiński. Wazszawa: Wydawnictwo PWN, – 1993. – 295 s.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИНСТИТУТИ НИКОҲ ДАР ҲУҚУҚИ ШУРАВӢ

Азизода Убайдулло Абдулло,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
мудири кафедраи назария ва таърихи
давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Тел: (+992) 907-81-12-85.
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Файзова Моҳинав Раҷабовна,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон.
Тел.: (+992) 988259333
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Азизода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Дар мақола баъзе чанбаҳои назариявии институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳлили андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ паҳлуҳои назариявии институти никоҳро дар ҳуқуқи шуравӣ таҳқиқ намуда, мафҳум, нишонаҳо ва шартҳои никоҳро дар ҳуқуқи шуравӣ муайян кардааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки оид ба фаҳмиши никоҳ дар адабиётҳо назарияҳои мухталиф ҷой дошта, чиҳати муайян намудани мазмуну моҳият ва мафҳуми никоҳ равишҳои мухталифи методологӣ истифода гардидааст. Зимни таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки дар ҳуқуқи шуравӣ нисбат ба замони муоиср оид ба мафҳуми никоҳ назарияҳои зиёду мухталиф пешниҳод шудааст.

Дар адабиёти муосири ҳуқуқӣ, инчунин дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ доир ба мафҳуми никоҳ фикру андешаи ягона ҷой надошт ва мафҳумҳои гуногуни он пешниҳод гардидаанд. Агар дар шароити муосир зери мафҳуми никоҳ иттифоқи озод ва ихтиёрӣ фаҳмида шавад, пас дар аҳди қадим зери мафҳуми никоҳ одатан аҳди иқтисодӣ ё созишнома фаҳмида мешуд. Муаллиф зимни таҳқиқи масъалаи никоҳ хулосабарорӣ намуда, мафҳуми никоҳро шарҳ дода, онро ҳамчун иттифоқи ихтиёрӣ, озод, баробарҳуқуқ ва чун қоида умрбоди зану мард меноманд, ки ба меҳру муҳаббат ва эҳтироми байниҳамдигарӣ асос ёфтааст ва мақсади тавлиди фарзанд, таълим ва тарбияи ӯро дошта, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва бо риояи шартҳои пешбинигардида дар мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ба қайди давлатӣ гирифта мешавад. Дар натиҷаи

никоҳ дар байни аъзои оила умумияти маънавию хоҷагӣ, ҳуқуқу уҳдадорихои тарафайн ба миён омада, он таҳти ҳимояи бевоситаи давлат қарор мегирад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи шуравӣ, институти никоҳ, мафҳуми никоҳ, нишонаҳои никоҳ, шартномаи никоҳ, шартҳои бастании никоҳ, иттифоқи озод, меҳру муҳаббат, мақсади никоҳ, эҳтироми ҳамдигарӣ, факти ҳуқуқӣ, тавлиди фарзандон, фарзандон, аъзоёни оила, зану шавҳар, қонунгузорӣ, ҳимояи давлат, парасторӣ.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУТА БРАКА В СОВЕТСКОМ ПРАВЕ

Азизода Убайдулло Абдулло,
доктор юридических наук, профессор,
заведующей кафедрой теории и истории
государства и права юридического
факультета Таджикского национального
университета.

Тел (+992) 907-81-12-85.

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Файзова Мохинав Раджабовна,
сосикатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета.

Тел.: (+992) 988259333

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Научный руководитель: Азизода У.А., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые теоретические аспекты института брака в советском праве. Автор, анализируя мнения отечественных и зарубежных ученых, исследовал теоретические аспекты института брака в советском праве и определил понятие, признаки и условия брака в советском праве. В результате исследования автор пришел к выводу, что в литературе существуют различные теории понимания брака, и для определения содержания сущности и понятия брака использовались различные методологические подходы. В ходе исследования нам стало ясно, что существует множество различных теорий о понятии брака в советском праве по сравнению с современным временем.

В современной юридической литературе, а также на различных исторических этапах не было единого мнения о понятии брака и были представлены различные его определения. Если в современных условиях под браком понимается свободный и добровольный союз, то в древности

под понятием брака обычно понимается экономический соглашение. В ходе исследования вопроса о браке автор делает выводы, разъясняет понятие брака и называет его добровольным, свободным, равноправным и, как правило, пожизненным союзом супругов, основанным на взаимной привязанности и уважении и стремящимся к рождению ребенка, его воспитанию, регистрируется в государственном компетентном органе в установленном законодательством порядке и с соблюдением предусмотренных условий. В результате брака между членами семьи возникает духовно-хозяйственная общность, взаимные права и обязанности, которые находятся под непосредственной защитой государства.

Ключевые слова: Советское право, институт брака, понятие брака, признаки брака, брачный контракт, условия заключения брака, свободный союз, любовь, цель заключения брака, взаимного уважения, юридический факт, рождения детей, члены семьи, муж и жена, законодательство, государственная защита, попечительство.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE INSTITUTION OF MARRIAGE IN SOVIET LAW

Azizzoda Ubaidullo Abdullo,

doctor of juridical science, professor, head of the Department of Theory and History of State and Law of the Faculty of Law of the Tajik National University

Faizova Mohinav Rajabovna,

graduate of human rights and comparative law department of juridical faculty of the Tajik National University.

Phone: (+992) 988259333

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Scientific adviser: Doctor of Law, Professor Azzizoda U.A.

Annotation: The article deals with some theoretical aspects of the institution of marriage in Soviet law. The author, analyzing the opinions of domestic and foreign scientists, explored the theoretical aspects of the institution of marriage in Soviet law and defined the concept, features and conditions of marriage in Soviet law. As a result of the study, the author came to the conclusion that there are various theories of understanding marriage in the literature, and various methodological approaches were used to determine the content of the essence and concept of marriage. In the course of the study, it became clear to us that there are many different theories about the concept of marriage in Soviet law compared to modern times.

In modern legal literature, as well as at various historical stages, there was no consensus on the concept of marriage and various definitions of it were presented. If in modern conditions marriage is understood as a free and voluntary union, then in ancient times the concept of marriage is usually understood as an economic agreement. In the course of researching the issue of marriage, the author draws conclusions, clarifies the concept of marriage and calls it a voluntary, free, equal and, as a rule, lifelong union of spouses based on mutual affection and respect and striving for the birth of a child, his upbringing, is registered with the state competent authority in accordance with the procedure established by law and in compliance with the stipulated conditions. As a result of marriage, a spiritual and economic community arises between family members, mutual rights and obligations that are under the direct protection of the state.

Key words: Soviet law, the institution of marriage, the concept of marriage, signs of marriage, marriage contract, conditions of marriage, free union, love, the purpose of marriage, mutual respect, legal fact, the birth of children, family members, husband and wife, legislation, state protection, guardianship.

Маврид ба зикр аст, ки масъалаҳо оид ба никоҳ, ҳуқуқҳои оилавӣ ва ҳуқуқу уҳдадорӣҳои ҳамсарон, баробарҳуқуқии марду зан дар муносибатҳои оилавӣ ва монанди инҳо дар таҳқиқотҳои як қатор муҳаққиқони ватанӣ ба назар мерасад. Аз ҷумла, Ф.Т. Тоҳиров⁹⁷, У.А. Азизода⁹⁸, А.Ф. Холиқзода⁹⁹, А.М. Диноршоҳ¹⁰⁰, Ҷ. Саъдизода¹⁰¹, Ф.А. Бобохонов¹⁰² ва дигарон. Аз ҷумла, У.А. Азизода ташаккули қонунгузориҳои низомии ҳуқуқи шуравиро оид ба ҷиноят ва ҷазо таҳқиқ намуда, масъалаҳои вобаста ба ҷиноят ва ҷазоро дар муносибатҳои оилавӣ никоҳӣ ва дигар масъалаҳои марбутатаи оилавиро дар ҳуқуқи шуравӣ баррасӣ кардааст¹⁰³.

Яке аз назарияҳои баҳснок оид ба фаҳмиши никоҳ, ки дар боло ба он ишора гардид ин назарияи шартномавии никоҳ мебошад. Ин назария дар илм байни олимони баҳсҳои мухталифро ба вуҷуд оварда, никоҳро ҳамчун

⁹⁷ Тоҳиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан / Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.

⁹⁸ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Таҳиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

⁹⁹ Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон / А.Ф. Холиқов. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 380 с.

¹⁰⁰ Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2015. – 535 с.

¹⁰¹ Саъдизода Ҷ. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

¹⁰² Азизода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50-64; Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи шурави Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.

¹⁰³ Азизода У.А. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография / У.А. Азизода и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 242-245.

шартномаи байни зану мард баррасӣ мекунад. Аммо, дар муқобили назарияи мазкур ҳамзамон назарияи мустақилияти никоҳ вучуд дорад. Тарафдорони ин назария ба муқобили тарафдорони назарияи шартномавии никоҳ, ба никоҳ ҳамчун падидаи мустақил муносибат менамоянд. Тарафдорони мафҳуми никоҳ ҳамчун падидаи мустақил гарчанде дар он мавҷуд будани унсурҳои алоҳидаи муносибатҳои шартномавиरो (масалан, бастанӣ ақди никоҳ, созишномаи пардохти алимент, тақсимоти молу мулки якҷояи ҳамсарон) инкор наменамуданд, лекин онро ҳамчун муносибатҳои шартномавӣ эътироф намекарданд. Масалан, И.А. Загоровский қайд кардааст, ки никоҳ гарчанде дар пайдоиши худ унсурҳои муносибатҳои шартномавиरो ифода менамояд, лекин дар мазмун ва қатъ гардидан аз табиати шартнома хеле дур қарор дорад: чӣ мазмуни никоҳ ва чӣ тартиби бекор намудани он аз иродаи ҳамсарон вобаста нест, ки чунин хусусият онро на ба соҳаи ҳуқуқи шартномавӣ, балки ба падидаи мустақил шомил менамояд¹⁰⁴. Г.Ф. Шершеневич эътироф менамояд, ки асосҳои пайдоиши ҳам никоҳ ва ҳам уҳдадорихои гражданиро шартнома ташкил медиҳад. Лекин ба андешаи ӯ муносибатҳои никоҳ, бо вучуди ин, уҳдадорихои граждани ба шумор намераванд¹⁰⁵.

Дар ин хусус Н.С. Суворов ба унсури шартномавии никоҳ ҳамчун иттиҳоди якҷамии зану мард, ки муоширати ҷудонашавандаи тамоми умр ва шарикии мутақобила дар қонуни илоҳӣ ва инсониро ифода мекунад, тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Аммо шартномаи никоҳ аз ҳамаи шартномаҳои дигар фарқ мекунад, аввалан, ки мазмуни он ба муайян кардани иродаи шахс вобаста набуда, балки табиатан ҳамчун ифодаи зарурии ҷалби табиии тағйирнопазирӣ идома ва нигоҳ доштани оила дода мешавад; дуюм, аз он иборат аст, ки вай на ба содир кардани ягон амали алоҳида, ки иҷрои онҳо мисли дигар уҳдадорихои шартномавӣ онро қатъ мегардонад, балки ба «пурра кардани» ду шахсият дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ва тамоми умр нигаронида шудааст¹⁰⁶. Г.Ф. Шершеневич оид ба падидаи шартномавӣ набудани никоҳро дар мақсади никоҳ чунин ифода кардааст: мақсади никоҳ дар ҳамзистии доимӣ на танҳо ба маънои ҷисмонӣ, балки ахлоқӣ, ҳамчун “маҷмӯи мавҷудият дар тамоми ҳаёт, ҳақиқатҳои илоҳӣ ва инсонӣ муштарақанд” муайян карда мешавад. Дар ин тараф байни никоҳ ва уҳдадорӣ фарқият вучуд дорад, ки ҳардуи онҳо метавонанд дар асоси шартнома сурат гиранд. Вақте ки шартнома ба иҷрои як ё якчанд амали мушаххас нигаронида шудааст, пас оқибати он муносибатҳои уҳдадорӣ, масалан, дар шарикӣ хоҳад буд. Аҳдномаи никоҳ бошад, амалҳои муайянеро дар назар надорад, балки ҳамчун муоширати умрбод, аз ҷиҳати назариявӣ мазмуни маънавӣ дорад, на мазмуни иқтисодӣ. Таваллуд ва

¹⁰⁴ Загоровский И.А. Курс семейного права. – Одесса, 1909. – С. 5.

¹⁰⁵ Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 141-142.

¹⁰⁶ Суворов Н.С. Учебник церковного права. – М., 1908. – С. 240.

тарбияи фарзандонро мақсади никоҳ қарор додан нодуруст аст: якум натиҷаи эҳтимолии физиологии никоҳ, дуюм натиҷаи зарурии ҳуқуқии он мебошад. Аммо агар шахсоне, ки ба он ворид мешаванд, бидуни андешаи фарзандони оянда хоҳиши алоқаи ҷисмонӣ ва ахлоқӣ дошта бошанд, никоҳ ҳеч гоҳ маънои худро гум намекунад¹⁰⁷.

Тарафдорони назарияи никоҳро ҳамчун падидаи шартномавӣ доништан, андешаи худро ба он асоснок мекунанд, ки нисбат ба тартиби бастанӣ никоҳ, шартҳои эътибор ва қатъи он талаботи муайян гузошта мешавад. Баъзе муносибатҳои зану шавҳарро дар асоси шартнома танзим кардан мумкин аст. Масалан, муносибатҳои молумулкӣ дар давраи никоҳ ва баъди бекор кардани он. Аммо, дар пайравӣ ба андешаҳои зикргардида чунин ҳулоса кардан мумкин аст, ки никоҳ новобаста аз созиши байни ду шахс буданаш ҳамчун шартномаи граждани баҳои ҳуқуқӣ дода намешавад. Ба андешаи мо, тамоми он нишонаҳо ва унсурҳои, ки муҳаққиқон оид ба мустақилияти никоҳ дар мафҳуми он пешниҳод намудаанд дар умум падидаи шартномавӣ будани никоҳро инкор намуда, мустақилияти онро тасдиқ мекунанд. Бо назардошти ин, мо қонибдорӣ назарияи мустақилияти никоҳ мебошем.

Бо вучуди ин, ҳуди ҳамон мутахассисони соҳаи ҳуқуқи маданӣ дар асарҳои илмӣ худ таърифи ин мафҳумро нишон медиҳанд - ин мафҳумҳо қомилан расмӣ гардида, ба маҷмуи аломатҳои зерин нишон дода мешаванд: 1) иттифоқ, созиш, шартнома; 2) риояи шарту тартиби муайяни бастан; 3) мақсад - барпо намудани оила, ҳамзистии умумӣ; 4) бақайдгирии давлатӣ¹⁰⁸. Дар баробари ин, дар адабиётҳои пешниҳодҳои дигар низ оид ба фаҳмиши никоҳ вучуд доранд. Масалан, ба андешаи В.А. Рясенцев, никоҳ иттифоқи ихтиёрӣ, баробарҳуқуқ ва умрбоди марду зани озод аст, ки бо тартиби муқарраргардида ва риояи талаботи қонун баста шуда, ҳуқуқи уҳдадорихоӣ тарафайнро ба вучуд меорад¹⁰⁹. Оид ба мафҳуми мазкур М.А. Маҳмудзода қайд мекунад, ки муҳаққиқ дар баробари мафҳуми никоҳ, нишонаҳои онро низ муайян менамояд, ки ба мафҳуми никоҳ асос ёфта, инҳоро дар бар мегирад: меҳру муҳаббати тарафайн; эҳтиром ва дустии ҳамсарон; дастгирии моддӣ ва маънавӣ; тарбияи якҷояи фарзандон¹¹⁰. Чунин мафҳуми никоҳ дар таҳқиқотҳои Г.К. Матвеев низ ба назар расида, номбурда ҳангоми муайян намудани нишонаҳои никоҳ чунин иловаҳоро муқаррар кардааст: иттифоқи ба принципи якканикоҳӣ асосёфтаи зану мард, ки аз тарафи давлат ҳифз карда мешавад; иттифоқи озод, баробарҳуқуқ ва умрбоди марду зан¹¹¹.

¹⁰⁷ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – М., 1911. – С. 53.

¹⁰⁸ Тарусина Н.Н. Семейное право: методические рекомендации для самостоятельной работы (УИРС, НИРС) / Н.Н. Тарусина; Ярослав. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. – Ярославль, 2010. – С. 18.

¹⁰⁹ Рясенцев В.А. Семейное право. – М., 1971. – С. 67.

¹¹⁰ Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 143.

¹¹¹ Матвеев Г.К. Советское семейное право. – М., 1985. – С.42-46.

Ба андешаи М.А. Маҳмудзода, мафҳумҳои пешниҳодгардидаи никоҳ бештар тобиши ҳуқуқи граждани дошта, аз нуқтаи назари ҳуқуқи граждани арзёбӣ шудаанд. Гувоҳи чунин андеша он аст, ки аксари онҳо шартномаҳо асоси пайдоиши муносибатҳои никоҳӣ эътироф намуда, ташаккули минбаъдаи онро аз тобиши муносибатҳои ҳуқуқи граждани - шартнома озод менамоянд. Ба ибораи дигар, тарафдорони муносибатҳои никоҳ ҳамчун намуди падидаи навӣ махсус онро инкор намекунанд, ки муносибатҳои никоҳ дар асоси шартнома пайдо мегарданд. Онҳо никоҳро ба он хотир ба падидаи навӣ махсус шомил менамоянд, ки мазмуни он аз иродаи ҳамсарон вобаста набуда, бо шартнома муайян намегардад. Дар ин ҷо ҳамчунин набояд фаромуш кард, ки дар давраи тоинқилобӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ бо номи ҳуқуқи оилавӣ вучуд надошта, танҳо пас аз Инқилоби Октябр ба миён омад ва қисми таркибии ҳуқуқи граждани ба шумор мерафт. Аз ин хотир, муҳаққиқони ин соҳа бештар намояндагони ҳуқуқи граждани буда, падидаҳои ҳуқуқи оилавиرو бо назардошти меъёрҳои ҳуқуқи граждани таҳлил менамуданд¹¹².

Дар адабиётҳо дигар фаҳмишҳои никоҳ низ ҷой доранд. Мутобиқи назарияи дигар мафҳуми никоҳ ба маънои маҳдуду васеъ, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ карда шудааст. Аз нигоҳи иҷтимоӣ никоҳ як падидаи гуногунҷанба буда, ҷанбаҳои физиологӣ, маънавӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва баъзан диниро фаро мегирад. Барои илми ҳуқуқ ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ муҳиманд, ки пеш аз ҳама дар муносибатҳои махсуси моликияти байни зану шавҳар таҷассум меёбанд. Ба маънои маҳдуд, никоҳ танҳо иттиҳоди зану мард мебошад, ки дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба қайд гирифта шудааст ва боиси ба вучуд омадани ҳуқуқи уҳдадорихои шахсии ғайримолумулкӣ ва амволи мегардад¹¹³.

Дар адабиётҳо ҳамзамон назарияи ҳамчун мақом баҳо додани никоҳ мавҷуд аст. Мутобиқи он, никоҳ чунин мақоме мебошад, ки он аз ҷониби субъект дар натиҷаи амалҳои пешбиниамудаи қонун ба даст омадааст. Доштани ин мақом имкон медиҳад, ки субъект ба гурӯҳи шахси оиладор дохил карда шавад¹¹⁴. Тарафдорони ин мавқеъ, ки никоҳ як навъ институти махсус аст, ба он ишора мекунанд, ки никоҳ на барои ба вучуд овардани оқибатҳои молумулкӣ, балки пеш аз ҳама мазмуни ахлоқӣ, маънавиро ба вучуд меоварад. Аксарияти муносибатҳои никоҳ, ки дар никоҳ ба вучуд меоянд, аз ҷониби қонун танзим карда намешаванд. Ба баррасии мафҳуми никоҳ дар робита бо низоми ҳуқуқӣ, бояд қайд кард, ки никоҳ факти ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ ва институти ҳуқуқи оилавӣ мебошад¹¹⁵.

¹¹² Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 142.

¹¹³ Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 34.

¹¹⁴ Гражданское и торговое право капиталистических государств / Под ред. Е.А. Васильева. – М., 1993. – С. 517.

¹¹⁵ Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 35.

Омӯзишу таҳлили адабиёти соҳавии ҳуқуқи оилавӣ нишон медиҳад, ки олимони оид ба мафҳуми никоҳ андешаи ягона надошта, пешниҳод менамоянд, ки мафҳуми он бояд танҳо асосҳои ҳуқуқии никоҳро дар бар гирифта бошад. Яъне онҳо ақида доранд, ки мафҳуми никоҳ бояд фарогири танҳо хусусиятҳои ҳуқуқӣ буда, хислатҳои иҷтимоии никоҳ аз мафҳуми он хориҷ карда шавад. Гурӯҳи дигари олимони бошанд, мавқеи баръаксро ишғол намуда, ба мафҳуми никоҳ ворид намудани асосҳои маънавии онро қобили қабул мешуморанд. Аз нуқтаи назари мо, мафҳуми никоҳ бояд фарогири ҳам хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва ҳам хусусиятҳои маънавӣ (ахлоқӣ) бошад. Зеро агар меъёрҳои ахлоқӣ мавҷудияти меҳру муҳаббат ва эҳтиром, эҳсоси масъулият ва ҷавобгарии ҳамсарон (издивочкунандагон)-ро дар бунёди оила ифода намоянд, меъёрҳои (асосҳои) ҳуқуқӣ талаботи қонунро оид ба ташкили оила, танзими муносибатҳои никоҳ ва оила дар бар мегиранд¹¹⁶.

Дар баробари ин назарияи ҳамчун факти ҳуқуқӣ баҳо додани никоҳ низ дар адабиётҳо ҷой дорад. Ҳамчун факти ҳуқуқӣ никоҳ як навъ санади ҳолати шахравандӣ мебошад, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба қайд гирифта шудааст, яъне иродаи зану мард барои ба вуҷуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии байни онҳо дар асоси унсури шахсӣ. Ҳамчун факти ҳуқуқӣ никоҳро баъзан ҳамчун (як навъ факти ҳуқуқӣ дар баробари амалу ҳодисаҳо) ҳисоб мекунанд. Ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ никоҳ муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии байни зану шавҳар мебошад, ки қонун онро танзим мекунанд. Никоҳ ҳамчун институти ҳуқуқи оилавӣ (ва агар ҳуқуқи оиларо зерсоҳаи ҳуқуқи маданӣ баррасӣ кунем, пас институти ҳуқуқи маданӣ) маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиест, ки шароит ва тартиби бастан, бекор кардан, безътибор дониستاني никоҳро танзим мекунанд¹¹⁷. Бо ин маънӣ, Г.Ф. Шершеневич қайд намудааст, ки никоҳ ба маънои ҳуқуқӣ иттифоқӣ озодаи мард ва зан бо мақсади ҳамзистии якҷоя мебошад, ки ба ризоияти ҳамдигарӣ асос ёфта, бо тартиби муқарраргардида ба қайд гирифта шудааст¹¹⁸.

Бо назардошти таҳлили андешаҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки оид ба фаҳмиши никоҳ дар адабиётҳо назарияҳои мухталиф ҷой дошта, ҷиҳати муайян намудани мазмуну моҳият ва мафҳуми никоҳ равишҳои мухталифи методологӣ истифода гардидааст. Зимни таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки дар ҳуқуқи шуравӣ нисбат ба замони муоисра оид ба мафҳуми никоҳ назарияҳои зиёду мухталиф пешниҳод шудааст. Ба андешаи мо, дар ҳуқуқи шуравӣ оид ба фаҳмиши никоҳ чунин назарияҳо мавҷуд буданд: назарияи патриархалии никоҳ; назарияи шартномавии никоҳ; назарияи сотсиалистии никоҳ; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун факти ҳуқуқӣ; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун падидаи мустақил; назарияи

¹¹⁶ Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 142-143.

¹¹⁷ Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 35.

¹¹⁸ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Том 2. – М., 1915. – С. 263.

фаҳмиши никоҳ ҳамчун мақом; назарияи фаҳмиши никоҳ ба маънои васеъ ва маҳдуд; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ ва ғайра.

Ҳақ ба ҷониби М.А. Маҳмудзода мебошад, ки ба андешаи ӯ на танҳо дар адабиёти муосири соҳавии ҳуқуқи оилавӣ, инчунин дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ низ доир ба мафҳуми никоҳ фикру андешаи ягона ҷой надошт ва мафҳумҳои гуногуни он пешниҳод мегардид. Агар дар шароити муосир зери мафҳуми никоҳ иттифоқи озод ва ихтиёрӣ фаҳмида шавад, пас дар аҳди қадим зери мафҳуми никоҳ одатан аҳди иқтисодӣ ё созишнома фаҳмида мешуд¹¹⁹. Номбурда зимни таҳқиқи масъалаи никоҳ хулосабарорӣ намуда, никоҳро чунин мафҳум додааст: никоҳ гуфта, иттифоқи ихтиёрӣ, озод, баробарҳуқуқ ва чун қоида умрбоди зану шавҳарро меноманд, ки ба меҳру муҳаббат ва эҳтироми байниҳамдигарӣ асос ёфтааст ва мақсади ташкили оила, тавлиди фарзанд, таълим ва тарбияи ӯро дошта, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва бо риояи шартҳои пешбинигардида дар мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ба қайди давлатӣ гирифта мешавад ва дар натиҷа дар байни аъзои оила умумияти маънавияю хоҷагӣ, ҳуқуқу уҳдадорихоии тарафайнро ба миён оварда, таҳти ҳимояи давлат қарор дорад¹²⁰.

Аз мафҳуми додашуда бармеояд, ки номбурда баъзе нишонаҳо ва мақсадҳои оиларо дар мафҳуми никоҳ ҷой кардааст. Бо ин назардошт мо метавонем гуфта, ки мафҳуми мазкур ба маънои васеъ пешниҳод шудааст. Дар маънои маҳдуд ба андешаи мо никоҳ – ин иттифоқи байни марду зани баробарҳуқуқ ва озод мебошад, ки бо мақсади ташкили оила бунёд ёфта, пас аз қайди давлатӣ байни ҳамсарон ҳуқуқу уҳдадорихоии тарафайнро ба вучуд меоварад.

Муҳимтарин меъёри расмии никоҳ, ки онро аз дигар фактҳои ҳуқуқии ҳуқуқи оилавӣ ва маданӣ фарқ мекунад, факти бақайдгирии давлатӣ мебошад. Дар ин маврид никоҳ пеш аз ҳама аз муносибатҳои воқеии ақди никоҳ фарқ мекунад, ки боиси оқибатҳои пешбининамудаи қонунгузории оилавӣ ва дигар қонунҳо нисбати зану шавҳаре, ки ақди никоҳи онҳо ба қайд гирифта шудааст, намегардад. Аз ин ҷост, ки пас аз Инқилоби Октябр санадҳои ҳуқуқии қабулшуда шакли динии бастании никоҳро безътибор дониста, шакли давлатии бақайдгирии онро муқаррар карданд. Бо ин назардошт, қонунгузории давраи шуравӣ ҳамчун яке аз принципҳои асосии ҳуқуқи оила эътирофи танҳо ақди никоҳи дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ басташударо муқаррар кардааст¹²¹. Бояд тазаккур дод, ки дар қонунгузории ҳозира чунин шакли никоҳ тамоман вучуд надорад. Қонун никоҳи ба қайд гирифтанишударо эътироф намекунад ва яққоя зистани зану мард, аз ҷумла онҳоро, ки

¹¹⁹ Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 142.

¹²⁰ Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 145.

¹²¹ Стражевич Ю.Н. Несостоявшиеся браки как самостоятельный институт семейного права / Ю.Н. Стражевич, Н.П. Никонова // Юридическая наука. – 2018. – № 4 (18). – С. 50.

хонаводаи муштарак доранд, никоҳ намешуморад, гарчанде ки дар амал одамон ба муносибатҳои воқеии никоҳ назар ба никоҳи дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ ба қайд гирифта шуда аҳамияти камтар медиҳанд, ки никоҳ боиси оқибатҳои дахлдори ҳуқуқӣ намегардад. Инро амалияи судӣ низ тасдиқ мекунад¹²².

Никоҳ дорои як қатор нишонаҳои ҳуқуқӣ мебошад:

а) никоҳ иттифоқи ихтиёрӣ ва баробарҳуқуқи зану шавҳар аст, ки дар асоси ризоияти тарафайн сурат гирифта, ҳеҷ кас тарафхоро барои бастанӣ ақди никоҳ маҷбур карда наметавонад. Дар ҳолати маҷбур намудани шахс барои бастанӣ ақди никоҳ шахсони гунаҳкор мутобиқи қонунгузорӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд;

б) никоҳ иттифоқи озод ва чун қоида умрбоди зану шавҳар аст. Издивоҷкунандагон дар интихоби ҳамсар озод буда, иродаи худро дар асоси меҳру муҳаббат ва эҳтироми ҳамдигар иброз менамоянд, ки хислати умрбодӣ дошта, мақсади асосии онро тавлид ва тарбияи фарзанд ташкил медиҳад;

в) бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо риояи тамоми шартҳои бастанӣ никоҳ аз тарафи мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ ба қайди давлатӣ гирифта шуда, аз лаҳзаи қайди давлатӣ нисбат ба тарафҳо ҳуқуқи уҳдадорихоӣ молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии баробарро ба вуҷуд меорад;

г) никоҳ аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифта шудан таҳти ҷимояи давлатӣ қарор гирифта, устувории он бо қонунгузориҳои амалкунанда таъмин мегардад ва аз даҳолати беруна ҳифз карда мешавад;

д) мақсади никоҳро тавлид ва тарбияи фарзанд, барпо намудани оила ташкил медиҳад. Дар ҳолати акс чунин иттифоқ қалбакӣ эътироф гардида, байни тарафҳо ҳеҷ гуна ҳуқуқи уҳдадорихоӣ умумиро ба вуҷуд намеорад¹²³. Нишонаи ҳуқуқи мазкур, ки аз ҷониби профессор М.А. Маҳмудзода пешниҳод шудаанд, ҳам ба давраи муосир ва ҳам ба давраи ҳуқуқи шуравӣ рост меоянд.

Маврид ба зикр аст, ки дар баробари муайян кардани мафҳум ва нишонаҳои ҳуқуқи никоҳ ҳамзамон никоҳ дорои як қатор шартҳо мебошад, ки мавҷудияти онҳо дар қонунгузориҳои имрӯза сарчашмаи худро ҷанӯз аз давраҳои қадим мегиранд. Махсусан дар ҳуқуқи шуравӣ шартҳои никоҳ дар қонунгузорӣ муқаррар гардида, хусусияти ҳуқуқӣ ва ҳатмигӣ пайдо намудаанд. Аммо, дар назарияи ҳуқуқи оилавии шуравӣ шартҳои никоҳ муҳталиф пешниҳод шудааст. Эҳтимол чунин ҳолат аз он вобаста мебошад, ки ҳуқуқи шуравӣ якҷанд марҳилаҳои тағйироти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳуқуқиро аз сар гузаронидааст.

¹²² Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 36.

¹²³ Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С. 145-146.

Дар баъзе адабиётҳо қайд мегардад, ки қонунгузориҳои давраи шуравӣ бидуни муайян кардани мафҳуми никоҳ шартҳои муқаррар мекунад, ки ҳангоми бақайдгирии ақди никоҳ бояд риоя шаванд (аз ҷумла шартҳои маҳдудкунанда), вайрон кардани ин шартҳо боиси безътибордонистани никоҳ мегардад. Шартҳои никоҳ инҳоро дар бар мегиранд:

- 1) розигии ихтиёрии тарафайни шахсоне, ки никоҳ мекунад;
- 2) синни никоҳӣ;
- 3) манъ будани никоҳи якҷинс;
- 4) манъ будани никоҳи бисёрзанӣ;
- 5) роҳ надодани никоҳ байни хешовандони наздик, инчунин фарзандхондагон ва фарзандони фарзандхондшуда;
- 6) роҳ надодан ба никоҳи шахсони ғайри қобили амал;
- 7) бунёди оила ҳамчун ҳадафи асосии никоҳ¹²⁴.

Аз шартҳои мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки онҳо қисман аз шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузориҳои оилавии имрӯзаи мо фарқ мекунад. Ба он хотир қисман, ки он аз рӯйи шумора зиёд буда, ҳамзамон баъзе тағйиротҳои иловагиро доро мебошад. Дар қонунгузориҳои оилавии мо бошад, чунин шартҳо танҳо се номгӯ муқаррар шудааст, вале дар мазмуни шартҳои сеюми он баъзе аз шартҳои дар болозикршуда дохил мешаванд. Барои равшан кардани мазмуну моҳияти шартҳои мазкур онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Розигии ихтиёрии тарафайни шахсоне, ки никоҳ мекунад. Розигии бошууронаи ихтиёрии тарафайни шахсони никоҳшаванда бояд дар ду ҳолат сурат гирад: якум, ҳангоми мурочиат кардан дар бораи қайди никоҳ; дуюм, ҳангоми бақайдгирии никоҳ (дар сабти асноди ҳолати шахрвандӣ). Иродаи ботинии никоҳшавандагон бояд ба иродаи берунаи онҳо мувофиқат кунад. Он бояд шахсан ва озодона, бидуни ҳеҷ гуна маҷбурӣ (таҳдид, зӯрварӣ, ҳам ҷисмонӣ ва ҳам рӯҳӣ, на танҳо аз ҷониби шахсони никоҳшаванда, балки аз ҷониби шахсони дигар) ифода карда шавад.

Синну соли никоҳ. Синну соли никоҳӣ барои муайян кардани имкони никоҳ муҳим аст, бо назардошти он, ки дар кишварҳои гуногун ва давраҳои гуногуни таърих ин синну сол ба ҳам мувофиқат намекунад. Аксар вақт синну соли никоҳ барои мардон ва занон гуногун буд. Масалан, дар банди 66-и Кодекси қонунҳо дар бораи ҳолати шахрвандӣ, никоҳ, оила ва васоят аз соли 1918 синни никоҳӣ барои зан 16 ва барои мард 18 солагӣ муқаррар карда шудааст¹²⁵.

Бояд тазакур дод, ки пеш аз инқилоби соли 1917 қонунгузориҳои дунявӣ дар Россияи подшоҳӣ синни никоҳӣ барои занон 16 ва барои мардон 18 сол муқаррар карда буд, дар ҳоле ки синни маъмули никоҳӣ мутаносибан 13 ва 15 солагиро дар бар мегирифт. Дар ибтидои асри 18, дар

¹²⁴ Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 40.

¹²⁵ Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 40.

замони Пётри I синни никоҳӣ: барои писарон аз 20 солагӣ ва барои духтарон аз 18 солагӣ муқаррар гардид. Баъдан, Кодекси қонунҳои соли 1926 дар бораи никоҳ, оила ва васоят сини умумии никоҳро аз 18 солагӣ пешбинӣ кард.

Роҳ надодан ба никоҳи якҷинса. Дар адабиёти илмӣ роҳҳои гуногуни ҳалли мушкилоте, ки ҳангоми иваз кардани ҷинс дар вақти бастании никоҳ ба миён меоянд, пешниҳод шудааст: бо сабабҳои имконнопазирии нигоҳ доштани оила қатъ намудани никоҳ; нигоҳ доштани никоҳ; ворид намудани тағйирот ба қонуни оила дар бораи ба иттиҳоди дигар табдил додани никоҳ байни шахсони ҳамҷинс, ки хонаводаи умумиро пеш мебаранд, фарзандони умумиро тарбия мекунанд, вале нақши зану шавҳарро нисбат ба ҳамдигар иҷро намекунанд¹²⁶.

Ба андешаи мо, дар қонунгузории оилавии имрӯзаи ҷумҳурии ворид намудани чунин муқаррарот оид ба асоси қатъ (безътибор) гардидани никоҳ дониستاني иваз кардани ҷинс ва ё бастании никоҳ байни шахсони ҳамҷинс ба фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик хос мебошад. Айни замон дар қонунгузори барои никоҳи шахсони ҳамҷинс ва ё шааахсоне, ки пас аз никоҳ ҷинси худро иваз мекунанд ҳеҷ гуна маҳдудият вучуд надорад. Қонунгузории баъзе кишварҳо никоҳи шахсонеро, ки ҷароҳии ивази ҷинс кардаанд (масалан, дар Британияи Кабир) мустақиман манъ мекунад¹²⁷.

Роҳ надодан ба никоҳи бисёрзанӣ. Анъанаҳо, қонунгузори ва амалияи татбиқи қонунгузори ба никоҳи бисёрзанӣ иҷозат намедоданд. Кодекси қонунҳо дар бораи санадҳои ҳолати шахрвандӣ, дар бораи никоҳ, оила ва васолату парасторӣ аз соли 1918 манъи никоҳи дубораи шахсони никоҳдоштаро, ки эътибори бақайдгирифтадоранд, муқаррар кардааст. Пеш аз инқилоби соли 1917 «дузанагӣ ва душвхарӣ на танҳо никоҳи дуҷумро безътибор мегардонд», балки ба никоҳи аввал ҳам таъсир мерасонд.

Роҳ надодан ба никоҳи байни хешовандони наздик, инчунин фарзандхондагон ва фарзандони фарзандхондшуда. Манъи никоҳ байни фарзандхондагон ва фарзандони фарзандхондшуда пеш аз ҳама бо назардошти ахлоқ вобаста буд, зеро муносибатҳои ҳуқуқии байни ин шахсон аз ҷиҳати ҳуқуқ ба муносибатҳои байни падару модар ва фарзандон баробар карда мешаванд. Бояд гуфт, ки кӯдаки фарзандхондшуда наметавонист, ки бо хешовандони биологӣ худ (волидонии биологӣ, бибию бобоҳо, хоҳарон ва бародарон) никоҳ бандад.

Роҳ надодан ба никоҳи шахсони ғайри қобили амал. Манъи бастании никоҳ барои шахсони ғайриқобили амал ҳам ба далелҳои тиббӣ ва ҳам ба имконнопазирии додани розигии ғайри қобили амал аз ҷониби шахси ғайри қобили амал ба никоҳ вобаста аст, ки боиси риоя нашудани принсипи ихтиёрии ақди никоҳ мегардад.

¹²⁶ Малеина М.Н. Изменение биологического и социального пола: перспективы развития законодательства // Журнал российского права. – 2002. – № 9. – С. 52.

¹²⁷ Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – С. 48.

Бунёди оила ҳамчун ҳадафи асосии никоҳ. Никоҳ бояд ба мақсади муайяни муқарраршуда баста шавад ва пайгири мақсадҳои бунёди оила бошад. Никоҳҳое, ки хилофи мақсади он баста мешаванд, эътибори қонунӣ надоранд. Асосан чун анъана никоҳ бо мақсади ҳамзистии доимӣ бо меҳру муҳаббати тарафайн ва бо мақсади тарбияи фарзандон баста мешавад. Аз ин ҷост, ки пас аз Инқилоби Октябр никоҳҳое, ки ҳамчун ҳамзистии муваққатӣ баста шуда, моҳияти никоҳро ифода намекарданд, аз ҷумла, ба қайди давлатӣ гирифта намешуданд, қувваи худро гум карданд, зеро ба мақсади асосии никоҳ ва бунёди оила мувофиқ набуданд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи асосҳои назариявӣ-методологӣ институтҳои никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Бо назардошти таҳлили андешаҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки оид ба фаҳмиши никоҳ дар ададбиётҳо назарияҳои мухталиф ҷой дошта, ҷиҳати муайян намудани мазмуну моҳият ва мафҳуми никоҳ равишҳои мухталифи методологӣ истифода гардидааст. Зимни таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки дар ҳуқуқи шуравӣ нисбат ба замони муосир оид ба мафҳуми никоҳ назарияҳои зиёду мухталиф пешниҳод шудааст. Ба андешаи мо, дар ҳуқуқи шуравӣ оид ба фаҳмиши никоҳ чунин назарияҳо мавҷуд буданд: назарияи патриархалии никоҳ; назарияи шартномавии никоҳ; назарияи сотсиалистии никоҳ; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун факти ҳуқуқӣ; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун падидаи мустақил; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун мақом; назарияи фаҳмиши никоҳ ба маънои васеъ ва маҳдуд; назарияи фаҳмиши никоҳ ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ ва ғайра.

2. Бо назардошти таҳлили андешаҳо оид ба мафҳуми никоҳ метавон онро ба маънои васеъ ва маҳдуд пешниҳод намуд. Ба маънои маҳдуд, ба андешаи мо никоҳ – ин иттифоқи байни марду зани баробарҳуқуқ ва озод мебошад, ки бо мақсади ташкили оила бунёд ёфта, пас аз қайди давлатӣ байни ҳамсарон ҳуқуқи уҳдадорихои тарафайнро ба вучуд меоварад. Дар маънои васеъ бошад, онро иборат аз нишонаҳои васеъ профессор М.А. Маҳмудзода чунин пешниҳод кардааст, ки қобили қабул мебошад: никоҳ гуфта, иттифоқи ихтиёрӣ, озод, баробарҳуқуқ ва чун қоида умрбоди зану шавҳарро меноманд, ки ба меҳру муҳаббат ва эҳтироми байниҳамдигарӣ асос ёфтааст ва мақсади ташкили оила, тавлиди фарзанд, таълим ва тарбияи ӯро дошта, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва бо риояи шартҳои пешбинигардида дар мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ба қайди давлатӣ гирифта мешавад ва дар натиҷа дар байни аъзои оила умумияти маънавию хоҷагӣ, ҳуқуқи уҳдадорихои тарафайнро ба миён оварда, таҳти ҳимояи давлат қарор дорад.

3. Ба андешаи мо, дар қонунгузории оилавии имрӯзаи ҷумҳурӣ ворид намудани чунин муқаррарот оид ба асоси қатъ (беэтибор) гардидани никоҳ донишмандони иваз кардани ҷинс ва ё бастани никоҳ байни шахсони ҳамҷинс ба фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик хос мебошад. Айни замон дар

қонунгузорӣ барои никоҳи шахсони ҳамчинс ва ё шааахсоне, ки пас аз никоҳ чинси худро иваз мекунанд ҳеҷ гуна маҳдудият вучуд надорад.

Адабиёт:

1. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

2. Азиззода У.А. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография [Текст] / У.А. Азиззода и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

3. Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе [Текст] / У.А. Азиззода, Ф.А. Бобохонов // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50-64.

4. Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шурави Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.

5. Гражданское и торговое право капиталистических государств [Текст] / Под ред. Е.А. Васильева. – М., 1993. – 560 с.

6. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2015. – 535 с.

7. Загоровский А.И. Курс семейного права [Текст] / А.И. Загоровский. – Одесса, 1909. – 554 с.

8. Малейна М.Н. Изменение биологического и социального пола: перспективы развития законодательства [Текст] / М.Н. Малейна // Журнал российского права. – 2002. – № 9. – С. 52-59.

9. Матвеев Г.К. Советское семейное право. – М., 1985. – 208 с.

10. Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ [Матн] / М. Маҳмудзода, Б. Худоёрзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – 496 с.

11. Рясенцев В.А. Семейное право: Учебник [Текст] / В.А. Рясенцев. – М., 1971. – 293 с.

12. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

13. Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. [Текст] / Гонгало Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2016. – 270 с.

14. Стражевич Ю.Н. Несостоявшиеся браки как самостоятельный институт семейного права [Текст] / Ю.Н. Стражевич, Н.П. Никонова // Юридическая наука. – 2018. – № 4 (18). – С. 50-55.

15. Суворов Н.С. Учебник церковного права [Текст] / Н.С. Суворов. – М., 1908. – 348 с.
16. Тарусина, Н.Н. Семейное право: методические рекомендации для самостоятельной работы (УИРС, НИРС) [Текст] / Н.Н. Тарусина; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 2010. – 60 с.
17. Тохиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тохиров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.
18. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон [Текст] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 380 с.
19. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Том 2 [Текст] / Г.Ф. Шершеневич. – М., 1915. – 384 с.
20. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] / Г.Ф. Шершеневич. – М., 1911. – 163 с.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАҶЗИМИ ҲУҚУҚИ МУСОФИРАТ ВА
ИНТИХОБИ ОЗОДИ МАҲАЛЛИ ЗИСТ ДАР МИСОЛИ ДАВЛАТҲОИ
АЪЗОИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ**

Ҳалимзода Карим Ҳалим,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 907373744
E-mail: halimzoda94@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқ ба мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист дар давлатҳои аъзои СҲШ яке аз ташкилотҳои бонуфузи минтақаи Осиё мавриди баррасӣ қарор дода шуда, конститутсия ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқии дар мавзӯи тадқиқотшаванда таҳлил карда шудаанд.

Мушкилоти татбиқи ҳуқуқ ба мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист баҳусус раванди муҳочират дар кишварҳои узви СҲШ ба яке аз мушкилоти мубрами рӯз табдил ёфтааст. Барои ҳалли он ба танзим даровардани сиёсати нави муҳочират зарур аст, ки барои идоракунии равандҳои муҳочират нигаронида шудааст, то амният ва субот дар давлатҳои СҲШ таъмин карда шавад.

Робитаи наздиктарин ва пуршиддати муҳочират миёни Федератсияи Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба вуҷуд омадааст. Гузашта аз ин, агар байни Русия ва Қазоқистон мубодилаи умдатан муҳочироне, ки ба ҷойи истиқомати доимӣ мекӯчанд, сурат гирад, пас ҳамаи ҷумҳуриҳои дигар ҳамчун таъминкунандаи қувваи корӣ баромад менамоянд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, муҳочират, Созмони Ҳамкории Шанхай, ташкилоти минтақавӣ, конститутсия, федератсия, шаҳрвандони хориҷӣ, ҷумҳурӣ, ҷойи истиқомат, ҷойи будубош.

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВА НА СВОБОДНОЕ ПЕРЕДВИЖЕНИЕ И ВЫБОР МЕСТА ЖИТЕЛЬСТВА НА ПРИМЕРЕ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВ

Халимзода Карим Халим,
соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 907373744
E-mail: halimzoda94@mail.ru

Научный руководитель: Диноршох А.М., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматривается одно из основных прав человека и гражданина право на передвижение и свободный выбор места жительства в государствах-членах ШОС, одной из самых влиятельных организаций азиатского региона, и анализируются конституция и другие нормативно-правовые документы по исследуемой теме.

Проблема реализации права на передвижение и свободный выбор места жительства, особенно миграционный процесс в странах-участницах ШОС, стала одной из актуальных проблем современности. Для ее решения необходимо регламентировать новую миграционную политику, которая направлена на управление миграционными процессами в целях обеспечения безопасности и стабильности в странах ШОС.

Наиболее тесные и интенсивные миграционные связи сложились между Российской Федерацией и странами Центральной Азии. При этом если между Россией и Казахстаном происходит обмен в основном иммигрантами, переезжающими к месту постоянного жительства, то все остальные республики выступают поставщиками рабочей силы.

Ключевые слова: Право передвижение, свободный выбор места жительства, миграция, Шанхайская организация сотрудничества, региональная организация, конституция, федерация, иностранные граждане, республика, место жительства, место пребывания.

THE SPECIFICITIES OF THE REGULATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF MOVEMENT AND CHOICE OF RESIDENCE IN THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION MEMBER STATES

Halimzoda Karim Halim,
applicant of the Department of Human
Rights and Comparative Law, Faculty of
Law, Tajik National University

Phone: (+992) 907373744
E-mail: halimzoda94@mail.ru

Research supervisor: Dinorshoh A.M., Doctor of Law, Professor
Reviewer: Sadizoda J., Candidate of law, docent

Anotation: This article examines one of the basic human and civil rights, the right to move and freely choose a place of residence in the SCO member states, one of the most influential organizations in the Asian region, and analyze the constitution and other legal documents on the topic under study.

The problem of the implementation of the right to travel and free choice of place of residence, especially the migration process in the member countries of the SCO, has become one of the pressing problems of the day. In order to solve it, it is necessary to regulate the new migration policy, which is aimed at managing migration processes in order to ensure security and stability in the countries of the SCO.

The closest and most intensive migration relationship has been established between the Russian Federation and the countries of Central Asia. Moreover, if there is an exchange between Russia and Kazakhstan mainly of immigrants moving to permanent residence, then all other republics act as labor force suppliers.

Keywords: right of passenger, free choice of place of residence, immigration, Shanghai Cooperation Organization, regional organization, constitution, federation, foreign citizens, republic, place of residence, place of stay.

Ҳуқуқ ба мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист, ки дар системаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд яке аз ҳуқуқҳои асоси ба шумор рафта, дар қонунгузори дохилӣ ва ҳам дар ҳуқуқи байналхалқӣ таҳкими худро пайдо кардааст.

Созмони Ҳамкорию Шанхай (минбаъд – СҲШ) созмони минтақавии байналмилалӣ мебошад, ки дар бораи таъсиси он 15 июни соли 2001 дар шаҳри Шанхай, аз ҷониби Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон эълон шудааст. Пеш аз он механизми «Панҷгонаи Шанхай» буд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳои худ қайд намудаанд, ки «Тоҷикистон барои ҳамкорӣ бо кишварҳои аъзои СҲШ ба манзури расидан ба ҳадафҳои, ки дар Стратегияи рушд муайян шудаанд, омода аст. Калиди муваффақиятҳои умумӣ дар «рӯҳияи шанхай» гузошта шудааст, ки асоси онро таҳкими муносибатҳои дӯстона, ҳамчаворӣ ва ҳамкорӣ барои неқӯаҳволии ҳаёти мардумонамон ва ба таъмини кафолати беҳатарӣ раванашуда, ташкил медиҳад»¹²⁸.

¹²⁸ Эмомалӣ Р. Суҳанронӣ дар чаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкорию Шанхай. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/9367> (санаи муроҷиат 27.04.2023).

Бесабаб нест, ки дар Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: «иштироки фаъоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони ҳамкории Шанхай ҳадафи таҳкими муносибатҳои неки ҳамсоғӣ, равобити боэътимод ва дӯстона дар байни давлатҳои аъзо ва ноziри созмони мазкур, инчунин таъмини амният уромӣ ва рушди устувори иқтисодӣ дар минтақаро пайгирӣ мекунад. Тоҷикистон ҷонибдори тақвияти беш аз пеши нақши Созмони ҳамкории Шанхай дар тавсеаи робитаҳои иқтисодӣ, татбиқи лоиҳаҳои зербиноӣ, ҳамкорӣ дар ҳифзи муҳити зист ва густариши муқоламаи фарҳангӣ ба нафъи ҳамгироии минтақавӣ аст»¹²⁹.

Ташкили чунин иттиҳодияҳои боэътимод дар шакли созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ки сохторҳои муассиртарин дар ҳифзи сулҳу амният мебошанд, омили асосии расидан ба ҳадафҳои умумӣ дар арсаи байналмилалӣ мебошад¹³⁰.

Яке аз хусусиятҳои СҶШ дар он аст, ки вай аз ҷиҳати статус на блоки ҳарбӣ, монанди НАТО, на як ҷаласаи кушоди мунтазами амниятӣ ба монанди АСЕАН АРФ, балки мавқеи миёнаро ишғол мекунад. Вазифаҳои асосии созмон таҳкими субот ва амният дар як минтақаи васеъ, ки давлатҳои аъзоро муттаҳид мекунад, мубориза бо терроризм, сепаратизм, ифротгарӣ, қочоқи маводи муҳаддир, рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ, шарикӣ энергетикӣ ва ҳамкориҳои илмию фарҳангиро дар бар мегирад. Аз замони тавлиди созмони мазкур ҳамасола санадҳои нав ба имзо мерасанд, ки аз ҷумла ба рушду раванди демографӣ ва иқдоми муштарак вобаста ба муҳочират нигаронида шудаанд.

Таҳлили конститутсияҳои давлатҳои аъзои СҶШ нишон медиҳад, ки тақрибан дар ҳамаи санадҳои асосии давлатҳои мазкур ҳуқуқ ба мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист зикр карда шудааст. Дар баробари ин дар давлатҳои мавриди баррасӣ, мустақам намудани ҳуқуқи мазкур аз нуқтаи назари ташкили сохтори ҳуди конститутсия тафовути худро дорад.

Ҳамин тариқ, моддаҳои вобаста ба ҳуқуқи мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист чун қоида, дар бобҳои ва фаслҳои ба ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд бахшида шудаанд дар ҳардиданд. Масалан, дар бобҳои дуҷуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд», моддаи 24 «шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он ҳуқуқ дорад»¹³¹.

Дар боби 2-и Конститутсияи Федератсияи Русия «Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд», моддаи 27 «ҳар як шахсе, ки қонунан дар қаламрави Федератсияи Русия қарор дорад, ҳуқуқ дорад озодона ҳаракат, ҷойи зист ва иқоматро интиҳоб намояд. Ҳар шахс метавонад аз ҳудуди Федератсия

¹²⁹ Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhuri-j-tojikiston> (санаи муруҷиат 04.05.2023).

¹³⁰ Ниг.: Раҳмон Д. С. Роль Шанхайской Организации Сотрудничества в совершенствовании законодательства Республики Таджикистан по борьбе с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом. // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 1 (21).

¹³¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016.

Русия озодона хорич шавад. Шаҳрванди Федератсияи Русия ҳуқуқ дорад озодона ба Федератсияи Русия баргардад»¹³².

Дар фасли II-и Конститутсияи Ҷумҳурии Қазоқистон «Инсон ва шаҳрванд», моддаи 21 «ҳар шахсе, ки қонунан дар қаламрави Ҷумҳурии Қазоқистон қарор дорад, ҳуқуқ дорад дар қаламрави он озодона ҳаракат ва ҷойи истиқомат интиҳоб кунад, ба истиснои пешбиниамудаи қонун. Ҳар як шахс ҳуқуқ дорад берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ сафар намояд. Шаҳрвандони ҷумҳурӣ ҳуқуқ доранд беамоният ба ҷумҳурӣ баргарданд»¹³³.

Дар фасли дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон «Ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд», ки аз якҷанд бобҳо иборат буда, дар боби VII «Ҳуқуқҳои шахси ва озодӣ» моддаи 28-и он чунин дарҷ гардидааст, ки «шаҳрванди Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳуқуқ дорад дар ҳудуди ҷумҳурӣ озод ҳаракат кунад, ба Ҷумҳурии Ўзбекистон ворид шавад ва аз он хорич шавад, ба истиснои маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи қонун»¹³⁴.

Дар фасли дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон «Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд» аз якҷанд бобҳо иборат буда, ҳуқуқи баррасишуда дар боби дуюм «Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон», моддаи 31-и он чунин зикр ёфтааст, ки «Ҳар як шахс дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон ба озодии ҳаракат, интиҳоби ҷойи зист ва будубош ҳуқуқ дорад. Шаҳрванди Ҷумҳурии Қирғизистон ҳуқуқ дорад, ки аз ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон озодона барояд ва бидуни монеа баргардад. Маҳдуд кардани ҳуқуқи баромадан танҳо дар асоси қонун иҷозат дода мешавад. Ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон ба бозгашти беамоният ба ҳеч гуна маҳдудият дучор намешавад»¹³⁵.

Дар моддаи 19-и Конститутсияи Ҳиндустон дар боби «Ҳуқуқ ба озодӣ» дарҷ гардидааст, ки «Ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқ доранд: озодона дар ҳудуди Ҳиндустон мусофират намоянд; дар ҳама ҷой дар ҳудуди Ҳиндустон зиндагӣ ва сукунат намоянд».

Дар моддаи 15-и Конститутсияи Ҷумҳурии Исломии Покистон дар боби «Ҳуқуқҳои асосӣ» зикр шудааст, ки «Ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳудуди мамлакат бимонад, ба маҳдудиятҳои оқилона, ки қонун ба манфиати ҷамъият муқаррар кардааст, ба Покистон ворид шавад, дар ҳудуди он озодона ҳаракат намояд, дар ҳама қисматҳои он сукунат ва зиндагӣ кунад»¹³⁶.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳуқуқи мазкур дар қонуни асосии Ҷумҳурии Мардумии Чин (минбаъд ҚМЧ) дарҷ карда нашудааст. Дар баробари ин чунин мешуморем, ки дар Конститутсия ҚМЧ аз соли соли

¹³² Конститутсияи Федератсияи Русия [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/> (санаи муроҷиат 28.04.2023).

¹³³ Конститутсияи странҳои ҷаҳон ба русӣ [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://legalsns.com> (санаи муроҷиат 18.11.2021).

¹³⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://lex.uz/docs/35869> (санаи муроҷиат 29.04.2023).

¹³⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.gov.kg/ru/p/constitution> (санаи муроҷиат 27.04.2023).

¹³⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Исломии Покистон // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://worldconstitutions.ru/?p=34> (санаи муроҷиат 27.04.2023).

1982 ба таври бояду шояд муқаррар нагардидани ин ҳуқуқ эътироф накардани онро нишон намедихад¹³⁷. Довудова К. К. иброз намудааст, ки “давлат ҳуқуқҳои инсонро эътиром ва ҳимоя менамояд”, замоне ки шаҳрвандони ҚМЧ ҳуқуқҳои асосии худро амалӣ намоянд. Ба андешаи олим ин маънои онро дорад, ки тамоми дигар ҳуқуқу озодиҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда, вале бевосита дар Конститутсияи муқаррар карда нашудаанд, ба принсипи эътиром ва ҳифзи ҳуқуқи инсон тобеъ мебошанд, ки давлатро вазифадор менамояд онҳоро амалӣ намоянд¹³⁸.

Ҳамин тавр, тафовути танзими конституционии ҳуқуқ ба мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист дар конститутсияҳои аксари давлатҳои аъзои СҲШ дида мешавад. Дар баробари ин, дар Конститутсияи ҚМЧ дарҷ нагардидани ҳуқуқи тадқиқшаванда дар бораи эътироф нагардидани характери асосии он далолат намекунад.

Чунон чӣ, дар Конститутсияҳои Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Федератсияи Русия субъекти ҳуқуқи мазкур ба ҳар як инсон яъне шахси воқеӣ бе назардошти мавҷудияти шаҳрвандӣ кафолат дода шудааст. Дар конститутсияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон, баръакс соҳиби ҳуқуқи баррасишаванда шаҳрванд эълон карда шудааст.

Ҳамин тариқ, субъекти ҳуқуқи мазкур дар се давлати узви СҲШ ҳар як шахсро эълон мекунад, дар чор давлати боқимонда танҳо ба шаҳрвандон кафолат дода шудаанд. Дар баробари ин, имконияти ба ҳудуди давлат баргаштан ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист дар ҳамаи мамлакатҳои минтақаи СҲШ танҳо ба шаҳрвандони давлат тааллуқ дорад. Инчунин дар Конститутсияҳои Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Қазоқистон вобаста ба татбиқи ҳуқуқи мазкур шартҳои мавҷудияти қонунӣ, дар қаламрави давлатро муқаррар карда шудаанд, дар боқимонда давлатҳои аъзо чунин шартҳо муайян карда нашудаанд.

Дар баробари ин дар баъзе конститутсияҳо ҳуқуқи мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист, имконияти маҳдуд кардани он бевосита муқаррар карда шудааст. Масалан, дар Конститутсияҳои Ўзбекистон дар ҳолатҳои муқаррар намудаи қонун ва Покистон маҳдудиятҳои оқилона таҷассум карда шудаанд.

Дар робита ба ин, таваҷҷуҳро ба он ҷалб намоем, ки дар конститутсияҳои дигар давлатҳои аъзои СҲШ асосҳои умумии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд муқаррар шудаанд, ки албатта, ба ҳуқуқи мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист низ дахлдоранд.

Масалан, тибқи қисми 3 моддаи 14 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, муҳофизати мамлакат,

¹³⁷ Ниг.: Давудова К.К. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Китайской Народной Республике и его обеспечение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / – Масква., 2016. – С. 67.

¹³⁸ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 63.

ахлоқи чомеа, сихатии аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад». Дар қисми 3-юми моддаи 55 Конститутсияи Федератсияи Русия зикр шудааст, ки «Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро танҳо тибқи қонуни федералӣ ба ҳаҷми зарурӣ, ки барои ҳимояи асосҳои сохти конституционӣ, ахлоқ, саломатӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дигарон, таъмини мудофияи мамлакат ва амнияти давлат маҳдуд кардан мумкин аст»¹³⁹. Дар моддаи 39 Конститутсияи Ҷумҳурии Қазоқистон низ айнан ба ҳамин меъёр монанд таҷҷасум карда шудааст.

Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки аҳамияти ҳуқуқи мусофират аз ҷиҳати асосҳои сохтори конституционӣ барои маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар давлатҳои аъзои СҶШ бо роҳҳои гуногун муайян карда мешаванд. Дар аксари ин кишварҳо ҳуқуқи таҳқиқшаванда яке аз ҳуқуқи конституционии инсон ба ҳисоб рафта, дар ҳама гуна ҳолатҳо, ҳолатҳои пешбининамудаи қонун аз ҷумла ҳолати вазъияти фавқулода маҳдуд кардани он имконпазир мебошад.

Дар асоси нуқтаҳои конституционӣ дар бораи ҳуқуқ ба мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист дар кишварҳои узви СҶШ санадҳои меъёри ҳуқуқии дахлдор вобаста ба амалигардонии ҳуқуқи баррасишуда таҳия ва қабул карда шудаанд.

Дар Федератсияи Русия санади асосии меъёри ҳуқуқӣ дар соҳаи мазкур Қонуни Федератсияи Русия аз 25 июни 1993, №5242-1 «Дар бораи ҳуқуқи шаҳрвандони Федератсияи Русия ба озодии мусофират, интиҳоби ҷойи зист ва будубош дар ҳудуди Федератсияи Русия»¹⁴⁰. Дар моддаи 1 қонуни мазкур муқаррар шудааст, ки дар асоси Конститутсияи Федератсияи Русия ва санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, ҳар як шаҳрванди Федератсияи Русия ба озодии мусофират, интиҳоби ҷойи зист ва будубош дар қаламрави Федератсияи Русия ҳуқуқ дорад. Маҳдуд кардани ҳуқуқи шаҳрвандони Федератсияи Русия ба озодии ҳаракат, интиҳоби ҷойи истиқомат ва будубош дар ҳудуди Федератсияи Русия танҳо дар асоси қонун иҷозат дода мешавад. Шахсоне, ки шаҳрванди Федератсияи Русия нестанд ва ба таври қонунӣ дар қаламрави он ҷойгиранд, мувофиқи Конститутсия, қонунҳои Федератсияи Русия ва шартномаҳои байналмилалӣ Федератсияи Русия ҳуқуқи озодона ҳаракат намудан, интиҳоби ҷойи будубоши ва истиқомат дар ҳудуди Федератсияи Русияро доранд. Дар Қонуни Федератсияи Русия аз 15.08. 1996, №114-ФЗ «Дар бораи тартиби баромадан аз Федератсияи Русия ва ворид шудан ба Федератсияи Русия»¹⁴¹ муқаррар шудааст, ки «ҳар кас метавонад берун аз Федератсияи Русия озодона сафар кунад. Шаҳрванди Федератсияи Русия ҳуқуқ дорад озодона ба Федератсияи Русия баргардад». Шаҳрвандони

¹³⁹ Конститутсияи Федератсияи Русия [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/> (санаи муроҷиат 28.04.2023).

¹⁴⁰ Қонуни Федератсияи Русия аз 25 июни 1993, №5242-1 “Дар бораи ҳуқуқи шаҳрвандони Федератсияи Русия ба озодии мусофират, интиҳоби ҷойи зист ва будубош дар ҳудуди Федератсияи Русия” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/10102748/> (санаи муроҷиат 28.04.2023).

¹⁴¹ Қонуни Федератсияи Русия аз 15 августи 1996 года № 114-ФЗ “Дар бораи тартиби баромадан аз Федератсияи Русия ва ворид шудан ба Федератсияи Русия” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/9895/page/2> (санаи муроҷиат 28.04.2023).

хориҷӣ метавонанд дар сурати мавҷуд будани раводид дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи шахсияти онҳо ки аз ҷониби Федератсияи Русия ба ин сифат эътирофшудаанд ба Федератсияи Русия ворид шуда, аз Федератсияи Русия берун шаванд, агар дар қонуни мазкур, шартномаҳои байналмилалии Федератсияи Русия, қарорҳои Президенти ФР ё дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Шаҳрвандони хориҷие, ки дар Федератсияи Русия иҷозатномаи иқомат гирифтаанд, дар асоси ҳуҷҷатҳои эътибори тасдиқкунандаи шахсияти онҳо ва аз ҷониби Федератсияи Русия дар ин сифат эътирофшуда ва иҷозатномаи иқомат ба Федератсияи Русия ворид шуда, аз Федератсияи Русия хориҷ мешаванд. Қонуни Федератсияи Русия аз 18.07.2006, №109-ФЗ «Дар бораи бақайдгирии муҳоҷирати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Федератсияи Русия»¹⁴².

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон санадҳои меъёри ҳуқуқии асоси вобаста ба масъалаи мазкур Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 22.07.2011, №477-IV ЗРК «Дар бораи муҳоҷирати аҳоли»¹⁴³, Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 19.06.1995, №2337 «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ»¹⁴⁴. Дар асоси моддаи 16 қонуни мазкур “Шаҳрвандони хориҷӣ метавонанд дар ҳудуди Ҷумҳурии Қазоқистон, озодона ҳаракат намоянд ба шаҳрвандони хориҷӣ барои боздид кушода аст ва бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Қазоқистон ҷойи истиқомат интиҳоб кунанд. Маҳдудиятҳои ҳаракат ва интиҳоби ҷойи истиқомат бо санадҳои мақомоти ваколатдори давлатии Ҷумҳурии Қазоқистон дар ҳолатҳои муқаррар карда мешаванд, ки барои таъмини амнияти давлатӣ, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва ахлоқи аҳоли, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Қазоқистон ва шахсони дигар зарур бошад».

Дар Ҷумҳурии Мардумии Чин (минбаъд ҚМЧ) вобаста ба масъалаи даромад ва баромад аз ҳудуди мамлакат шаҳрвандони ҚМЧ, шаҳрвандони хориҷӣ ва идора намудани истиқомат ва будубоши шаҳрвандони хориҷӣ дар ҳудуди мамлакат бо санадҳои меъёри ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд, ки дар Қонуни ҚМЧ «Дар бораи идора намудани даромад ва баромад»¹⁴⁵ таҷҷасум карда шудааст. Қонуни мазкур муайян менамояд, ки шаҳрвандони Чин ҳангоми даромад ва баромад аз ҳудуди мамлакат вазифадоранд, ки тибқи қонунгузори амалкунанда шаҳодатнома ва дигар ҳуҷҷатҳои сафарро ба расмият дароранд. Вобаста ба мусофирати шаҳрвандони хориҷӣ қонун муайян менамояд, ки барои ворид шудан

¹⁴² Қонуни Федератсияи Русия аз 18.07.2006, №109-ФЗ «Дар бораи бақайдгирии муҳоҷирати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Федератсияи Русия» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/24033> (санаи мурочиат 28.04.2023).

¹⁴³ Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 22.07.2011, №477-IV ЗРК “Дар бораи муҳоҷирати аҳоли” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31038298&pos=3;-106#pos=3;-106 (санаи мурочиат 28.04.2023).

¹⁴⁴ Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 19.06.1995, №2337 «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30086435&pos=5;-106#pos=5;-106 (санаи мурочиат 28.04.2023).

¹⁴⁵ Қонуни ҚМЧ “Дар бораи идора намудани даромад ва баромад” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://chinalaw.center/administrative-law/china-exit-entry-regulation-law-2012-russian/> (санаи мурочиат 29.04.2023).

шаҳрванди хориҷӣ вазифадор аст ба мақомоти додани раводид дар хориҷа бо ариза барои гирифтани раводид мурочиат намояд, агар дар қонуни мазкур тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Тартиби додани раводид ва намудҳои онро Қонун аз 22.11.1985 «Дар бораи идора намудани даромд ва баромди шаҳрвандони хориҷӣ»¹⁴⁶ танзим менамояд. Шаҳрвандони хориҷие, ки ғайриқонунӣ ба мамлакат ворид мешаванд ё будубош доранд, метавонанд аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ боздошт ё тафтиш карда шаванд, тахти назорат қарор гиранд ё аз кишвар хориҷ карда шаванд.

Вобаста ба масъалаи баррасишаванда дар Ҷумҳурии Қирғизистон Қонун аз 17.07.2000 № 61 «Дар бораи муҳочирати берунӣ»¹⁴⁷ ва Қонун аз 14.12.1993 № 1296-ХП «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон»¹⁴⁸. Шаҳрвандони хориҷӣ метавонанд тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Қирғизистон дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон ҳаракат ва ҷойи истиқомат интихоб кунанд. Маҳдудиятҳои ҳаракат ва интихоби ҷойи истиқомат ҳангоми зарурат барои таъмини амнияти давлатӣ, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва ахлоқи аҳоли, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон ва шахсони дигар иҷозат дода мешавад (м.18).

Муносибатҳои байнидавлатӣ байни давлатҳои аъзои СҲШ на ҳама вақт хусусияти дӯстонаро касб кардааст, ки ин бевосита метавонад дар сиёсати берунаи ҳамаи давлатҳои минтақа ва сиёсати муҳочирати онҳо инъикос ёбад. Масалан, баъди даргириҳои хунини моҳи апрели соли 2021 дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон, Қирғизистон марзи Тоҷикистонро якҷониба баста буд, вале бо вучуди ин, гардиши мол миёни ду кишвар як баробар коҳиш ёфтааст¹⁴⁹. Вазорати корҳои хориҷии Қирғизистон ба шаҳрвандони кишвари худ тавсия додааст, ки муваққатан аз ҳама гуна сафар ба Тоҷикистон худдорӣ кунанд. Дар изҳорот омадааст, ки гуё «ҷониби Тоҷикистон бидуни огоҳии расмӣ сафар ба ин кишварро маҳдуд мекунад»¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Қонуни ҚМЧ “ Дар бораи идора намудани даромд ва баромди шаҳрвандони хориҷӣ” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://www.legal-way.ru/other43.php> (санаи мурочиат 29.04.2023).

¹⁴⁷ Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон 17.07.2000, №61 “Дар бораи муҳочирати берунӣ” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/350/110?cl=ru-ru> (санаи мурочиат 29.04.2023).

¹⁴⁸ Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон 14.12.1993, №1296-ХП “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.auca.kg/uploads/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%20%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%A0%20.pdf> (санаи мурочиат 29.04.2023).

¹⁴⁹ Ниг.: Таджикистан-Кыргызстан: границы закрыты, но товарооборот не прекращен. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://rus.ozodi.org/a/31990840.html> (санаи мурочиат 30.04.2023).

¹⁵⁰ Кыргызстан рекомендовал своим гражданам воздержаться от поездок в Таджикистан. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%8F+%D0%B8+%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD&tbm=nws&ei=IZJOZOXEE8fJrgS-qKPoCA&start=10&sa=N&ved=2ahUKewil2ZOq_tH-AhXhPlsKHT7UCI04FBDy0wN6BAgFEAY&biw=1366&bih=657&dpr=1 (санаи мурочиат 30.04.2023).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, инчунин тартиби қарор дошати онҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01.2018 № 1471 «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹⁵¹ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.12.1999, №881 «Дар бораи муҳоҷират»¹⁵² танзим карда мешавад. Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд метавонанд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи тартиби будубоши шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, аз як ҷо ба ҷои дигар раванд ва ҷои истиқомати худро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намоянд (м.19).

Аз ҷониби давлат гузаронидани иқдоми якдафъаина оид ба авфро вобаста ба қонунигардонии мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванди давлатҳои собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ, ки ба таври ғайриқонунӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.12.2019, №1652 «Дар бораи авф вобаста ба қонунигардонии мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде, ки ба таври ғайриқонунӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд»¹⁵³ муқаррар менамояд.

Дар соли 2021 830 нафар, ки таҳти қонуни авф қарор гирифтаанд, ба қайд гирифта шудаанд, ки аз онҳо: 300 нафар шаҳрвандони хориҷӣ; 530 нафар шахсони бешаҳрванд мебошанд. Ба 175 нафар иҷозати истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба 192 нафар иҷозатномаи будубош дода шудааст¹⁵⁴.

Ба андешаи Ҷалилов М. Ш. Тоҷикистони имрӯза яке аз кишварҳои узви ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, масъалаи муҳоҷирати меҳнатӣ дар ҷаҳорҷӯби қонунҳои хос ва сиёсии он, ба истиснои хусусиятҳои – демографӣ сурат мегирад. Аз ин лиҳоз, дар Тоҷикистон муҳоҷирати тоҷикон як падидаи иҷтимоиву иқтисодӣ боқӣ мемонад, ки зарурати танзими қонун ва ҳуқуқи муҳоҷирро дар давлатҳое, ки муҳоҷир дар он ҷо қарор дорад ва ҳангоми бозгашт ба ватанаш тақозо мекунад¹⁵⁵.

Ҳоло раванди муҳоҷират ба яке аз мушкилоти мубрами кишварҳои СҶШ табдил ёфтааст. Танзими чараҳои муҳоҷират дар ҳар як кишвари узви СҶШ ин ё он тарз ҷузъи муносибатҳои байнидавлатӣ гардидааст.

¹⁵¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01.2018, №1471 “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат 01.05.2023).

¹⁵² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.12.1999, №881 “Дар бораи муҳоҷират” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат 01.05.2023).

¹⁵³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.12.2019, №1652 “Дар бораи авф вобаста ба қонунигардонии мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде, ки ба таври ғайриқонунӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат 01.05.2023).

¹⁵⁴ Ниг.: Миграционная ситуация в Республике Таджикистан за 10 месяцев 2021 года. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://e-cis.info/cooperation/3823/99650/?sphrase_id=54872 (санаи мурочиат 01.05.2023).

¹⁵⁵ Ниг.: Ҷалилов М.Ш. Актуальные проблемы внешней трудовой миграции из Таджикистана в 1991-2021 гг. [Текст]: дис. ... кан. исто. наук. / Ҷалилов Махмадулло Шамсулоевич. – Бохтар, 2022. – С. 29.

Муҳочират аз Осиёи Марказӣ аз таназзули замин ва коҳиши ҳосилхезии хок, афзоиши фишори демографӣ ба захираҳои об ва таъсири шадидтари тағирёбии муҳити зист ва иқлим ба вучуд омадааст. Масалан, дараҷаи осебпазирии Осиёи Миёна вобаста ба обу ҳаво ва офатҳои табиӣ марбут ба тағйирёбии иқлим, маълумотҳои зерин шаҳодат медиҳанд, ки танҳо талафоти солона аз обхезӣ ва заминчунбӣ 10 миллиард доллари ИМА ва 3 миллион зарардидагонро ташкил медиҳад. Аммо омили асосии муҳочирати корӣ ба хориҷа аз минтақа омили иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, зеро муҳочирон дар ҷустуҷӯи имконияти бештари кор ва маоши баланд дар хориҷи кишвар, бахусус дар Федератсияи Русия ҳастанд. Мушкилоти иқтисодие, ки бар асари COVID-19 ба вучуд омадааст, ин омилҳоро боз ҳам шадидтар намуда, зеро иқтисодиёти заиф дар Осиёи Марказӣ имконияти ками ҷойҳои кориро боқӣ мегузорад, дар ҳоле ки нарасидани нерӯи корӣ дар Федератсияи Русия боиси болоравии маош гардидааст¹⁵⁶.

Ҳамин тариқ, бо назардошти мушкилоти актуалии танзими ҳуқуқии мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист дар минтақаи СХШ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳамкорӣ дар соҳаи муҳочират байни кишварҳои узви СХШ қариб танҳо дар асоси созишномаҳои маҳдуди дучониба сурат мегирад. Ин тақозои онро мекунад, ки сиёсати нави муҳочират дар ҷаҳорҷӯби СХШ таҳия карда шавад. Ҳамчунин набудани робита ва ҳамоҳангии мунтазами байни ҷонибҳои манфиатдор, ки дар идоракунӣ ва татбиқи муҳочирати меҳнатӣ дар кишварҳои қабулкунанда ва ирсолкунанда машғуланд, боиси набудани натиҷаҳои муассир ва мушкилоти ҳалношуда мегардад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016.
2. Конститутсияи Федератсияи Русия [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/> (санаи мурочиат 28.04.2023).
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Узбекистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://lex.uz/docs/35869> (санаи мурочиат 29.04.2023).
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.gov.kg/ru/p/constitution> (санаи мурочиат 27.04.2023).
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Исломии Покистон // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://worldconstitutions.ru/?p=34> (санаи мурочиат 27.04.2023).
6. Қонуни Федератсияи Русия аз 25 июня 1993, №5242-1 “Дар бораи ҳуқуқи шаҳрвандони Федератсияи Русия ба озодии мусофират, интиҳоби

¹⁵⁶ Ниг.: Исследование мобильности рабочей силы в миграционном коридоре Центральная Азия-Российская Федерация. Консолидированный отчет 2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://russia.iom.int/ru/> (санаи мурочиат 01.05.2023).

ҷои зист ва будубош дар ҳудуди Федератсияи Русия” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/10102748/> (санаи мурочиат 28.04.2023).

7. Раҳмон Д.С. Роль Шанхайской Организации Сотрудничества в совершенствовании законодательства Республики Таджикистан по борьбе с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом. // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 1 (21).

8. Қонуни Федератсияи Русия аз 15 августи 1996 года № 114-ФЗ “Дар бораи тартиби баромадан аз Федератсияи Русия ва ворид шудан ба Федератсияи Русия” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/9895/page/2> (санаи мурочиат 28.04.2023).

9. Эмомалӣ Р. Суханронӣ дар чаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/9367> (санаи мурочиат 27.04.2023).

Давудова К.К. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Китайской Народной Республике и его обеспечение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / – Масква., 2016. – С. 67.

10. Исследование мобильности рабочей силы в миграционном коридоре Центральная Азия- Российская Федерация. Консолидированный отчет 2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://russia.iom.int/ru/> (санаи мурочиат 01.05.2023).

11. Қонуни Федератсияи Русия аз 18.07.2006, №109-ФЗ «Дар бораи бақайдгирии муҳоҷирати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Федератсияи Русия» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/24033> (санаи мурочиат 28.04.2023).

12. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 22.07.2011, №477-IV ЗРК “Дар бораи муҳоҷирати аҳоли” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31038298&pos=3;-106#pos=3;-106 (санаи мурочиат 28.04.2023).

13. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 19.06.1995, №2337 «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30086435&pos=5;-106#pos=5;-106 (санаи мурочиат 28.04.2023).

14. Қонуни ҶМЧ “Дар бораи идора намудани даромд ва баромад” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://chinalaw.center/administrative-law/china-exit-entry-regulation-law_2012_russian/ (санаи мурочиат 29.04.2023).

15. Қонуни ҶМЧ “Дар бораи идора намудани даромд ва баромади шаҳрвандони хориҷӣ” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://www.legal-way.ru/other43.php> (санаи мурочиат 29.04.2023).

16. Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон 17.07.2000, №61 “Дар бораи муҳоҷирати берунӣ” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/350/110?cl=ru-ru> (санаи мурочиат 29.04.2023).

17. Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон 14.12.1993, №1296-ХII “Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон”

[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.auca.kg/uploads/%D0%9E%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%20%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%A0%20.pdf> (санаи мурочиат 29.04.2023).

18. Таджикистан-Кыргызстан: границы закрыты, но товарооборот не прекращен. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://rus.ozodi.org/a/31990840.html> (санаи мурочиат 30.04.2023).

19. Кыргызстан рекомендовал своим гражданам воздержаться от поездок в Таджикистан. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%8F+%D0%B8+%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD&tbm=news&ei=IZJOZOXEE8fJrgS-qKPoCA&start=10&sa=N&ved=2ahUKEwil2ZOq_tH-AhXHpIsKHT7UCI04FBDy0wN6BAgFEAY&biw=1366&bih=657&dpr=1 (санаи мурочиат 30.04.2023).

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01.2018, №1471 “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат 01.05.2023).

21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.12.1999, №881 “Дар бораи муҳочират” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат 01.05.2023).

22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.12.2019, №1652 “Дар бораи авф вобаста ба қонунигардонии мақоми ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде, ки ба таври ғайриқонунӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат 01.05.2023).

23. Миграционная ситуация в Республике Таджикистан за 10 месяцев 2021 года. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://e-cis.info/cooperation/3823/99650/?sphrase_id=54872 (санаи мурочиат 01.05.2023).

24. Чалилов М.Ш. Актуальные проблемы внешней трудовой миграции из Таджикистана в 1991-2021 гг. [Текст]: дис. ... кан. исто. наук. // Чалилов Маҳмадуло Шамсулоевич. – Бохтар, 2022. – С. 29.

25. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston> (санаи мурочиат 04.05.2023).

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ
ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС:
12.00.03) –**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
СОБСТВЕННОСТИ: СОЧЕТАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО И
НАЛОГОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

Сулаймонов Фируз Сафаралиевич,
доцент кафедры международного права
юридического факультета Таджикского
национального университета, кандидат
юридических наук

E-mail: firuz_sulaimonov@mail.ru

Тел: (+992) 918-18-76-79

Сайфиддинова Манижа Азимджонова,
аспирант кафедры международного права
юридического факультета Таджикского
национального университета

E-mail: manija_s@mail.ru

Тел: (+992) 904-93-00-00

Рецензент: Кодиров Н.А., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы права интеллектуальной собственности в Республике Таджикистан, анализируется правовой режим объектов интеллектуальной собственности в целях налогообложения, рассматриваются вопросы сочетания гражданско-правового и налогово-правового регулирования использования объектов право интеллектуальной собственности в процессе налогообложения. Также, рассматриваются вопросы соотношения между нормами Гражданского кодекса Республики Таджикистан и Налогового кодекса Республики Таджикистан при регулировании вопросов прав интеллектуальной собственности. Приведены способы выявления превалирования нормативных правовых актов Республики Таджикистан в области интеллектуальной собственности, в частности Гражданского кодекса Республики Таджикистан и Налогового кодекса Республики Таджикистан. Рассматриваются вопросы соотношения между Гражданским кодексом и Налоговым кодексом в процессе регулирования отношений, объектом которых выступают объекты право интеллектуальной собственности. В статье авторы исходят из того обстоятельства, что развитие творческой, научно – технической деятельности человека, формирование

информационного обеспечения и развитие цифровизации ставят новые задачи и требуют обоснованного правового регулирования. Авторы в статье рассматривают особенности налогообложения объектов интеллектуальной собственности и обращают внимание на сочетания гражданско-правового и налогового-правового регулирования.

Ключевые слова: Интеллектуальная собственность, объекты интеллектуальной собственности, налогообложение объектов интеллектуальной собственности, права интеллектуальной собственности, личные неимущественные права, исключительное право, результат интеллектуальной деятельности, имущественное право, право собственности, Налоговый кодекс Республики Таджикистан, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, авторское право, объекты смежных прав, патентное право, доходы от предоставления прав на пользование результатов интеллектуальной собственности.

ХУСУСИЯТҲОИ АНДОЗБАНДИИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ: АЛОҚАМАНДИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНӢ ВА ҲУҚУҚИ АНДОЗ

Сулаймонов Фируз Сафаралиевич,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналхалқии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 918-18-76-79
E-mail: firuz_sulaimonov@mail.ru

Сайфиддинова Манижа Азимджонова,
аспиранти кафедраи ҳуқуқи
байналхалқии факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 904-93-00-00
E-mail: manija_s@mail.ru

Муқарриз: Қодиров Н.А., кандидат юридических наук, доцент

Фишурда: Дар мақола масоили ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шуда, речаи ҳуқуқи объектҳои моликияти зеҳнӣ бо мақсади андозбандӣ таҳлил гардида, масоили мутобиқати танзими ҳуқуқи маданӣ ва ҳуқуқи андозӣ истифодаи объектҳои моликияти зеҳнӣ дар раванди андозбандӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин, масоили мутобиқати байни меъёрҳои Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими масоили ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ баррасӣ гардидаанд. Масоили муқаррар намудани бартарии санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи моликияти зеҳнӣ, аз ҷумла

Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баррасӣ карда шудаанд. Дар мақола муаллифон аз он бармеоянд, ки рушди фаъолияти эҷодӣ ва илмӣ-техникии инсон, ташаккули таъминоти иттилоотӣ ва рушди рақамикунонӣ вазифаҳои нав гузошта, танзими ҳуқуқии асоснокро талаб мекунанд. Муаллифони мақола хусусиятҳои андозбандии объектҳои моликияти зеҳнӣ мавриди баррасӣ қарор дода, равобити танзими ҳуқуқии маданӣ ва ҳуқуқии андозии онро баррасӣ намудаанд.

Калидвожаҳо: Моликияти зеҳнӣ, объекти моликияти зеҳнӣ, андозбандии объектҳои моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ, ҳуқуқи истисноӣ, натиҷаи моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқи молумулкӣ, ҳуқуқи моликият, Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи муаллифӣ, объектҳои ҳуқуқҳои омехта, ҳуқуқи патентӣ, даромадҳо аз пешниҳоди ҳуқуқ ба истифодаи натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ.

PECULIARITIES OF INTELLECTUAL PROPERTY TAXATION: A COMBINATION OF CIVIL LAW AND TAX LAW REGULATIONS

Sulaimonov Firuz Safaralievich,

docent of the department of International Law, Faculty of Law, Tajik National University, candidate of legal sciences

Phone: (+992) 918-18-76-79

E-mail: firuz_sulaimonov@mail.ru

Sayfiddinova Manija Azimjonovna,

postgraduate student of the Department of International Law, Faculty of Law, Tajik National University

Phone.: (+992) 904-93-00-00

E-mail: manija_s@mail.ru

Reviewer: Kodirov N.A., candidate of legal sciences, docent

Annotation: The article discusses the issues of intellectual property legislation in the Republic of Tajikistan, analyzes the legal regime of intellectual property objects for taxation purposes, considers the issues of combining civil law and tax law regulation of the use of objects of intellectual property rights in the taxation process. Also, the issues of correlation between the norms of the Civil Code of the Republic of Tajikistan and the Tax Code of the Republic of Tajikistan in the regulation of issues of intellectual property rights are considered. Methods for identifying the prevalence of normative legal acts of the Republic of Tajikistan in the field of intellectual property, in particular the Civil Code of the Republic of Tajikistan and the Tax Code of the Republic of Tajikistan, are given. The issues of the relationship between the Civil Code and

the Tax Code in the process of regulating relations, the object of which are the objects of intellectual property rights, are considered. In the article, the authors proceed from the fact that the development of creative, scientific and technical human activity, the formation of information support and the development of digitalization pose new challenges and require sound legal regulation. The authors in the article consider the features of taxation of intellectual property objects and pay attention to the combination of civil law and tax law regulation.

Key words: Intellectual property, objects of intellectual property, taxation of objects of intellectual property, intellectual property rights, moral rights, exclusive right, result of intellectual activity, property right, property right, Agreement on trade-related aspects of intellectual property rights, Tax Code of the Republic of Tajikistan, Civil Code of the Republic of Tajikistan, copyright, objects of related rights, patent law, income from granting rights to use the results of intellectual property.

В эпохе развития цифровизации сложно представить жизнь без технического прогресса, инновации и научных разработок и программных обеспечений, которые выступают объектами интеллектуальной собственности.

В соответствии со статьей 40 Конституции Республики Таджикистан каждый имеет право на свободное участие в культурной жизни общества, художественном, научном и техническом творчестве и пользоваться их достижениями. Культурные и духовные ценности охраняются государством. Интеллектуальная собственность находится под защитой закона.

Следует отметить, что указанные положения Конституции Республики Таджикистан находят свое выражение в нормах и положениях других законодательных актов Республики Таджикистан. Так, в рамках национального законодательства приняты и действуют нижеследующие основные нормативные правовые акты: Закон Республики Таджикистан “Об авторском праве и смежных правах”; Закон Республики Таджикистан “О промышленных образцах”; Закон Республики Таджикистан “Об изобретениях” и т.д. Но, в рамках гражданско-правового регулирования отношений право интеллектуальной собственности, конечно же первостепенная роль играет нормы и положения Гражданского кодекса Республики Таджикистан (далее – ГК РТ)¹⁵⁷.

При регулировании вопросов касательно право интеллектуальной собственности, также немаловажную роль играет нормы международных соглашений. Несмотря на то, что право интеллектуальной собственности довольно новая и молодая подотрасль гражданского права, в базе данных Всемирной торговой организации зарегистрированы более 10 тысяч нормативный правовых документов из более 200 стран мира и более 600

¹⁵⁷ Здесь и далее имеется ввиду Гражданский кодекс Республики Таджикистан, принятый от 22 декабря 2022 года.

международных соглашений в области интеллектуальной собственности, в том числе авторского права, товарных знаков, патентов и т.д.¹⁵⁸

Отметим, что Республика Таджикистан как неотъемлемая часть мирового сообщества является полноправным членом Всемирной Организации Интеллектуальной Собственности и Всемирной Торговой Организации, которые играют существенную и значимую роль в определении основных норм и принципов право интеллектуальной собственности в международных отношениях.

Также, Республика Таджикистан участвует в международных отношениях на региональном уровне. Так, в рамках Содружества Независимых Государств на основе Соглашения о сотрудничестве в области правовой охраны и защиты интеллектуальной собственности начиная с 2010 года, Республика Таджикистан входит в состав Межгосударственного совета по вопросам правовой охраны и защиты интеллектуальной собственности.

В настоящее время одним из ключевых моментов регулирования отношений с использованием объектов интеллектуальной собственности, признается использования указанных объектов в предпринимательской деятельности и решения дальнейших вопросов их налогообложения.

В данном процессе, кроме указанных нормативных правовых актов, приобретают особую роль также положения и нормы Налогового кодекса Республики Таджикистан (далее – НК РТ). Однако, при регулировании использования объектов право интеллектуальной собственности, нормы ГК РТ и НК РТ, во многом имеют разную направленность и различные цели правового регулирования.

Так, известно, что в юридической науке отмечается, что наряду с термином «право интеллектуальной собственности» при обозначении прав участников гражданского оборота на результаты интеллектуальной деятельности применяются такие термины как «исключительные права» и «интеллектуальные права»¹⁵⁹.

Экономисты традиционно выделяют 4 вида объектов интеллектуальной собственности: 1) объекты авторского права и смежных прав, в которых входят произведения литературы, науки и искусства, в том числе программы для ЭВМ (электронная вычислительная машина); 2) объекты патентного права, в состав которых включаются изобретения, промышленные образцы и полезные модели, селекционные достижения; 3) средства индивидуализации участников гражданского оборота и производимой ими продукции (услуг, работ), которых составляют фирменные наименования, знаки обслуживания и товарные знаки; 4) нетрадиционные объекты, к которым относятся коммерческая тайна (ноу-

¹⁵⁸ <https://ncpi.tj>

¹⁵⁹ См.: Гражданское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Под общей редакцией Сулаймонова Ф.С. – Душанбе, «Эр-граф», 2020. – С. 296. и далее (Автор главы – Сиддиқов Д.).

хау), рационализаторские предложения и открытия, топологии интегральных микросхем и т.д.¹⁶⁰

НК РФ в целом не определяет понятие «интеллектуальной собственности», однако некоторые его положения определяют налогово-правовой режим указанных объектов, исходя из особенностей более общих категорий и конструкций, используемых в налоговом праве и налоговом законодательстве. Так, согласно ч.1 ст.203 НК РФ в стоимость нематериальных активов включаются расходы на нематериальные объекты (объекты нематериальной собственности, как лицензии, патент на изобретения, товарный знак, знак обслуживания, авторские права, договор на использование фирменного наименования, программное обеспечение и другие объекты интеллектуальной собственности) с ограниченным сроком использования и которые используются не менее двенадцати месяцев.

Анализ данной нормы, которую можно считать одним из ключевых норм НК РФ при определении особенностей объектов интеллектуальной собственности, дает возможность выявить ряд особенностей налогово-правового режима объектов интеллектуальной собственности. Таким образом:

а) интеллектуальная собственность в налоговом праве признается как нематериальный актив; б) они признаются таковыми только при условии использования их не менее двенадцати месяцев.

Далее, согласно указанной нормы НК РФ, использование объектов интеллектуальной собственности при осуществлении предпринимательской деятельности должно всегда иметь ограниченный срок. Следовательно, при использовании объектов интеллектуальной собственности, носящий «бессрочный» характер, что, по сути и пользуются эти объекты право интеллектуальной собственности указанной спецификой в гражданском праве, кроме объектов интеллектуальной собственности, которыми субъект пользуются на основании различных гражданско-правовых договоров, данные объекты согласно указанной норме НК РФ не будут признаваться как нематериальные активы при определении расходов по налогу на доходы.

При рассмотрении вопросов налогово-правового регулирования отношений, объектом которых выступают объекты интеллектуальной собственности, большой интерес представляет также рассмотрение и изучение вопросов правового регулирования амортизации указанных объектов.

Согласно ст.198 НК РФ, где определены группы основных средств и нормы их амортизации, которое осуществляется по линейному методу, нематериальные активы не предусмотрены не в одной из указанных групп. Ставки амортизации нематериальных активов с учетом своих особенностей регулируются в отдельной статье (ст.203 НК РФ), более того, для

¹⁶⁰ См.: Эскиндаров А.М. Особенности налогообложения интеллектуальной собственности и пути его совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М., 2010. – С. 12-15.

нематериальных активов допускается применение амортизационного вычета, определенного в статье 198 НК РТ.

Спецификой амортизации нематериальных объектов считается то, что норма амортизации составляет: а) для нематериального актива со сроком полезного использования более 10 лет или же для которого определения срока использования невозможно по 10% ставке; б) для иных нематериальных активов посредством расчета по формуле деления 100% на количество лет полезного использования.

Также, налоговым законодательством на некоторые объекты интеллектуальной собственности придан особый статус путем определения отдельных требований к ним. Например, ставки, применяемые для амортизации нематериальных активов, не включают в себя научные исследования, проектные разработки, и опытно-конструкторские работы, связанные с получением валового дохода. Иными словами, налогоплательщику разрешается вычет расходов по налогу на доходы, которые могут быть осуществлены на указанные объекты.

Далее, налоговое законодательство определяет понятие «научных исследований» и устанавливает, что под научными исследованиями понимается любая экспериментальная деятельность, результаты которой не могут быть известны или определены заранее на основе имеющихся знаний, информации или опыта, а могут быть определены путем проведения систематического исследовательского процесса, основанного на установленных научных принципах. Научные исследования не включают поиск природных ресурсов. Затраты на научные исследования включают в себя любой вклад налогоплательщика, внесенный в исследовательское учреждение и используемый для проведения исследований в целях развития бизнеса налогоплательщика.

Отметим, что кроме норм НК РТ, также рассматриваемые вопросы выступают предметом регулирования Инструкции по исчислению и уплате налога на доходы, а также формы деклараций и отчетов, утвержденной Министерством финансов Республики Таджикистан от 3 января 2023 года.

Согласно указанной Инструкции под амортизируемыми активами наравне с основными активами признаются нематериальные активы, используемые в предпринимательской деятельности.

Нематериальными объектами в соответствии с пунктом 95 указанной Инструкции признаются лицензия, патент на изобретение, знак обслуживания, товарный знак, договор на использование фирменного наименования, авторские права, программное обеспечение и т.д., расходы которых включаются в стоимость нематериальных активов.

Необходимо отметить, что налогоплательщик обязан вести соответствующий учёт и оценку объектов интеллектуальной собственности в составе активов организации.

Установлены два вида учёта объектов интеллектуальной собственности – бухгалтерский учёт в соответствии с законодательством о бухгалтерском учёте и налоговый учёт в соответствии с налоговым законодательством. Так, налог на доходы исчисляется и уплачивается на основании налогового учёта, а

оформлении самой документации осуществляется согласно бухгалтерскому учету. Далее, требования бухгалтерского учета идентичны с требованиями норм ГК РТ, следовательно, тут могут возникнуть ряд коллизий между нормами и требованиями ГК РТ и бухгалтерского учета, с одной стороны, и НК РТ, с другой стороны.

Отметим, что вопросы сочетания налогового учета и бухгалтерского учета были предметом научных исследований ряда авторов. Так, Эскиндаров А.М. приводит 3 основных принципов, на основе которых могут унифицироваться понятия нематериальных активов в налоговом и бухгалтерском учётах: 1) принцип исключительности прав - так как исключительные права на объекты интеллектуальной собственности могут принадлежать только одному лицу и учёт активов осуществляется только этим лицом, этот принцип позволяет избежать учёта несколькими субъектами; 2) принцип использования исключительных прав в течении определенной (длительной) времени - в соответствии с законодательством продолжительность использования нематериальных активов превышает 12 месяцев; 3) принцип надлежащего документального оформление прав - данный принцип, во-первых, отражает нематериальный характер самих объектов, наличие которых, также, как и принадлежности прав, невозможно подтвердить при отсутствии документального оформления, и, во-вторых вытекает из принципа предоставления охраны только тем объектам, права на которые удостоверены в установленном законодательном порядке¹⁶¹.

Что касается зарубежного опыта налогообложения операций с объектами интеллектуальной собственности, то в этом аспекте единого подхода не наблюдается. Так, к примеру, в Великобритании при поставке завершённого фильма юридическому лицу-нерезиденту Европейскому Союзу не начисляется налог на добавленную стоимость, но при этом компания имеет право возместить уплаченный при создании фильма налог на добавленную стоимость, более того роялти не является объектом обложения налога на добавленную стоимость.

Указанные моменты свидетельствуют о различных подходах правового регулирования оборота объектов право интеллектуальной собственности как со стороны ГК РТ, так и со стороны НК РТ, что на практике порождают определенные спорные моменты при оценке одних и тех же юридических фактов при осуществлении предпринимательской деятельности.

Литература:

1. Гражданское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Под общей редакцией Сулаймонова Ф.С. Душанбе, «Эр-граф», 2020.
2. Гражданское право: Учебник. В 2 т. / Под ред. Б.М. Гонгалю. Т. 2. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2017. – 543 с.
3. Эскиндаров А.М. Особенности налогообложения интеллектуальной собственности и пути его совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М., 2010.

¹⁶¹ См.: Эскиндаров А.М. Особенности налогообложения интеллектуальной собственности и пути его совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М., 2010. – С.13-15.

ЗАМИМАҲОИ ҲУҚУҚИИ МУАЙЯН НАМУДАНИ НАҚШИ МАОРИФ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИЁТ

Муминзода Нозим Исмат,
мудири шуъбаи ҳуқуқи Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқ, дотсенти кафедраи соҳибкорӣ ва
тиҷорати факултаи ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 935989522
E-mail: nozimmuminzoda@gmail.com

Муминзода Маҳмадшариф Нозим,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 931193333
E-mail: sharifjonmuminov@gmail.com

Муқарриз: Сангинов Д.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар ин мақола нақш ва аҳаммияти низоми маориф ҳамчун омили асосии рушди иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мешавад. Дар ҷаҳони муосир аҳаммияти таълим ҳамчун омили муҳимтарини ташаккули сифати иқтисодиёт ва рушди ҷомеа дар баробари афзоиши таъсири сармояи инсонӣ меафзояд. Принципиҳои таълими доимӣ ва масъалаҳои инкишофи он муайян карда шуда, роҳҳои алоҳидаи ҳалли мушкилот пешниҳод карда мешаванд. Таъсиси низоми муттасили таълим, тайёр кардан ва бозомӯзии мутахассисони соҳибкасб бояд ба стратегияи амнияти миллӣ вориди кадашавад. Ҳангоми таҳияи стратегия дар соҳаи илм, техника ва маориф бояд ба инобат гирифта шавад. Дар мақола мафҳуми «менечмент» ва моҳияти идоракунии низоми маориф муайян гардида, нақш ва хусусиятҳои механизми иҷтимоию иқтисодии идоракунии маорифи муосир ошкор карда шудааст. Усулҳои таҳлили назариявӣ, муқоиса ва аналогия истифода мешаванд. Сармояи инсонӣ омили муҳимми рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки аз сифати он пешрафти тамоми соҳаҳо вобастагии зич дорад. Он дар байни омилҳои дарозмуҳлати рушди минбаъдаи иқтисодиёт ҷойи аввалро (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) ишғол мекунад. Аз ин рӯ, рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст. Мақсади ислоҳот ба вучуд овардани чунин низоми таҳсилоти босифат ва дастрас барои ҳамаи шаҳрвандон дар тӯли ҳаёт мебошад, то ки иқтисодиёти кишвар бо кормандони босалоҳияти мутобиқ ба инфрасохтор ва технологияҳои

муосиру инноватсионӣ асос ёфта таъмин гардад. Низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз нигоҳи иқтисодӣ устувор бошад ва ба стандартҳои низоми таҳсилоти пешрафтаи ҷаҳонӣ мувофиқат кунад.

Калидвожаҳо: Низоми маориф, рушди иқтисодӣ, сармояи инсонӣ, захираҳои меҳнатӣ, иқтисоди бозорӣ, маориф дар иқтисодиёт, моликияти зеҳнӣ, пешравии технологӣ, маорифи рақамӣ, қобилияти меҳнатӣ, аҳолии қобили меҳнат

ПРАВОВЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РОЛИ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Муминзода Нозим Исмат,
заведующий правового отдела
Таджикского национального
университета, кандидат юридических
наук, доцент кафедры
предпринимательства и коммерции
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 935989522
E-mail: nozimmuminzoda@gmail.com

Муминзода Маҳмадшариф Нозим,
ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 93119 3333
E-mail: sharifjonmuminov@gmail.com

Рецензент: Сангинов Д.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение системы образования как основного фактора социально-экономического развития. В современном мире значение образования как важнейшего фактора формирования качества экономики и развития общества возрастает вместе с усилением влияния человеческого капитала. Определены принципы непрерывного образования и вопросы его развития, а также предложены отдельные решения проблем. Создание непрерывной системы образования, подготовки и переподготовки специалистов бизнеса должно быть включено в стратегию национальной безопасности. При разработке стратегии в области науки, технологий и образования следует учитывать вышесказанное. В статье определяется понятие «менеджмент» и сущность управления системой образования, раскрываются роль и особенности социально-экономического механизма управления современным образованием. Используются методы теоретического

анализа, сравнения и аналогии. Человеческий капитал считается важным фактором развития производства и экономики, от его качества тесно зависит прогресс всех отраслей. Он занимает первое место среди долгосрочных факторов дальнейшего развития экономики (по сравнению с природными ресурсами, реальным и финансовым капиталом). Поэтому развитие человеческого капитала в стране определено приоритетным направлением деятельности Правительства Республики Таджикистан. Цель реформ – создать такую качественную и доступную систему образования для всех граждан на протяжении всей жизни, чтобы экономика страны была обеспечена компетентными кадрами на основе современной и инновационной инфраструктуры и технологий. Система образования Республики Таджикистан должна быть экономически стабильной и соответствовать стандартам системы образования.

Ключевые слова: Система образования, экономическое развитие, человеческий капитал, трудовые ресурсы, рыночная экономика, экономическое образование, интеллектуальная собственность, технический прогресс, цифровое образование, трудоспособность, трудоспособное население

LEGAL APPLICATIONS FOR DETERMINING THE ROLE OF EDUCATION IN THE ECONOMIC SYSTEM

Muminzoda Nozim Ismat,

head of the Law Department of TNU.
candidate of Legal Sciences, Associate
Professor of the Department of
Entrepreneurship and Commerce of the
Law Faculty of TNU

Phone.: +992 935989522

E-mail: nozimmuminzoda@gmail.com.

Muminzoda Mahmadsarif Nozim,

assistant department of Human Rights
and Comparative Law, Faculty of Law,
Tajik National University

Phone.: (+992) 93119 3333

E-mail: sharifjonmuminov@gmail.com

Reviewer: Sanginov D. Sh., Doctor of Law, Professor

Annotation: This article discusses the role and importance of the education system as the main factor in socio-economic development. In the modern world, the importance of education as the most important factor in shaping the quality of the economy and the development of society is growing along with the strengthening of the influence of human capital. The principles of lifelong education and issues of its development are defined, as well as individual

solutions to problems are proposed. The creation of a continuous system of education, training and retraining of business specialists should be included in the national security strategy. When developing a strategy for science, technology and education, the above should be taken into account. The article defines the concept of "management" and the essence of managing the education system, reveals the role and features of the socio-economic mechanism for managing modern education. Methods of theoretical analysis, comparison and analogy are used. Human capital is considered an important factor in the development of production and the economy; the progress of all industries closely depends on its quality. It ranks first among the long-term factors for the further development of the economy (compared to natural resources, real and financial capital). Therefore, the development of human capital in the country is defined as a priority area of activity for the Government of the Republic of Tajikistan. The goal of the reforms is to create such a high-quality and affordable education system for all citizens throughout life, so that the country's economy is provided with competent personnel based on modern and innovative infrastructure and technologies. The education system of the Republic of Tajikistan must be economically stable and meet the standards of the education system.

Keywords: education system, economic development, human capital, labor resources, market economy, economic education, intellectual property, technological progress, digital education, employability, working population

Иқтисодиёт ва маориф бо ҳам алоқаи ногустанӣ доранд, зеро маҳз ба ин восита инсон ба арҷи камолоти худ мерасад ва илм буд, ки имрӯз инсон оғоз аз асри 18 ба дастовардҳои зиёди илмӣ ноил шуд, ки ин ҳама дар баробари худ пешравии нобаҳангоми иқтисодиро дар Аврупо ва пасон бо таъсири равандҳои глобализатсионӣ дар тамоми дунё ба вучуд овард. Аз ин рӯ, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар баромадашон қайд намуданд:

Вобаста ба ин, мо дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ба сармояи инсонӣ диққати аввалиндараҷа додаем. Зеро дар шароити кунунӣ таваҷҷуҳ ба нерӯи зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ аҳаммияти беш аз пеш пайдо намуда, ба нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии кишвар таъсири амиқ мерасонад¹⁶².

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ нақши маориф ва аҳаммияту афзалияти он дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» вобаста ба соҳаи маориф гуфта мешавад, ки омили такондиҳандаи чунин модели рушд захираи инсонӣ бо ҷузъҳои асосии таркибии он – маориф ва илм, ҳамчун шартҳои муҳимтарини баландбардоштани сатҳи амнияти миллии ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллии ба ҳисоб меравад. Дар ин самт бояд тадбирҳои пешгирикунандаро андешид ва гузариш ба низоми таҳсилоти умумии 12-сола ва ҷорисозии

¹⁶² **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

васеи стандартҳои байналмилалӣ таълимиро дар низоми таҳсилоти олии касбӣ таъмин намуд. Нақши давлат дар муайянкунӣ ва дастгирии самтҳои афзалиятноки илму техника бояд тақвият дода шавад¹⁶³. Масъалаи ба модели 12 солаи таҳсилоти миёна гузаштан солҳост, ки баррасӣ мешавад, аммо то имрӯз тадбиқ нашудааст. Яке аз сабабҳои дуруст қабул нашудани низоми нави таҳсилоти олии касбӣ ё худ «раванди Болония» маҳз аз поён оғоз намудани ислоҳот мебошад, ки имрӯз дар доираҳои илмӣ ҳатто баррасӣ намешавад ва ин масъала ҳатто дар чунин санади муҳим қайд карда шудааст. Аз мазмуни стратегия бар меояд, ки ҳамаи ин ҳадафҳо ба қадри имконот то соли 2030 бояд иҷро шаванд.

Аз дидгоҳи Д.Б. Кадыров бозори меҳнат бар хилофи бозорҳои дигар ба тағйироти берунӣ ва дохилӣ бештар ҳассос аст, ки мавқеи хоси онро дар низоми иҷтимоӣ иқтисодии ҳар ҷома муайян мекунад. Дар воқеъ, дар ин бозор шахс объекти махсуси муносибатҳои мубодилавӣ мебошад, ки қонеъ гардонидани талаботи ӯ ҳадафи олии низомҳои муосири иқтисодӣ мебошад. Майлшавӣ ба тағйирот, аз як тараф, ихтисор кардани кадрҳои ба рақобат ҷавобгӯ набуда, афзудани шумораи бекорӣ, ки дар тараққиёти иқтисодӣ мамлакат тамоюли манфӣ мушоҳида мешавад, ифода меёбад. Вагарна, бо тамоюли мусбати рушди иқтисодӣ дар бозори меҳнат тақозо ба нерӯи меҳнат меафзояд, сатҳи маош ва шуғл дар баҳши расмӣ иқтисод меафзояд.¹⁶⁴

Аммо И.С. Шамсов қайд мекунад, ки дар иқтисодӣ Тоҷикистон тағйироти бозори меҳнат дар зери таъсири тамоюлҳои, ки бо роҳи қабулкардаи давлат, дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ва тағйироте, ки дар иқтисоди ҷаҳон ба амал меоянд. Таъсири охирин аз татбиқи сиёсати кушоди иқтисодӣ ва густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ вобаста аст. Дар байни тамоюлҳои асосӣ, ки ба бозори меҳнати дохилӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд, инҳоро метавон ҷудо кард: якум, дар робита ба гузариш ба марҳилаи созандаи рушд, махсусан аз соли 2010, фаъолияти иқтисодӣ дар ҷома афзоиш ёфта, коҳиш ба мушоҳида мерасад.¹⁶⁵

Яке аз мушкилотҳои иҷтимоӣ ба маориф ва иқтисод зич алоқаманд, ки он дастрасӣ ба маориф ва имконияти иқтисодии инсонро таҷассум мекунанд, ки дар ин бобат Қ.Х. Хушвахтзода қайд мекунад:

Дар вобастагӣ бо мавқеҳои назариявӣ механизмҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ ва демографии сатҳи зиндагии аҳоли дар ҷаҳорҷӯби сиёсати иҷтимоӣ давлатӣ ва демографӣ дар ҳаёти ҷамъиятии кишвар коркард ва дар амал татбиқ карда мешавад. Дар давлатҳои самти рушдашон бо иқтисоди бозорӣ як қатор роҳҳои давлатӣ вучуд доранд, ки ба гурӯҳи аҳолии бо даромадҳои паст, солхӯрдагон, аз даст додагони парасторон, аз

¹⁶³ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз соли 2016 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шақли 7.0. / [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.01.2023).

¹⁶⁴ **Охиба! Источник ссылки не найден.**

¹⁶⁵ **Охиба! Источник ссылки не найден.**

даст додагони ҷойҳои кор ва ғайра равона карда шудаанд.¹⁶⁶

Сармояи инсонӣ омили муҳимми рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки аз сифати он пешрафти тамоми соҳаҳо вобастагии зич дорад. Он дар байни омилҳои дарозмуҳлати рушди минбаъдаи иқтисодиёт ҷойи аввалро (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) ишғол мекунад. Аз ин рӯ, рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст.

Дурнамои рушди дарозмуҳлати низоми маорифи ҷумҳури бояд дар принципҳои ва талаботҳои асосии зерин асос ёбанд:

- тамоми сатҳҳои таҳсилот бояд ба стандартҳои сифат ҷавобгӯ бошанд;
- таҳсилоти томактабӣ бояд ба инкишофи барвақтии кӯдакон мусоидат намуда, барои қишри васеи аҳоли дастрас бошад;
- таҳсилоти мактабӣ, ки барои сармояи инсонӣ заминаи асосӣ мебошад, бояд на танҳо дониш диҳад, балки салоҳият, малакаҳоро ташаккул диҳад ва ташаккулёбии шакли тафаккури инноватсионӣ ва тарбияи ватандӯстиро таъмин намояд;
- сифат ва миқёси таҳсилоти касбӣ бояд рақобатпазирии иқтисодиёти кишварро таъмин намояд;
- байни низоми маориф ва бозори меҳнат бояд алоқаи зич бошад, ки тавозуни пешниҳоди мутахассисони дараҷаи мухталифро аз рӯи талаботи бозори меҳнат таъмин кунад;
- бунёди иқтидори инноватсионӣ, корҳои илмию тадқиқотӣ ва таҷрибавию лоиҳакашии худмаблағгузор, ки бо истеҳсолот алоқаи зич доранд;
- фаъолсозии корҳои илмию тадқиқотӣ оид ба нигоҳ доштани гуногунии биологӣ, мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва устувории экосистемаҳои кӯҳӣ (ташаккулдиҳандаи чараёни об);
- низоми маориф дар тамоми сатҳҳо бояд барои ташаккулёбии дониш ва малакаи зарурӣ ҷиҳати рушди устувор мусоидат намояд.¹⁶⁷

Дар қисми 3 боби 1 «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» оварда шудааст:

Мақсади ислоҳот ба вучуд овардани чунин низоми таҳсилоти босифат ва дастрас барои ҳамаи шаҳрвандон дар тӯли ҳаёт мебошад, то ки иқтисодиёти кишвар бо кормандони босалоҳияти мутобиқ ба инфрасохтор ва технологияҳои муосиру инноватсионӣ асос ёфта таъмин гардад. Низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз нигоҳи иқтисодӣ устувор бошад ва ба стандартҳои низоми таҳсилоти пешрафтаи ҷаҳонӣ ва низоми байналмилалӣ арзёбии сифат мувофиқат кунад. Барои ҳимояи манфиатҳо

¹⁶⁶ Барфиев Қ.Х. Тамоюли замонавӣ ва динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Барфиев, Э. Ш. Зарипов, Ф. М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. – № 1 (30). – С. 70-71.

¹⁶⁷ **Ошибки! Источник ссылки не найден.**

ва таъмини нуфузи кишвар соҳаи маориф бояд ҳифз ва рушди хусусиятҳои хоси фарҳангӣ, ҳифозати ҳувияти миллӣ ва гуногуншаклии онро таъмин намояд. Ҳамаи ин барои ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим аст.¹⁶⁸

Дар ҷаҳони муосир нақши маориф дар ташаккули иқтисоди рақобатпазир ва шахсияти баланди ахлоқӣ, зеҳнӣ рушдёрта меафзояд. Маориф ва илм омили асосии пешрафти иҷтимоию иқтисодии давлатҳои мутараққӣ буда, сармояи асосии ин кишварҳо сармояи инсонӣ мебошад.

Коршиносони Вазорати маорифи Сингапур қайд мекунанд, ки иқтисод ва системаи маориф дар кишвар хеле зич алоқаманданд.¹⁶⁹

Соҳаи хизматрасонӣ ба яке аз рӯкнаҳои иқтисодии Сингапур (туризм, хизматрасонии молиявӣ, хадамоти суғурта), инчунин, биотиббӣ ва дигар соҳаҳои асосии рушдёрбанда табдил ёфт, ки ин ба диверсификатсияи сохтори иқтисодии шаҳр, ки доираи васеи намудҳои гуногуни тиҷоратро дар бар мегирад.

Дар охири асри XIX иқтисодчии англис, яке аз асосгузори тамоюли неоклассикӣ дар иқтисодиёт А.Маршалл қайд карда буд: «...донии муҳарриқи тавоноии истеҳсолоти мост. Он ба шумо имкон медиҳад, ки табиатро мутеъ карда, қувваҳои онро маҷбур созед, ки ниёзҳои моро қонеъ созад».

Такмили низоми идоракунии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон модернизатсияи модели муқарраршудаи низоми маорифро тақозо мекунанд, бинобар ин зарурат ба миён омад, ки нишон диҳем то сатҳи таҳсилот яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодии кишвар ба шумор меравад, бахусус аз замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳсил талаботи хеле зиёд доранд - 92%.¹⁷⁰

Дар ин самт барои баланд бардоштани сифати хатмкунандагони низоми таҳсилоти касбӣ зарур аст, ки низоми ҳамкориҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дар ҳамаи субъектҳои бозори меҳнат пурзӯр карда шавад. Ин ҳамкорӣ, албатта, дар иқтисодиёти рақамӣ танҳо дар сурати иҷро шудани ду шартӣ зерин муваффақ хоҳад шуд: аввалан, бояд дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, ҳам миёна ва ҳам олии муҳити инноватсионӣ ташаккул дода шавад ва дуюм, воҳидҳои тиҷоратӣ дар кишвар иқтисодиёт, аз ҷумла, сохтори соҳибкорӣ, корхонаҳои муштарак, корхонаҳои бахши давлатӣ дар раванди фаъолияти худ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии худ бояд аз технологияи навтарин, усулҳои ташкили истеҳсолот, хизматрасонӣ истифода баранд.¹⁷¹

¹⁶⁸ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

¹⁶⁹ Maddison A. Dynamic forces of capitalist development: A long-run comparative view / A. Maddison. – Oxford; N.Y.: Oxford univ. press, 1991. – XVI. – 333 p.

¹⁷⁰ Джураева А. Анализ состояния рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан / А. Джураева Х. Рустамова // Развитие системы непрерывного образования в условиях Индустрии 4.0: Материалы Международной научно-практической конференции, Екатеринбург, 11 апреля 2019 года. – Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2019. – С. 46.

¹⁷¹ Шамсов И.С. Факторы, влияющие на рынок труда и систему профессионального образования в условиях цифровой экономики / И.С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 16.

«...сабаби пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар он буд, ки барои амният танҳо як артиши пурқувват ва саноати ба дараҷаи олий пешрафтаи ҳарбӣ, инчунин, дорои иқтисоде, ки бахши истеъмолӣ, хизматрасонӣ, қоидаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ инкишоф ёфтааст, кофӣ набуд, таҳкурсии боэътимоди ислоҳоти сотсиалистӣ, қобилияти кофии мудофиавӣ ба имкониятҳои умумии иқтисодӣ наздик аст».¹⁷²

Ба назари Н.Д. Шерова парадигмаи муҳимми таҳсилоти олии муосир бунёди он гардид. Дар ин қор, як қатор ҷузъҳо иштирок мекунад. Аввалан, дар бораи сифати нави таълим ва гузаштан аз навъи иттилоотӣ, ки донишҳои мушаххас ва аз ин рӯ маҳдудро ташкил медиҳад ва шакли анъанавии «дониш»-и таълим ба азхудкунии «дониш – воситаҳо» ва ташаккули он дар заминаи дарки амиқи ҳамаҷонибаи равандҳои омӯхташаванда, қобилияти тафаккури системавӣ ва навсозии системаи дониш, бозомӯзӣ. Ин дар навбати худ ба ташаккули нерӯи эҷодии шахсияти донишҷӯ ва мутахассиси оянда мусоидат намуда, ояндаи ўро пешакӣ муайян менамояд. Фундаментализатсияи таълим ба вусъат додани тадқиқоти фундаменталии илмӣ, ки дар донишгоҳҳо гузаронида мешаванд, асос ёфтааст. Илм ва пеш аз ҳама тадқиқоти фундаменталии илмӣ руҳи муҳити донишгоҳро муайян мекунад ва симои асосӣ дар он омӯзгор-тадқиқотчӣ ва пеш аз ҳама доктори илм, профессор — роҳбари мактаби илмӣ мебошад. Раванди таълим дар донишгоҳ дар асоси ягонагии органикии фаъолияти илмӣ ва таълимӣ бунёд ёфта, донишҷӯ ҳамчун иштирокчии фаъол дар раванди эҷодии донишҳои илмӣ фаъолона иштирок мекунад.¹⁷³

Солҳои охир чунин таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари хатарнок расониданд:

1. Талафи истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

2. Қарзи беруна, таҳдиди афзоиши бӯҳрони иқтисодӣ.

3. Сармоягузориҳои хориҷӣ.

4. Рақобатпазирии пасти молҳои истеҳсолӣ.

5. Дараҷаи баланди камбизоатӣ ва сатҳи пасти зиндагӣ.

6. Содироти ашёи хоми берун аз давлат.

7. Сатҳи пасти зехнии мардум.¹⁷⁴

Баъдтар, маориф ҳамчун як соҳаи сармоягузорӣ пайдо мешавад, ки аз он шахс метавонад дар давоми тамоми умраш фоида гирад; таъсири он ба ташаккули ҷамъияти дониш торафт бештар қайд карда мешавад.

А.И. Муминов сабабҳои паст шудани сифати маорифро бо экстремизм

¹⁷² Муминов Н.И. Экономическая безопасность Республики Таджикистан: внутренние и внешние угрозы / Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-12. – С. 136.

¹⁷³ Шерова Н.Д. Новые образовательные парадигмы в системе непрерывного образования: развитие человеческого капитала / Н. Д. Шерова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/2. – С. 17.

¹⁷⁴ Кадыров Д.Б. Рынок труда и система подготовки кадров при переходе к цифровой экономике: теория, методология и механизм взаимосвязи / Д. Б. Кадыров, И. С. Шамсов. – Душанбе : Ирфон, 2021. – С. 137-138

алокаманд намуда, қайд мекунад, ки сабабҳои иқтисодӣ ин ниёзҳои ба ҳам зид омадани гурӯҳҳои мухталифи башарият (халқҳо, миллатҳо, синфҳо, гурӯҳҳо, табақаҳо) мебошанд, ки метавонанд ҳамчун падидаи ҳаёти иҷтимоӣ боиси ифротгароии динӣ шаванд. Дар ҷамъият парокандагӣ тасодуфӣ нест, зеро ин оқибати ба таври объективӣ ҷудо шудани мавҷудият ва шуури инсон мебошад. Шароити гуногуни мавҷудияти одамон ва хусусиятҳои фардии онҳо ногузир ва боиси ба гурӯҳҳои алоҳида аз рӯйи хислатҳои гуногун (динӣ, иҷтимоӣ, милли ва ғайра) тақсим шудани тамоми инсоният мегардад.¹⁷⁵

Мо ҳоло дар ҷамъияти дониш зиндагӣ мекунем, дар инкишофи он донишгоҳ, ки асоси истеҳсолоти илмӣ мегардад, нақши асосиро мебозад. Рушди давлатҳои постиндустриалӣ аз ҳаҷми тадқиқот ва навовариҳои амалӣ вобаста буда, донишгоҳ ва кадрҳои илмӣ қувваҳои пешбарандаи ҷомеаи донишанд. Мо ба марҳалаи нави тамаддун ворид мешавем, ки дар он нерӯҳои пешбаранда арзишҳои мебошанд, ки дониш офаридааст.

Дар ҳаҷми муосир сармоягузори ба инсон самараноктарин сармоягардида, маориф ва илм омилҳои асосии муайянкунандаи рушди суръат ва сифати рушди иқтисодӣ мебошанд.

А. Мэддисон дар натиҷаи таҳлилҳо ба хулосае меояд, ки 1 фоиз зиёд шудани маблағгузориҳо ба маориф боиси 0,35 фоиз афзудани ММД-и кишвар мегардад¹⁷⁶.

Масъалаҳои таъсири маориф ба афзоиши иқтисодиёт ва ҳосилнокии меҳнатро олимони ватанӣ низ мавриди таҳқиқ қарор доданд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки неқӯаҳволии бештари иқтисодиро кишварҳои ба даст меоранд, ки стратегияҳои самараноки рушди маорифдоранд, ки дар тақрибистеҳсолот ва рушди сармояи инсонӣ, дар ҳалли вазифаҳои стратегии навсозии иҷтимоӣ иқтисодии кишвар нақши калидӣ доранд. Мақсади стратегии сиёсати давлат дар соҳаи маориф баландбардоштани дастрасии таҳсилоти босифати ҳама намудҳо ва сатҳҳо мебошад¹⁷⁷, ки ба талаботи рушди инноватсионии иқтисодиёт, ба талаботи кулли ҷамъият ва ҳар як шаҳрванд ҷавоб медиҳад.¹⁷⁸

Бо истифода аз ҳисоботҳои ЮНЕСКО оид ба хароҷоти кишварҳои гуногун ба соҳаи маориф ва тандурустӣ, мо метавонем се гурӯҳи кишварҳоро ҷудо кунем, то индикативӣ (аз сабаби нопурра будани баҳодиҳии ибтидоӣ), вале ба ҳар ҳол қиматҳои миёнаи сифатан устувори ин гурӯҳҳо муайян карда шаванд:

гурӯҳи 1 – мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ хеле тараққикарда (Австрия, Белгия, Олмон, Дания, Италия, Нидерландия, Норвегия, Британияи Кабир, Финландия, Фаронса, Шветсия);

¹⁷⁵ Муминов А.И. Основные причины религиозного экстремизма / А. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – № 3-4. – С. 191.

¹⁷⁶ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

¹⁷⁷ Шамин А.Е. Особенности предоставления образования в региональных вузах / А. Е. Шамин, Ж. В. Касимова // Вестник НГИЭИ. – 2018. – № 10 (89). – С. 119–134.

¹⁷⁸ Плакий С.И. Инвестиции в образование // Знание. Понимание. Умение. 2015. №3. – С. 106

гурӯҳи 2 – ҳама кишварҳои саноатӣ, аз ҷумла Канада ва Иёлоти Муттаҳида (Австралия ва аксаран Зеландияи Нав "саховатмандтар" дар сатҳи охирин ҳастанд) ва дар соҳаи тандурустӣ - Ҷопон;

гурӯҳи 3 – мамлакатҳои собиқ сотсиалистии Аврупо.

Академик В.Л.Макаров қайд мекунад, ки «хароҷоти истеҳсоли дониш аз ҷузъҳои зерин иборат аст:

- воҳидҳои физикӣ: шумораи саҳифаҳо, мақолаҳо, патентҳо, кашфҳо, прототипҳо, маҳсулоти нав, фирмаҳои инноватсионӣ;
- ҳиссаи фирмаҳои инноватсионӣ дар шумораи умумии ширкатҳо ё дар ҳаҷми истеҳсолот;
- хароҷот барои тадқиқоти илмӣ, маълумоти олий;
- сарфи моли ҷамъиятӣ»¹⁷⁹.

Таҳсилоти олиии босифат арзон буда наметавонад. Маблағи миёнаи як донишҷӯ дар кишварҳои узви Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд тақрибан 12 ҳазор долларро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, ин арзиш ҳадди аксар дар ИМА - 24 ҳазор доллар (аз ҳисоби хароҷоти давлатӣ 21 ҳазор доллар), дар Канада 20 ҳазор доллар, дар Британияи Кабир, Олмон ва Ҷопон аз 13 то 14 ҳазор доллар мебошад.¹⁸⁰

«Категорияи асосие, ки дар хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олиии касбӣ истифода мешавад, мафҳуми «сифати хизматрасониҳо» мебошад. Дар қонунгузорӣ мафҳуми ягонаи «сифати хизматрасониҳо» вучуд надорад ва мутаассифона, механизмҳои матлуби сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олиии касбӣ ҳамчун муҳимтарин намуди хизматрасониҳо коркард нашудаанд. Муҳимияти сифати чунин хизматрасониҳо аз омода намудани мутахассисони соҳибкасб иборат аст, ки минбаъд ҳуқуқи машғул шудан ба таҳассуси гирифташонро соҳиб мегарданд».¹⁸¹

Дар рисолаи «Дар бораи қисматҳои таркибии нархҳои мол» А. Смит категорияи «сармои асосии шахсият»-ро ворид месозад, ки аз ҷониби он ҳамчун қисмати таркибии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва нархҳои мол аз назар гузаронида мешаванд. Дар ин ҷо низ оид ба зарурияти ҷорӣ намудани мукофот барои меҳнат, вобаста аз аҳаммияти ҷамъиятии он, ки дар он бо қобилиятҳои гуногуни (санъат ва зиракӣ) корманд ворид гардидаанд мегӯяд: «Мисли ҳамин агар ягон намуди меҳнат ва санъати махсусро тақозо намояд, он гоҳ ҳурмате, ки одамон ба чунин қобилиятҳо қоиланд, ба маҳсулоти онҳо арзиши баланд медиҳад, ки ба вақти барои он сарф гардида мувофиқ меомад. Чунин қобилиятҳо ва маҳоратҳо гоҳ-гоҳ метавонанд ҳангоми мавҷуд набудани машғулияти мунтазамии ибтидоӣ аз худ карда шаванд ва арзиши олиии маҳсулоти онҳо танҳо ҷуброни пурраи оқилонаи ҳамон вақт ва меҳнате ба ҳисоб меравад, ки онҳоро бояд барои азхуднамоии онҳо сарфа менамудем. Шахсе, ки ягон касбро аз худ

¹⁷⁹ Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России // Россия и современный мир. – 2004. – № 1. – С. 5.

¹⁸⁰ Плакий С.И. Инвестиции в образование // Знание. Понимание. Умение. – 2015. – №3. – С. 20.

¹⁸¹ Муминзода Н.И. Сифати хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олиии касбӣ / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 9. – С. 371.

менамояд, он маҳорат ва зиракии фавкулодаро талаб намуда, меҳнати калон ва вақти зиёдро тақозо менамояд, онро ӯ бо мошини гаронбаҳо муқоиса менамояд. А. Смит дар назарияи иқтисодӣ 115 критерияҳоро барои арзёбии қобилиятҳои инсонӣ ворид месозад, ки онҳо санъати устодӣ, хароҷотҳо барои таълим, зиракӣ, ҳурмат гузоштан ба қобилиятҳои инсон, боварӣ ба ҳисоб мераванд. Он хулосаи куллан навро барои замон эҷод менамояд: ҳар қадаре, ки талаботҳои ҷамъият ба маҳорати (санъати) кормандон баланд бошанд, барои таълими он вақти мунтазами нисбатан зиёд ва хароҷотҳои калонҳаҷм сарфа гардида, ҳамон қадар нархи чунин меҳнат баланд мегардад.¹⁸²

Агар мо амалияи имрӯзаи ҷаҳониرو оид ба рейтинги кишварҳо аз рӯи сатҳи рушд гирем, пас онҳо аз рӯи сатҳи сармояи инсонӣ ба тартиб ҷойгир мешаванд. Ин концепсия одатан аз инҳо иборат аст: ҳаҷми ММД дар маҷмуъ ва ба ҳар сари аҳоли, давомнокии умри аҳоли, сатҳи маълумот, хусусияти оммавии ин раванд. Яққоя ин нишондиҳандаҳо он чизеро ташкил медиҳанд, ки дар амал сармояи инсонӣ меноманд. Аз ин рӯ, дар барномаҳои, ки дар ИМА, Ҷопон, Олмон ва Чин таъия мешаванд, ин ченакҳо ҳалқунанда мегарданд.

Профессор Қ.Х. Хушвахтзода қайд мекунад, ки моҳияти бозори меҳнат ҳамчун шакли иқтисодии фаъолияти қувваи корӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ диверсификатсия карда шавад ва бозори меҳнат ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии байни одамон барои омодаسازی онҳо баррасӣ карда шавад, бозомузӣ, такмили ихтисос ва ба истеҳсолот ҷорӣ намудани онҳо. Бар хилофи ақидаи умумӣ, ки мувофиқи он бозори меҳнат, пеш аз ҳама, соҳаи зухуроти манфиатҳои меҳнаткашон ва риояи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо мебошад. Мо чунин мешуморем, ки бозори меҳнат маҷмуи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки дар зери таъсири онҳо манфиатҳои кормандон аз як тараф барои ба даст овардани кор ва додани музди меҳнати онҳо мувофиқи тахассус ва талаботи дахлдор муттаҳид мешаванд. Аз тарафи дигар корфармоён барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти истеҳсолот ба қувваи коргарӣ ва додани музди он мувофиқи қоидаҳои муқарраршуда ва ҷорӣ бо назардошти талабот ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва пешниҳоди он.¹⁸³

Ҳангоме ки мо тавонистем ҳиссаи «иқтисоди дониш»-ро дар ММД ду баробар зиёд кунем, мо метавонем дар бораи аз ҷомеаи индустриалӣ ба ҷомеаи пасиндустриалӣ гузаштани мамлакатамон сухан гӯем, ки дар он соҳаи хизматрасониҳои дониш аз ҳиссаи саноат дар бобати ба вучуд овардани маҳсулоти умумӣ зиёд хоҳад шуд.

Мувофиқи б. 44 Концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҶТ барои солҳои 2018 – 2028, ки бо Фармони Президенти ҶТ аз 6-уми феввали соли 2018, таҳти №

¹⁸² Садикова Ш. Сармояи инсонӣ ва такрористеҳсолии он: таҳаввул ва самти рушд / Ш. Садикова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 10-2. – С. 114-115.

¹⁸³ Хушвахтзода Қ.Х. Сущность рынка труда и особенности его классификации / Қ. Х. Хушвахтзода, С. М. Гоибназарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 1. – С. 5.

1005 тасдиқ шудааст, иқтисоди бозорӣ, озодии иқтисодӣ, озодии соҳибкорӣ ва озодии рақобат асоси рушди соҳибкорӣ ва тақомулӯфтани он дар Тоҷикистон мебошад. Таъмини ин озодиҳо дар назди назарияи ҳуқуқи граждани масъалаҳои нав мегузорад. Яке аз онҳо табиати ҳуқуқи граждани доштани категорияи «рақобат» мебошад. Адам Смит дар асари машҳури илми худ «Таҳқиқи табиат ва сабабҳои дороиҳои мардум» рақобатро «дасти ноайён» номида¹⁸⁴, мегӯяд, ки он пӯшида кирдори иштирокдорони муносибатҳои бозориро муайян менамояд, ногузир ба вазъияти иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Тараққиёти нео-индустриалии иқтисодиёт, ки дар асри XXI фаро мегирад, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва мутараққӣ, ба низоми маориф талаботи нав мегузорад. Таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки танҳо таҷдиди сохторӣ, институтсионалӣ ва моҳиятии низоми маориф ва илм метавонад самарани системавии рушди инноватсионии кишварро диҳад. Ба таълими босифат, тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, таҳқиқоти самарабахши илмӣ, истеҳсол ва татбиқи маҳсулоти технологияи баланд ва технологияи олии аҳаммияти калон дода шавад.

Муддатҳои дароз проблемаҳои маориф дар Тоҷикистон танҳо мавзӯи омӯзиши илми педагогӣ буданд. Дар солҳои 90-ум дар мамлакати мо маориф ҳамчун соҳаи хоҷагии халқ эътироф карда мешуд. Соҳаи нави иқтисодиёти соҳавӣ «иқтисоди маориф» ташаккул меёбад, ки дар доираи он масъалаҳои таъмини захираҳои низоми маориф, хусусиятҳои рушди соҳа дар шароити бозор, имконияти ҷалби бахши хусусӣ маблағҳои тараққиёти саноат, алоқа бо бозори меҳнат ва ғайра торафт бештар тафтиш карда мешаванд.

Иқтисодиёти маориф нисбат ба дигар иқтисодиёти соҳавӣ (иқтисодиёти саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт ва ғайра) хеле дертар ташаккул ёфт. Бар хилофи дигар илмҳои, ки масъалаҳои маорифро (педагогика, психология, фалсафа, сотсиология ва ғайра) меомӯзанд, иқтисоди маориф онро як соҳаи иқтисодиёт мешуморад, ки аҳаммияти ғайресоҳавӣ дорад. Иқтисоди маориф аз рӯи вижагиҳои хоси худ ҳамчун илми махсуси амалӣ, аз қабилӣ омор, баҳисобгирии муҳосибӣ, иқтисодиёти меҳнат ва ғайра тасниф карда мешавад, ки масъалаҳои байнисоҳавии иқтисодиро меомӯзанд»¹⁸⁵.

Иқтисоди маорифро метавон ҳамчун илми амалӣ муайян кард, ки муносибатҳои марбут ба истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молҳои дар соҳаи хизматрасонии таълимӣ эҷодшударо меомӯзад; ошкор ва таҳлили хусусиятҳои амали қонуну категорияҳои иқтисодӣ дар тарбия, моҳияти ҷараёну ҳодисаҳои дар он ба амалномада; тадқиқ ва ошкор намудани қувваҳои пешбарандаи истеҳсолкунандаи онҳо, ки ба тараққиёти

¹⁸⁴ Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30 – юми майи соли 2017, № 1417 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.01.2023).

¹⁸⁵ Поздняк С.Н. Экономика образования: основные понятия и опыт системного анализа / С. Н. Поздняк, В. И. Столяров // Педагогическое образование в России. – 2016. – № 4. – С. 164.

иктисодиёт, некӯаҳволӣ таъсир мерасонанд.

Вазифаи асосии иқтисодии соҳаи маориф бозсозии сармояи инсонӣ, кадрҳои баландихтисос барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мебошад.

Фаъолияти таълимӣ на танҳо ба интиқол, паҳн ва аз худ намудани донишҳои мавҷуда, балки ба тавлиди донишҳои нав низ нигаронида шудааст.

Маориф ҳамчун хизмат ба даст оварда мешавад, аммо сармояи аввал бояд ба он сармоягузори карда шавад ва сармоя хеле зиёд аст. Давлат ва ҷомеа ин омили иқтисодиро нодида гирифта, хатари дар канори пешрафт, дар канори раванди ҷаҳонишавӣ монданро дорад. Маориф ба манбаи стратегии рушду рақобатпазирии миллат табдил меёбад.

«...тамоми паҳлуҳои раванди таълим, ки дар баробари омода намудани мутахассис дар тавсеаи ҷаҳонбинӣ, расидан ба худшиносӣ ва меҳанпарастӣ нақши умда дорад, ки дар қонунгузорию кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, фаъолияти таълимии шартномавӣ, ки аз хизматрасониҳои таълимӣ ба шумор рафтаву муассисаҳои таълимӣ барои ба роҳ мондани он ҳуқуқ доранд ва бо риояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар сатҳҳои гуногуни қонун ба танзим дароварда шудааст».¹⁸⁶

Ҳамин тариқ, маориф ва илм омилҳои низомсозии стратегияи рушди давлат, асоси амнияти миллии кишвар буда, рақобатпазирии иқтисоди миллиро муайян мекунад. Қобилияти тавлиди донишҳои нав ва табдил додани он ба маҳсулоти инноватсионӣ омили асосии рушди иқтисодӣ мегардад, зеро дар тараққиёти прогрессивии рақобати мамлакат нақши асосӣ ба ҷараёни илмию техникӣ ва техникӣ ва интеллектуализасияи омилҳои асосии истеҳсолот гузошта мешавад.

Адабиёт:

1. Maddison A. Dynamic forces of capitalist development: A long-run comparative view / A. Maddison. – Oxford; N.Y.: Oxford univ. press, 1991. – XVI. – 333 p.

2. Барфиев Қ.Х. Тамоюли замонавӣ ва динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Барфиев, Э. Ш. Зарипов, Ф. М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 1(30). – С. 69-74.

3. Джураева А. Анализ состояния рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан / А. Джураева Х. Рустамова // Развитие системы непрерывного образования в условиях Индустрии 4.0 : Материалы Международной научно-практической конференции, Екатеринбург, 11 апреля 2019 года. – Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2019. – С. 45-49.

¹⁸⁶ Муминзода Н.И. Защита прав потребителей в части платных образовательных услуг / Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 204.

4. Кадыров Д.Б. Рынок труда и система подготовки кадров при переходе к цифровой экономике: теория, методология и механизм взаимосвязи / Д. Б. Кадыров, И. С. Шамсов. – Душанбе : Ирфон, 2021. – 292 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30.05.2017, № 1417 // Махзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санай муроҷиат: 15.01.2023).
6. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России / В.Л. Макаров // Россия и современный мир. – 2004. – № 1. – С. 5–24.
7. Муминзода Н.И. Защита прав потребителей в части платных образовательных услуг / Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 202-205.
8. Муминзода Н.И. Сифати хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 9. – С. 371-376.
9. Муминов А.И. Основные причины религиозного экстремизма / А. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – № 3-4. – С. 191-198.
10. Муминов Н.И. Экономическая безопасность Республики Таджикистан: внутренние и внешние угрозы / Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-12. – С. 136-139.
11. Плаксий С.И. Инвестиции в образование / С.И. Плаксий // Знание. Понимание. Умение. – 2015. – №3. – С. 18-29
12. Поздняк С.Н. Экономика образования: основные понятия и опыт системного анализа / С. Н. Поздняк, В.И. Столяров // Педагогическое образование в России. – 2016. – № 4. – С. 160-167.
13. Садикова Ш. Сармояи инсонӣ ва тақрористеҳсолии он: таҳаввул ва самти рушд / Ш. Садикова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 10-2. – С. 113-118.
14. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз соли 2016 // Махзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санай муроҷиат: 15.01.2023).
15. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Манбаи электронӣ] URL: <https://maorif.tj/asosi/strategiya-va-barnomao> (Санай муроҷиат 15.01.2023).
16. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар аз 18.03.2020, ш. Душанбе. [Манбаи электронӣ] URL: <http://president.tj/node/22643> (Санай муроҷиат 15.05.2023).
17. Хушвахтзода К.Х. Сущность рынка труда и особенности его классификации / К.Х. Хушвахтзода, С.М. Гоибназарзода // Вестник

Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 1. – С. 5-16.

18. Шамин А.Е. Особенности предоставления образования в региональных вузах / А.Е. Шамин, Ж.В. Касимова // Вестник НГИЭИ. – 2018. – № 10 (89). – С. 119–134.

19. Шамсов И.С. Факторы, влияющие на рынок труда и систему профессионального образования в условиях цифровой экономики / И.С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 15-26.

20. Шерова Н.Д. Новые образовательные парадигмы в системе непрерывного образования: развитие человеческого капитала / Н.Д. Шерова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/2. – С. 16-19.

**ҲУҚУҚИ МЕҲНАТ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҚТИМОӢ (ИХТИСОС:
12.00.05) – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.05)**

**ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЬ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧАСТНЫХ АГЕНТСТВ ЗАНЯТОСТИ ПО НАЙМУ И
ТРУДОУСТРОЙСТВУ МИГРАНТОВ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

Махмадуллозода Нурулло Рахматулло,
ведущий научный сотрудник Научно-
исследовательский институт труда,
миграции и занятости
населения, кандидат юридических наук,
Тел.: +992 908989885
E-mail: nurullo_m@mail.ru

Рецензент: Азиззода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматриваются правовые основы регулирования частных агентств занятости по найму и трудоустройству мигрантов в Республике Таджикистан. Автор статьи, анализируя международные и национальные нормы в сфере трудовой миграции, акцентирует внимание на регулировании деятельности частных агентств занятости, занимающихся наймом и трудоустройством граждан Республики Таджикистан за границей, а также наймом и трудоустройством граждан третьих стран в другие страны через Республики Таджикистан. А также изучены вопросы правового регулирования деятельности иностранных компаний, которые на территории Республики Таджикистан занимаются рекрутингом и трудоустройством граждан за границей. Отмечается что, на практике при применении законодательства в части регулирования процессов трудоустройства трудящихся - мигрантов со стороны частных агентств занятости в Республике Таджикистан возникают проблемы, которые требуют своего решения. Например, не решён вопрос с регулированием организованного набора и отправку трудящихся-мигрантов-граждан третьих стран через Таджикистан в другие страны со стороны частных агентств занятости и государственные организации. Международные документы, ратифицированные Таджикистаном, регулируют отношения только государства и своих граждан, или государства и иностранных граждан, которые приезжают в РТ для работы, то есть находятся под его юрисдикцией и имеют статус трудящегося мигранта. Это касается и отношений, возникающих в сфере организованного найма и отправки, как частными агентствами занятости, так и государственными агентствами предусмотренные международные документы.

В заключение автором с целью устранения пробелов и недостатков в правовом регулировании данного вопроса предлагается обоснованные предложения по совершенствованию законодательства Республики Таджикистан регулирующие вопросы лицензирования деятельности связанных с трудоустройством трудящихся-мигрантов за границей.

Ключевые слова: Миграция, трудящихся-мигрантов, частных агентств, трудоустройства, найма, лицензия, конвенция, соглашение, рекрутинг, иностранные граждане, стран.

МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ АГЕНТИҲОИ ХУСУСИИ ШУҒЛ ОИД БА КИРОЯ ВА БОКОРТАЪМИНСОЗИИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Маҳмадуллозода Нурулло Раҳматулло,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими
илмии пешбари Институти илмӣ-
тадқиқотии меҳнат, муҳоҷират ва шуғли
аҳоли
Тел.: +992 908989885
E-mail: nurullo_m@mail.ru

Муқарриз: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола асосҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти агентҳои хусусии шуғл оид ба кироя ва бокортаъминсозии муҳоҷирони меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд. Муаллифи мақола бо таъкиди меъерҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ, ба танзими фаъолияти агентҳои хусусии шуғл, ки ба ҷалб ва бокортаъминсозии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа, инчунин тавассути Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кортаъминсозии шаҳрвандони кишварҳои сеюм дар дигар давлатҳои хориҷӣ машғуланд, тавачҷуҳ зоир намудааст. Ҳамзамон, дар мақола масъалаҳои танзими ҳуқуқии фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти бокортаъминсозии шаҳрвандон дар хориҷа машғул мешаванд, омӯхта шуданд. Қайд карда мешавад, ки дар амал ҳангоми татбиқи қонунгузорӣ дар самти танзими раванди бокортаъминсозии муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҷониби агентҳои хусусии шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти зиёди ҳалталаб ҷой доранд. Масалан, масъалаи танзими ҷалби муташаккилона ва сафарбарнамоии муҳоҷири меҳнатӣ- шаҳрвандони кишварҳои сеюм тавассути Тоҷикистон ба кишварҳои дигар аз ҷониби агентҳои хусусии шуғли аҳоли ва корхонаҳои давлатӣ ҳал нашудааст. Санадҳои байналмилалӣ тасдиқнамудаи Тоҷикистон танҳо муносибатҳои байни давлат ва шаҳрвандони он ё давлат ва шаҳрвандони хориҷиро, ки барои

кор ба Ҷумҳурии Тоҷикистон меоянд, яъне таҳти тобеияти он қарор доранд ва мақоми муҳоҷири меҳнатиро доранд, танзим мекунанд. Инчунин, ба муносибатҳо дар соҳаи ҷалби муташаккилона ва сафарбарсозии муҳоҷирон, ҳам аз тарафи агентҳои хусусии шугл ва ҳам аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ, дахл дорад.

Дар ҳулосаи мақола, муаллиф бо мақсади бартараф намудани камбудӣҳо ва норасогиҳои ҷойдошта дар танзими ҳуқуқии масъалаи мазкур ҷиҳати тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иҷозатномадиҳии фаъолияти бокортаъминсозии муҳоҷири меҳнатӣ дар хориҷа пешниҳодҳои асоснок манзур менамояд.

Калидвожаҳо: Муҳоҷират, муҳоҷири меҳнатӣ, агентҳои хусусӣ, бокортаъминсозӣ, иҷозатнома, конвенсия, созишнома, рекрутинг, шаҳрванди хориҷӣ, давлат.

SOME PROBLEMS IN THE LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF PRIVATE EMPLOYMENT AGENCIES FOR THE RECRUITMENT AND EMPLOYMENT OF MIGRANT WORKERS

Mahmadullozoda Nurullo Rahmatullo,
Leading Researcher at the Research
Institute of
Labor, Migration and Employment,
Candidate of Legal Sciences,
Phone.: +992 908989885
E-mail: nurullo_m@mail.ru

Research supervisor: Azizzoda U.A., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article discusses the legal basis for the regulation of private employment agencies for hiring and employment of migrant workers in the Republic of Tajikistan. The author of the article analyzes international and national norms in the field of labor migration, focusing on regulating the activities of private employment agencies engaged in hiring and employing citizens of the Republic of Tajikistan abroad, as well as hiring and employing citizens of third countries to other countries through the Republic of Tajikistan. The issues of legal regulation of the activities of foreign companies that are engaged in recruiting and employment of citizens abroad on the territory of the Republic of Tajikistan were also studied. It is noted that, in practice, when applying the legislation in terms of regulating the processes of employment of migrant workers by private employment agencies in the Republic of Tajikistan, there are problems that need to be addressed. For example, the issue of regulating the organized recruitment and sending of migrant workers-citizens of third countries through Tajikistan to other countries by private employment agencies and state organizations has not been resolved. International documents ratified by Tajikistan regulate relations only between the state and its citizens, or the state and foreign citizens who come to the Republic of Tajikistan to work,

that is, are under its jurisdiction and have the status of a migrant worker. This also applies to relations arising in the field of organized recruitment and dispatch, both by private employment agencies and state agencies provided for by international documents.

In conclusion, in order to eliminate gaps and shortcomings in the legal regulation of this issue, the author offers a reasonable proposal to improve the legislation of the Republic of Tajikistan regulating licensing of activities related to the employment of migrant workers abroad.

Keywords: Migration, migrant workers, private agencies, employment, recruitment, license, convention, agreement, recruiting, foreign citizens, countries.

В настоящее время один из важных механизмов управления процессов трудовой миграции является контроль деятельности его субъектов и участников данного процесса со стороны государственных органов. Государственный контроль в этой сфере проявляется в широком использовании таких административных систем, как лицензирование, квоты, учет, регистрация и др.

В данном контексте регулирование и контроль деятельности частных агентств занятости, занимающихся трудоустройством граждан за границей, а также трудоустройством иностранных граждан в Республике Таджикистан признан основным способом защиты прав трудящихся – мигрантов и предотвращения незаконных каналов миграции.

Ввиду актуальности данного вопроса в последние заключительные замечания Комитета ООН по защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей по результатам обсуждения Доклада Республики Таджикистан по реализации Международной Конвенции о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членах их семей¹⁸⁷. были сделаны Таджикистану ряд замечаний относительно выполнения данной Конвенции, в том числе по усилению контроля за деятельностью частных агентств занятости. В заключительные замечания Комитета ООН содержатся следующие рекомендации по данному вопросу:

- создание режима регулирования деятельности частных агентств по трудоустройству и усовершенствование существующей системы лицензирования таких агентств в целях обеспечения соблюдения прав трудящихся-мигрантов в соответствии с Конвенцией;

- улучшение мониторинга и участие проверки частных агентств по трудоустройству для недопущения того, чтобы они действовали в качестве посредников иностранных фирм по подбору персонала, осуществляющих противозаконную деятельность;

¹⁸⁷ См.: Заключительные замечания по второму периодическому докладу Таджикистана по Международной конвенции о защите прав всех трудящихся – мигрантов и членов их семей//[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.tj/ru/main/view/6720/doklady-respubliki-tadzhikistan-po-pravam-cheloveka>.

- обеспечение предоставления частными агентствами по трудоустройству лиц, ищущих работу за границей, подробной информации и гарантий действительной выплаты всех согласованных сумм;

- расследование незаконной практики частных агентств по трудоустройству, налагать надлежащие санкции на лиц, причастных к деятельности, связанной с эксплуатацией, обеспечивать жертвам поддержку по возвращению в государство-участник и доступ к эффективным средствам правовой защиты, делая это совместно с властями соответствующих государств.

В настоящее время в Республике Таджикистан по сравнению с другими странами ещё не принята и не действует отдельный нормативно – правовой документ, регулирующий деятельность частных агентств занятости. Таджикистан не ратифицировал Конвенцию МОТ №181 «О частных агентствах занятости» от 19 июня 1997 г.¹⁸⁸. Поэтому нормы данной Конвенции не применяются при регулировании данных отношений в Республике Таджикистан.

Правовой основой регулирования деятельности частных и государственных агентств занятости является Закон Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности в Республике Таджикистан» от 17 мая 2004 года, № 37¹⁸⁹ и Постановления Правительства Республики Таджикистан от 3 апреля 2007 г. № 172 «Об утверждении Положения об особенностях лицензирования отдельных видов деятельности»¹⁹⁰. В соответствии с данным законом (статья 17) наряду с другой деятельностью, а также деятельностью, связанной с трудоустройством граждан Республики Таджикистан за пределами Республики Таджикистан, и деятельностью, связанной с трудоустройством иностранных граждан на территории Республики Таджикистан подлежит лицензированию. Условия и порядок выдачи лицензии на этот вид деятельности детально предусмотрены в главе 44 Положения об особенностях лицензирования отдельных видов деятельности.

Однако на практике при применении законодательства в части регулирования процессов трудоустройства трудящихся мигрантов со стороны частных агентств занятости в Республике Таджикистан возникают проблемы, которые требуют своего решения. Например, не решён вопрос с регулированием организованного набора и отправку трудящихся-мигрантов-граждан третьих стран через Таджикистан в другие страны со стороны частных агентств занятости и государственные организации. Необходимо отметить, что международные документы, ратифицированные Таджикистаном, регулируют отношения только государства и своих граждан, или государства и иностранных граждан, которые приезжают в

¹⁸⁸См.: Конвенция МОТ №181 «О частных агентствах занятости» от 19 июня 1997 Официальный сайт МОТ [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c181_ru.htm (дата обращения 09.08. 2022).

¹⁸⁹ См.: Закон Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности в Республике Таджикистан» от 17 мая 2004 года, № 37 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2004. – №5. Ст.348.

¹⁹⁰ См.: Решения Президента и Правительства Республики Таджикистан. 2007, апрель. – №172.

РТ для работы, то есть находятся под его юрисдикцией и имеют статус трудящегося мигранта. Это касается и отношений, возникающих в сфере организованного найма и отправки, как частными агентствами занятости так и государственными агентствами предусмотренные Международной Конвенции о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей от 18 декабря 1990 г.¹⁹¹ Конвенции МОТ (№97) от 1 июля 1949 года “О трудящихся-мигрантах” и (№ 143) от 4 июня 1975 года “О злоупотреблениях в области миграции и об обеспечении трудящимся мигрантам равенства возможностей и обращения”. Однако, в общих принципах и рекомендациях по справедливому найму МОТ (2019 г.)¹⁹² указано, что Правительства должны защищать работников (нет разницы граждан или не граждан – примечание Н.М.) от нарушений прав человека в процессе найма на их территории и/или под юрисдикцией со стороны третьих сторон, в том числе со стороны всех видов рекрутеров и других предприятий, включая работодателей, частных агентств занятости, предоставляющих услуги, заключающих найма работников с целью предоставления их третьей стороне (агентствам по временному трудоустройству) и другие договорные отношения с участием нескольких сторон.

Из этого, вытекает что, если Таджикистан решит допустить найма работников третьих стран у себя, то у Таджикистана появляются такие же обязательства к ним, как по отношению к гражданам своих стран. Кроме того, если государство вовлечено каким-то образом в этот процесс трудоустройства (или организации подведомственные государству) то должно быть соответствующее соглашение и меморандум о взаимопонимании между тремя странами (государство происхождения, государство назначения и Таджикистана, который предоставляет содействие в каком - либо виде). По данному вопросу статья 7 Конвенции МОТ за №97 устанавливает, что страны участницы этой Конвенции обязуются, что их службы занятости и другие службы, связаны в соответствующих случаях сотрудничать с соответствующими службами других стран Членов. Статья 10 данной Конвенции устанавливает, что в случаях, когда количество мигрантов, направляющихся с территории одного государства-члена на территорию другого государства, достаточно велико, компетентные органы соответствующих территорий, когда это необходимо или желательно, заключают соглашение с целью регулирования вопросов, представляющих общий интерес, возникающих в связи с применением положений настоящей Конвенции.

В главе 44 Положение о лицензировании отдельных видов деятельности указано что, лицензируется деятельность, связанная с трудоустройством граждан Республики Таджикистан за пределами Республики Таджикистан, и деятельность, связанная с трудоустройством иностранных граждан на территории Республики Таджикистан. Здесь нет

¹⁹¹ См.: Международное публичное право: сб. док. – М., 1996. – Т.1. – С. 492-512.

¹⁹² См.: Конвенции и рекомендации МОТ, №2. Женева, 1996. – Т.1: –1919-1956. – С. 965.

регулирования деятельности по набору и трудоустройству граждан третьих стран на нашей территории. Технически международное право не запрещает, но налагает обязательства на страну особенно обязательства «due diligence» (обязательства должной осмотрительности) регулировать, контролировать и обеспечивать защиту прав мигрантов из третьих стран.

То есть логически допускается организованный набор и отправка мигрантов – граждан третьих стран через Таджикистан в другие страны, но это на усмотрение государств, и зависит от уровня его сотрудничества и возможностей, так как при такой комбинации у Таджикистана появятся дополнительные обязательства по отношению к трудовым мигрантам, гражданам третьих стран, которые проходят процесс найма и рекрутинга иногда и выезда через территорию Таджикистана. Необходимо отметить что, это может быть обременительно и надо правильно взвесить риски и возможности.

Получается что, по действующему законодательству рекрутинговые компании могут зарегистрироваться у нас, но он не подпадает под наше законодательство о лицензировании. Потому что это законодательство не лицензирует рекрутинг граждан других стран на нашей территории с целью работы в другой стране. Такие компании де-юре могут заниматься рекрутингом по национальному законодательству и будут проверяться налоговыми органами и другими контролирующими органами, но не миграционной службой.

С другой стороны, если их не контролировать выходит что, это прямое нарушение страной своих обязательств по Конвенции 97 МОТ и Международной Конвенции о защите прав всех трудящихся – мигрантов и членов их семьи. Получается коллизия норм национального и международного права.

Здесь возникает вопрос – могут ли иностранные компании заниматься рекрутингом и наймом трудящихся-мигрантов в нашей стране? С одной стороны Конвенции МОТ и руководящие принципы этичного найма¹⁹³, оставляют это на усмотрение государств и указывают что, правовой статус частных агентств занятости определяется в соответствии с национальным законодательством и практикой. С другой стороны, законодательством Республики Таджикистан не регулируется данный вопрос. В соответствии с Законом Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности в Республике Таджикистан» под понятием «лицензиат» понимается юридическое лицо или индивидуальный предприниматель. В тоже время данным Законом не запрещается выдача лицензии иностранным организациям или иностранным физическим лицам, то есть нерезидентам. Получается, что нерезиденты в Республики Таджикистан могут заниматься рекрутингом и наймом трудящихся-мигрантов на основании лицензии. Но в нормативных документах условия и правила получения лицензии

¹⁹³ См.: Общие принципы и оперативные указания по справедливому набору персонала и определение сборов при найме и связанных с этих расходов. Международное бюро труда - Отдел фундаментальных принципов и прав в сфере труда, Отдел трудовой миграции – Женева: МОТ, 2019. [Электронный ресурс]:Режим доступа: https://mehnat.uz/uploads/filemanager/source/Fair%20recruitment%20guidelines_Rus.pdf (дата обращения 21.03.2021).

для занятия трудоустройством граждан за границей как-то подстроены под национальные организации. Нет особые условия для получения лицензии нерезидентам для занятия таким видом деятельности, хотя это необходимо с целью защиты прав трудящихся – мигрантов и недопущения незаконных действий в отношении мигрантов с стороны таких организации в процессе найма и трудоустройства.

Для правильного решения данных вопросов и правового регулирования организованного набора и отправки мигрантов граждан третьих стран через Таджикистан в другие страны, а также регулирования деятельности иностранных компаний, занимающихся рекрутингом и наймом трудящихся-мигрантов в Республики Таджикистан необходимо внести соответствующие изменения в законодательство о лицензировании в части лицензирования деятельности, связанной с трудоустройством граждан за границы. Это позволит легальной деятельности таких организаций в Таджикистане и обеспечить контроль их деятельности со стороны миграционной службы страны. В этой связи с учетом важности применения международных правовых механизмов регулирования деятельности частных агентств занятости необходимо рассмотреть вопрос о ратификации Конвенции МОТ №181 «О частных агентствах занятости» от 19 июня 1997 г. со стороны Республики Таджикистан.

Литературы:

1. Заключительные замечания по второму периодическому докладу Таджикистана по Международной конвенции о защите прав всех трудящихся – мигрантов и членов их семей // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.tj/ru/main/view/6720/doklady-respubliki-tadzhikistan-po-pravam-cheloveka>.
2. Закон Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности в Республике Таджикистан» от 17 мая 2004 года, № 37 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2004. – №5. – С. 348.
3. Решения Президента и Правительства Республики Таджикистан. 2007, апрель. – №172.
4. Международное публичное право: сб. док. – М., 1996. – Т.1. – С. 492-512.
5. Конвенции и рекомендации МОТ, № 2. Женева, 1996. – Т.1: – 1919-1956. – С. 965.
6. Общие принципы и оперативные указания по справедливому набору персонала и определение сборов при найме и связанных с этих расходов. Международное бюро труда - Отдел фундаментальных принципов и прав в сфере труда, Отдел трудовой миграции - Женева: МОТ, 2019. [Электронный ресурс]:Режим доступа: https://mehnat.uz/uploads/filemanager/source/Fair%20recruitment%20guidelines_Rus.pdf (дата обращения 21.03.2021).
7. Конвенция МОТ №181 «О частных агентствах занятости» от 19 июня 1997 Официальный сайт МОТ [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c181_ru.htm (дата обращения 09.08. 2022).

БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ ТАНОСУБИ ШАРТНОМАИ МЕҲНАТӢ АЗ ШАРТНОМАҲОИ МАДАНИӢ-ҲУҚУҚӢ ОИД БА ТАТБИҚИ МЕҲНАТ

Бобокалон Ғоиб Мерган,

сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат, муҳоҷират ва иҷтимоии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 907948773

E-mail: bgoib@mail.ru

Фишурда: Дар муносибатҳои ҷамъиятӣ, зимни қабул ба кор шахс метавонад ба ҳолатҳои дучор гардад, ки кадоме аз шартномаҳо интихоб намояд, шартномаи меҳнатӣ ё шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ. Шахс ва корфармо метавонанд дар интихоби як намуни шартнома ба қарор биёянд. Аз ин рӯ муҳим он аст, ки онҳо бояд бидонанд, ки ҳар як шартнома чӣ гуна аст, чӣ гуна онҳо шабоҳат доранд ва чӣ гуна онҳо фарқ мекунанд, дар кадом ҳолатҳо ҳар кадоми онҳо метавонанд баста шаванд ва чӣ гуна тарафҳои он аз бастанӣ кадом намуни шартнома оқибатҳои ҳуқуқиро интизоранд.

Дар мақола баъзе аз масъалаҳои таносуби шартномаи меҳнатӣ аз шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ оид ба татбиқи меҳнат баррасӣ карда шудааст. Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки вобаста ба бастан ва татбиқи шартномаи меҳнатӣ ва шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд, инчунин меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат ва маданӣ вобаста ба татбиқи институтҳои шартномаи меҳнатӣ ва шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Дар мақола муаллиф инчунин моҳият, хусусият ва масъалаи таносуб ва таъсири мутақобилаи шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ва шартномаи меҳнатиро таҳқиқ намуда ва ба мафҳум ва аҳамияти он равшанӣ андохтааст.

Асоси илмӣ ва илмии амалии таҳқиқро қонунгузорӣ оид ба меҳнат ва маданӣ, инчунин, асарҳои муаллифон, ба монанди Е.Л. Абрамтсова, С.Ғ. Бобокалонова, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, Б.М. Гонгало, В.И. Миронов, А. Назридинзода, О.Н. Садиков, Е.А. Суханов, Н. Шонасридинов дар бар гирифтааст.

Дар мақола инчунин бо дарназардошти адабиёти илмӣ пешниҳодҳои мушаххас оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Шартномаи меҳнатӣ, шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, шахси воқеӣ, шахси ҳуқуқӣ, шартномаи паймонкорӣ, шартномаи хизматрасонии музднок, иҷрокунанда, фармоишгар.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА С ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫМИ ДОГОВОРАМИ В РЕАЛИЗАЦИИ ТРУДА

Бобокалон Гоиб Мерган,

начальник отдела законодательства по
труду, миграции и социальной защите
Национального центра
законодательства при Президенте
Республики Таджикистан, доцент
кафедры предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета Таджикского национального
университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 907-94-87-73

E-mail: bgoib@mail.ru

Аннотация: В общественных отношениях, при трудоустройстве можно столкнуться с выбором между трудовыми договорами и гражданско-правовыми договорами. С таким же выбором может столкнуться как работник, так и работодатель, поэтому важно знать, что представляет из себя каждый из договоров, в чем они схожи и в чем их различия, в каких случаях может заключаться каждый из них, и какие правовые последствия ожидают участников от заключения того или иного договора.

В статье исследуются некоторые вопросы соотношения трудового договора с гражданско-правовыми договорами в реализации труда. Исследованы общественные отношения, возникающий в связи с заключением и реализацией гражданско-правового и трудового договоров, а также, нормы гражданского и трудового права связанные с реализацией институтов гражданско-правового и трудового договоров.

В статье автором исследовано также, сущность, особенности и проблемы соотношения и взаимодействия гражданско-правового и трудового договоров и раскрыл понятие и значение трудового и гражданско-правового договора.

Научное обоснование и научно практическую основу исследования составили трудового и гражданского законодательства и работы таких авторов как Е.Л. Абрамцова, С.Г. Бобокалонова, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, Б.М. Гонгало, В.И. Миронов, А. Назридинзода, О.Н. Садилов, Е.А. Суханов, Н. Шонасридинов.

В статье также внесены предложения с учетом научной литературы.

Ключевые слова: Трудовой договор, гражданско-правовые договоры, трудовые отношения, физическое лицо, юридическое лицо, договор подряда, договор возмездного оказания услуг, заказчик, подрядчик.

SOME QUESTIONS OF THE CORRELATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT WITH CIVIL LAW CONTRACTS IN THE IMPLEMENTATION OF LABOR.

Bobokalon Goib Mergan,

Head of the Department of Labor Law,
Migration and Social Protection of the
National Center for Legislation under the
President of the Republic of Tajikistan,
Associate Professor of the Department of
Business and Commercial Law of the Tajik
National University, Candidate of Laws

Phone.: (+992) 907948773

E-mail: bgoib@mail.ru

Annotation: In public relations, employment can be faced with a choice between an employment contract and civil law contracts. Both the employee and the employer may face the same choice, so it is important to know what each of the contracts is, how they are similar and how they differ, in what cases each of them can be concluded, and what legal consequences await the participants from the conclusion of any contract.

The article examines some issues of the correlation of an employment contract with civil law contracts in the implementation of labor. The social relations that arise in connection with the conclusion and implementation of civil law and labor contracts, as well as the norms of civil and labor law associated with the implementation of the institutions of civil law and labor contracts, have been studied.

In the article, the author also explored the essence, features and problems of the relationship and interaction of civil law and labor contracts and revealed the concept and meaning of a labor and civil law contract.

The scientific and scientifically practical basis of the study was labor and civil legislation and the work of such authors as E.L. Abramtsova, S.F. Bobokalonova, M.I. Braginsky, V.V. Vitryansky, B.M. Gongalo, V.I. Mironov, A. Nazridinzoda, O.N. Sadikov, E.A. Sukhanov, N. Shonasridinov.

The article is also introduced considering scientific literature proposals.

Keyword: Employment contract, civil law contracts, labor relations, individual, entity, work agreement, contract for the provision of services, customer, contractor.

Ҳуқуқ ба меҳнат яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳар як инсон ва шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Тибқи моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад. Ҳуқуқ ба меҳнат маънои онро дорад, ки ҳар як шахс озодона қобилияти меҳнати худро амалӣ намуда, онро ихтиёрдорӣ менамояд ва ба

чалби ҳеҷ кас ба меҳнати маҷбурӣ иҷозат намедихад, ба истиснои мавридҳои дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяншуда.

Дар иртибот бо ин, ҳар шахс метавонад, ки на танҳо тавассути шартномаҳои меҳнатӣ, инчунин тавассути шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ оид ба татбиқи меҳнат қору фаъолият намояд, ки ин зарурати ҳадгузори байни онҳоро ба миён мегузорад.

Н. Шонасридинов қайд мекунад, ки аниқан муайян накардани намуди шартнома (шартномаи меҳнатӣ ё шартномаи ҳуқуқии маданӣ оид ба меҳнат) аз ҷониби тарафҳо боиси минбаъд руҳ додани низои байни онҳо шуданаш мумкин аст ва барои посух додан ба шахрванд дар хусуси то ҷӣ андоза асоснок ва ҳаққонӣ будани иддаои ӯ, қабл аз ҳама, зарурати муайян намудани хусусияти муносибатҳои меҳнатӣ ва табиати ҳуқуқии онҳоро меорад. Хусусият ва табиати ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ бошад, ба намуд ва табиати ҳуқуқии шартнома, ки асоси ба вучуд омадани ин муносибатҳоро ташкил медиҳад, вобаста аст. Аз ин рӯ, ҳудудгузори миёни шартномаи меҳнатӣ ва шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ оид ба татбиқи меҳнат на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳими амалӣ дорад¹⁹⁴.

Ҳаминро бояд тазаккур дод, ки то қабули Кодекси нави маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд Кодекси маданияи ҚТ) дар адабиётҳои ватанӣ ибораҳои “шартномаҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ” истифода мешуд, ҳоло бошад, ибораи шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ.

Кодекси маданияи ҚТ 24 декабри соли 2022, №1918 қабул шуда, аз 1 июли соли 2023 мавриди амал қарор дода мешавад¹⁹⁵.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 2 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки суҳан дар бораи танзими муносибатҳои қонунгузорию маданӣ меравад, қонунгузорию маданӣ муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиеро, ки ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокдоронашон асос ёфтаанд, танзим менамояд.

Мутобиқи қисми 2 моддаи 2 Кодекси маданияи ҚТ, инчунин муносибатҳои меҳнатиро, ки дорои хусусиятҳои дар қисми 1 моддаи мазкур қайдшуда мебошанд, агар дар қонунгузорию меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, қонунгузорию маданӣ танзим менамояд.

Тибқи сарҳати ҳафтоду дуҷоми КМ ҚТ шартномаи меҳнатӣ – созиши байни корфармо ва корманд, ки тибқи он корманд уҳдадор аст корҳоро аз рӯи як касб, якчанд касби муайян, ихтисос ё вазифа (мансаб) бо дараҷаҳои дахлдор, бо риояи қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ иҷро намояд, корфармо бошад, уҳдадор аст барои ҳамин кор ба корманд пурра ва сари вақт музди меҳнат диҳад ва шароити меҳнатеро, ки Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созишномаҳои тарафҳо муайян намудаанд, таъмин кунад.

¹⁹⁴ Шонасридинов Н. Таносуби шартномаи меҳнатӣ бо шартномаҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат//Маҷалаи илмию амалии “Давлат ва ҳуқук” №4. – Душанбе: 2001. – С.16-17.

¹⁹⁵ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022, №12, қисми 1, мод. 757; Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.03.2023).

С.Ғ. Бобокалонова ва А. Назридинзода аз таърифи шартномаи меҳнатӣ, чунин хулоса бардоштаанд: якум, чунин шартнома хусусияти мутлақо шахсӣ дорад, ки иваз намудани шахси дар он ба сифати корманд муайяншударо бо дигар шахс номумкин мегардонад. Дуюм, шартномаи меҳнатӣ чараёни меҳнатро танзим менамояд. Сеюм, кормандоне, ки шартномаи меҳнатиро бастаанд, муваззафанд корро танҳо аз рӯи касб, ихтисос ё вазифа бо дараҷаи тахассусии муайян иҷро намоянд. Чорум, кормандоне, ки шартномаи меҳнатиро бастаанд, ба ҳайати шахсии ташкилот шомил шуда, уҳдадор мешаванд, ки ба тартиботи дохилии меҳнатии он итоат намоянд. Панҷум, ҳаққи меҳнат аз рӯи шартномаи меҳнатӣ на танҳо барои натиҷаи кор, балки барои вақти коркардадодашуда пардохта мешавад. Ҳамзамон пардохти даврии (такроршавандаи) музди меҳнат, ниғаҳдории он дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ кафолат дода мешавад. Шашум, шахсоне, ки дар асоси шартномаи меҳнатӣ кор мекунад, ҳуқуқ ба руҳсатии меҳнатиро доро мебошанд. Ҳафтум, корфармо уҳдадор аст, чараёни меҳнатро ташкил намуда, барои кормандон шароитҳои мусоид ва беҳатари меҳнатро фароҳам созад. Ҳаштум, корфармо ҳуқуқ дорад, аз корманд риояи қатъии қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатиро талаб намояд. Нухум, муносибатҳои меҳнатии дар асоси шартномаи меҳнатӣ бавучудода, хусусияти устувор, бардавом ва пойдор дошта, иштирокчиёнашон дорои доираи васеи ҳуқуқу уҳдадорихои дар моддаи 18 КМ ҚТ пешбинишуда мебошанд¹⁹⁶.

Шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ ин созиши (аҳди) байни шахси воқеӣ (шахсони воқеӣ) ва дигар шахси воқеӣ (шахсони воқеӣ) ё шахси ҳуқуқӣ (шахсони ҳуқуқӣ) ё байни шахси ҳуқуқӣ (шахсони ҳуқуқӣ) ва дигар шахси ҳуқуқӣ (шахсони ҳуқуқӣ) мебошад, ки ҳадафи он ба вучуд овардан, тағйир додан ё қатъ гардидани ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо мебошад (моддаи 482 Кодекси маданияи ҚТ).

Шартномаи меҳнатӣ бо як қатор шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, ки ба иҷрои кори муайян бахшида шудаанд, аз онҳо фарқ мекунад.

Масалан, мутобиқи меъёри муқаррарнамудаи моддаи 777 Кодекси маданияи ҚТ, тибқи шартномаи паймонкорӣ як тараф (паймонкор) уҳдадор мешавад тибқи супориши тарафи дигар (фармоишгар) кори муайянеро анҷом диҳад, онро дар муҳлати муайян ба фармоишгар супорад ва фармоишгар бошад, уҳдадор мешавад корро қабул намуда, ҳаққи корро пардохт намояд. Аз мазмуни меъёри муқаррарнамудаи моддаи мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки гӯё предмети шартномаи паймонкориро иҷрои кори муайян ташкил меода бошад. Аммо дар асл ин тавр нест. Предмети шартномаи паймонкориро на иҷрои кори муайян, балки тайёр кардан ё коркарди ашё ё натиҷаи иҷрои кор ташкил медиҳад, ки инъикоси худро дар моддаи 778 Кодекси маданияи ҚТ ёфтааст¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Бобокалонова С.Ғ. Назридинзода А. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи меҳнат. – Душанбе: Матбааи ДМТ. 2022. – С. 63-64.

¹⁹⁷ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2022, № 12, мод. 757. – С. 156.

Бояд тазаккур дод, ки фарқи асосии шартномаи паймонкорӣ аз шартномаи меҳнатӣ дар он зоҳир мегардад, ки объекти ҳуқуқҳои фармоишгар дар шартномаи паймонкорӣ натиҷаи коре, ки дар шакли моддӣ ба миён меояд, баромад менамояд. Масалан, дар сурати сохтани бинои истиқоматӣ (ё) дигар намуди сохтмони бино дар асоси шартномаи паймонкории сохтмонӣ амалӣ мегардад, пас, натиҷаи кори паймонкор дар шакли бино, шакли моддиро фарогир мешавад.

Тибқи меъёри муқаррарнамудаи қисми 1 моддаи 817 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки суҳан дар бораи шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон меравад, мувофиқи шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон паймонкор уҳдадор мешавад дар муҳлати муқаррарнамудаи шартнома тибқи супориши фармоишгар объекти муайян ё корҳои дигари сохтмониро анҷом диҳад ва фармоишгар уҳдадор мешавад барои паймонкор ҷиҳати иҷрои кор шароити зарурӣ фароҳам оварад, корро қабул кунад ва ба он нархи мувофиқашударо пардохт намояд.

Аз меъёри пешбинишуда чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ҳамчун предмети шартномаи паймонкорӣ муносибати байни паймонкор ва фармоишгар оид ба иҷро намудани кори мушаххас маҳсуб меёбад.

Масъалаи предмети шартномаи паймонкорӣ байни олимони зерин баҳсу мунозира қарор дорад.

Ба ақидаи Е.А. Суҳанов предмети шартномаи паймонкорӣ амали паймонкор ва фармоишгар фаҳмида мешавад ва хусусияти фарқкунандае, ки онро ҳамчун навъи алоҳидаи шартнома маҳсуб мегардонад ин хусусияти ҳуди кор ва соҳаи маҳсусе, ки раванди кор амалӣ мегардад, мебошад¹⁹⁸.

М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский бар он ақидаанд, ки предмети шартномаи паймонкорӣ дар ду шакл зоҳир мегардад: «Предмети шартнома ҳам натиҷаи кор аст ва ҳам ҳуди кор мебошад»¹⁹⁹.

Ба андешаи мо, чунин нуқтаи назар, ҷойиз намебошад, зеро фармоишгар аз рӯи шартномаи паймонкорӣ чандон мароқ зоҳир намекунад, ки иҷрокунанда корро ҷӣ тавр, дар кадом вақт, бо кадом восита ва бо кадом усул иҷро мекунад. Фармоишгар танҳо манфиатдор аст, ки ҳама ҷиз дар доираи шартнома анҷом дода шавад, бинобар ин, вай танҳо ба натиҷаи ниҳой ва сифати ин натиҷа манфиатдор аст.

Ба ақидаи мо, ҷи тавре дар боло зикр гардид, предмети шартномаи паймонкориро на иҷрои кори муайян, балки тайёр кардан ё коркарди ашё ё натиҷаи иҷрои кор ташкил медиҳад, дурусттар мебошад.

Е.Л. Абрамцева чунин мешуморад, ки предмети шартномаи паймонкориро натиҷаи кори иҷрокардаи паймонкор – бино, иншоот, ашёи истеҳсолшуда, амволи таъмиршуда ташкил медиҳад²⁰⁰.

Олими соҳаи сивилистика О.Н. Садиков оид ба предмети шартномаи паймонкорӣ чунин ақидаронӣ менамояд: «Предмети шартномаи

¹⁹⁸ Суҳанов Е.А. Гражданское право. Обязательственное право: учебник / Е.А. Суҳанов. М. : ВолтерсКлувер, 2005. Т. 3. – С. 618.

¹⁹⁹ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2002. – С. 19.

²⁰⁰ Абрамцова Е. Л. Договор подряда в гражданском праве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Е. Л. Абрамцова. Волгоград, 2005. – 32 с.

паймонкорӣ ҳар гуна коре буда метавонад, ки натиҷаи бавучудомадаи он аз ҷараёни иҷрои кор чудо мегардад ва дар ниҳоят ба фармоишгар супорида мешавад». Ин фарқи калидӣ байни предмети шартномаи паймонкорӣ ва шартномаи хизматрасонии музднок мебошад, чунончӣ маҳз натиҷаи объективӣ ва ҷудошавандаи шартномаи паймонкорӣ ҳамчун мавзӯи шартномаи мазкур баромад мекунад²⁰¹.

Дигар шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ, ки ба муносибатҳои меҳнатӣ робитаи ногусастанӣ дорад, шартномаи хизматрасонии музднок мебошад, ки тибқи он иҷроқунанда уҳдадор мешавад бо супориши фармоишгар хизмат расонад (амалҳои муайянеро анҷом диҳад, ки ба мазмуни уҳдадорӣ мутобиқанд), фармоишгар бошад, уҳдадор мешавад арзиши ин хизматрасонию пардохт намояд (м. 859 Кодекси маданияи ҚТ). Предмети шартнома бошад, аз хизматрасонии алоқа, иттилоотӣ, машваратӣ, ҳуқуқӣ, миёнаравӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, сайёҳӣ, аудиторӣ, тиббӣ, байторӣ, инчунин хизматрасониҳои дигари музднок татбиқ мешаванд, ба истиснои он хизматрасоние, ки дар асоси шартномаҳои паймонкорӣ, ҳамлу нақл, экспедитсияи нақлиётӣ, қарз, кредит, суратҳисоби бонкӣ, ҳисоббаробарқунӣ, супориш, комиссия, агентӣ, идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк, сохтмони ҳиссагии бинои истиқоматӣ ва аҳди ба манфиати ғайр анҷом дода мешаванд.

Боиси ёдоварист, ки нисбати шартномаи хизматрасонии музднок, дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои ҷолибе иброз шудааст, Чунон ки олими шинохтаи соҳаи сивилистикаи Россия Б.М. Гонғало қайд менамояд: “хизматрасонӣ як мафҳуми умумӣ аст, хизматҳои гуногун метавонанд пешниҳод карда шаванд, ки рӯйхати онҳо баста нест”²⁰².

Дигар шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ, ки ба иҷрои кор иртибот дорад, шартнома барои корҳои илмию тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ мебошад, ки тибқи он иҷроқунанда уҳдадор мешавад тадқиқоти илмӣ бо супориши фармоишгар қайдшартшударо анҷом диҳад ва тибқи шартномаи таҷрибавию конструкторӣ ва корҳои технологӣ бошад, намунаи маҳсулоти нав, ҳуҷҷатҳои конструктории он, технологияи навро таҳия намояд ва ё намунаи нав созад ва фармоишгар уҳдадор мешавад корро қабул кунад ва арзиши онро пардохт намояд (қ. 1 м. 848 Кодекси маданияи ҚТ).

Яке аз хусусиятҳои шартнома оид ба корҳои илмию тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ, ин ба муҳлати муайян баста мешавад, ки қонунгузорӣ имконияти бастанӣ онҳоро бо ҳолатҳои муайян вобаста месозад ва мақсади асосӣ баҳри ба даст овардани ягон натиҷа аз рӯи он мебошад.

Уҳдадорӣ асосии иҷроқунанда дар шартнома барои корҳои илмию тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ гузаронидани корҳо мувофиқи вазифаҳои техникӣ фармоишгар ва супоридани онҳо дар муҳлати бо шартнома пешбинишуда, маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти хусусияти эҷодӣ доштани корҳои зикршуда ва иқтидори илмӣ иҷроқунанда

²⁰¹ Садиков О.Н. Гражданское право: учебник / О.Н. Садиков. М.: ИНФРА М, 2006. – С. 157.

²⁰² Гонғало Б.М. Гражданское право: Учебник. В 2 т. / Под ред. Б.М. Гонғало. Т. 2. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2017. – С. 327.

қонун диққати мушаххасро ба масъалаи имконияти ҷалб кардани шахси сеюм ба иҷрои шартнома медиҳад. Тибқи муқаррароти м. 849 Кодекси маданияи ҚТ, ки дар он сухан дар бораи иҷрои қор меравад, иҷроқунанда уҳдадор аст танҳо дар сурате қорро шахсан иҷро намояд, агар он аз уҳдадорӣ мушаххас ё хусусияти қор бармеояд. Инчунин, бо розигии фармоишгар иҷроқунанда ҳуқуқ дорад ба иҷрои шартномаи қорҳои илмию тадқиқотӣ шахси сеюмро ҷалб намояд.

Агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, ҳангоми иҷрои қорҳои таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ иҷроқунанда ҳуқуқ дорад шахсони сеюмро ҷалб намояд. Ба муносибатҳои байни иҷроқунанда ва шахсони сеюм қоидаҳо дар бораи паймонқори асосӣ ва паймонқорӣ фаръӣ татбиқ карда мешаванд. Масалан, тибқи қ. 1 м. 780 Кодекси маданияи ҚТ, ки сухан дар бораи паймонқори асосӣ ва паймонқори фаръӣ меравад, агар аз қонун ё шартномаи паймонқорӣ уҳдадорихои паймонқор вобаста ба шахсан иҷро намудани қорҳои дар шартнома пешбинишуда барнаоянд, паймонқор ҳуқуқ дорад барои иҷрои як қисми уҳдадорихои худ паймонқори фаръиро ҷалб кунад. Дар ин ҳолат паймонқор ба сифати паймонқори асосӣ баромад мекунад.

Дигар паҳлуи таносуби шартнома барои қорҳои илмию тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ бо шартномаи меҳнатиро дар уҳдадорихои ҷонибҳои он муайян намудан мумкин аст.

Мутобиқи моддаи 853 Кодекси маданияи ҚТ, ки дар он сухан аз уҳдадорӣ фармоишгар меравад, фармоишгар оид ба шартномаҳо барои қорҳои илмию тадқиқотӣ ё таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ, ки он ба якҷанд уҳдадорӣ вобаста аст: яқум, ба иҷроқунанда супориши техникӣ диҳад ва бо он барнома (талаботи техникӣ иқтисодӣ) ё мавзӯи қорро ба мувофиқа расонад, дуюм, ба иҷроқунанда иттилооти барои иҷрои қор заруриро супорад, сеюм, қорҳои иҷрошударо қабул ва арзиши онҳоро пардохт намояд.

Тибқи моддаи 854 Кодекси маданияи ҚТ бошад, ки сухан дар бораи уҳдадорӣ иҷроқунанда меравад, ки он ба якҷумра уҳдадорӣ вобаста аст: яқум, қорҳоро мутобиқи барнома (параметрҳои техникӣ иқтисодӣ) ё мавзӯи иҷро намуда, дар муҳлати дар шартнома муқарраргардида натиҷаи онҳоро ба фармоишгар супорад, дуюм, талаботи вобаста ба ҳифзи моликияти зеҳниро риоя намояд, бо қувва ва аз ҳисоби худ камбудихои бо гуноҳаш роҳдодашударо дар ҳуҷҷатҳои техникӣ, ки боиси дур гардидан аз параметрҳои техникӣ иқтисодӣ дар супориши фармоишгар ё дар шартнома пешбинигардида шуда метавонанд, рафъ намояд, сеюм, бе таъхир ба фармоишгар дар хусуси имконнопазирии ба даст овардани натиҷаҳои дарназардошташуда ё мувофиқи мақсад набудани идомаи қор иттилоъ диҳад, чорум, ба фармоишгар қафолат диҳад, ки шахси сеюм ба натиҷаҳои дар асоси ҷунин шартнома додашуда дорои ҳуқуқи истисноӣ намебошад, панҷум, барои истифодаи натиҷаҳои қор шартномаи дахлдор бандад, шашум, инчунин, агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад, бе розигии фармоишгар аз наشري натиҷаҳои илмию техникӣ, ки ҳангоми иҷрои қорҳо ба даст оварда шудаанд, худдорӣ намояд, ҳафтум,

барои ҳифзи натиҷаҳое, ки ҳангоми иҷрои корҳо ба даст оварда шудаанд ва қобили ҳимояи ҳуқуқӣ мебошанд, тадбирҳо андешад ва фармоишгарро огоҳ созад, ҳаштум, ба фармоишгар, барои истифодаи натиҷаҳои илмию техникий дорои ҳимояи ҳуқуқӣ дар корҳои иҷрошуда иҷозатномаи истисноӣ пешниҳод намояд.

Чи тавре, ки аз номи моддаи 854 Кодекси маданияи ҚТ бармеояд, номгӯи уҳдадориҳои дар он сабтшудаи иҷрокунанда нотаомом ва номукамал мебошанд, масалан, дар бахши таъмини хушсифати корҳои ба иҷро расонидашаванда.

Ба уҳдадории иҷрокунанда таъмини хушсифати корҳои расонидашаванда дохил мешавад, аммо иҷрокунанда ҳатман ноил гаштан ба натиҷаи дилхоҳро кафолат намедихад. Аз ин лиҳоз, исбот шудани ғайриимкон будани ба даст овардани натиҷаи манфӣ низ боиси ҳисоб шудани кор мегардад.

Дар ин ҳолат иҷрокунанда уҳдадор аст, ки сари вақт фармоишгарро оид ба имконнопазирии ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ё беҳуда будани давом додани кор огоҳ намояд. Аз мазмуни қонун бармеояд, ки иҷрокунанда то гирифтани супоришҳои дахлдори фармоишгар, бояд корҳоро боздорад.

Бояд тазаккур дод, ки шартнома барои корҳои илмию тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ то андозае ба шартномаи паймонкорӣ монанд бошад ҳам, аммо он хусусияти махсуси ҳуқуқии худро дорад. Ин хусусиятро предмети шартнома, ки комплексӣ мебошад, тасдиқ мекунад.

Дигар шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ, ки ба татбиқи меҳнат робитаи ногусастанӣ дорад, шартномаи супориш махсуб меёбад.

Шартномаи супориш шартномаест, ки тибқи он як тараф (вакил) уҳдадор мешавад аз ном ва аз ҳисоби тарафи дигар (ваколатдиханда) амали муайяни ҳуқуқиро анҷом диҳад. (м. 1085 Кодекси маданияи ҚТ). Аз таърифи шартномаи мазкур бармеояд, ки вакил иҷрои кор ё амали муайяни ҳуқуқиро на бо тақозои функсияи меҳнатӣ, балки дар асоси аҳди маданӣ, илова ба ин, на аз ном ва на ба манфиати худ, балки аз ном ва ба манфиати ваколатдиханда анҷом медиҳад (м. 1087 Кодекси маданияи ҚТ).

Вобаста ба ин, бояд тазаккур дод, ки агар тарафҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ қарор дошта бошанд, ин барои дохил шудан ба муносибатҳои ҳуқуқӣ-маданӣ монета шуда наметавонад. Масалан, корфармо метавонад ба корманди муваффақ қарз диҳад ва чунин муносибатҳо тибқи қоидаҳои шартномаи қарз танзим карда мешаванд (§1 боби 46 Кодекси маданияи ҚТ), зеро онҳо аз доираи муносибатҳои меҳнатӣ берун меоянд ва ба моҳияти муносибатҳои қарзӣ алоқамандӣ доранд, ки ба муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ мувофиқат мекунанд. Ҳамин тавр, корманд имкон дорад ғайр аз шартномаи меҳнатие, ки бо корфармо бастааст, дар асоси шартномаи ҳуқуқӣ-маданӣ уҳдадории иҷрои кори муайян ё расонидани хизмати муайяно ба души худ мегирад.

Дигар шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ, ки ба татбиқи меҳнат робитаи ногусастанӣ дорад, шартномаи комиссия мебошад.

Тибқи шартномаи комиссия, ки яке аз намудҳои шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, як тараф (комиссионер) уҳдадор мешавад бо супориши тарафи дигар (комитент) бо подош як ё якчанд аҳдро аз номи худ, вале аз ҳисоби комитент анҷом диҳад (м. 1094 Кодекси маданияи ҚТ). Дар шартномаи мазкур ба ҳайси предмети он на кори муайян, балки анҷом додани як ё зиёда аз он аҳд баромад менамояд. Мутобиқи аҳде, ки комиссионер бо шахси сеюм бастааст, ҳарчанд агар комитент дар аҳд зикр гардида ё бо шахси сеюм бевосита чиҳати иҷрои аҳд муносибат барқарор карда бошад ҳам, комиссионер ҳуқуқҳо ба даст меорад ва уҳдадор мегардад (қ. 2 м. 1094 Кодекси маданияи ҚТ).

Бояд тазакурр дод, ки дар муносибатҳои меҳнатӣ бошад, қонунгузорӣ оид ба меҳнат ҳолатҳои дигари иваз кардани шахсе, ки тибқи шартномаи меҳнатӣ ба сифати корманд баромад мекунад, пешбинӣ нашудаанд. Барои амалӣ намудани муносибатҳои меҳнатӣ корфармо вазифадор аст танҳо бо корманд шартномаи меҳнатӣ бандад. Аз ин лиҳоз дар муносибатҳои меҳнатӣ шахси сеюм наметавонад, ягон амалиёт анҷом диҳад, зеро ӯ тарафи шартномаи меҳнатӣ намебошад.

Дигари шартномаи маданӣ-ҳуқуқие, ки ба шартномаи меҳнатӣ робитаи ногусастанӣ дорад, шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк маҳсуб мешавад, ки тибқи он як тараф (муассиси идора) ба тарафи дигар (идоракунандаи ваколатдор) ба муҳлати муайян барои идораи ба боварӣ асосёфта молу мулк медиҳад ва тарафи дигар уҳдадор мешавад идораи ин молу мулкро ба манфиати муассиси идора ё шахси зикрнамудаи он (бадастоварандаи ғоида) анҷом диҳад (қ. 1 м. 1117 Кодекси маданияи ҚТ).

Оид ба шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк, дар адабиёти ҳуқуқӣ¹ фикри ҷолибе иброз шудааст, ки тибқи он бастанӣ чунин шартнома бо роҳбарони ҷамъиятҳои саҳомӣ ва алалхусус, ташкилотҳои давлатӣ, номатлуб доништа мешавад.

Зиёда аз он, ба андешаи Н. Шонасридинов, бастанӣ шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи амвол бо роҳбарони ташкилотҳои давлатӣ ва корпоративӣ на ин, ки амали номатлуб, балки амали мутлақо зиёдати ва нолозим мебошад.

Барои ваколатдор намудани роҳбарон чиҳати идораи ба боварӣ асосёфтаи амволи ташкилотҳои давлатӣ ва корпоративӣ, шартномаи меҳнати байни онҳо ва муассисон (соҳибмулк) басташуда, кофист. Идораи амвол аз ҷониби роҳбарон яке аз ҳуқуқи уҳдадорӣ онҳо маҳсуб мешавад, ки дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатишон бо муассисон (соҳибмулк), ки ба ҳайси корфармо баромад менамоянд, амалӣ мегардад²⁰³.

Хулоса, ҳангоми бастанӣ шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бо кормандони ташкилот корфармо бояд баъзе нозуқиҳоро дар хотир дошта бошад. Қабл аз ҳама доништан лозим аст, ки қонунгузорӣ маданӣ муносибатҳои меҳнатиро

¹ Миронов В.И. Трудовое право России. Конспект курса лекции. М., «Бизнес школа – Интел - синтез», 2001. – С.138.

²⁰³ Шонасридинов Н. Таносуби шартномаи меҳнатӣ бо шартномаҳои граждани-ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат // Маҷалаи илмию амалии “Давлат ва ҳуқуқ” №4. – Душанбе: 2001. – С.18.

танзим намекунад. Мутобиқи қисми 1 моддаи 2 Кодекси маданияи ҚТ, қонунгузори маданӣ муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиеро, ки ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокдоронашон асос ёфтаанд, танзим менамояд. Предмети танзими ҳуқуқи меҳнатро бошад, муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд ташкил медиҳанд, ки дар муқаддимаи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дода шудааст.

Аз мақолаи зикргардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ аз шартномаи меҳнатӣ дар ҷой доштани якҷанд аломатҳо фарқ доранд.

Якум, тибқи шартномаҳои паймонкорӣ ва хизматрасонии музнок иҷроқунанда уҳдадор аст, ки супориши (вазифаҳои) мушаххаси фармоишгарро, ки дар шартҳои шартнома пешбинӣ шудааст, иҷро намояд (м. 859, м. 777 Кодекси маданияи ҚТ). Мутобиқи шартномаи меҳнатӣ қорманд уҳдадор аст қорҳоро аз рӯи як қасб, якҷанд қасби муайян, ихтисос ё вазифа (мансаб) бо дараҷаҳои дахлдор, иҷро намояд (сархати (минбаъд с.) 72 м. 1 КМ ҚТ). Дар муносибатҳои меҳнатӣ қорфармо пеш аз ҳама ба раванди фаъолияти меҳнати қорманд манфиатдор аст ва дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бошад, ба натиҷаи чунин фаъолият.

Дуюм, дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ тартиби иҷрои уҳдадорихоеро, ки дар шартнома ба зиммашон гузошта шудааст, ҳуди иҷроқунанда ва паймонқор муайян меқунанд, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад (м. 860, м. 778 Кодекси маданияи ҚТ). Дар муносибатҳои меҳнатӣ бошад, қорманд бояд интизоми меҳнатиро риоя қунад, аз қумла речаи вақти қориро. Илова бар ин, қорфармо вазифадор аст, ки қормандонро бо таҷҳизот, асбобҳо, ҳуҷҷатҳои техникаӣ ва дигар воситаҳо, ки барои иҷрои уҳдадорихои меҳнатӣ заруранд, аз ҳисоби воситаҳои худӣ таъмин намояд (с. 2 м. қ. 2 м. 18, с. 10. қ. 2 м. 19 КМ ҚТ). Агар молу қулқи шахсии қорманд бо иҷозати қорфармо ба манфиати ташкилот истифода шавад, бояд истифода ва фарсудашавии онро қорфармо қуброн намояд (қ. 1 м. 182 КМ ҚТ).

Сеюм, дар муносибатҳои меҳнатӣ функцияи меҳнатиро ҳамеша шахсан қорманд иҷро меқунанд. Дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бошад, агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, иҷроқунанда ҳуқуқ дорад шахсони сеюмро қалб намояд. (қ. 5 м. 778, қ. 4 м. 780 Кодекси маданияи ҚТ).

Чорум, дар муносибатҳои меҳнатӣ барои қорманде, ки меъёри вақти қориро дар як моҳ ва меъёрҳои меҳнатро (вазифаҳои меҳнатӣ) иҷро қардааст, музди моҳона пардохт қарда мешавад. Дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бошад, иҷроқунандагон ва паймонқорон на музди моҳона, ки дар ҳар ним моҳ қамтар аз як қаротиба буда наметавонад (қ. 1 м. 158 КМ ҚТ), балқи бо тартиби муқаррарнамудаи шартнома дода мешавад.

Панҷум, дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ иҷроқунандагон ва паймонқорон уҳдадоранд, ки зиёни расонидаи ҳудро қурра қуброн қунанд (м. 789, м. 791 Кодекси маданияи ҚТ). Дар муносибатҳои меҳнатӣ бошад, қорманд танҳо дар ҳолатҳои пешбиниамудаи моддаи 190 КМ ҚТ, ки суҳан

дар бораи ҳолатҳои ҷавобгарии пурраи моддии корманд барои расонидани зарар ба корфармо меравад, пурра ҷуброн менамояд.

Шашум, агар бо шахси воқеӣ шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ баста шуда бошад, пас нисбати у кафолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат татбиқ намешаванд. Масалан, дар муносибатҳои меҳнатӣ агар корманд дар давраи дар рухсатӣ буданаш бемор шавад, он гоҳ рухсатии корманд мутобиқ ба миқдори рӯзҳои беморӣ, ба вақти дигар гузаронида ва ё тамдид карда мешавад, ба шарте, ки беморӣ дар давраи рухсатӣ рӯй дода ва он бо асноди муассисаи тиббӣ собит шуда бошад (109 КМ ҚТ).

Инчунин, ҳаминро бояд қайд намуд, ки ҳангоми баррасии масъалаи ҷудо кардани шартномаи меҳнатӣ аз шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ аз ҷониби судҳо яқчанд меъёрҳоеро, ки фарқияти байни шартномаи меҳнатӣ ва шартномаи маданӣ-ҳуқуқиро имконпазир мегардонанд, ба роҳбарӣ гиранд. Яқум, ташаббуси шахсӣ, яъне, иҷро намудани кор бо меҳнати худӣ шахс ва ба ғаъолияти истеҳсолии ташкилот ворид намудани корманд.

Дуюм, тобеъияти корманд ба реҷаи дохилии меҳнатӣ, ки бо қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнат муайян шуда барои ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи меҳнат, бахусус кормандон ҳамчун иштирокчиёни ҷараёни меҳнат ҳатмӣ мебошад.

Қоидаҳои рафтори кормандон дар ҷараёни кори яққоя ва масъулиятҳои онҳоро қонунгузорӣ оид ба меҳнат, дигар санадҳо, шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳо, шартномаҳои меҳнатӣ ва санадҳои меъёрии локалӣ муқаррар мекунанд. Қоидаҳои дохилии меҳнат аз зумраи муҳимтарин санади локалӣ маҳсуб мебошанд. Тартиби қабули онҳо, сохтор ва дигар муқаррароти онҳо дар моддаҳои боби 5 КМ ҚТ, ки сухан дар бораи тартиботи меҳнатӣ ва интизоми меҳнат меравад, муайян карда шудаанд. Сеюм, иҷрои кори яқ намуди муайян, аз рӯи яқ касб, яқчанд касби муайян, ихтисос ё вазифа (мансаб) бо дараҷаҳои дахлдор, на балки супориши яқдағъаина. Чорум, кафолати ҳифозатии иҷтимоӣ.

Тибқи муқаррароти қисми дуюми банди 2 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат ҳангоми баррасии баҳсҳои меҳнатии фардӣ” аз 12.11.2021, №1, зимни ҳалли масъалаи қабули аризаи даъвогӣ, судя бояд қабл аз ҳама ба қадом гуруҳи шартномаҳо мансуб будани шартномаи байни тарафҳо басташударо муайян намояд, чунки тартиби баррасӣ ва ҳалли баҳси байни онҳо ба вучудода аз мансубияти шартнома ба ҳуқуқи меҳнатӣ ё ҳуқуқи маданӣ вобаста аст.

Адабиёт:

1. Шонасридинов Н. Таносуби шартномаи меҳнатӣ бо шартномаҳои граждани-ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат // Маҷалаи илмию амалии “Давлат ва ҳуқуқ” №4. – Душанбе: 2001. – С.16-17.

2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022, №12, қисми 1, мод. 757; Махзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».

Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.03.2023).

3. Бобокалонова С.Ф. Назридинзода А. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи меҳнат. – Душанбе: Матбааи ДМТ. 2022. – С. 63-64.

4. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2022, № 12, мод. 757. – С. 156.

5. Суханов Е.А. Гражданское право. Обязательственное право: учебник / Е.А. Суханов. М.: ВолтерсКлувер, 2005. – Т. 3. – С. 618.

6. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М.И. Брагинский, В. В. Витрянский. М.: Статут, 2002. – С. 19.

7. Абрамцова Е.Л. Договор подряда в гражданском праве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Е.Л. Абрамцова. Волгоград, 2005. – 32 с.

8. Садилов О.Н. Гражданское право: учебник / О.Н. Садилов. М.: ИНФРА М, 2006. – С. 157.

9. Гонгалов Б.М. Гражданское право: Учебник. В 2 т. / Под ред. Б.М. Гонгалов. Т. 2. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2017. – С. 327.

10. Миронов В.И. Трудовое право России. Конспект курса лекции. – М., «Бизнес школа – Интел - синтез», 2001. – С.138.

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ
ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**ТАСАРРУФИ НИҶОНИИ МОЛУ МУЛКИ ҒАЙР МУТОБИҚИ
ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Шарипов Рустам Исмоилхонович,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.ҳ.
Тел.: +992 918334140
Email: rustamjon-1982@mail.ru

Мирзоев Қобилҷон Холмуродович,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел.: +992 988949405
Email: qobil9498@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор.

Муқарриз: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Фишурда: Дар мақолаи мазкур тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр мутобиқи қонунгузорию ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳангоми навиштани мақолаи таҳлилшаванда муқаррароти қонунгузорию ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масоили тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр ва фикру ақидаҳои олимони доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст. Мувофиқи қ. 1 м. 244 КҶ ҚТ «Дуздӣ, яъне тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр» доништа шудааст. Дар тафовут аз дигар шаклҳои тасарруфи аломати тавсифдиҳандаи дуздӣ тарзи ниҳонии фаъолият мансуб доништа шудааст. Маҳз ҳамин ҳолат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ба ҷамъият хавфнокии дуздӣ назар ба дигар шаклҳои тасарруф (азонихудкунӣ, исрофкорӣ м. 245 КҶ ҚТ, қаллобӣ м. 247 КҶ ҚТ, ғоратгарӣ м. 248 КҶ ҚТ, роҳзанӣ м. 249 КҶ ҚТ) пасттар мебошад. Бояд қайд намуд, ки бо вучуди дар қонунгузорию ҷиноятӣ муқаррар гардидани ҷунин як аломати махсус ба ҷинояти дуздӣ алоқаманд, то имрӯз аз ҷи сабаб бошад, ки тафсири он дар қонун баён нагардидааст. Дар айни замон шарҳи тавсифи калимаи «ниҳонӣ»-ро метавон аз тавзеҳоти Қарори пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва андешаҳои рӯйи китоб овардани муҳаққиқони соҳаи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ пайдо намуд.

Калидвожахо: Кодекси ҷиноятӣ, қонунгузории ҷиноятӣ, ҷазо, тафовут, дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, қалобӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, тасарруф, молу мулки ғайр.

ТАЙНОЕ ХИЩЕНИЕ ЧУЖОГО ИМУЩЕСТВА В СООТВЕТСТВИИ С УГОЛОВНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шарипов Рустам Исломҷонович,
доцент кафедры уголовного права и
противодействия коррупции
юридического факультета ТНУ, к.ю.н.
Тел.: +992 918334140
Email: rustamjon-1982@mail.ru

Мирзоев Кобилҷон Холмуродович,
ассистент кафедры уголовного
права и противодействия
коррупции юридического факультета
ТНУ
Тел.: +992 988949405
Email: gobil9498@mail.ru

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор.

Аннотация: В данной статье анализируется и рассматривается тайное хищение чужого имущества в соответствии с уголовным законодательством Республики Таджикистан. При исследовании анализируемой статьи, были рассмотрены положения уголовного законодательства Республики Таджикистан по вопросам тайного хищения чужого имуществом и мнения ученых по этим вопросам. Согласно ч. 1 ст. 244 УК РТ «Кража, то есть тайное хищение чужого имущество». В отличие от других форм хищения, характерным признаком хищения является скрытый способ деятельности. Именно эта ситуация показывает, что опасность кражи для общества ниже, чем другие виды хищений (присовение, растрата, ст. 245 УК, мошенничество, ст. 247 УК, грабеж, ст. 248 УК, разбой ст.249 УК РТ).

Следует отметить, что, несмотря на установление в уголовном законодательстве такого специального признака, относящегося к преступлению кражи, до сих пор по каким-то причинам в законе не изложено его толкование. В настоящее время разъяснение слова «скрытый» можно встретить в пояснениях к постановлению пленума Верховного суда Республики Таджикистан и мнениях исследователей в области уголовного права.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, уголовного законодательства, отличие, кража, наказание, грабеж, мошенничество, уголовная ответственность, хищение, чужого имущества и другие.

**SECRET THEFT OF ANOTHER PROPERTY IN ACCORDANCE
WITH THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

Sharipov Rustam Islomjonovich,
associate Professor of the Department of
Criminal Law and anti-corruption of the
Faculty of Law of the TNU, c.l.s.
Phone: +992 918334140
Email: rustamjon-1982@mail.ru

Mirzoev Kobiljon Kholmurodovich,
assistant of the Department of Criminal
Law and anti-corruption of the Faculty of
Law of the TNU
Phone.: +992 988949405
Email: gobil9498@mail.ru

Research supervisor: Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor
Reviewer: Safarzoda A.I., Doctor of Law, Professor

Annotation: This article analyses and discusses the secret theft of property under the criminal legislation of the Republic of Tajikistan. When writing the article under analysis, the provisions of the criminal legislation of the Republic of Tajikistan on the issues of secret theft of another person's property and the opinions of scholars on these issues were considered. According to part 1 of Art. 244 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan "Theft, i.e. the secret theft of another person's property". Unlike other forms of theft, the characteristic feature of theft is the concealed mode of operation. It is this situation that shows that the danger of theft to society is lower than other types of theft (embezzlement, embezzlement, Article 245 of the Criminal Code, fraud, Article 247 of the Criminal Code, robbery, Article 248 of the Criminal Code, robbery Article 249 of the Criminal Code). It should be noted that despite the establishment in criminal legislation of such a special feature relating to the crime of theft, for some reason the law has not yet set out its interpretation. Currently, the clarification of the word "concealed" can be found in the explanations to the decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan and in the opinions of researchers in the field of criminal law.

Keywords: Criminal code, criminal law, distinction, theft, punishment, robbery, fraud, criminal responsibility, embezzlement, and others.

Чавобгарии ҷиноятӣ барои дуздӣ дар м. 244 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КҶ ҚТ) муқаррар шудааст. Дуздӣ ба ҳайси ҷиноятҳо ба муқобили моликият дохил шуда, омили ҷиноятӣ ба он далолат менамояд, ки дуздӣ аз шумули умумии ҷиноятҳои дар ҳудуди кишвар содиршуда ба қайд гирифта, дар ҷойи аввал меистад. Ҷунонҷӣ,
Адади ҷиноятҳои ба қайд гирифташуда¹

	2 008	2 009	2 010	2 011	2 012	2 013	20 14
Ҳамаи ҷиноятҳои ба қайд гирифташуда, аз ҷумла	1 1658	1 2408	1 4542	1 6864	1 6593	1 8336	19 352
Ғоратгарӣ	1 68	1 54	1 86	2 04	2 69	1 75	15 4
Роҳзанӣ	7 6	5 6	5 9	8 4	4 3	5 4	45 4
Дуздӣ	3 230	3 459	3 558	3 669	4 155	3 643	36 84

Бояд тазаққур дод, ки омили ҷиноятии пешниҳодшударо набояд ба сифати маълумоти мутлақ ва аниқ донист, зеро ба ҷунин маълумотҳо ҳамзамон сиёсати бақайдгирии давлатӣ ва тағйиротҳои ба қонуни ҷиноятӣ воридшуда, ки бевосита баҳри дуруст татбиқ намудани ҷавобгарӣ барои дуздӣ нигаронида шудаанд, таъсири худро мерасонанд.

Мувофиқи қ. 1 м. 244 КҶ ҚТ «Дуздӣ, яъне тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр» дониста шудааст. Дар тафовут аз дигар шаклҳои тасарруфи аломати тавсифдиҳандаи дуздӣ тарзи ниҳонии фаъолият мансуб дониста шудааст. Маҳз ҳамин ҳолат (тарз) аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ба ҷамъият хавфнокии дуздӣ назар ба дигар шаклҳои тасарруф (азонихудкунӣ, исрофкорӣ м. 245 КҶ ҚТ, қаллобӣ м. 247 КҶ ҚТ, ғоратгарӣ м. 248 КҶ ҚТ, роҳзанӣ м. 249 КҶ ҚТ) пасттар мебошад.

Дар иртибот бо ҷунин як аломате, ки асосан ҷинояти дуздиро тавсиф медиҳад, ҳаминро бояд таъкид намуд, ки бо ҷунин аломат ҷинояти мазкур дар тамоми қонунгузори ҷиноятии давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз ҷумла м. 158 КҶ ФР², м. 205 КҶ Ҷумҳурии Беларус³, м. 169 КҶ Ҷумҳурии Ўзбекистон⁴, м. 186 КҶ Ҷумҳурии Молдова⁵, м. 175 КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон¹ сабти худро ёфтааст. Илова бар он, аломати

¹ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии Омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2015. – С. 174.

² Ниг.: Уголовный кодекс Российской Федерации. Текст с изменениями и дополнениями на 10.09.2010.- М.: «Эксмо», 2010.

³ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск: Академия МВД, 2011.

⁴ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Науч. ред. предисловие д.ю.н., проф. М.Х. Рустамбаева, д.ю.н., доц. З.Х. Гулямова, 2001.

⁵ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Молдова (с последними изменениями и дополнениями) № 117- 118/ 363 от 09.07.2010. – Кишинев, 2010.

¹ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Казахстан.- Алма- Аты: Юрист, 2009.

мазкурро метавон дар мафҳуми ҷинояти дуздӣ, ки қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Ислонии Эрон додааст, пайдо намуд. Чунончи, мувофиқи м. 197 Қонуни муҷозоти ислонӣ Худуд-Қисос-Диёт ва таъзирот мусавваби 2.3.1375 бар замимаи Қонуни Иқдоми таъминӣ ва мулҳикот ва татмимоти Қонуни муҷозот «Сирқат иборат аст аз рабурдани моли дигаре ба таври пинҳонӣ»².

Ҳаминро бояд ёдрас намуд, ки бо вучуди дар қонунгузори ҷиноятӣ муқаррар гардидани чунин як аломати хос ба ҷинояти дуздӣ мутааллиқ, то кунун аз ҷӣ сабаб бошад, ки табсираи он тавассути қонун баён нагардидааст. Дар айни замон шарҳи тавсифи калимаи «ниҳонӣ»-ро метавон аз тавзеҳоти Қарори пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва андешаҳои рӯйи китоб овардани муҳаққиқони соҳаи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ пайдо намуд. Масалан, дар бандҳои 2 ва 5 Қарори пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба дуздӣ, қаллобӣ, ғоратгарӣ ва роҳзанӣ» аз 25 июни соли 2004, № 3 чунин омадааст: «Ҳамчун тасарруфи ниҳонии амволи ғайр (дуздӣ) бояд ҳаракатҳои шахсе, ки дар ғойбии молик ё дигар шахсе, ки амвол дар ихтиёраш мебошад, ё дар ғойбии шахсони бегона ё ин ки дар ҳузури онҳо, лекин ноаён аз онҳо ғайриқонунӣ кашида гирифтани амвол содир гардидааст, банду баст карда шаванд. Дар ҳолатҳои, ки тасарруф содир шуда истодааст, аммо гунаҳкор вазъияти атрофро асос карда гумон мекард, ки ниҳон амал карда истодааст, ин ҳаракати содиргардида низ тасарруфи ниҳонии амволи ғайр ҳисобида мешавад» (б. 2). «Агар шахси дар вақти ғайриқонунӣ кашида гирифтани амволи ғайр ҳузурдошта, ғайриқонунӣ будани ин ҳаракатҳоро намефаҳмад, ё ин ки вай хеши наздики гунаҳкор буда, аз ҳамин сабаб охири чунин ҳисоб мекардаи дар рафти гирифтани амвол аз тарафи ин шахс ба муқобилият дучор намешавад, ҳаракати содиршуда бояд чун дуздӣ амволи ғайр банду баст карда шавад» (б. 5).

Муҳаққиқон ва мутахассиси соҳаи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ тавзеҳоти Қарори мазкурро мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор дода, панҷ варианти мустақими бо тарзи ниҳонӣ содиршавии тасарруфи молу мулки ғайрро дар адабиётҳои ҳуқуқӣ пешниҳод менамоянд³.

Воқеан, андешаҳои ибросшудаи муҳаққиқон ва мутахассисон дар хусуси тавсифи ниҳони тасарруф кардани молу мулки ғайр ҷаҳонбинии фардии шахсони зикршуда бошад ҳам, дар заминаи ягон хели ҳаракати дар олами объективӣ содиршуда ба вуқӯ омада (пайдошуд), бо принципи гунаҳкоркунии субъекти дар ҳуқуқи ҷиноятии ватанӣ ҳукмрон ҳамбастагии ногусастанӣ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки андешамандон кӯшиш намудаанд, тамоми таҷрибаи дар амалияи судӣ оид ба тарзи ниҳони тасарруф кардани молу мулки ғайрро дар доираи панҷ вариант ҷойгир намоянд. Вариантҳои пешниҳодшуда гарчи аз нигоҳи тарзи баёни фикр

² Ниг.: Қонуни Муҷозоти Ислонӣ (худуд, қисос, диёт, таъзирот). Тадвини: Ҳушанги Нозирзода. Баргардонандаи матн: Шарипов Тақдиршоҳ.- Душанбе, 1999.

³ Ниг.: Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов.- Душанбе: «Глобус», 2006.- С. 514- 515; Бойцов А.И. Преступления против собственности.- СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002.- С. 312- 317.

гуногун бошанд ҳам, вале моҳиятан шабеҳ мебошанд, зеро онҳо аз натиҷаи чамъбасти таҷрибаи судӣ маншаъ гирифта, ба асли тавзеҳоти Қарори пленуми Суди Олӣ мувофиқанд. Мо низ тасмим гирифтем, ки дар мақолаи мазкур як бори дигар вариантҳои мазкурро ба қалам дода, ҳамзамон мазмуни онҳоро дар таъя бо пешравию илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳар чи бештар возеҳу равшан пешниҳод намоем.

Тасарруф ниҳонӣ содиршуда доништа мешавад, агар он:

- варианти аввал, дар ҳолати ҳозир набудани ҳеч кас. Ҳозир набудани ҳеч кас аз ҳама бештар мавҷудияти дуздиро чун тасарруфи ниҳонии молу мулкӣ ғайр, ки ҷинояткор дар ҷараёни гирифтани молу мулк кӯшиш менамояд, аз ҳама гуна муносибати айбӣ ба ҳама гуна шахс, аз он ҷумла на танҳо бо соҳибмулк ва ё дорандаи қонуни он, инчунин шахсони бегона, ки метавонанд ба сифати шоҳид боиси монеаи содиршавии ҷиноят ё фош кардани шахси ҷинояткор гарданд, тавсиф медиҳад. Ба ин мисол шуда метавонанд, дуздӣ аз манзил аз бинои истехсолӣ, анборхонаҳо, офис ва ғайра.

Дар чунин маврид, каси бегона на ҳама гуна шахсе доништа мешавад, ки дар ҷойи содиршавии ҷиноят ҳозир буд, балки танҳо шахсе доништа мешавад, ки ҷинояткор аз он на танҳо кӯмак, ҳатто ба тариқи мусолиҳакорӣ ғайрифаъол тасарруфи молу мулкиро интизор намебошад. Ба ин мазмун ба ҳайси шахсони бегона набояд шарикони тасарруф (зеро ҳама гуна тасарруфи гурӯҳи ошкорост), инчунин шахсоне низ дохил мешаванд, ки ба онҳо гунаҳкор алоқаи хешу таборӣ, муносибати дӯстона ё наздикӣ ё ошноӣ дорад ва чунин ҳолат ба ӯ асоси воқеӣ медиҳад, ки дар ҷараёни содиршавии ҷиноят ба ягон хел муқобилияти онҳо дучор намешавад. Аз ин нуқтаи назар, вақте ки гунаҳкор дар пеши назари хешу табор ё шиноси худ ҳаракат карда, таъя ба розигии хомӯшона ё мусолиҳакорӣ онҳо мекунад, тасарруф наметавонад ба дараҷаи ошкоро рафта расад.

Варианти дуюмро ҳозир будани ҷабрдида ё касони бегона, вале барои онҳо ноаён, махфӣ будани ҳаракатҳои шахси гунаҳкор дар бар мегирад. Варианти мазкур ба тасарруфи молу мулкӣ ғайр дар ҳузури ягон кас, вале пинҳонӣ аз онҳо марбут доништа шуда, объективан аз гунаҳкор кӯшиши бештареро талаб менамояд, зеро маҳрум сохтани ҳозирин аз имконияти мушоҳида намудани гирифтани молу мулкӣ дар бадани онҳо ё дар атрофии онҳо буда, хусусан ба туфайле, ки маҳорати махсуси чунин ҷинояткорон ба даст меояд. Дар ҳолатҳои муайян ба ғайр аз «дасти сабук» боз аз чунин дуздӣ бе садо қадам мондан ва бо молу мулкӣ ғайриқонунӣ ба даст оварда шуда, ба тезӣ ғайб зада тавонист, талаб карда мешавад. Дар чунин маврид ҳаракаташ мумкин аст, дар ҳузури молик, дигар соҳиби қонунӣ, шахсони бегона содир гардад, вале ноаён, махфӣ аз онҳо, яъне ҳангоме ки шахсони зикршуда мушоҳида намекунанд ва сурат гирифтани тасарруфи зиддиқонунӣ арзишҳоро дарк намекунанд (масалан, кисабурӣ, дуздӣ аз борхалта, соати дастӣ ва ғ.).

Варианти сеюм, дар ҳузури шахсони нишон додашуда, ки онҳо гирифтани молу мулкӣ ғайрро мушоҳида намуда, вале хусусият ва

аҳамияти ҳаракати содиршудаистодаро намефаҳманд. Варианти мазкур дар ҳолате ҷой дорад, ки ягон кас гирифтани молу мулкро мушоҳида карда истода, вале ғайриқонунӣ будани онро дарк намекунад, дар чунин маврид ниҳонӣ будани ҳаракатро на тарафи физикии он, чи хеле ки дар вариантҳои қаблии он ҷой дошт, балки мазмуни ҳақиқии он ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, дар як ҳолат ҷинояткор бо истифода аз вазъи хурдсолӣ, ақибмондагии ақлӣ, мастӣ ё дигар ҳолатҳои объективона ҷой дошта, дар дигар ҳолат воқиф набудани ҳозирин аз мазмуни ба кӣ тааллуқ доштани молу мулк (масалан, хангоми тасарруфи ашё дар терминал) дар ҳолати сеюм ё ҷинояткор бо роҳҳои фиребгарӣ дар фаҳмиши атрофиён чунин таассурот ба вучуд меорад, ки гӯё молу мулк ба ӯ тааллуқ дорад ва ё ӯ барои соҳиб шудану истифодаи он вакил аст, амал мекунад. Факти аз худ кардани предмети тасарруфро мушоҳида карда истода, ҳозирин хусусияти зиддиқонунии рафтори гунаҳгорро дарк намекунанд, ба фикри онҳо молу мулки мазкур тасарруф нагардида, балки қонунӣ аз ҷониби шахсе, ки ҳуқуқи ихтиёрдорӣ кардани онро дорад, гирифта мешавад.

Варианти чорум, дар ҳолати ҳузури ҳама гуна шахсоне, ки ҳаракатҳои гунаҳкорро мушоҳида намуда, хусусияти чунин ҳаракатҳоро фаҳмида ва дуруст баҳо дода, вале бо ягон сабаб ҳузури худро аз шахси тасарруфкунанда ноён нигоҳ медорад (масалан, аз тарс, бетарафӣ ва ғ.), бо ин сабаб гунаҳгор боварӣ дорад, ки ӯ пинҳонӣ ҳаракат мекунад, ҷой дорад.

Варианти панҷум, дар ҳолати ҳозир будани ҳама гуна шахсоне, ки ҳаракатҳои гунаҳкорро мушоҳида намуда, хусусияти чунин ҳаракатҳоро фаҳмида, дуруст баҳо дода ва ҳузури худро пинҳон накарда, вале онҳо барои ҷинояткор шахси бегона намебошанд. Яъне, амвол дар ҳузури дигарон гирифта мешавад ва ин ҳолат ба онҳо маълум аст, аммо онҳо ба ҳаракатҳои ҷинояткор монеа шудан намехоҳанд ё хомӯшона розианд ё ин ки ба рафтори ӯ таҳсинкорона муносибат мекунанд ва ҷинояткор инро дарк мекунад.

Чи хеле ки қаблан зикр карда будем, дар чунин маврид сухан дар бораи тасарруф молу мулки ғайр дар ҳузури хешовандон, дӯстон, наздикони гунаҳкор меравад.

Ҳамин тариқ, ниҳонӣ баҳо додани тасарруф аз ду меъёр бармеояд: объективӣ ва субъективӣ. Объективӣ, яъне муносибати беруна нисбат ба ҷинояткор (ҳузур надоштани ҳеҷ ягон кас ё ҷой доштани ҳолатҳое, ки бо сабаби онҳо шахси ҳузурдошта имконияти объективии хусусияти ҷиноятӣ доштани ҳаракатҳои гунаҳгорро намефаҳмад ва ё дидаю дониста дарк намекунанд, ки тасарруфкунанда ба он така мекунад) ва субъективӣ, яъне дохилӣ, ки ба боварӣ муайяни объективонаи шахс, аз он ҷумла ҳаракати содиршудаистода барои ҳозирин ноён ё нофаҳмост, созмон ёфтааст. Дар чунин маврид барои муқаррар кардани ниҳонӣ будани ҳаракат нақши ҳалқунандаро меъёри субъективӣ – фаҳмиши гунаҳгор дар хусуси он ки молу мулк аз ҷониби ӯ ноён гирифта шуда истодааст, мебозад. Аз ин рӯ, кӯшиши гунаҳгор ба тариқи пинҳонӣ аз худ кардани молу мулк, ҳатто агар ҳаракатҳои ӯ барои касони дигар аён гарданд ҳам, асос барои банду баст

кардани ҳаракат чун тасарруфи ошкоро гашта наметавонад, ба шарте ки худди тасарруфкунанда бо назардошти вазъи ӯро ифода карда, факти ошкор шудани худро дарк накарда ва чунин ҳисобад, ки ӯ пинҳонӣ ҳаракат карда истодааст. Баракс, тасарруф пинҳонӣ чой надорад, вақте ки гунаҳкор боварӣ дорад, ки ҳаракатҳои ӯ барои дорандаи молу мулк ё шахсони дигари ҳузур дошта аён аст, ҳол он ки дар воқеъ ӯ барои онҳо маълум нест, ноаён аст.

Адабиёт:

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии Омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2015. – С. 174.
2. Уголовный кодекс Российской Федерации. Текст с изменениями и дополнениями на 10.09.2010. – М.: «Эксмо», 2010.
3. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск: Академия МВД, 2011.
4. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Науч. ред. предисловие д.ю.н., проф. М.Х. Рустамбаева, д.ю.н., доц. З.Х. Гулямова, 2001.
5. Уголовный кодекс Республики Молдова (с последними изменениями и дополнениями) № 117-118 / 363 от 09.07.2010. – Кишинев, 2010.
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алма-Аты: Юрист, 2009.
7. Қонуни Мучозоти Исломӣ (худуд, қисос, диёт, таъзирот). Тадвини: Хушанги Нозирзода. Баргардонандаи матн: Шарипов Такдиршоҳ. – Душанбе, 1999.
8. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Муҳаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе: «Глобус», 2006. – С. 514- 515;
9. Бойцов А.И. Преступления против собственности. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 312-317.

МУҲЛАТИ САНЧИШӢ – УНСУРИ ҲАТМИИ ШАРТАН ТАТБИҚ НАКАРДАНИ ЧАЗО

Миралиев Эмомали Бобоевич,
муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 907672020
E-mail: Law.tnu.tj@gmail.com

Муқарриз: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Яке аз институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ шартан татбиқ накардани чазо махсуб меёбад, ки дар моддаи 71 Кодекси ҷиноятии ҚТ пешбинӣ гардидааст. Аз замони мавқеи ҳуқуқӣ пайдо намудани институти шартан татбиқ накардани чазо, муҳлати санчишӣ қисми ҷудонашавандаи институти мазкур ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, вобаста ба мафҳум, давомият ва оғозу анҷоми муҳлати санчишӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, анҷом додани таҳқиқоти илмӣ дар ин самт айниҳолӣ дониста мешавад. Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур, яққатор пешниҳодҳои асоснок дар заминаи омӯзиши адабиёти илмӣ, андешаву назарияи олмони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи судии ҚТ ироа гардидааст, ки барои такмили илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунгузори ҷиноятӣ ва бартараф кардани нофаҳмиҳо дар амалияи судӣ равона гардидаанд.

Калидвожаҳо: Институт, шартан татбиқ накардани чазо, Кодекс, ҷиноят, ҳуқуқ, муҳлати санчишӣ, қонунгузорӣ, таҷрибаи судӣ, маҳкумшуда, чазо, озодӣ, қисми ҳарбӣ, адои чазо, қорҳои ислоҳӣ.

ИСПЫТАТЕЛЬНЫЙ СРОК – ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭЛЕМЕНТ УСЛОВНО НЕПРИМЕНЕНИЕ НАКАЗАНИЯ

Миралиев Эмомали Бобоевич,
старший преподаватель кафедры
уголовного права и противодействия
коррупции юридического факультета
Таджикского национального
университета, кандидат юридических
наук
Тел.: (+992) 907672020
E-mail: Law.tnu.tj@gmail.com

Рецензент: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. Одним из институтов уголовного права является условное неприменение наказания, что предусмотрено статьей 71 УК РТ. С момента установления правового статуса института условного неприменения наказания испытательный срок считался неотъемлемой частью этого института. Поэтому в юридической литературе существуют разные мнения относительно определения, продолжительности, начала и окончания испытательного срока. С этой точки зрения завершение научных исследований в этом направлении считается актуальным. Также в данной статье сделан ряд обоснованных предложений на основе изучения научной литературы и теории в области уголовного права и судебной практики Республики Таджикистан, которые направлены на совершенствование науки уголовного права, уголовного законодательства и устранения непониманий в судебной практике.

Ключевые слова: Институт, условно неприменение наказания, Кодекс, преступление, закон, испытательный срок, законодательство, судебная практика, осужденный, наказание, свобода, воинская часть, отбывание наказания, исправительные работы.

PROBATIONARY PERIOD – MANDATORY ELEMENT OF THE PROBATION

Miraliev Emomali Bobobevich,
senior lecturer of the department of
criminal law and anti-corruption of the
Law Faculty of Tajik National University,
candidate of Legal sciences
Phone.: (+992) 907672020
E-mail: Law.tnu.tj@gmail.com

Reviewer: Sharipov T.Sh., doctor of legal sciences, professor

Annotation: One of the institutions of criminal law is probation, which is provided for in Article 71 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. Since the establishment of the legal status of the institution of probation, the probationary period was considered an inseparable part of this institution. Therefore, there are different opinions in the legal literature regarding the concept, duration, and beginning and end of the probationary period. From this point of view, the completion of scientific research in this direction is considered urgent. Also, in this article, several reasonable proposals have been made based on the study of scientific literature, ideas, and theories of the scholars of the criminal law and judicial practice of the Republic of Tajikistan, which are aimed at improving the science of criminal law, criminal legislation and eliminating misunderstandings in judicial practice.

Keywords: Institution, Probation, Code, crime, law, probationary period, legislation, judicial practice, convicted, punishment, freedom, military unit, serving sentence, correctional labor.

Мафҳум ва хусусиятҳои муҳлати санчишӣ

Дар асоси қ. 1 м. 71 КҶ ҚТ, агар суд ҷазоро дар намуди қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд қардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуда, ба ҳулосае ояд, ки ислоҳ шудани маҳкумшуда бе адои ҷазо, вале дар шароити назорати рафтораш имконпазир аст, он гоҳ метавонад дар хусуси шартан татбиқ нақардани ҷазо қарор қабул намуда, нисбат ба маҳкумшуда муҳлати санчишӣ муқаррар намояд. Ҳангоми таъин намудани институти шартан татбиқ нақардани ҷазо, дар як маврид, суд уҳдадор аст, ки нисбати маҳкумшуда муҳлати санчишӣ, ки меъёри қонун пешбинӣ мекунад, муқаррар намояд. Дар сурати муқаррар нақардидани ин муҳлат дар ҳукми суд, санади судӣ ғайриқонунӣ ва безътибор дониста мешавад. Ба таври дигар гуфтан мумкин аст, ки таъини шартан татбиқ нақардани ҷазо ҳуқуқи суд аст, аммо муқаррар намудани муҳлати санчишӣ уҳдадории суд мебошад²⁰⁴. Маҳкумшуда бошад, дар ин давра, уҳдадор аст, ки бо рафтори худ ислоҳ шуданаширо исбот созад.

Вобаста ба мафҳуми муҳлати санчишӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад. Масалан, як қисми олимон дар зери мафҳуми муҳлати санчишӣ муддати вақтеро мефаҳманд, ки бояд дар давоми он бо маҳкумшуда қорҳои тарбиявӣ гузаронида шавад, яъне ин муҳлат барои ислоҳшавии гунаҳқор аст²⁰⁵. Муҳлати санчишӣ – ин муддати вақти назорати аст, ки дар давоми он маҳкумшуда бояд бо рафтори худ ислоҳ шуданаширо исбот намояд²⁰⁶. Қисми олимон онро муҳлати санчиши рафтор²⁰⁷, исботи ислоҳшавии худ²⁰⁸, исботи ислоҳшавии худ бе татбиқи ҷазоии воқеии таъингардида²⁰⁹, дар ин муддат масъалаи ислоҳ гардидан ё нақардидани маҳкумшуда ҳал қарда мешавад²¹⁰.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, муҳлати санчишӣ дар худ муҳлати муайяни вақтеро дар бар мегирад, ки дар давоми он маҳкумшуда аз адои ҷазоии воқеӣ озод гардида, ислоҳшавии худро бояд исбот намояд.

Аз мафҳуми додашуда, чунин хусусиятҳои муҳлати санчиширо ҷудо қардан мумкин аст: 1) муҳлати санчишӣ муддати вақти муайян аст, ки онро қонунгузори чиноятӣ муқаррар намудааст; 2) муҳлати санчишӣ унсури ҳатмии институти шартан татбиқ нақардани ҷазо ба ҳисоб меравад; 3) дар

²⁰⁴ Ниг.: Ҳуқуқи чиноятӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Ҳ.С. Салимов ва дотсент Н.А. Ғафқорова. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С. 231.

²⁰⁵ См.: Сабанин С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. – Екатеринбург, 1993. – С. 119.

²⁰⁶ См.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.И. Рарог. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2014. – С. 161.

²⁰⁷ См.: Мондрусов Р.М. Испытательный срок при условном осуждении // Советское государство и право. – 1954. – №6. – С. 90.

²⁰⁸ См.: Ткачевский Ю.М. Условное осуждение // Социалистическая законность. – 1963. – №11. – С. 53; Российское уголовное право: Общая часть: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева и проф. А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – С. 334.

²⁰⁹ См.: Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 69; Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А. Наказание: понятие, цели, виды, порядок и назначение. – Алматы, 1999. – С. 94.

²¹⁰ См.: Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. докт. юрид. Наук В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 178.

давоми он маҳкумшуда бояд бо рафтори худ ислоҳ гардиданаширо исбот намояд; 4) дар давоми он маҳкумшуда зери таҳдиди иваз гардидани мавқеи ҳуқуқиаш қарор дорад, яъне имкони бекор кардани ин муҳлат вучуд дорад; 5) дар давраи муҳлати санҷишӣ маҳкумшуда аз адои воқеии ҷазои ҷиноятии таъингардида озод мебошад; 6) дар ҷараёни ин муҳлат ба зиммаи маҳкумшуда уҳдадорихое, ки қонун пешбинӣ намудааст, гузошта мешавад; 7) дар ин муддати вақт аз болои рафтори маҳкумшуда, аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ, назорат бурда мешавад; 8) дар ин муддат нисбати маҳкумшуда ҷораҳои таъсиррасонии тарбиявӣ андешида мешавад; 9) маҳкумшуда доғи судидошта эътироф мешавад; 10) дар ин муддат маҳкумшуда имконият дорад, ки пеш аз муҳлат ислоҳшавии худро исбот намояд ва ғайра.

Давомияти муҳлати санҷишӣ

Ҳангоми татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазо лаҳзаи аҳаммиятноки онро муайян намудани давомнокии муҳлати санҷишӣ ташкил медиҳад, ки он бояд бо мақсадҳои шартан татбиқ накардани ҷазо мувофиқат намояд. Вобаста ба масъалаи он ки ин муҳлат бояд чӣ гуна бошад, ду нуқтаи назар ҷой дорад. Гуруҳи аввал, олимоне мебошанд, ки тибқи ақидаи онҳо муҳлати санҷишӣ дар давомияти аз 1 то 5 сол барои ислоҳшавӣ ва тарбият ёфтани шахси маҳкумшуда кофӣ мебошад²¹¹. Гуруҳи дуюми олимони бо он ақидаанд, ки давомнокии нисбатан асосноки муҳлати санҷишӣ аз 1 то 3 сол мебошад²¹². Масалан, ба андешаи Т.Ш. Шарипов нуқтаи назари охириин дуруст мебошад²¹³. Зеро яқум, ин ки аз як тараф амалан шахси санҷишавандаро муҳлати дароз назорат бурдан мушкил мебошад: дар ин муҳлат субъект мумкин аст, ки ҷои истиқомат ё ҷои кори худро иваз намояд. Дуюм, чи гунае ки маводҳои санҷишии рафтори маҳкумшудагон дар давоми муҳлати санҷишӣ нишон медиҳанд, дар аксар мавридҳо ду соли аввал нақши асосӣ ва ҳалқунандаро иҷро мекунад: дар ин давра, маҳкумшуда ё ҷиддан бо роҳи ислоҳшавӣ меравад ё боварии нисбат ба ӯ кардашударо аз байн бурда, боз даст ба содир намудани ҷиноят мезанад²¹⁴. Сеюм, давомнокии муҳлати санҷишӣ, ки зиёда аз се солро дар бар мегирад, зарурат надорад. Зеро ин муҳлат барои таъсир расонидан ба шахсе, ки ба ҷамъият хавфнок аст ва эҳтимолияти татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазо нисбат ба ӯ имкон дорад, басанда мебошад. Аз тарафи дигар бошад, ин муҳлат барои он ки маҳкумшуда худро ҳамчун шахси ислоҳшуда нишон

²¹¹ См.: Саркисова Э.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1963. – С. 54; Горяйнова Е.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – С. 108-110; Гладких В.И., Дьяконова С.В. Условное осуждение: правовая природа и проблемы применения: монография. – М., 2009. – С. 127.

²¹² См.: Кригер Г.А. Условное осуждение и роль общественности в его применении. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – С. 73; Скибицкий В. Законодательство Украинской ССР об условном осуждении и практика его применения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1972 – С. 14; Ҳуқуқи ҷиноятӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Ҳ.С. Салимов ва дотсент Н.А.Ғаффорова. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С. 233.

²¹³ См.: Шарипов Т.Ш. Условно освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2003. – С. 113.

²¹⁴ См.: Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 72-73; Ҳуқуқи ҷиноятӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Ҳ.С. Салимов ва дотсент Н.А.Ғаффорова. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С. 233.

диҳад, басанда мебошад²¹⁵. С.Н. Сабанин қайд менамояд, ки дар 2-3 соли аввали муҳлати санчишӣ маҳкумшуда кӯшиш мекунад, ки дар роҳи ислоҳшавӣ қарор гирад ва ё баръакс боварии ба ӯ қардари аз даст медиҳад ва боз даст ба содир намудани ҷиноят мезанад²¹⁶. Э.В. Лядов зикр менамояд, ки аз ҳад зиёд муқаррар намудани муҳлати санчишӣ мазмуни тарбиявии шартан татбиқ накардани ҷазоро кам карда, мушкилотро дар мавриди таъсири ислоҳнамоии он ба вучуд меорад²¹⁷. Андешаи мазкурро В.Н. Курченкор низ дастгирӣ менамояд²¹⁸. С.Н. Сабанин пешниҳод менамояд, ки ҳангоми содир намудани ҷиноятҳое, ки ба ҷамъият хавфнокиашон зиёд нест ва ё аз ҷинояти вазнин сабуктар мебошанд, муҳлати санчишӣ аз 1 то 2 сол, дар сурати содир намудани ҷинояти вазнин аз 2 то 3 сол муқаррар карда шавад²¹⁹. И.Н. Алексеев бошад, андешаи онро дорад, ки давомияти муҳлати санчишӣ аз 1 то 8 сол муқаррар карда шавад. Дар сурати таъин намудани ҷазои сабуктар аз маҳрум сохтан аз озодӣ, ки суд нисбат ба он шартан татбиқ накардани ҷазоро таъин менамояд, муҳлати санчишӣ набояд аз 1 сол зиёд бошад. Ҳангоми таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то 3 сол, муҳлати санчишӣ аз 1 то 3 сол бояд муқаррар карда шавад, дар сурати таъини ҷазо ба муҳлати аз 3 то 5 сол, муҳлати санчишӣ аз 3 то 5 сол муқаррар карда шавад. Дар вақти таъин намудани ҷазо ба муҳлати зиёда аз 5 сол, муҳлати санчишӣ аз 5 то 8 сол муқаррар карда шавад. Асос барои таъин намудани ҷунин муҳлати санчишӣ бояд муҳлат ва андозаи ҷазои воқеии таъингардида, инчунин, имконияти ислоҳ гардидан ва қобилияти ислоҳшавии маҳкумшуда баромад намояд²²⁰. И.З. Галиуллин дар навбати худ ба андешаи И.Н. Алексеев розӣ нашуда, қайд менамояд, ки таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки шартан маҳкумшудагон асосан дар давоми 3 соли аввали муҳлати санчишӣ даст ба содир намудани ҷиноят мезананд²²¹. Ба андешаи Ю.А. Веретина муқаррар гардидани муҳлати санчишӣ то 5 сол ё 8 сол аз ҳад зиёд мебошад²²².

Натиҷаи таҳқиқоте, ки дар давраи солҳои 2016-2021 (425 парвандаи ҷиноятӣ) дар судҳои ҷаҳор ноҳияи ш. Душанбе, суди ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон ва суди шаҳри Ваҳдат гузаронида шуд, нишон медиҳад, ки давомнокии муҳлати санчишӣ ҷунин таъин гардидааст:

- ба муддати 1 сол дар 61,17% ҳолатҳо;
- аз 1 то 2 сол дар 34,12% ҳолатҳо;

²¹⁵ См.: Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР. – Фрунзе. 1968. – С. 13.

²¹⁶ См.: Сабанин С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. – Екатеринбург, 1993. – С. 119.

²¹⁷ См.: Лядов Э.В. Институт условного осуждения: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: монография. – Рязань: Издательство ИП Коняхин А.В., 2016. – С. 110.

²¹⁸ См.: Курченко В.Н. Уголовно-правовые и криминологические аспекты условного осуждения. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1987. – С. 99.

²¹⁹ См.: Сабанин С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. – Екатеринбург, 1993. – С. 173.

²²⁰ См.: Алексеев И. Н. Условное осуждение в уголовном праве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2004. – С. 8.

²²¹ См.: Галиуллин И.З. Условные меры уголовно-правового характера. – Казань, Изд-во Казанск. Ун-та, 2006. – С. 148.

²²² См.: Веретина Ю.А. Испытательный срок при условном осуждении по уголовному кодексу российской федерации // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева, – №1, том 2, – 2017. – С. 122.

- то 3 сол – дар 4,00% ҳолатҳо;
- то 4 сол – дар 0.24% ҳолатҳо;
- то 5 сол дар 0,47% ҳолатҳо;

Натиҷаҳои ба ин шабех дар адабиёти ҳуқуқӣ низ мушоҳида мешавад. Ба андешаи қисмати зиёди олимон дар 92-98%-и ҳолатҳо судҳо давомнокии муҳлати санҷиширо танҳо дар доираи аз 1 то 3 сол муқаррар менамоянд²²³. Тавре ки С.Ю. Скобелин қайд менамояд, дар бештари мавридҳо муҳлати санҷишӣ бо давомияти аз 6 моҳ то 3 сол (95,6%) таъин мегардад, ки ин муҳлат ба таври кофӣ барои расидан ба мақсадҳои институти шартан татбиқ накардани ҷазо басанда мебошад²²⁴.

Таҳлилҳои аз ҷониби мо гузаронидашуда гувоҳӣ дод, ки 99,29%-и ҳолатҳо судҳо давомнокии муҳлати санҷиширо танҳо дар доираи аз 1 то 3 сол муқаррар намудаанд.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо ҳадди болоии муҳлати санҷишӣ набояд аз 3 сол зиёд бошад. Воқеан, таҷрибаи судӣ исбот менамояд, ки дар ин муддат имкони ислоҳшавии маҳкумшуда мавҷуд мебошад ва дар як маврид, дар сурати ислоҳ нагардидан, чунин маҳкумшудагон ҳатман талаботҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо вайрон мекунанд, ки боиси пеш аз муҳлат бекор кардани муҳлати санҷишӣ, дар маънои манфии он мегардад. Инро таҷрибаи судӣ дар солҳои 2016-2021 дар судҳои чор шаҳру ноҳияҳои шаҳри Душанбе, суди ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон, суди шаҳри Ваҳдат ва суди гарнизони шаҳри Душанбе (495 парвандаҳои ҷиноятӣ таҳлилшуда танҳо дар як ҳолат ба муддати 4 сол ва дар 2 ҳолат ба муддати 5 сол муҳлати санҷишӣ таъин гардидааст) исбот менамояд.

Вобаста ба ҳадди камтарини муҳлати санҷишӣ пешниҳод менамоем, ки ҳадди поёнии он на кам аз 6 моҳ муқаррар карда шавад. Чунки дар бештар маврид, вақте ки ба ҷамъият хавфнокии кирдори содиргардида камтар аст, судҳо имкони таъини камтар аз 1 соли муҳлати санҷиширо надоранд. Аз ин рӯ, муқаррар намудани ҳадди поёнӣ бо дарназардошти принципи инсондӯстӣ ва адолат на кам аз 6 моҳ қобили қабул аст. Масалан, дар бештар мавридҳо таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки насбат ба шахсе, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 6 сол маҳкум гардидааст, 1 сол муҳлати санҷишӣ таъин карда мешавад²²⁵, аммо дар сурати таъин гардидани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 6 моҳ муҳлати санҷишӣ ба 1 сол муқаррар гардидааст²²⁶, ки аз ҳад зиёд буда, дар ин ҳолат принципи адолат ва инсондӯстӣ сарфи назар мегардад.

Муҳлати санҷишӣ ва муҳлати ҷазо

Масъалаи дигаре, ки ҳангоми таъин намудани шартан татбиқ накардани ҷазо ва муқаррар намудани муҳлати санҷишӣ ба миён меояд, ин давомнокии муҳлати санҷишӣ дар алоқамандӣ бо муҳлати ҷазои воқеии

²²³ См.: Ласковий В. Особенности назначения условного осуждения // Советская юстиция. 1967. – №19. – С. 14; Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР. – Фрунзе, 1968. – С. 13; Кравец Ю. Испытательный срок и контроль за поведением условно осужденных // Советская юстиция. – 1990. – №11. – С. 12.

²²⁴ См.: Скобелин С.Ю. Условное осуждение в отечественном уголовном праве: монография. – Тюмень, 2012. – С. 118.

²²⁵ Павандаи ҷиноятӣ №1-319/19 // Бойгонии суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.

²²⁶ Павандаи ҷиноятӣ №1-135/17 // Бойгонии суди гарнизони ҳарбии шаҳри Душанбе.

таъингардида мебошад. Новобаста аз оне ки Кодекси ҷиноятии амалкунандаи ҚТ, мисли Кодекси ҷиноятии Тоҷикистон соли 1961 ҳадди поёнӣ ва болоии муҳлати санчиширо муқаррар намудааст, аммо дар онҳо ягон меъёр вобаста ба алоқамандии ҷазои шартан татбиқ нагардида ва муҳлати санчишӣ мавҷуд нест. Мавҷуд набудани чунин муқаррарот дар қонун сабаби ба вучуд омадани нуқтаҳои назари гуногун мегардад.

Як қисми олимони чунин қайд мекунанд, ки «давомнокии муҳлати санчишӣ бояд аз муҳлати шартан маҳрум сохтан аз озодӣ вобастагӣ дошта бошад ва ба он мувофиқат намояд»²²⁷. М.М. Муллоев зикр менамояд, ки давомнокии муҳлати санчишӣ аз муҳлати ҷазои воқеии интиҳобнамудаи суд, вобастагӣ надорад. Аммо баъзе судҳо давонокии муҳлати санчиширо аз муҳлати ҷазои воқеӣ зиёдтар таъин менамоянд²²⁸. Аз нуқтаи назари Т.Ш. Шарипов муқаррар намудани принципи ҷиддан алоқаманд гардонидани муҳлати санчишӣ бо муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ зарурат надорад, зеро муҳлати санчишӣ бояд хусусияти мустақилона дошта бошад²²⁹. Муқаррар намудани чунин принцип мустақилияти муҳлати санчиширо заиф гардонидани, тасаввуротҳои нодурустро ба вучуд меорад, ки гуё муҳлати санчишӣ ва ҷазо – ин ҳарду ягона мебошанд ва дар ниҳояти қор, ин ҳолат, ба табиати институти шартан татбиқ накардани ҷазо низ муҳолифат менамояд²³⁰.

Ҳуқуқшиносони дигар чунин ибрази андеша менамоянд, ки давомнокии муҳлати санчишӣ бояд дар доираи муҳлате муайян карда шавад, ки барои ислоҳи шахси маҳкумшуда зарур мебошад, вале дар чунин ҳолат низ набояд андозаи ҷазои таъиншуда ва маълумотҳои, ки шахсияти маҳкумшударо муаррифӣ мекунанд мадди назар карда шаванд²³¹. Ба андешаи олимони дигар низ нуқтаи назари охириин дуруст мебошад, зеро масъалаи давомнокии муҳлати санчиширо вобаста ба доираи вақте, ки ба ақидаи суд дар давоми он санчиш ва ислоҳи маҳкумшуда имкон дорад, ҳал намудааст²³².

Қисмати дигари олимони ақида доранд, ки муҳлати санчишӣ бояд бо ҷазои шартан татбиқ нагардида баробар бошад ва ё зиётар аз он бошад. Яъне, муҳлати санчишӣ бояд аз муҳлати ҷазои шартан татбиқ нашуда бартарӣ дошта бошад²³³. Мувофиқи андешаи гуруҳи дигар, муҳлати санчишӣ «...нисбат ба ҳаҷми худ бояд аз ҷазои таъингардида зиёд бошад,

²²⁷ См.: Гаджиев Н. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия // Изв. Ан Азерб. ССР. Сер.истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 99.

²²⁸ См.: Муллаев М.М. Комментарий Уголовного кодекса Таджикской ССР. – Душанбе, 1969. – С. 195.

²²⁹ См.: Шарипов Т.Ш. Условно освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2003. – С. 114.

²³⁰ См.: Гаджиев Н.К. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия / Изв. Ан Азерб. ССР. – Сер.истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 99.

²³¹ См.: Саввин Н.Ф., Ефимов М.А. Условное осуждение и условно-досрочное освобождение от наказания. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 9.

²³² См.: Саркисова Э.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1963. – С. 57; Гаджиев Н.К. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия // Изв. Ан Азерб. ССР. - Сер.истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 99; Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. – М., 1970. – С. 65; Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 76.

²³³ См.: Уголовное право: Общая часть: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М: НОРМА, 1997. – С. 447.

мумкин аст, ки баробар бошад, инчунин, мумкин аст, ки аз ҷазои таъингардида камтар бошад»²³⁴.

Тарафдорони андешаи оне, ки муҳлати санчишӣ бояд камтар аз ҷазои таъингардида бошад, фикри худро бо он асоснок менамоянд, ки ҳангоми таъин гардидани шартан татбиқ накардани ҷазо натиҷаи меҳоста дар муддати кӯтоҳ ба даст меояд, аммо муқаррар намудани муҳлати дароз боиси ба вучуд омадани саҳтгирии беасос нисбати маҳкумшуда мегардад²³⁵.

Ба андешаи А.Н. Кондалов муҳлати санчишӣ аз муҳлати ҷазои таъингардида камтар буда наметавонад. Чунки ҳангоми таъини ҷазои асосӣ суд ба хулоса меояд, ки шахс маҳз дар ҳамин муҳлат имкон дорад ислоҳ гардад. Ба хулоса омадан дар бораи он ки ислоҳшавии шахс бе адои ҷазои воқеӣ (ба муҳлати муайян) имкон дорад, суд ҷазоро шартан муқаррар мекунад, аммо боз бо мақсади ислоҳ, вале дар давоми ҳамон муҳлати ҷазои таъиншудаи асосӣ ва ё ҳатто аз он зиёдтар²³⁶.

Ба андешаи мо, муҳлати санчишӣ аз ҷониби суд бе ихтиёр таъин карда мешавад ва барои дуруст муайян намудани он як қатор ҳолатҳо, аз ҷумла хусусияти ҷинояти содиршуда, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии он, шахсияти ҷинояткор, шароити содиршавии ҷиноят ва шароите, ки дар он маҳкумшуда муҳлати санчиширо мегузаронад, имконият ва дараҷаи таъсиррасонии муҳит, ҷамъият ва оила нисбат ба маҳкумшуда ва дигар ҳолатҳо бояд ба назар гирифта шаванд.

Вале дар ҳукми суд мавҷуд набудани асоснокии муайян кардани чунин давомияти муҳлати санчишӣ барои дуруст ҳисобидани ҳукм имконият намедихад. Вобаста ба ин, В.А. Ломако дуруст қайд мекунад, ки тибқи он муайян намудани асоснокии давомияти муҳлати санчишӣ амри зарурӣ мебошад. В.А. Ломако аз суд нисбатан мушаххас намудани ҳамаи маълумотҳое, ки ба шахсияти гунаҳкор ва муҳити ихотакардаи ӯ дахлдоранд ва ҳангоми муайян намудани давомияти муҳлати санчишӣ барои роҳ надодан ба хатоҳо ва беҳтар намудани корҳои тарбиявӣ нисбат ба маҳкумшудагон мусоидат менамоянд, талаб мекунад²³⁷.

Ба ақидаи мо, давоминокии муҳлати санчишӣ, ки дар қ. 3 м. 71 КҶ ҚТ (аз 1 то 5 сол) муқаррар гардидааст аз муҳлати ҷазои шартан татбиқ нагардида вобастагӣ надорад. Зеро, шартан татбиқ накардани ҷазо (як унсури он – муҳлати санчишӣ) институти мустақили конунгузории ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад ва ҷазо ҳамчун институти алоҳида. Яъне, муқаррар намудани давомияти муҳлати санчишӣ аз ҷазои таъингардида вобастагӣ надорад. Муқаррар намудани давомияти муҳлати санчишӣ аз хулосаи суд бармеояд, ки дар қадом муҳлат маҳкумшуда имкон дорад, ки ислоҳ шавад. Чунин хулосабарорӣ дар асоси баинобатгирии андешаҳои олимони ва таҷрибаи судӣ оид ба муқаррар намудани муҳлати санчишӣ пешниҳод мегардад. Масалан, дар натиҷаи таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ аз ҷониби

²³⁴ См.: Комментарий к Уголовному Кодексу РФ. Общая часть. – М., Изд-во ИНФРА. 1996. – С. 72-73.

²³⁵ См.: Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 72.

²³⁶ См.: Кондалов А.Н. Условное осуждение и его испытательный срок // Вестник Волжского университета им. В.Н.Татищева. – Серия «Юриспруденция». – Выпуск пятый. Издательство Тол ПИ, 1999. – С. 144-145.

²³⁷ См.: Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 77-78.

мо нишон дод, ки дар 5,18% ҳолатҳо барои шахсоне, ки бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 5 сол маҳкумшудаанд, 1 сол муҳлати санҷишӣ муқаррар гардидааст. Дар 7,06% ҳолатҳо бошад, барои шахсоне, ки бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол маҳкумшудаанд, 1 сол муҳлати санҷишӣ таъин шудааст. Ин аз он гувоҳ аст, ки муҳлати санҷишӣ метавонад бо ҷазои асосӣ баробар бошад ё аз ҷазои асосӣ баландтар ва ё аз он камтар бошад. Инчунин, аз рӯи натиҷаи парвандаҳои ҷиноятӣ аз ҷониби мо омӯхташуда (425 парвандаи ҷиноятӣ дар солҳои 2016-2021) чунин бармеояд, ки дар 76,47 %-и ҳолатҳо нисбат ба маҳкумшудагон муҳлати санҷишӣ нисбатан камтар назар ба ҷазои асосии таъйиншуда, дар 0,24%-и ҳолатҳо аз ҷазои асосӣ баландтар ва дар 18,59%-и ҳолатҳо баробар ба ҷазои асосӣ муҳлати санҷишӣ таъин карда шудааст.

Оғоз ва анҷоми муҳлати санҷишӣ

Ҳангоми татбиқи институти шартан татбиқ накардани ҷазо дуруст муайян намудани оғоз ва анҷоми муҳлати санҷишӣ шарт ва зарур мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба масъалаи аз кадом лаҳза оғоз гаштани муҳлати санҷишӣ ҳангоми татбиқ намудани ин институт ақидаҳои гуногун пешниҳод гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки гуногунандешии олимони асосан аз муносибати онҳо нисбат ба табиати институти шартан татбиқ накардани ҷазо вобастагӣ дорад.

Баъзе аз ҳуқуқшиносон ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми судро лаҳзаи оғози муҳлати санҷишӣ меҳисобанд²³⁸. Масалан, Р.М. Мондрусов қайд менамояд, ки «аз он ки муҳлати санҷишӣ як қисми ҳукм аст, ҳарчанд мушкил аст, аммо бояд онро аз лаҳзаи қувваи қонунӣ гирифтани ҳукми суд ҳисоб намоем»²³⁹.

Олимони дигар бошанд, бар он назаранд, ки аз лаҳзаи қабул гардидани ҳукми суд, аллақай муҳлати санҷишӣ оғоз мегардад²⁴⁰. Бояд қайд намуд, ки дар давраи муҳлатҳои зиёд мавқеи мазкур амал мекард²⁴¹. Мавқеи ҷонибдорони нуқтаи назари дуюмро ҷамъбаст намуда, А.Н. Кондалов қайд мекунад, ки «чунин муносибат вобаста ба муайян кардани

²³⁸ См.: Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 77-78; Гладких В.И., Дьяконова С.В. Условное осуждение: правовая природа и проблемы применения: монография. – М., 2009. – С. 145-146; Агзамов, И.М. Испытательный срок в механизме условного неприменения наказания // Закон и право. – 2012. – №6. – С. 304.

²³⁹ См.: Мондрусов Р.М. Испытательный срок при условном осуждении // Советское государство и право. – 1954. – №6. – С. 91.

²⁴⁰ См.: Кадари Х.Х. Условное осуждение по советскому уголовному праву // Советское государство и право. – 1956. – №1. – С. 80; Саркисова Э.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1963. – С. 58-60; Гаджиев Н.А. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия // Изв. Ан Азерб. ССР. – Сер.истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 105; Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. – М.: Юрид. лит, 1970. – С. 76.

²⁴¹ См.: Кадари Х.Х. Условное осуждение по советскому уголовному праву // Советское государство и право. – 1956. – №1. – С. 80; Гаджиев Н. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия // Изв. Ан Азерб. ССР. - Сер.истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 101; Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. – М.: Юрид.лит, 1970. – С. 76; Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 79; Горайнова А.Е. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – С. 106; Кравец Ю.П. Условное осуждение по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1991. – С. 19; Практикум по уголовному праву: учебное пособие / Под. ред. Л.Л. Кругликов. – М.: БЕК, 1997. – С. 182; Бурлакова И.А. Условное осуждение: теоретико-правовые и практические проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 18-19.

ҳисобкунии муҳлати санчишӣ аз ҷониби баъзе муаллифон шарҳ дода мешавад, ки: а) дар сурати содир намудани ҷиноят аз ҷониби маҳкумшудагон, ки нисбаташон шартан татбиқ накардани ҷазо таъин гардидааст, то ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд, чун вайрон намудани талаботҳои, ки ба зиммаи маҳкумшудагон гузошта шудаанд, ба ҳисоб меравад, бинобар ин, ба маҳкумшуда мумкин аст, ки ҷазои воқеии таъингардида татбиқ шавад; б) барои муқаррар намудани баохиррасии лаҳзаи муҳлати санчишӣ кумак мекунад; в) мазмуни тарбиявии шартан татбиқ накардани ҷазоро боло мебарад; г) барои дуруст ҳал намудани масъалаи шартан татбиқ накардани ҷазо кумак мерасонад, вақте ки тайёрии ҷинояти нав дар давомияти муҳлати санчишӣ содир шуд, аммо хотима ёфтани он баъди гузаштани ин муҳлат. Ин қоида нисбат ба ҷиноятҳои давомдор ва дарозмуддат низ дахл дорад²⁴².

Ба андешаи мо, муқаррароти м. 71 КҶ ҚТ дар мавриди он ки муҳлати санчишӣ аз қувваи қонунӣ гирифтани ҳукми суд оғоз мегардад, қобили дастгирӣ мебошад. Зарурати қонунан танзим намудани ин масъала на танҳо барои эҳтиёҷоти ягонасозии он дар адабиёти ҳуқуқӣ, балки пеш аз ҳама барои эҳтиёҷоти таҷрибаи амалӣ вобаста аст. Ба ғайр аз ин, дуруст муайян намудани лаҳзаи оғози муҳлати санчишӣ барои ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ ва аз болои рафтори маҳкумшуда ба амал баровардани назорати аз ҷониби суд муқарраргардида хеле муҳим мебошад. Масъалаи оғоз гардидани муҳлати санчишӣ барои муайян намудани лаҳзаи баанҷомрасии он, дигар оқибатҳои ҳуқуқӣ ва то бардоштани доғи судии шахси маҳкумшуда аҳаммияти ҳалқунанда дорад. Инчунин, андешаи мазкур ба он мақсад дастгирӣ мегардад, ки дар ҳеҷ маврид набояд принципи қонуният ва эҳтимолияти бегуноҳӣ мадди назар карда шавад.

Хулоса ва пешниҳодҳо аз таҳлили анҷомдода:

1. Мафҳуми муҳлати санчишӣ дар шакли зерин пешниҳод мегардад: муҳлати санчишӣ дар худ муҳлати муайяни вақтеро дар бар мегирад, ки дар давоми он маҳкумшуда аз адои ҷазои воқеӣ озод гардида, ислоҳшавии худро бояд исбот намояд.

2. Ҳангоми таъин намудани шартан татбиқ накардани ҷазо ҳадди болоии муҳлати санчишӣ набояд аз 3 сол зиёд бошад. Воқеан, таҷрибаи судӣ исбот менамояд, ки дар ин муддат имкони ислоҳшавии маҳкумшуда мавҷуд мебошад ва дар як маврид, дар сурати ислоҳ нагардидан, чунин маҳкумшудагон ҳатман талаботҳои ба уҳдаи онҳо гузошташударо вайрон мекунанд, ки боиси пеш аз муҳлат бекор кардани муҳлати санчишӣ, дар маънои негативии он мегардад.

3. Вобаста ба ҳадди камтарини муҳлати санчишӣ пешниҳод менамоем, ки ҳадди поёнии муҳлати санчишӣ на кам аз 6 моҳ муқаррар карда шавад. Зеро, дар бештар маврид, вақте ки ба ҷамъият хавфнокии кирдории содиргардида камтар аст, судҳо имкони таъини камтар аз 1 соли муҳлати санчиширо надоранд, аз ин рӯ, муқаррар намудани ҳадди поёнӣ бо

²⁴² См.: Кондалов А.Н. Условное осуждение и механизмы его обеспечения: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2000. – С. 113.

дарназардошти принципи инсондӯстӣ ва адолат на кам аз 6 моҳ қобили қабул аст.

4. Оғози муҳлати санчишӣ, ки дар қ. 3 м. 71 КҶ ҚТ ва қ. 1 м. 224 Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ҚТ пешбинӣ гардидааст, аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд ҳисоб карда мешавад.

5. Давомнокии муҳлати санчишӣ, ки дар қ. 3 м. 71 КҶ ҚТ (аз 1 то 5 сол) муқаррар гардидааст аз муҳлати ҷазои шартан татбиқ нагардида вобастагӣ надорад. Зеро, шартан татбиқ накардани ҷазо (як унсури он – муҳлати санчишӣ) институти мустақили қонунгузори ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад ва ҷазо ҳамчун институти алоҳида. Яъне, муқаррар намудани давомияти муҳлати санчишӣ аз ҷазои таъингардида вобастагӣ надорад. Муқаррар намудани давомияти муҳлати санчишӣ аз ҳулосаи суд бармеоҷад, ки дар қадом муҳлат маҳкумшуда имкон дорад, ки ислоҳ шавад.

Адабиёт:

1. Агзамов, И.М. Испытательный срок в механизме условного неприменения наказания // Закон и право. – 2012. – №6. – С. 64-68

2. Алексеев И. Н. Условное осуждение в уголовном праве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2004. – 22 с.

3. Бурлакова И.А. Условное осуждение: теоретико-правовые и практические проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 25 с.

4. Веретина Ю.А. Испытательный срок при условном осуждении по уголовному кодексу российской федерации // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева, – №1, том 2, – 2017. – С. 120-126

5. Гаджиев Н. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия // Изв. Ан Азерб. ССР. Сер.истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 97-105.

6. Галиуллин И.З. Условные меры уголовно-правового характера. – Казань, Изд-во Казанск. Ун-та, 2006. – 206 с.

7. Гладких В.И., Дьяконова С.В. Условное осуждение: правовая природа и проблемы применения: монография. – М, 2009. – 199 с.

8. Горяйнова Е.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – 199 с.

9. Кадари Х.Х. Условное осуждение по советскому уголовному праву // Советское государство и право. – 1956. – №1. – С.76-82.

10. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.И. Рарог. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2014. – 960 с.

11. Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. докт. юрид. Наук В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 867 с.

12. Комментарий к Уголовному Кодексу РФ. Общая часть. –М., Изд-во ИНФРА. 1996. – 302 с.

13. Кондалов А.Н. Условное осуждение и его испытательный срок // Вестник Волжского университета им. В.Н.Татищева. – Серия

«Юриспруденция». – Выпуск пятый. Издательство Тол ПИ, 1999. – С. 140-145.

14. Кравец Ю.П. Условное осуждение по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1991. – 24 с.

15. Кригер Г.А. Условное осуждение и роль общественности в его применении. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 101 с.

16. Курченко В.Н. Уголовно-правовые и криминологические аспекты условного осуждения. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1987. – 197 с.

17. Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР. – Фрунзе. 1968. – 172 с.

18. Ласковый В. Особенности назначения условного осуждения // Советская юстиция. 1967. – №19. – С. 13-15.

19. Кравец Ю. Испытательный срок и контроль за поведением условно осужденных // Советская юстиция. – 1990. – №11. – С. 12-13.

20. Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – 273 с.

21. Лядов Э.В. Институт условного осуждения: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: монография. – Рязань: Издательство ИП Коняхин А.В., 2016. – С. 184 с.

22. Мондрусов Р.М. Испытательный срок при условном осуждении // Советское государство и право. – 1954. – №6. – С. 90-91.

23. Муллаев М.М. Комментарий Уголовного кодекса Таджикской ССР. – Душанбе, 1969. – 258 с.

24. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Ҳ.С. Салимов ва дотсент Н.А.Ғаффарова. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – 344 с.

25. Павандаи ҷиноятӣ №1-135/17 // Бойғонии суди гарнизони ҳарбии шаҳри Душанбе.

26. Павандаи ҷиноятӣ №1-319/19 // Бойғонии суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.

27. Практикум по уголовному праву: учебное пособие / Под. ред. Л.Л. Кругликов. – М.: БЕК, 1997. – 487 с.

28. Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А. Наказание: понятие, цели, виды, порядок и назначение. – Алматы, 1999. – 120 с.

29. Российское уголовное право: Общая часть: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева и проф. А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – 454 с.

30. Сабанин С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. – Екатеринбург, 1993. – 262 с.

31. Саввин Н.Ф., Ефимов М.А. Условное осуждение и условно-досрочное освобождение от наказания. – М.: Госюриздат, 1963. – 32 с.

32. Саркисова Э.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1963. – 259 с.

33. Скибицкий В. Законодательство Украинской ССР об условном осуждении и практика его применения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1972 – 27 с.

34. Скобелин С.Ю. Условное осуждение в отечественном уголовном праве: монография. – Тюмень, 2012. – 154 с.
35. Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. – М.: Юрид. лит, 1970. – 240 с.
36. Ткачевский Ю.М. Условное осуждение // Социалистическая законность. – 1963. – №11. – С. 51-54.
37. Уголовное право: Общая часть: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М: НОРМА, 1997. – 504 с.
38. Шарипов Т.Ш. Условно освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2003. – 284 с

ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ СУБЪЕКТИ МАХСУСИ ЧИНОЯТ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ЗАРДУШТӢ ВА МУСУЛМОНӢ

Сайдалиев Орзучон Илҳомович,
докторанти (PhD) курси 2-юми
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Тел.: (+992) 907-56-77-77
E-mail: orzu-saidaliev97@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Раҳмонзода М.Ч., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таърихи инкишофи субъекти махсуси чиноят дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқи масъалаи мазкур андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва сарчашмаҳои ҳуқуқии одатю динии низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистонро таҳлил намуда, мавҷудияти аломатҳои субъекти махсуси чиноятро ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ асоснок кардааст. Субъекти махсуси чиноят падидаи нав набуда, сарчашмаи худро ҳанӯз аз низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон мегирад. Заминаҳои нахустини меъёрӣ-ҳуқуқии институти мазкур ҳанӯз ҳазорсолаҳо пеш дар сарчашмаҳои низоми ҳуқуқии зардуштӣ ва мусулмонӣ ба назар мерасиданд. Низоми ҳуқуқи зардуштӣ яке аз низомҳои бонуфузе ба ҳисоб меравад, ки дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ бо сарчашмаҳои ҳуқуқии одатю динӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим мебаровард. Дар ин миён муносибатҳо оид ба чиноят ва ҷазо, махсусан субъекти махсуси чиноят ва ҷавобгарии инсоният барои он истисно набуд. Олимони ватанию хориҷӣ ҷанбаҳои алоҳидаи институти чиноят ва ҷазоро дар низомҳои таърихӣ таҳқиқ намуда, дар ин хусус андешаронӣ кардаанд. Инкишофи субъекти махсуси чиноят ба панҷ марҳилаи таърихро аз сар гузаронидааст: а) давраи зардуштӣ; б) давраи мусулмонӣ; в) давраи тоинқилобӣ (тобеи Россияи Подшоҳи будани Осиёи Миёна); г) давраи ҳокимияти шуравӣ; ғ) давраи соҳибистиқлолӣ. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ субъекти махсуси чиноят фарогири чунин аломатҳои махсус буд: ҷинсият (марду зан), мансубияти динӣ (тобеи таълимотҳои зардуштӣ, мусулмонӣ ва ғ), сину сол (аз 15 боло), мансабӣ (амирон, вазирон, ходимони давлатӣ ва ғ), ҳарбӣ (сарбозон, фармондеҳон ва ғ), касбият, иқтисодиёт, қасос, синфӣ ва ғайра.

Калидвожаҳо: Таърихи инкишоф, субъекти махсуси чиноят, аломатҳои субъекти махсус, низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқи зардуштӣ, ҳуқуқи мусулмонӣ, сарчашмаҳои одатю ҳуқуқӣ, чиноятҳои дорой

субъекти махсус, чинятҳои ҳарбӣ, чиноятҳои мансабӣ, қонунгузориҳои чиноятӣ.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СПЕЦИАЛЬНОГО СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ЗОРОАСТРИЙКОЙ И МУСУЛЬМАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМАХ

Саидалиев Орзуджон Ильхомович,
докторант (PhD) 2 курса Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана
Тел.: (+992) 907-56-77-77
E-mail: orzu-saidaliev97@mail.ru

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Рахмонзода М.Дж., кандидат юридических наук, дотсент

Аннотация: В данной статье рассматривается история развития специального субъекта преступления в зороастрийской и мусульманской правовых системах. Исследуя данный вопрос, автор проанализировал мнения отечественных и зарубежных ученых, а также обычное и религиозно-правовые источники историко-правовых систем Таджикистана, обосновал наличие признаков специального субъекта преступления в зороастрийском и мусульманском праве. Специальный субъект преступления не является новым явлением, он еще берет свое начало из историко-правовых систем Таджикистана. Первые нормативно-правовые основы этого института были замечены тысячи лет назад в источниках зороастрийской и мусульманской правовых систем. Зороастрийская правовая система считается одной из наиболее влиятельных систем, регулирующих общественные отношения на земле исторического Таджикистана с обычными и религиозными правовыми источниками. Между тем отношения о преступлении и наказании, особенно о специальном субъекте преступления и ответственности человека за него, не составляли исключения. Отечественные и зарубежные ученые исследовали специфические институциональные аспекты преступления и наказания в исторических системах и высказали свое мнение по этому поводу. Развитие специального субъекта преступления прошло пять исторических этапов: а) зороастрийский период; б) мусульманский период; в) дореволюционный период; г) период советской власти; д) период независимости. На разных исторических этапах к специальному субъекту преступления относились следующие особенности: пол (мужской и женский), религиозная принадлежность (следование зороастризму, мусульманскому учению и др.), возраст (старше 15 лет), должность (эмиров, министров, государственные

служащие и др.), военные (солдаты, командиры и др.), профессионализм, экономия, месть, класс и др.

Ключевые слова: История развития, специальный субъект преступления, признаки специального субъекта, историко-правовые системы, зороастрийское право, мусульманское право, обычно-правовые источники, преступления со специальным субъектом, воинские преступления, должностные преступления, уголовное законодательство.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF A SPECIAL SUBJECT OF CRIME IN THE ZOROASTIC AND MUSLIM LEGAL SYSTEM

Saidaliyev Orzudzhon Ilhomovich,
doctoral student (PhD) 2nd year of the
Institute of Philosophy, Political Science
and Law. A Bahovaddinov of the
National Academy of Sciences of
Tajikistan

Phone.: (+992) 907-56-77-77

E-mail: orzu-saidaliyev97@mail.ru

Scientific adviser: Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Rahmonzoda M.J., candidate of legal sciences, docent

Annotation: This article discusses the history of the development of a special subject of crime in the Zoroastrian and Muslim legal system. Exploring this issue, the author analyzed the opinions of domestic and foreign scientists, as well as customary legal and religious-legal sources of the historical and legal systems of Tajikistan, substantiated the presence of signs of a special subject of a crime in Zoroastrian and Muslim law. The special subject of a crime is not a new phenomenon, it still originates from the historical and legal systems of Tajikistan. The first legal foundations of this institution were seen thousands of years ago in the sources of the Zoroastrian and Muslim legal system. The Zoroastrian legal system is considered one of the most influential systems regulating social relations in the land of historical Tajikistan with customary and religious legal sources. Meanwhile, relations about crime and punishment, especially about the special subject of the crime and the responsibility of a person for it, did not constitute an exception. Domestic and foreign scientists have studied the specific institutional aspects of crime and punishment in historical systems and expressed their opinion on this matter. The development of a special subject of crime has gone through five historical stages: a) the Zoroastrian period; b) Muslim period; c) pre-revolutionary period; d) the period of Soviet power; d) the period of independence. At different historical stages, the following features belonged to the special subject of the crime: gender (male and female), religious affiliation (following Zoroastrianism, Muslim teachings, etc.), age (over 15 years), position (emirs, ministers, civil servants, etc.), military (soldiers, commanders, etc.), professionalism, economy, revenge, class, etc.

Keywords: History of development, special subject of a crime, signs of a special subject, historical and legal systems, Zoroastrian law, Muslim law, customary sources, crimes with a special subject, military crimes, duty crimes, criminal law.

Масъалаҳои таърихию ҳуқуқии қонунгузори Тоҷикистонро омӯхта, ба муҳимтарин ёдгориҳои ҳуқуқии низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ, инчунин сарчашмаҳои сершумори ҳуқуқии Тоҷикистони таърихӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ таваҷҷуҳ намуда, масъалаи субъекти махсуси ҷиноятро таҳқиқ намудан барои илми ҳуқуқшиносии муосир яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, аҳаммият ва арзиши сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки марҳилаҳои муайяни рушди Тоҷикистонро тавсиф намуда, институти субъекти махсуси ҷиноятро танзим менамуданд, дар айни замон мубрамияти худро гум накардаанд. Онҳо имконият медиҳанд, ки ҳар як ҳодиса, дигаргуниҳои дар сохти ҷамъияти давлатӣ ва аз ин ҳам бештар дар қонунгузори ҷиноятӣ баамаломатада чуқур ва пурмазмунтар дарк карда шаванд.

Субъекти махсуси ҷиноят падидаи нав набуда, сарчашмаи худро ҳанӯз аз низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон мегирад. Заминаҳои нахустини меъёрӣ-ҳуқуқии институти мазкур ҳанӯз ҳазорсолаҳо пеш дар сарчашмаҳои низоми ҳуқуқии зардуштӣ ва мусулмонӣ ба назар мерасиданд. Низоми ҳуқуқи зардуштӣ яке аз низомҳои бонуфузе ба ҳисоб меравад, ки дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ бо сарчашмаҳои ҳуқуқии одатию динӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим медаровард. Дар ин миён муносибатҳо оид ба ҷиноят ва ҷазо, махсусан субъекти махсуси ҷиноят ва ҷавобгарии инсоният барои он истисно набуд. Олимони ватанию хориҷӣ қанбаҳои алоҳидаи институти ҷиноят ва ҷазоро дар низомҳои таърихӣ таҳқиқ намуда, дар ин хусус андешаронӣ кардаанд. Ба андешаи Э.Б. Буризода, дар ҳуқуқи зардуштӣ бархе кирдорҳои ҷиноят меномиданд, ки пеш ва баъд аз онҳо дигарон онро ҳамчун ҷиноят эътироф намекарданд²⁴³. У.А. Азизода ин андешаро пурра намуда, қайд менамояд, ки махсусан ҷиноятҳои зидди қувваҳои табиат ва баъзе намудҳои ҳайвонот чунин хусусиятро доро буданд. Ин натиҷаи он буд, ки дар Авесто ва дигар сарчашмаҳои низоми ҳуқуқии зардуштӣ меъёрҳои мавҷуд буданд, ки баҳри ҳифзи табиат ва олами ҳайвонот нигаронида шуда буданд²⁴⁴. Маврид ба зикр аст, ки дар ин ҷо ҷиноятҳои зидди қувваҳои табиат ҳамчун ҷиноятҳои дорои субъекти махсус ба ҳисоб мераванд. Зеро низоми ҳуқуқи зардуштӣ дар асоси таълимоти дини зардуштӣ бунёд шудааст ва поймол кардани меъёрҳои он ҳамчун кирдори ҷиноятӣ доништа мешуд. Аломати субъекти махсус дар ин ҷиноят он аст, ки ҷиноятҳои зидди қувваҳои табиат

²⁴³ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 30.

²⁴⁴ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 59.

ҷиноятҳои динӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷониби намоёндагони таълимоти зардуштӣ содир карда мешаванд.

Дар Авесто меъёрҳои ҳуқуқие мавҷуд мебошанд, ки ба қонунгузориҳои ҷиноятии имрӯза шабоҳат доранд. Масалан, нисбат ба шахсоне, ки дар синни 15-солагӣ ҷиноят содир кардаанд, ҷазои нисбатан сабук татбиқ карда мешуд²⁴⁵. Ба андешаи У.А. Азизода, дар ҳуқуқи зардуштӣ чунин кирдорҳо ҳамчун ҷиноят доништа мешуданд, ки дар байни онҳо ҷиноятҳои дорои субъекти махсус низ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, кирдорҳо бар зидди ҳаёт ва саломати инсон, ҳайвонот, фариштагон, дин ва муҳити зист²⁴⁶. Дар Авесто робитаи озодонаи маҳрамона байни занҳои шавҳардор ва мардони зандор қатъиян манъ карда шуда, ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунандаи содир намудани ин гуна ҷиноятҳо эътироф мешуданд, ки агар дар натиҷаи зино зани шавҳардор кӯдак таваллуд карда бошад. Аммо дар ҳолатҳое, ки мард бо зани бешавҳар робитаи маҳрамона дошта бошад, онҳо зан ҳаққи исқоти ҳамро надошт ва мард ҳақ надошт, ки ўро ба исқоти ҳамл маҷбур созад²⁴⁷. Чунин меъёрҳо бешубҳа гувоҳи он мебошанд, ки сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ аломатҳои субъекти махсуси ҷиноятро муқаррар карда буд. Аз ҷумла, аз рӯи сину сол, ҷинс, касбият, мансубияти динӣ ва ғ.

Олимон низоми ҷиноятҳоро дар ҳуқуқи зардуштӣ тасниф намуда, намудҳои мухталифи ҷиноятҳоро зикр кардаанд, ки дар онҳо ҷиноятҳои дорои субъекти махсус низ ба назар мерасад. Масалан, тибқи таснифоти Э.Б. Буризода ҷиноятҳо тибқи Авесто ба чунин намудҳо ҷудо мешуданд: 1) ҷиноятҳо бар зидди дин; 2) ҷиноятҳо бар зидди шахс; 3) ҷиноятҳо бар зидди ҳайвонот; 4) ҷиноятҳо бар зидди моликият; 5) ҷиноятҳо бар зидди ахлоқ; 6) ҷиноятҳо бар зидди қувваҳои табиат²⁴⁸. Муҳаққиқ дар ҷойи дигар зимни таснифоти ҷиноятҳо дар ҳуқуқи зардуштӣ ҷиноятҳои мансабиро низ илова кардааст²⁴⁹. Дар таснифоти муҳаққиқ гурӯҳи ҷиноятҳо дар умум оварда шуда бошад ҳам, дар ҳар кадоме аз онҳо боз ҷиноятҳои гуногун дохил мешаванд, ки дорои аломатҳои махсусанд, вале ҷиноятҳои мансабӣ ба таври равшан аз субъекти махсуси ҷиноят ишора менамояд.

А.Г. Периханян ҷиноятҳоро дар ҳуқуқи зардуштӣ чунин тасниф намудааст: 1) ҷиноятҳо бар зидди шахс; 2) ҷиноятҳо бар зидди ҳуқуқи моликият; 3) ҷиноятҳои динӣ ва ахлоқӣ; 4) шиканҷаҳои марбут ба шартномаҳои ҳатмӣ; 5) рафтори нодурусти судя; 6) рафтори нодурусти

²⁴⁵ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 31.

²⁴⁶ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 60.

²⁴⁷ Шокирзода Г. Особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении женщин в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 20-21.

²⁴⁸ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 30.

²⁴⁹ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 95.

хизматӣ²⁵⁰. Дар таснифоти мазкур аломатҳои субъекти махсусро дақиқ мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз таснифоти қаблӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Масалан, рафторҳои ҷиноятии судя, шахсони мансабдор ва ғ.

А.Ғ. Холиқзода ҷиноятҳоро дар ҳуқуқи зардуштӣ ба чунин гурӯҳҳо тасниф намудааст: 1) ҷиноятҳо бар зидди шахс – расонидани зарари ҷисмонӣ, расонидани зарар ба саломати, куштор; 2) ҷиноятҳо бар зидди озолии шахсӣ, шаъну шараф ва обрӯ – муносибати ғуломона, фиреб, дурӯғ ва туҳмат; 3) ҷиноятҳо бар зидди дахлнопазирии ҷинсӣ - таҷовуз ба номус, бачабозӣ; 4) ҷиноятҳо бар зидди моликият; 5) ҷиноятҳо бар зидди олами ҳайвонот ва муҳити зист; 6) ҷиноятҳо бар зидди дин²⁵¹. Таснифоти мазкур ҳарчанд ба таснифотҳои қаблӣ монанд бошад ҳам, вале дар он мушаххасан ҷиноятҳои муқаррар шудаанд, ки аломатҳои субъекти махсусро ифода мекунад. Масалан, таҷовуз ба номус, бачабозӣ ва ғ.

Ҷиноятҳои, ки аломатҳои субъекти махсус дар онҳо бештар ба назар мерасанд – ин ҷиноятҳо бар зидди ҳокимияти давлатӣ мебошанд, ки чунин гурӯҳ дар қонунгузори имрӯзаи ҷиноятӣ низ мавҷуданд. Дар ҳуқуқи зардуштӣ ба гурӯҳи ҷиноятҳои зидди ҳокимияти давлатӣ чунин кирдорҳо дохил мешуданд: итоат накардан ба ҳоким, ҷосусӣ, хиёнат ба давлат, хиёнат ба ҳоким, фирор ё гурехтан аз майдони ҷанг, ифшои сирри шахсӣ ва оилавии ҳоким, сӯйқасд ба ҳудуди ҳоким, наздикшавӣ бо ходимони ҳарамии ҳоким, рафтори ғайриахлоқӣ нисбат ба тахти подшоҳӣ ва ғ.²⁵²

Аломатҳои субъекти махсус ҳамзамон дар ҷиноятҳо ба муқобили озолии шахсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ мавҷуд мебошанд, ки сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ онҳоро муқаррар карда буд. Авесто ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ чунин кирдорҳои, ки ба муқобили озолии шахсӣ, озоли ва дахлнопазирии ҷинсӣ, шаъну шарафи шахс содир карда мешаванд, пешбинӣ карда буд: а) таҷовуз; б) бачабозӣ; в) ғуломӣ; г) туҳмат; д) таҳқир; д) фиреб; д) дурӯғ²⁵³. Меъёрҳои Авесто ҳамзамон таҷовуз ба номус ва бачабозиро саҳт маҳкур кардааст, ки дар онҳо аломатҳои субъекти махсус пурра ба назар мерасанд²⁵⁴. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки тибқи Вандидод агар зан аз шарм исқоти ҳамл мекард, гуноҳи куштори кӯдак ба дӯши падар ва модар мегузашт ва ҷазои чунин кирдор низ дар шакли куштори қасдона сурат мегирифт²⁵⁵. Масалан, барои таҷовуз ба номуси зан ё духтар ба ғайри соҳиб ё саробон 300 стера ҷарима ситонида мешуд. Тибқи Авесто саҳттарин гуноҳи аҳли зуровар фиреби духтари бешавҳар

²⁵⁰ Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. - М.: Наука, 1983. – С. 247.

²⁵¹ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 322-358.

²⁵² Сафизода Ф. Таърихи ҳуқуқ дар Эрони Бостон. – Техрон, 1391 х./ 2013. – С. 118.

²⁵³ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 80.

²⁵⁴ Авесто. Китоби 1. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С.529; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 344.

²⁵⁵ Шокирзода Г. Особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении женщин в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 20.

дониста мешуд²⁵⁶. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки дар ҳуқуқи зардуштӣ ҷинойтҳо аз рӯйи аломати махсуси ҷинсӣ бештар муқаррар гардида буданд.

Аломатҳои субъекти махсуси ҷинойт дар кирдорҳои ҷинойтии исқоти ҳамл баръало ба назар мерасад, ки дар ҳуқуқи зардуштӣ барои чунин кирдор, ҳам марду зан ва ҳам духтурро ба ҷавобгарии ҷинойтӣ мекашиданд²⁵⁷. Дар ҳуқуқи зардуштӣ кирдори духтури ғайрикасбие, ки натиҷаи табобаташ боиси марги одам ва ё дигар беморӣ мегардид ҳамчун кирдори ҷинойтӣ ҳисобида шуда, ба ӯ ҷазо дар шакли маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ татбиқ карда мешуд²⁵⁸. Боиси таваҷҷуҳ аст, ки ин имрӯз меъёри мазкур дар қонунгузории ҷинойтии аксари кишварҳо мавҷуд мебошад. Аломати субъекти махсус дар ҷинойти мазкур касбияти ҷинойткор (духтур будани ӯ) ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳуқуқи зардуштӣ дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ кирдорҳои зиёдеро ҳамчун ҷинойт муқаррар намуда буд, ки дар онҳо аломатҳои субъекти махсуси ҷинойт ба назар мерасиданд. Яъне, метавон гуфт, ки таърихи субъекти махсуси ҷинойт сарчашмаи худро ҳанӯз аз низоми ҳуқуқи зардуштӣ мегирад.

Пас аз ҳуқуқи зардуштӣ, марҳилаи дигари инкишофи субъекти махсуси ҷинойт дар ҳудуди Тоҷикистони ба низоми ҳуқуқи мусулмонӣ рост меояд. Масъалаи субъекти махсуси ҷинойтро дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ бисёре аз муҳаққиқони ватанию хориҷӣ таҳқиқ кардаанд. Масалан, дар таҳқиқотҳои А.Қ. Назаров²⁵⁹, М.М. Муллоев²⁶⁰ баъзе аз паҳлуҳои субъекти махсуси ҷинойт ба назар мерасад. М.В. Ваҳобова иловатан аз се намуди ҷинойт дар ҳуқуқи мусулмонӣ изҳори андеша кардааст: дуздӣ, зино ва туҳмат нисбати зан²⁶¹. Чунин намудҳои ҷинойтро О.Г. Болшаков низ қайд намудааст²⁶². Туҳмат нисбати зан (аслан туҳмати зинро дар назар дорад) ошкоро аз субъекти махсус ишора менамояд. Зеро маълум аст, ки туҳмати зино нисбати зан аз ҷониби мард содир карда мешавад. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки чунин меъёр дар сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ мавҷуд буд, вале дар қонунгузории имрӯзаи аксари давлатҳо ба назар намерасад.

М.С. Ҳайдарова меъёрҳои ҳуқуқи ҷинойтии Қуръонро аз рӯйи объекти таҷовуз чунин тасниф намудааст: а) ҷинойтҳо бар зидди дин ва ҳокимият – роҳзанӣ, майнӯшӣ, хиёнат ба Аллоҳ ва ғайра; б) ҷинойтҳои бар зидди моликият; в) ҷинойтҳо бар зидди шахс – куштор, осеби ҷисмонӣ,

²⁵⁶ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе, 2005. – С. 190.

²⁵⁷ Авесто. Китоби 1. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С. 576-577.

²⁵⁸ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 111.

²⁵⁹ Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – С. 47.

²⁶⁰ Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С.53.

²⁶¹ Ваҳобова М.В. Ислам и семья. – М., 1980. – С. 67.

²⁶² История Халифата. Ислам в Аравии. – М., 1989. – Т. 2. – С. 126.

зино²⁶³. Дар таснифоти мазкур низ аломатҳои субъекти махсуси ҷиноят ба назар мерасанд. Масалан, ҷинояти хиёнат ба Аллоҳ танҳо аз ҷониби мусулмонон содир карда мешавад ва намояндагони дигар динҳо субъекти ҷинояти мазкур доништа намешаванд.

И.Д. Сафаров меёрҳои ҷиноятии ҳуқуқи мусулмонии давлати Сомониёнро ба се гурӯҳ тақсим намудааст: 1) ҷиноятҳо бар зидди ҳаёт ва саломатӣ; 2) ҷиноятҳо, ки дар кирдорҳои вайрон кардани дастурҳои Қуръон ифода меёбанд; 3) ҷиноятҳо бар зидди ҳокимияти давлатӣ²⁶⁴. А.Қ. Назаров меёрҳои ҳуқуқи Қуръон ва ҳадисҳоро таҳқиқ намуда, хиёнат ба Худо, ҷиноятҳо бар зидди ҳаёт, бар зидди саломатӣ, бар зидди озолии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, бар зидди шаъну шараф, бар зидди тартиботи ҷамъиятӣ, бар зидди молу мулк, бар зидди ҷомеаи исломиро гурӯҳбандӣ мекунад²⁶⁵. Дар таснифотҳои мазкур низ аломатҳои субъекти махсус мавҷуд мебошанд.

Р.Ш. Шарофзода андешаҳои сиёсӣ ҳуқуқи «Синдбоднома»-ро таҳқиқ намуда, чор аломати ҷиноятро қайд кардааст, ки яке аз он ифодакунандаи аломати субъекти махсуси ҷиноят мебошад²⁶⁶. Сину соли ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ низ аз ҷумлаи аломатҳои субъекти махсуси ҷиноят ба ҳисоб меравад. Аломати мазкур дар ҳуқуқи мусулмонӣ ҷунин муқаррар шуда буд: 1) аз таваллуд то 7 солагӣ – ин синну солест, ки субъект фаҳмиш надорад ва табиист, ки аз ҷавобгарӣ озод аст; 2) аз 7 то 15 сола, ки ҷавон ҳисобида мешавад ва дар ин синну сол нисбати субъект ҷавобгарии маҳдуд татбиқ мешавад, яъне, нисбат ба ӯ ҷораҳои ислоҳӣ ва тарбиявӣ татбиқ карда мешавад; 3) ба синни балоғат расидан – давраест, ки шахс ба рафтори худ баҳо дода метавонад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ пурра кашида мешавад²⁶⁷. Тавре аз андешаи мазкур бармеояд дар ҳуқуқи мусулмонӣ сину соли мухталифи ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқаррар шуда, барои ҳар кадоме аз онҳо ҷавобгарии гуногун пешбинӣ гардидааст.

Яке аз намудҳои ҷиноят дар ҳуқуқи мусулмонӣ ин ҷиноятҳои категорияи “ҳудуд” мебошанд, ки дар онҳо аломати субъекти махсус аз рӯйи мансубияти динӣ ва ҷомеавӣ дохил мешаванд. Муҳаққиқон онро ба тарзҳои мухталиф маънидод намудаанд. Масалан, Г.С. Азизқулова, ҷиноятҳои категорияи ҳудудро ҳамчун кирдорҳои тасниф мекунад, ки ба

²⁶³ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 149.

²⁶⁴ Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов // Государство и право. – Душанбе, 1997. – № 1. – С. 19-23.

²⁶⁵ Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – С. 103-109.

²⁶⁶ Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока: монография. – Душанбе: Дониш, 1999. – С. 166-167.

²⁶⁷ Зияуддин Д.А. Проблемы уголовной ответственности и наказания по мусульманскому праву и уголовному законодательству Афганистана (история и современный этап развития): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одесса, 1994. – С. 14.

манфиатҳои тамоми аҳли ҷамъияти мусулмонон ҳалал мерасонанд²⁶⁸. Т.Ш. Шарипов низ дар зер мафҳуми “худуд” амалҳои мефаҳмад, ки ба манфиатҳои ҷомеаи мусулмонон суиқасд менамояд²⁶⁹. Ба гурӯҳи ҷиноятҳои мазкур он кирдорҳои дохил мешаванд, ки хусусияти динӣ дошта, аксаран дорои аломатҳои субъекти махсус мебошанд. Масалан, Г.С. Азизкулова ва И.Д. Сафаров исён ва муртад (аз дин баргаштан)-ро аз ин гурӯҳ истисно мекунад²⁷⁰. Т.Ш. Шарипов бошад ба категорияи худуд чор намуди ҷиноятро дохил мекунад, ки дар Қуръон барои онҳо ҷазо пешбинӣ шудааст. Инҳо – дуздӣ, роҳзанӣ, зино ва туҳмат ба зино мебошанд²⁷¹. Ш. Абдуллозода ба ҷиноятҳои категорияи худуд назари дигар намудааст. Ба андешаи ӯ, ба ин гурӯҳ ҷиноятҳои зеринро дохил кардан мумкин аст: дуздӣ, зино, роҳзанӣ, исён, муртад, танфурушӣ, бачабозӣ ва шароб нӯшидан²⁷². Аз андешаҳои муҳаққиқон бармеояд, ки оид ба ҷиноятҳои категорияи “худуд” дар байни муҳаққиқон гуногунандешӣ ҷой дошта, намудҳои мухталифи ҷиноятҳоро дохил мекунад. Новобаста аз ин, дар пешниҳодҳои онҳо аломатҳои субъекти махсус аз рӯйи ҷинсиат, мансубияти динӣ ва ғайра мавҷуд мебошанд.

Дар ҳамаи даврҳои инкишофи давлатдорӣ, махсусан дар давраи ҳокимияти подшоҳӣ ҷинояти зидди ҳокимияти давлатӣ яке аз ҷиноятҳои вазнин ба ҳисоб мерафт, ки барои содир кардани он ҷазои саҳт дода мешуд. Ба ин гурӯҳи ҷиноятҳо асосан амалҳои зидди ҳокимияти давлатӣ, аз қабилӣ эътироф накардани ҳокими қонунӣ ва иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ дар назди давлат, хоҳиши аз қудрат барканор кардани роҳбари давлат, ғасби мусаллаҳонаи ҳокимият, кӯшиши табаддулоти давлатӣ ва ғайра дохил мешаванд²⁷³.

Яке аз ҷиноятҳои хатарнок ва зараровар дар таълимоти мусулмонӣ, ки дорои аломати субъекти махсус аст, зино мебошад. Зино ин муносибати берун аз никоҳ байни марду зан аст. А.Ғ. Холиқзода ҳамзистии ғайриқонунӣ ва алоқаи ҷинсии берун аз никоҳро зино медонад²⁷⁴. Бояд гуфт, ки барои як ҷиноят нисбат ба мардону занон як ҳел ҷазо дода мешуд. Масалан, ба занон низ то 100 зарба задан ҷазо дода мешуд. Дар заминаи таҳқиқоти мо ҷазоҳои, ки барои ҷиноятҳои марбут ба куштори писар аз ҷониби падар ё падар аз ҷониби писар муқаррар шудаанд, ҷолиби диққат мебошанд. Агар падар дар ҳолати мукаллафӣ ба куштори писараш даст

²⁶⁸ Азизкулова Г.С. Понятие и виды преступлений по уголовному законодательству Афганистана // Государство и право. – Душанбе, 1997. - № 1. – С. 126.

²⁶⁹ Шарипов Т.Ш. Манобеъи ҳуқуқи ҷазои ҷиноятии исломии Эрон // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 1998. – № 6. – С. 32-41.

²⁷⁰ Азизкулова Г.С. Понятие и виды преступлений по уголовному законодательству Афганистана // Государство и право. – Душанбе, 1997. - № 1. – С. 127; Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов // Государство и право. – Душанбе, 1997. – № 1. – С. 151.

²⁷¹ Шарипов Т.Ш. Манобеъи ҳуқуқи ҷазои ҷиноятии исломии Эрон // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 1998. – № 6. – С. 32-41.

²⁷² Абдуллозода Ш. Асосҳои диншиносӣ. – Душанбе, 2002. – С. 225.

²⁷³ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 154-155.

²⁷⁴ Халиков А.Г. Хадис как источник мусульманского права. – Душанбе, 1998. – С. 128.

зада бошад, пас тибқи шариат барои ҳамон куштор ҷазо дода мешуд. Моҳияти ин кирдорҳо ҳифзи муносибатҳои оилавӣ ва кафолати вобастагии фарзандон ва ворисони дигар аз падару модар буд²⁷⁵. Бояд гуфт, ки барои дашном додани зани мусалмон, ба зинокорӣ ва берун аз никоҳ таваллуд шудани ӯ туҳмат задан, ба чунин шахс бо 80 зарбаи қамчин ҷазо дода мешуд. Барои мусулмони болиғ низ ҳамин гуна ҷазо муқаррар шудааст, агар ӯ дар ҳолати мукаллафӣ, бе маҷбурият, нӯшокии спирти нӯшад ва агар ин ҳолат такрор шавад (пас аз ҷинояти чорум), шариат талаб мекард, ки ӯро ба қатл расонанд²⁷⁶. Аз андешаҳо бори дигар хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки низоми ҳуқуқи мусулмонӣ субъекти махсуси ҷиноятро бештар аз рӯи аломатҳои ҷинсиат ва мансубияти динӣ муқаррар кардааст.

Гуруҳи дуоми ҷиноятҳо, ки дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ ба таври васеъ истифода мешуданд, ҷиноятҳои қасос ва категорияҳои дия мебошанд. Дар адабиётҳо чунин ҷиноятро «ҷинояти хунин» меноманд, ки тибқи он тарафи зарардида ҳақ дорад қасоси хунӣ гирад. Ӯ ба куштор барои куштор, осеб расонидан барои осеби ҷисмонӣ ва ғайра ҳақ дошт²⁷⁷. Дар ин ҷиноят низ аломати субъекти махсус ба назар мерасад. Масалан, танҳо шахсе содиркунандаи ҷинояти қасос ҳисобида мешуд, ки агар нисбат ба он ва ё аъзои оилаи вай ҳамон шакл кирдори ҷиноятӣ содир шуда бошад. Яъне, на ҳар гуна куштор ва зараррасонӣ ҳамчун ҷинояти мазкур банду баст мегардид. Бинобар ин, ҷинояти мазкур дорои субъекти махсус мебошад.

Дар таълимоти мусулмонӣ яке аз ҷиноятҳои дорои аломати субъекти махсус ин кӯштори кӯдаки навзод ба ҳисоб меравад²⁷⁸. Куштори кӯдаки навзод аз ҷумлаи ҷиноятҳои дорои субъекти махсус мебошад. Зеро он аз ҷониби волидайнӣ кӯдак ба амал меояд. Масъалаи мазкур дар қонунгузори ҷиноятӣ имрӯза баръалло мушоҳида мегардад, вале фарқият дар он аст, ки қонунгузори имрӯза на ин ки падар, балки танҳо танҳо модарро субъекти махсус эътироф мекунад.

Дар ҳуқуқи мусулмонӣ ҳамзамон, зимни бандубасти ҷинояти куштор, ҳолатҳои ҷиноят, субъект ва объекти ҷиноят, маҳалли ҷиноят ва ғайра аҳаммияти хоса доштанд. Масалан, куштори мусалмон ва ғайримусалмон, барои зан ва барои мард, дар моҳи шариф ё дар дигар фаслҳои сол, дар шаҳри муқаддаси Макка ва ё дар ҷойҳои дигар ва ғайра. Аломатҳои зикршуда бешубҳа субъекти махсуси ҷиноятро ифода менамоянд. Тибқи назарияи таълимоти ислом куштани занони ғайримусулмон дар муқоиса бо

²⁷⁵ Шокирзода Г. Особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении женщин в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 25-26.

²⁷⁶ Шокирзода Г. Особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении женщин в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 26.

²⁷⁷ Артемов В.Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 143.

²⁷⁸ Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – С. 63.

куштори мардони мусулмон, ҷинояти на онқадар вазнин ҳисобида мешуд ва нисбати он ҷазои пасттар татбиқ мегардид²⁷⁹.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили андешаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятии низоми ҳуқуқи мусулмонӣ кирдорҳои зиёдеро ҳамчун ҷиноят эътироф кардааст, ки онҳо дорои аломатҳои субъекти махсус мебошанд. Яке аз махсусияти низоми ҳуқуқи мусулмонӣ оид ба субъекти махсуси ҷиноят дар он ифода мегардад, ки баъзе аз кирдорҳои ҷиноятӣ, ки дар ҳуқуқи мусулмонӣ дорои аломати субъекти махсус мебошанд, онҳо дар қонунгузори ҷиноятии имрӯза субъекти махсус ба ҳисоб намераванд. Масалан, ҷиноятҳои динӣ, қасос ва ғ.

Дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи пайдоиш ва инкишофи субъекти махсуси ҷиноят ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Инкишофи субъекти махсуси ҷиноят ба панҷ марҳилаи таърихро аз сар гузаронидааст: а) давраи зардуштӣ; б) давраи мусулмонӣ; в) давраи тоинқилобӣ (тобеи Россияи Подшоҳи будани Осиёи Миёна); г) давраи ҳокимияти шуравӣ; ғ) давраи соҳибистиқлолӣ.

2. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ субъекти махсуси ҷиноят фарогири чунин аломатҳои махсус буд: ҷинсиат (марду зан), мансубияти динӣ (тобеи таълимотҳои зардуштӣ, мусулмонӣ ва ғ), сину сол (аз 15 боло), мансабӣ (амирон, вазирон, ходимони давлатӣ ва ғ), ҳарбӣ (сарбозон, фармондеҳон ва ғ), касбият, иқтисодиёт, қасос, синфӣ ва ғайра.

Адабӣёт:

1. Абдуллозода Ш. Асосҳои диншиносӣ. – Душанбе, 2002. – 444 с.
2. Авесто. Китоби 1. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 839 с.
3. Азизкулова Г.С. Понятие и виды преступлений по уголовному законодательству Афганистана // Государство и право. – Душанбе, 1997. – № 1. – С. 125-128.
4. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 414 с.
5. Артемов В.Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 180 с.
6. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.
7. Вахобова М.В. Ислам и семья. – М., 1980. – 174 с.
8. Зияуддин Д.А. Проблемы уголовной ответственности и наказания по мусульманскому праву и уголовному законодательству Афганистана (история и современный этап развития): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одесса, 1994. – 26 с.
9. История Халифата. Ислам в Аравии. – М., 1989. – Т. 2. – 312 с.

²⁷⁹ Садагдар М.И. Основы мусульманского права. – М., 1968. – С.125. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 168.

10. Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 190 с.
11. Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – 193 с.
12. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. – М.: Наука, 1983. – 383 с.
13. Садагдар М.И. Основы мусульманского права. – М., 1968. – 155 с.
14. Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока: монография. – Душанбе: Дониш, 1999. – 357 с.
15. Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов // Государство и право. – Душанбе, 1997. – № 1. – С. 19-23.
16. Сафизода Ф. Таърихи ҳуқуқ дар Эрони Бостон. – Техрон, 1391 х./ 2013. – С. 118.
17. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.
18. Халиков А.Г. Хадис как источник мусульманского права. – Душанбе, 1998. – 151 с.
19. Шарипов Т.Ш. Манобеъи ҳуқуқи ҷазои ҷиноятии исломии Эрон // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 1998. – № 6. – С. 32-41.
20. Шокирзода Г. Особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении женщин в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – 183 с.

ХАВФИ ЧАМЪИЯТИИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ОҚИБАТҲОИ ДАҲШАТБОРИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Ҳакимов Ҳилолиддин Қаюмович,
унвонҷӯи шуъбаи таърихи давлат ва
ҳуқуқи Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
А.Баҳоваддинови Академияи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992)904016443
Email: Maabdullo@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Зоир Қ.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Ҳайдарзода М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар замони муосир муаммоҳои фаромиллӣ тамоми ҷомеаи ҷаҳониرو ба ташвиш оварданд, ки экстремизм аз қабилӣ чунин ҷинойтҳо маҳсуб меёбад. Дар мақолаи мазкур доир ба ҷораҳои пешгирии терроризм ва экстремизме, ки бо муҳочирати ғайриқонунӣ вобастагӣ доранд, фикру андешаҳо ҷой дода шудаанд. Ҷинойтҳои хусусияти экстремистидошта шаклҳои хавфноктарини вайронкунии мамнуоти конститутсионӣ буда, асосҳои рушди муътадили муносибатҳои миллӣ, наҷодӣ ва динии ҷамъиятро хароб карда, боиси муноқишаҳои мусаллаҳонаву бархӯрдҳои зӯрварона, адовати тӯлонӣ, тафрикаи динӣ шуда, асосҳои ҳокимияти қонуниро хароб мекунанд ва ин иҷрои вазифаҳоро аз ҷониби тамоми шохаҳои идоракунии давлатӣ ва ҷамъиятӣ мушкул мегардонад.

Калидвожаҳо: Давлат, идоракунии, мубориза, хавфноки, ҷинойт, ҷинойткорӣ, экстремизм, ҷомеа, давлат, ғайриқонунӣ, муаммо, пешгирий.

ОБЩЕСТВЕННАЯ ОПАСНОСТЬ ЭКСТРЕМИЗМА И ЕЁ ТРАГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В СОВРЕМЁННОМ МИРЕ

Ҳакимов Ҳилолиддин Қаюмович,
соискатель отдела истории государства
и права Институт философии,
политологии и права имени А.
Баҳовадинова НАН Таджикистана
Тел.: (+992)904016443
Email: Maabdullo@mail.ru

Научный руководитель: Зоир Дж.М., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Ҳайдарзода М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В современном мире транснациональные общественно опасные вызовы представляют угрозы всего мирового сообществу, в

частности экстремизм является одной из категории таких преступлений. В настоящей статье предлагается принимаемый государством меры пресечения и профилактики противодействию терроризма и экстремизма в отношении незаконной миграции. Отмечается, что преступлений экстремистического характера, являются одной из опаснейших правонарушений конституционного порядка, являющийся основой нестабильности и ослаблению национальные общественные отношения, пропагандирующих расовую, национальную, социальную и религиозную вражду или призывающих к насильственному свержению конституционного строя, в котором затрудняется исполнении задач всех ветвей государственного и общественного строя.

Ключевые слова: государство, управление, противодействию, опасность, преступление, преступность, экстремизм, общество, незаконно, версии, профилактика

THE PUBLIC DANGER OF EXTREMISM AND ITS HORRIBILITY CONSEQUENCES IN MODERN TIMES

Hakimov Hilaliddin Qayumovich,
applicant of the State History and Law
Department of the Institute of Philosophy,
Political Science and Law named after A.
Bahovadinov of the National Academy of
Sciences of Tajikistan
Phone.: (+992)904016443
Email: Maabdullo@mail.ru

Supervisor: Zoir J.M., Doctor of Law, Professor
Reviewer: Khaidarzoda M., PhD in Law, Associate Professor

Annotation: In modern times, transnational problems have worried the whole world community, and extremism is considered one of such crimes. This article contains thoughts and opinions on measures to prevent terrorism and extremism related to illegal immigration. Extremist crimes are the most dangerous forms of violation of constitutional prohibitions, they destroy the foundations of the normal development of national, racial and religious relations of the society, they cause armed conflicts and violent clashes, long-term enmity, religious divisions, they destroy the foundations of legal authority and the fulfillment of these tasks makes it difficult by all branches of government and society.

Key words: state, management, struggle, danger of crime, criminality, extremism, society, state, illegality, problem, prevention.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар ибтидои асри XXI экстремизм, ҳамчун як падидаи иҷтимоию сиёсӣ аз худ дарак дод. Он ҳудуди давлатҳои алоҳидаро раҳна сохта, боиси эҷод намудани хатарҳои глобалӣ ба амнияти

минтақа ва ҷаҳон гардид. Таблиғоти идеологияи экстремистӣ дар тамоми манотиқи дунё боиси ба вуқӯ пайвастании амалҳои бераҳмонаи ҷинойтӣ ва задухӯрдҳои мусаллаҳона дар як қатор давлатҳои ба мо маълум гардид. Аз ин лиҳоз, ҷомеаи ҷаҳонӣ хуб дарк намудааст, ки фаъолияти ташкилоти экстремистӣ ва террористии байналмилалӣ барои инсоният хатари бузург дорад.

Бо назардошти ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудааст, ки «... пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, бахусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз тамоми роҳу воситаҳо, хусусан аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд. Хоинони миллат ва хоҷаҳои хориҷии онҳо бошанд, то ҳанӯз аз нақшаҳои нопоку ғаразноки худ, ки ибтидои солҳои 90-ум дошанд, даст накашида, то ба ҳол аз хориҷи кишвар бо тамоми роҳу воситаҳо кӯшиш карда истодаанд, ки ҷомеаи моро ноором сохта, фарҳангу мазҳаби бегонаро ба сари мардуми мо таҳмил кунанд». Барои ҳамин Ҷаноби Олӣ «... фаъолияти чунин равияҳои экстремистӣ, радикалӣ ва хурофотпарастиро яке аз омилҳои асосии хатарзо барои имрӯзу фардои Тоҷикистон ва дигар кишварҳои минтақа маънидод карда, оқибатҳои даҳшатбори онро ҳатто аз яроқҳои ҳастаи бузургтар маънидод кардааст. Зеро созмонҳои экстремистию террористӣ фаъолиятшонро вобаста ба паҳн намудани ғояҳои тундравона, барангехтани кинаю адоват ва низои мазҳабӣ дар ҷомеа, ба сафҳои худ ҷалб намудани ҷавонон ва содир намудани ҷинойтҳои дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ пурзӯр намуда, меҳоянд сохти ҷамъиятӣ-сиёсии ин ё он кишварро бо роҳи зӯрварӣ тағйир диҳанд²⁸⁰. Аз ҷумла, афзоиши бемайлоии содиршавии ҷинойтҳои хусусияти экстремистӣ ва террористидошта, шомилшавии теъдоди зиёди ҷавонон ба гурӯҳҳои ифротӣ, иштироқи ғайриқонунии шумораи зиёди шахрвандони мо дар задухӯрдҳои мусаллаҳона дар хориҷи кишвар, содир гардидани акти мудҳиши террористӣ нисбати сайёҳҳои хориҷӣ дар шоҳроҳи н. Данғара (19-уми июли соли 2018) ва ҳучуми мусаллаҳонаи аъзоёни ташкилоти экстремистӣ-террористии ба ном «Давлати исломӣ» ба дидбонгоҳи Қушунҳои сарҳадии «Ишқобод»-и ноҳияи Рӯдакӣ (6-уми ноябри соли 2019)²⁸¹ далели гуфтаҳои боло буда, аз хавфи калони кирдорҳои номбурда шаҳодат медиҳанд.

Умуман, ҷинойтҳои хусусияти экстремистидошта шаклҳои хавфноктарини вайронкунии мамнуоти конститусионӣ буда, асосҳои рушди муътадили муносибатҳои миллӣ, наҷодӣ ва динии ҷамъиятро хароб карда, боиси муноқишаҳои мусаллаҳонаву бархӯрдҳои зӯрварона, адовати тӯлонӣ, тафриқаи динӣ шуда, асосҳои ҳокимияти қонуниро хароб

²⁸⁰ Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020 аз 12-уми ноябри соли 2016, № 776 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «ADLIA»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Версия 7.0.

²⁸¹ Маълумотномаи Маркази матбуоти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.10.2019: [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/284/?sphrase_id=4716 (санаи мурочиат: 15.10.2019).

мекунад ва ин ичрои вазифахоро аз чониби тамоми шохаҳои идоракунии давлатӣ ва ҷамъиятӣ мушқил мегардонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, дар шароити шадидшавии манфиатҳои геополитикии мамлакатҳои алоҳидаи минтақа, зухуроти экстремистӣ дар заминаи ангезаҳои динӣ-сиёсӣ боиси сар задани ҷанги шаҳрвандӣ шуд, ки он аз соли 1992 то 1997 давом кард. Дар ин давра, дар Тоҷикистон муҳолифатҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, зиддиятҳои сиёсии ҳокимиятхоҳона, ихтилофҳои ҳизбу ҳаракатҳо, маҳалгароӣ, баҳусус ба гурӯҳҳои экстремистӣ табдил ёфтани муҳолифини ҳокимияти давр кишварро ба гирдоби фалокатбори ҷанги шаҳрвандӣ кашид.

Ман худ шоҳиди воқеҳои нангини ҷанги шаҳрвандӣ ва яке аз нафароне мебошам, ки барои барқароркунии асосҳои соҳти конститусионии кишварамон тамоми ҳаёти фаъолияти худамро бахшидам ва дар давоми фаъолияти кориям бо ҷашми сар дидам, ки дар солҳои 1992-1997 ва ҳатто то ҷандин солҳои баъди бадастовариҳои ваҳдати миллии дар ҳудуди кишварамон дахҳо гурӯҳҳои калони устувору муташаккили ҷиноятӣ амал мекарданд ва боз ҷандин гурӯҳҳои хурди ҷиноятӣ дигар пайдо шуда буданд, ки даст ба кирдорҳои экстремистиву террористӣ мезаданд.

Бояд қайд намуд, ки баъди нисбатан ба субот омадани вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ, шуруъ аз соли 1997-1998, дар ҷумҳурӣ тадриҷан таъсири ҳизби дар тамоми ҷаҳон маъруфи исломии тундгарои «Ҳизб-ут-Таҳрир» густариш ёфт²⁸², ки яке аз шохаҳои ташкилоти динии «Ихвон-ул-муслимин» мебошад. Мақсади асосии «Ҳизб-ут-Таҳрир» дар байни мусулмонони сокини кишварҳои соҳти давлатиашон гуногун паҳн намудани ғояи ташкили давлати исломии навъи «Хилофат» бо мақсади муттаҳидшавии баъдии ин мамлакатҳо ва дар сайёра ташкил кардани давлати ягонаи муқтадири теократӣ (исломӣ) мебошад, ки тибқи қонунҳои шариат арзи ҳастӣ хоҳад кард²⁸³.

Солҳои 1999-2002 дар ҷумҳурӣ дахҳо парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати садҳо нафар роҳбарону аъзоёни «Ҳизб-ут-Таҳрир», ки ҷиноятҳои хусусияти террористиву экстремистидоштаро содир карда буданд, оғоз карда шуда, аз онҳо миқдори зиёди китобу маҷалла ва варақаҳои фарогири ғояи ин ҳизб пайдо ва мусодира карда шуд. Экспертизаҳои судии адабию сиёсӣ ва судии таърихиву ҳуқуқшиносӣ оид ба ин маводи ҷопӣ гузаронидашуда нишон доданд, ки адабиёти мусодирагардида исломи сиёсиро таблиғ карда, барои ангеҳтани фанатизм мусоидат менамояд ва ба саркашии шаҳрвандӣ, сарнагункунии соҳти конститусионӣ ва таъсиси давлати исломӣ (Хилофат) даъват мекунад.

²⁸² Ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11-уми марти соли 2008 «Дар бораи ташкилоти экстремистӣ эътироф гардидани «Ҳизб-ут-Таҳрир» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www/sudioli.tj/ru/glavnoe/33-9-10-2015.html (санаи мурочиат: 05.07.2018 с.).

²⁸³ Мухаббатов К.М. Социально-политические факторы образования религиозно-политической организации «Хизб-ут-Тахрир» и ее реакционная сущность: по материалам Таджикистана: дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2004. – С. 64-65;

⁵ Мухаббатов К.М. Реакционная политика «Хизб-ут-Тахрир»: монография. – Душанбе, 2010. – С. 35-39.

Бо дарназардошти хавфнокии ин зуҳуроти манфӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 16-уми ноябри соли 1999, таҳти № 845 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» ва 8-уми декабри соли 2003, таҳти № 69 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)»-ро имзо кард, ки дар он асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, инчунин низоми субъектони амаликунандаи мубориза бо экстремизм ва терроризм дар қаламрави давлат муайян карда шудаанд.

Ҳамин тавр, пас аз қабули қонуни зиддиэкстремистӣ муносибатҳои ҷамъияти то як муддат мутаъдил гардид ва барои ҳамин, баъзе муҳаққиқон давраи солҳои 2003-2010-ро давраи нисбатан осудаи ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии ҷумҳурӣ меҳисобанд.

Новобаста ба он, ки дар ин солҳо ҷинойтҳои хусусияти экстремистидоштаи «пурсарусадҳо» содир нашуданд, ба ҳар ҳол, хатари муқобилияти идеологии гурӯҳҳои экстремистии динӣ аён буд. Дар робита ба ин, мақомоти ҳуқуқтатбиқкунандаи ҷумҳурӣ пайгирона чораҳои қатъиро ҷиҳати мубориза бо экстремизм ба амал баровард. Масалан, бо Ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19-уми апрели соли 2001 ҷаъолияти «Ҳизб-ут-Таҳрир» ғайриқонунӣ ва аз 11-уми март соли 2008 ташкилоти мазкур ҳамчун экстремистӣ эътироф карда шуд²⁸⁴.

Пас аз ғайриқонунӣ донистани «Ҳизб-ут-Таҳрир», пуштибонони ташкилотҳои байналмилалӣ экстремистӣ ҳамзамон ба инкишоф додани равияи нави динию экстремистии «Салафия» пардохтанд, ки мақсади он ҳам ташкили давлати муқтадирӣ ягона - «Хилофат» дар асоси қонунҳои шариат буд.

Бинобар ин, 8-уми январи соли 2009 Ҳалномаи навбатии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ғайриқонунӣ донистани равияи динии «Салафия» қабул гардид ва 8-уми декабри соли 2014 ин равия экстремистӣ эътироф карда шуд²⁸⁵. Ҳамчунин, бо Ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаъолияти ташкилотҳои зерин экстремистию террористӣ дониста шуданд: «Ал-Қоида»; «Ҳаракати исломии Туркистони Шарқӣ»; «Ҳизби исломии Туркистон» (собиқ Ҳаракати исломии Ёзбекистон); «Ҳаракати Толибон»; «Ихвон-ул-муслимин»; «Лашкари Таййиба»; «Гурӯҳи исломӣ» («Ҷамъияти исломии Покистон»); «Ҷамъияти Таблиғ»; Ташкилоти динию таблиғотии «Созмони таблиғот» («Даъвати исломӣ»); «Тоҷикистони озод»; «Гурӯҳи 24»; «Давлати исломӣ» (ДИИШ), «Ҷабҳат-ун-Нусра», Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон ва Паймони миллии Тоҷикистон..

Аз сабаби он, ки баъзе аз роҳбарону намояндагони Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон бо мақсади ҳалалдор намудани асосҳои соҳти конституционӣ даст ба кирдорҳои экстремистию террористӣ заданд, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷбур гардид, то ҷаъолияти онро низ 29-уми

²⁸⁴ Генеральная прокуратура Республики Таджикистан. Монография. Хизб-ут-Таҳрир. Политико-правовая характеристика. – Худжанд: ООО «Хуросон», – 2002. – С.15.

²⁸⁵ Маҷидзода Ҷ.З., Назаров Н. Ҷинойткорӣ мутаҷаққил ва трансмиллӣ: дастури таълимӣ-методӣ. – Душанбе: «Дақиқӣ», 2014. – С. 89.

сентябри соли 2015 бо Ҳалномаи навбатии худ манъ намояд. Дар баробари ин, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҳалномаи худ аз 15-уми августи соли 2019 фаъолияти ташкилоти «Паймони миллии Тоҷикистон»-ро, ки солҳои охир дар қаламрави мамлакат фаъолияти густурда дошт, манъ кард²⁸⁶.

Ҳамин тавр, қонуни зиддиэкстремистии қаблан амалкунанда то соли 2020 ва қонуни зиддитеррористӣ бошад то соли 2021 амал карда, тамоми муносибатҳои ҷамъиятии ба ин зухуротҳои номатлуб алоқамандро танзим менамуданд. Бо сабаби тағйирёбӣ ва ташаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ, инчунин тағйирёбии сиёсати зиддиэкстремистию зиддитеррористӣ ва мукамалгардонии қонунгузории зиддиэкстремистӣ бо супориши Пешвои миллат қонунҳои дар боло зикршуда дар таҳрири нав таҳия ва қабул карда шудаанд. Хусусан, 2-юми январи соли 2020, таҳти № 1655 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» қабул карда шуда, пас аз гузаштан як сол, яъне санаи 23-юми декабри соли 2021, таҳти № 1808 Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» қабул карда шуд.

Новобаста аз қабули қонунҳои зикршуда ва маъни ташкилотҳои хусусияти экстремистию террористӣ дар ҳудуди мамлакат ҳамоно баъзе аз намояндагони онҳо ба таври пинҳонӣ ошкоро фаъолияти густурда дошта, исломи сиёсиро тарғиб менамоянд. Аз ин нуқтаи назар гуфтан мумкин аст, ки дар замони муосир гурӯҳҳои экстремистӣ-террористӣ зери пардаи дини ислом баромад намуда, аркони ҳамидаи онро доғдор намудаанд. Аз ҷумла, Давлати ба ном исломии Ироқу Шом (ДИИШ), толибони Афғонистон дар ҳудудҳои зери итоат даровардашон нисбати асирон, гаравгонҳо ва афроди мулкӣ ҷазоҳои бераҳмона татбиқ намуда, фаъолияти ҷинояткоронаи онҳо ба фарҳангу маънавият ва арзишҳои ҳамидаи дини ислом ҳеҷ иртиботе надоранд ва танҳо дар асоси омӯзиши амиқи мазмуну моҳияти исломи ҳақиқӣ ва мероси маънавий-фарҳангии он метавон ба идеология ва амалҳои ташкилоти экстремистӣ-террористӣ муқовимат намуд.

Ҳамин тавр, ҳомиёни ташкилотҳои экстремистию террористии динӣ аз солҳои 90-уми қарни гузашта сар карда, то имрӯз исломи сиёсиро дар минтақа ва бахусус дар Тоҷикистон паҳн карда истодаанд. Дар натиҷаи ин, тайи солҳои охир афзоиши зухуроти экстремистӣ боиси нигаронии асосноки ҷомеа гардида, воқеан ба суботи соҳти давлатӣ таҳдид мекунад.

Дар ҳамин радиё гуфтан мумкин аст, ки суистифода аз идеологияи хурофотпарастӣ, ифротгароиву таассуб, ба тарзи сунъӣ сиёсӣ намудани ислом ва инфрасохтори ғоявии он дар ояндаи наздик бузургтарин хавф барои таъмини амнияти давлатӣ, соҳти конститусионӣ, сулҳу субот ва рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва маданияи ҷомеаи Тоҷикистон шуда метавонад ва ин хавф дар марҳилаи кунунӣ даҳҳо маротиба сангинтар аз солҳои 90-уми асри гузашта мебошад, зеро агар дар он замон идеологияи фундаменталистӣ як қисмати мамлакатро фаро мегирифт, дар шароити

²⁸⁶ Маълумотномаи Маркази матбуоти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.10.2019: [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://sud.tj/markazi-matbuoti/khabarho/284/?sphrase_id=4716 (санаи муроҷиат: 15.10.2019).

имрӯза мавзеи паҳншавии идеологияи ифротгарой ва хурофотпарастӣ дар қисмати бештари кишвар ба назар мерасад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2019 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/21975> (санаи муроҷиат: 09.01.2020 г.).

2. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020 аз 12-уми ноябри соли 2016, № 776 // Маҳзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқии «ADLIA»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Версия 7.0.

3. Ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11-уми март соли 2008 «Дар бораи ташкилоти экстремистӣ эътироф гардидани «Ҳизб-ут-Тахрир» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www//sudioli.tj/ru/glavnoe/33-9-10-2015.html](http://www/sudioli.tj/ru/glavnoe/33-9-10-2015.html) (санаи муроҷиат: 05.07.2018 с.).

4. Мухаббатов К.М. Социально-политические факторы образования религиозно-политической организации «Хизб-ут-Тахрир» и ее реакционная сущность: по материалам Таджикистана: дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2004. – С. 64-65;

5. Мухаббатов К.М. Реакционная политика «Хизб-ут-Тахрир»: монография. – Душанбе, 2010. – С. 35-39.

6. Генеральная прокуратура Республики Таджикистан. Монография. Хизб-ут-Тахрир. Политико-правовая характеристика. – Худжанд: ООО «Хуросон», – 2002. – С.15.

7. Маҷидзода Ҷ.З., Назаров Н. Қинояткории муташаккил ва трансмиллӣ: дастури таълимӣ-методӣ. – Душанбе: «Дақиқӣ», 2014. – С. 89.

8. Маълумотномаи Маркази матбуоти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.10.2019: [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/284/?sphrase_id=4716 (санаи муроҷиат: 15.10.2019).

**ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.09)**

**КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚИИ БОЗДОШТШУДА ЗИМНИ СОДИР
КАРДАНИ ЧИНОЯТ**

Искандаров Зайниддин Ҳамидович,
профессори кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурории факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 93-173-93-56
E-mail: ziskan@mail.ru

Абдуллоева Мадина Камоловна,
муаллимаи калони кафедраи ҳуқуқи
судӣ ва назорати прокурории
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва
сиёсати Тоҷикистон
Тел.: (+992) 92-760-24-42
E-mail: abdullaeva.m.k@mail.ru

Муқарриз: Раҳматулоев А.Э., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Пешрафти босуботи давлат ва ҷомеа, аз ҷумла, бо риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳифзи амният, волоияти қонун, таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ таъмин мегардад. Аз ин рӯ, масъалаи таъмини мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ, амнияти ҷомеаву давлат ва риояи ҳуқуқу озодиҳои шахс зимни муурофияи судии ҷиноятӣ яке аз муҳимтарин масъалаҳои ҳуқуқи кишвар доништа шуда, мазмун, моҳият ва дурнамои инкишофи он дар маркази диққати пеш аз ҳама Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла муҳаққиқони илми ҳуқуқшиносӣ қарор дорад. Бо дарназардошти рушди минбаъдаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳкими кафолатҳои судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд хеле муҳим доништа шудааст, ки фаъолияти мақомоти судӣ пайваста таҳкиму такмил дода шавад.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ нуфузу арзиши олии доранд. Амалисозии санаду барномаҳои давлатии ислоҳоти судию ҳуқуқӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ шуда истодаанд, на танҳо ба пурзӯр намудани чораҳои муқовимат бар зидди ҷинояткорӣ, балки баҳри ба вучуд овардани тағйироти кулӣ дар фаъолияти мақомоти

ҳифзи ҳуқуқ дар самти ҳимояи боэътимоди ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат ва ҷамъият равона карда шудаанд.

Дар мақола масъалаҳои кафолатҳои ҳуқуқии боздоштшуда зимни содир кардани ҷиноят дар ҷараёни пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ва ҷоидаҳои маҳдуд шудани дахлнопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллифон ҷоидаҳои расмӣ мурофиавиро таҳлил намуда, оид ба такмил додани меъёрҳои мурофиавии ҷиноятӣ таклифу пешниҳодҳои назариявиро пешбарӣ ва асоснок кардаанд.

Калидвожаҳо: Гумонбаршуда, айбдоршаванда, дастгиршуда, дастгир кардан, чораҳои маҷбуркунӣ, чораи пешгирӣ, амалҳои тафтишӣ, кафолатҳои конституционӣ, ҳуқуқ ва озода, ҳуқуқ ба ҳимоя, дахлнопазирӣ, адолати судӣ.

ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ЗАДЕРЖАННЫХ ПРИ СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Искандаров Зайниддин Хамидович,
профессор кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального университета, доктор
юридических наук
Тел.: (+992) 93-173-93-56
E-mail: ziskan@mail.ru

Абдуллоева Мадина Камоловна,
старший преподаватель кафедры
судебного права и прокурорского
надзора Таджикского
государственного университета права,
бизнеса и политики
Тел.: (+992) 92-760-24-42
E-mail: abdullaeva.m.k@mail.ru

Рецензент: Рахматулов А.Э., кандидат юридических наук, профессор

Аннотация: Развитие стабильности государства и общества обеспечивается соблюдением прав и свобод человека и гражданина, защитой безопасности, законности, укреплением общественного порядка. Поэтому вопрос обеспечения борьбы с преступностью, безопасности общества и государства, соблюдения прав и свобод личности в ходе уголовного судопроизводства считается одним из важнейших правовых вопросов страны, а его содержание, сущность и перспективы развития находятся в центре внимания Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали

Рахмона, Правительства Республики Таджикистан, в том числе и ученых правоведов. С учетом дальнейшего развития общественных отношений, укрепления и гарантии судебной защиты прав и свобод человека и гражданина представляется очень важным укреплять и совершенствовать деятельность судебных органов.

Права и свободы человека и граждан Республики Таджикистан имеют большое значение и ценность во всех сферах общественной жизни. Реализация государственных актов и программ судебно-правовых реформ и борьбы с преступностью, реализуемых в Республике Таджикистан, не только усиливают меры противодействия преступности, но и вносят коренные изменения в деятельность правоохранительных органов в направлении надежной защиты прав и свобод человека и гражданина, интересов государства и общества.

В статье анализируются вопросы правовых гарантий задержанным при совершении преступления в ходе ведения уголовных дел и правила ограничения неприкосновенности прав и свобод человека и гражданина. Авторы проанализировали официальные процессуальные нормы, выдвинули и обосновали теоретические предложения по совершенствованию уголовно-процессуальных норм.

Ключевые слова: Подозреваемый, обвиняемый, задержанный, задержание, меры принуждения, меры пресечения, следственные действия, конституционные гарантии.

LEGAL GUARANTEES FOR DETAINEES IN THE COMMISSION OF A CRIME

Iskandarov Zainiddin Hamidovich,
professor of the Department of judicial
law and prosecutorial supervision of the
faculty of law the Tajik national
University, doctor of law
Phone.: (+992) 93-173-93-56
E-mail: ziskan@mail.ru

Abdulloeva Madina Kamolovna,
lecturer department of Judicial law and
prosecutorial supervision Tajik state
University of Law, Business and Politics
Phone.: (+992) 92-760-24-42
E-mail: abdullaeva.m.k@mail.ru

Reviewer: Rakhmatuloev.A.E., candidate of legal sciences, professor

Annotation: The development of the stability of the state and society is ensured, in particular, by the observance of the rights and freedoms of man and citizen, the protection of security, the rule of law, and the strengthening of public

order. Therefore, the issue of ensuring the fight against crime, the security of society and the state, the observance of the rights and freedoms of the individual in the course of criminal proceedings is considered one of the most important legal issues of the country, and its content, essence and development prospects are in the center of attention of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, the Government of the Republic of Tajikistan, including legal scholars. Taking into account the further development of social relations, the strengthening and guarantee of judicial protection of the rights and freedoms of man and citizen, it seems very important to strengthen and improve the activities of the judiciary.

Human rights and freedoms of the Republic of Tajikistan are of great importance and value in all spheres of public life. The implementation of state acts and programs of judicial and legal reforms and the fight against crime, implemented in the Republic of Tajikistan, not only strengthen the measures to combat crime, but also make fundamental changes in the activities of law enforcement agencies in the direction of reliable protection of the rights and freedoms of man and citizen, the interests of the state and society.

The article analyzes the issues of legal guarantees for detainees in the conduct of criminal cases and the rules for restricting the inviolability of the rights and freedoms of man and citizen. The author analyzed the official procedural norms, put forward and substantiated theoretical proposals for improving the criminal procedural norms.

Keywords: Suspect, accused, detainee, detainee, coercive measures, preventive measures, investigative actions, constitutional guarantees.

Боздошт кардан бо гумони содир кардани ҷиноят бевосита ҳуқуқ у озодӣ ва дахлнопазирии шахсро халалдор месозад. Кафолатҳои конституционии шахси боздоштшуда бо гумони содир кардани ҷиноят маҷмуи воситаҳои ҳуқуқие мебошад, ки барои риоя, ҳифз ва амалӣ шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои шахси боздоштшуда шароити мусоид муҳайё сохта, ёрӣ мерасонанд. Давлат бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои иҷрои вазифаҳо ва муқаррар намудану татбиқи чораҳои маҷбури нисбати шахсоне, ки бо гумони содир кардани ҷиноят боздошт шудаанд, риоя ва иҷрои ҳуқуқҳои онҳоро кафолат медиҳад.

Дар адабиёт қайд мешавад, ки мафҳуми "кафолат" маҷмуи омилҳои объективию субъективие мебошанд, ки барои татбиқи ҳуқуқ озодиҳо ва уҳдадорихои шахс, бартараф кардани сабабу монеаҳои нопурра ё номувофиқ ба амал баровардани онҳо ва ҳимояи ҳуқуқ аз вайронкунӣ равона карда шудаанд²⁸⁷. Ин омилҳо нисбати амалӣ шудани ҳуқуқу озодӣ ва уҳдадорихо ҳамчуи шароит, восита, тарз ва услуби ба амалбарории онҳо мебошанд. Маҳз бо роҳи ҷорӣ кардани чунин талабот ҳуқуқу озодиҳои шахс дар амал риоя, иҷро ва татбиқ мешаванд.

²⁸⁷ Ниг.: Раҷабов Ф.И. Асосҳои ҳуқуқӣ ва тартиби дастгир кардани шахс дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ - назариявӣ «Робитаҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ: ҳолат ва дурнамо». Қисми 2. – Хучанд: Дабир, 2019. – С. 116-121.

Вобаста ба хусусиятҳои татбиқи ҳуқуқи озодиҳо ва иҷрои вазифаҳои асосӣ ва бо низоме, ки Конститутсия муқаррар кардааст, кафолатҳои гуногуни онҳо пешбинӣ мешаванд. Ин кафолатҳо дар сарчашмаҳо, ба соҳаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маънавӣ, ғоявӣ ва ғайра чудо мекунад.

Шахсро бо асосҳои пешбинишудаи Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаи дастгир кардан зиёда аз 72 соат боздоштан мумкин нест. Баъди гузаштани ин муҳлат шахси боздоштшуда бояд аз тавқиғоҳи нигоҳдории муваққатӣ озод карда шавад ё дар ҳақиқи ӯ чораи дигари маҷбуркунии муурофиявии дар Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда татбиқ карда шавад. Ин талабот бояд аз тарафи мақомоти босалоҳият қатъиян риоя карда шавад. Дар ҳолати риоя накардани ин талаботҳо ҳуқуқи озодиҳои шахси боздоштшуда поймол мегарданд. Дар ин ҳолат шахси дастгиршуда шахсан ё бо воситаи ҳимоятгар ҳуқуқи арз карданро дорад. Вале мутаасифона имрӯзҳо дар амалия мушоҳида мешаванд, ки ин меъёрҳо дар бисёр ҳолатҳо риоя карда намешаванд. Мақомоти назоратиро зарур аст, ки дар ин самт назоратро қатъӣ чорӣ намоянд. Зеро дар ҳолати бе асоси қонунӣ боздошт шудани шахс ва ё бе асоси қонунӣ нигоҳ доштани шахс ҳуқуқи озодиҳои ӯ поймол карда мешавад.

Дар баробари санадҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳуқуқ ба озодин ва дахлнопазирии шахсӣ инчунин дар санадҳои баналҳалқӣ ба монанди Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналҳалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ низ мустаҳкам шудаанд. Мазмуни меъёрҳои Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, ки дар онҳо ҳуқуқ доштани ҳар як инсон ба ҳаёт, озодин ва дахлнопазирии шахсӣ, инчунин ҳеҷ касро худсарона дастгир, ҳабс ё бадарға кардан мумкин нест, ифодакунандаи арзишҳои волоии инсон мебошад. Меъёрҳои мазкур хусусияти тавсиявӣ дошта дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ба маъноии маҳдуд маънидод шудаанд. Минбаъд он дар Паймони байналҳалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ ҳамчун ҳуқуқи алоҳида кафолат дода шуда, ҳамаи паҳлуҳои ин ҳуқуқ маънидод шудааст.

Мувофиқи қисми 1 моддаи 9 Паймони байналҳалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ «Ҳар як инсон ба озодин ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад. Ҳеҷ кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад ё дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Ҳеҷ кас набояд аз озодин, ғайр аз асосҳо ва мутобиқи расмиёте, ки дар қонун муқаррар карда шудаанд, маҳрум карда шавад». Дар ин меъёр ду кафолати риоя ҳуқуқ; ҳуқуқ ба озодин, ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ муқаррар шудааст.

Яке аз кафолатҳои дахлнопазирии шахс манъ будани мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон мебошад. Мувофиқан ба ин меъёри конституционӣ дар қисми 4 моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ» аз 2 декабри соли 2002 муқаррар шудааст, ки «шахсони мубталоии бемории рӯҳиро бо усули ҷарроҳӣ ё воситаҳои дигаре, ки оқибатҳои рафънашаванда доранд, табобат кардан мумкин нест. Ғайр аз ин, мавриди озмоиши усулу воситаҳои нави

тиббӣ қарор додани чунин шахсон манъ аст”²⁸⁸. Дар ин меъёри муқаррар намудаи қонун, масъалаи дахлнопазирии шахс пешбинӣ шудааст, ки метавонад дар вақти иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ин меъёр дахлнопазирии шахс вайрон гардад.

Дар баробарии ин ҳамчунин кафолатҳои конституционӣ ҳангоми дастгир кардани шахс дар моддаи 19 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки «Ҳеч касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест»²⁸⁹. Ин меъёр низ яке аз кафолатҳои конституционии ҳифзи ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият ба ҳисоб меравад, яъне бе асоси қонунӣ ҳеч касро дастгир ва ҳабс кардан мумкин нест. Аммо мутассифона дар амалияи имрӯза ҳолатҳое, ки ин меъёри конституциониро халалдор намуда, дар натиҷа дахлнопазирии шахсиро вайрон мекунанд, ҷой доранд.

Ин меъёр худ кафолати таъмин намудани ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ мебошад. Озодӣ ва дахлнопазирии шахсият ҳамчун арзишҳои волои тамаддуни инсонӣ эътироф, риоя ва ҳифз карда мешавад, ки онҳоро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути як қатор меъёрҳо сабт намудааст. Масалан, дар моддаи 5 Конститутсия омадааст, “Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олий мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд”. Ё худ дар моддаи 14 омадааст “Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳалли ва мақомоти худидоракунии маҳаллиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд. Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конституционӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад”.

Кафолати муҳими ҳимояи ҳуқуқи боздоштшуда (гумонбаршаванда) дар ин маврид ҳуқуқи истифодаи ёрии адвокат мебошад. Адвокат аз лаҳзаи ворид шудан ба пешбурди парвандаи ҷиноятӣ соҳиби як қатор ҳуқуқҳо²⁹⁰ мегардад, аз ҷумла:

а) бо гумонбаршаванда дар танҳои бидуни маҳдудияти давомият ва теъдод мулоқот намояд;

б) дар пурсиши гумонбаршаванда ва дигар амалҳои тафтишотие, ки бо иштироки зерҳимояаш гузаронида мешаванд, иштирок намояд;

²⁸⁸ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ» аз 2 декабри соли 2002. – Сомонаи расмӣ www.mmk.tj . санаи мурочиат [04.04.2023].

²⁸⁹ Ниг.: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Бо назардошти тағйироту иловаҳо аз солҳои 1999, 2003, 2016). - [URL:http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112](http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112) санаи мурочиат[04.04.2023].

²⁹⁰ Ниг.: Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.2009 с. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №12, мод. 815, мод. 816; 2010 г., №7, мод.551 Қонун ҶТ аз 19.07.2022, № 1900.

в) бо протоколи дастгиркунӣ ва дигар протоколҳои амалҳои тафтишотие, ки бо иштироки гумонбаршаванда гузаронида шудаанд, шинос шавад;

г) бо хуччатҳое, ки ба гумонбаршаванда пешниҳод шудаанд ё мебоист пешкаш шаванд, шинос шавад;

д) маълумот пешниҳод намояд ва ғайраҳо.

Ҳимоятгар ҳангоми дастгиркунӣ ё ҳабс кардани гумонбаршаванда иштирок карда, дар доираи уҳдадории касбии худ бояд онро ба назар гирад, ки талаботҳои қонун оиди кафолати ҳуқуқ ва озодиҳои шахс риоя гардиданд ё не ва дар мавридҳои зарурӣ ба ин бо тарзҳои ҳуқуқӣ дар доираи ваколатҳояш таъя намояд, аз он ҷумла истифодаи ҳуқуқи шикояткунӣ ба суд.

Яке аз муаммоҳои асосии иштироки ҳимоятгар ҳангоми дастгиркунӣ ё ба ҳабс гирифтани гумонбаршаванда дар он аст, ки маъмурияти нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабсшудагон дархости қонунии ҳимоятгарро барои вохӯрӣ бо ҳимояшаванда рад карда, то ҳол иҷозати муфаттиш ё мақомоти таҳқиқро талаб мекунад. Гарчанде қонун ба ҳимоятгар ҳуқуқ додааст, ки бо гумонбаршаванда мулоқот намояд, ин ҳолат дар амалия аксаран риоя намегардад. Сабаб дар он аст, ки баъзе муфаттишҳо барои мустаҳкам сохтани далелҳо ва эмин доштани манфиатҳои тафтиши кӯшиш мекунад, ки лаҳзаи иштироки ҳимоятгарро ба таъхир андозанд. Ба ҳар ҳол, шахсе, ки дониши умумии ҳуқуқӣ дар ин хусус дорад ва ё имконияти даъват намудани ҳимоятгарро дорад, ҳатман аз ин муқаррароти қонун истифода бурда метавонад. Мулоқоти гумонбаршаванда бо ҳимоятгар баргузор шуда бошад онҳо имконият пайдо мекунад, ки мавқеашонро оиди ҳимоя муайян созанд. Маълумотеро, ки дар натиҷаи ин сӯҳбат ҳимоятгар ба даст меорад, қисми сирри адвокатири ташкил дода, набояд фош гардад, ҳатто агар гумонбаршаванда дар ҷинояти содиркардааш иқрор шавад ҳам.

Яке аз кафолатҳои ҳуқуқ ба ҳимоя доштани гумонбаршаванда ин дарҳол пурсиш намудани ӯ пас аз дастгир кардан мебошад, то ки номбурда имконияти эзоҳ додани ҳолати қор, пешниҳод намудани далелҳо ва дархостҳоро дошта бошад. Агар дарҳол пурсидани ӯ имконнопазир бошад, дар муддати на дертар аз 24 соат бояд ҳатман пурсида шавад. Пеш аз пурсиш кардан муфаттиш бояд ҳуқуқҳои гумонбаршавандаро фаҳмонида диҳад, сипас ба ӯ бояд эълон намояд, ки дар содир намудани қадом ҷиноят гумонбар доништа мешавад. Дар ин хусус дар протокол ҳатман бояд қайд карда шавад. Иштироки ҳимоятгар дар чунин мавридҳо имкон медиҳад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии гумонбаршаванда дар сатҳи зарурӣ риоя гашта, фаҳмондадиҳии ҳуқуқҳои гумонбаршаванда шакли зоҳирӣ нагирад. Ҳангоми пурсиш ҳимоятгар иштирокчии фаъол буда, метавонад саволҳо диҳад. Ҳангоми ошкор гаштани нодурусти ё нопуррагии сабтҳо дар протокол қайди ҳаттӣ намояд, инчунин барои тасдиқи иштирок дар пурсиши гумонбаршаванда ва дурустии сабти нишондодҳои гумонбаршаванда дар баробари ӯ имзо гузорад. Гузашта аз ин, иштироки ҳимоятгар намегузорад, ки муфаттиш аз усулҳои «манъшудаи» пурсиш

истифода намояд. Мутаассифона, дар амалия ҳолати аз ҷониби баъзе муфаттишон истифода намудани усулҳои зӯрӣ, таҳдид, таҳқир, фиреб ва ғайра ба ҷашм мерасад. Чунин ҳолат шаъну эътибори ин касбро, эҳтироми шахсро нисбати мақомоти давлатӣ коста месозад²⁹¹.

Дар байни ҳуқуқҳои ҳимоятгар хангоми дастгир шудани шахс мақоми махсусро ҳуқуқи шинос шудани ӯ бо протоколи дастгирнамоӣ ташкил медиҳад. Зеро маҳз ин протокол инъикоскунандаи давраи то иштироқи ҳимоятгар буда, дар хусуси асоснокӣ ва дигар ҳолатҳои парванда сарчашмаи муҳими маълумот барои ҳимоятгар мебошад. Беҳуда нест, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар тавсия дода мешавад, ки ҳимоятгар хангоми иштирок дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аввал бояд бо протоколи дастгиркунии шинос шуда онро омӯзад.

Ҳангоми омӯзиши протоколи дастгирнамоӣ ҳимоятгар бояд ба риояи муҳлат диққат диҳад. Зеро гузаштани муҳлат дар баробари тасдиқ нашудани гумон ва ё набудани асос барои татбиқи чораи пешгирӣ дар намуди ҳабси пешакӣ асос барои озод намудани шахс мегардад.

Ҳимоятгар инчунин хангоми шинос шудан бо ҳуҷҷатҳое, ки ба гумонбаршаванда пешниҳод шудаанд ва ё мебоист пешниҳод гарданд, имкониятҳои зиёдро дорад. Чунин ҳуҷҷатҳо хеле зиёданд. Масалан, протоколи азназаргузарони ҷойи ҳодиса бо иштироқи гумонбаршаванда, протоколи кофтуков, қарор дар бораи кофтуков, протоколи кофтукови шахсӣ ва ғайра. Тасаввур кунед, ки дар протоколи азназаргузарони ҷойи ҳодиса ва ё кофтукови шахс ягон нишонаи тасдиқкунандаи алоқамандии шахс ба ин ҷиноят мавҷуд набошад баръакс робитаи ӯро бо ҷиноят зери шубҳа гузорад (масалан, «гумонбаршаванда» дар содир намудани одамкушӣ бо қорд дар ҷойи ҳодиса дастгир шудаасту дар либосҳо ва ё аъзои бадани ӯ доғҳои ба хун монанд мавҷуд нест)²⁹². Ҳамаи инҳо асос шуда метавонанд, ки ҳимоятгар ба суд оиди бидуни асосҳои кофӣ дастгир намудани шахс шикоят намояд. Вале мутаассифона қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ баррасии чунин намуди шикоятро ба таври умумӣ пешбинӣ кардааст. Вале ин маънои онро надорад, ки судҳо салоҳияти баррасии чунин баҳсро надоранд. Агар парванда чунин сурат гирад, судҳо бо дастрасии моддаҳои 19 ва 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд, ки шикояти ҳимоятгар (ва ё дигар шахси манфиатдор) - ро баррасӣ намоянд. Ғайр аз ин, судҳо вазифадоранд дарҳости ҳимоятгарро доир ба масъалаи безътибор донишмандони далелҳои бо роҳи ғайриқонунӣ ҷамъ овардашуда ва хорич қардани онҳоро аз парвандаи ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор диҳанд ва доир ба ин масъала қарори дахлдор қабул намоянд. Тибқи қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «агар дар қори гирдовардану муқаррар қардани далелҳо тартиботи дар ин бобат муайянкардаи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ вайрон гардида бошанд ва ё

²⁹¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ» аз 2 декабри соли 2002. – Манбаи дастрасӣ: www.mmkt.tj. (санаи мурочиат [04.04.2023]).

²⁹² Ниг.: Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №15 аз 02 октябри соли 2003 «Дар бораи такмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйири иловаҳое, ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд» // Мачмуи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1992-2009). – Душанбе: Матбуот, 2009. – С.285.

агар гирдоварию муқаррарсозии далелҳо аз ҷониби шахс ё мақомоти бесалоҳият ва ё дар натиҷаи амалиёте, ки бо меъёрҳои мурофиавӣ пешбинӣ нагардидаанд, амалӣ шуда бошад, ин қабил далелҳо далелҳои бархилофи қонун дастрасшуда шуморида мешаванд»²⁹³.

Бо пешниҳод намудани далелҳо, дархостҳо ва истифода бурдани дигар ҳуқуқҳояш Ҳимоятгар метавонад ба рафти тафтиши пешакӣ таъсир расонида, ба поймолшавии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии гумонбаршаванда роҳ надиҳад.

Ҳамин тариқ, Ҳимоятгар дар марҳилаҳои аввали тафтиши пешакӣ имкониятҳои зиёдро дорад, ки ба поймолшавии ҳуқуқу манфиатҳои гумонбаршаванда ва ё айбдоршаванда роҳ дода нашавад. Агар аз ҳамин лаҳзаҳо Ҳимоятгар фаъоли нишон дода, тамоми камбудихои ҷойдоштаро сари вақт баргараф созад, аз як тараф, поймолгардии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии гумонбаршаванда (айбдоршаванда) пешгирӣ шуда, аз тарафи дигар, барои тафтиши ҳаматарафа, пурра ва ҳолисонаи парвандаи ҷиноятӣ мусоидат менамояд. То кадом дараҷа аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои ин парванда баромадани Ҳимоятгар аз малакаи касбӣ, дурандешӣ, дониши ҳуқуқӣ, масъулиятшиносӣ ва аз ҳама муҳимаш вичдони инсонии ӯ вобаста аст. Новобаста аз маҳдудиятҳо ва камбудихое, ки дар қонунгузори амалкунандаи мурофиаи ҷиноятӣ мавҷуданд, Ҳимоятгаре, ки дорои сифатҳои касбӣ аст, дар доираи имкониятҳои доштааш метавонад Ҳимояи гумонбаршаванда (айбдоршаванда)-ро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монад.

Ба сифати Ҳимоятгар адвокатҳо (аъзоёни Иттифоқи адвокатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон) бо тартиби муқаррарнамудаи қонун роҳ дода мешаванд. Бо таъиноти суд, қарори судя, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳешовандони наздик ва намояндагони қонунии дастгиршуда, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ба сифати Ҳимоятгар ба пешбурди парванда метавонанд роҳ дода шаванд.

Ҳимоятгар барои иштирок дар парванда аз лаҳзаи дар ҳаққи шахс баровардани қарори оғози парвандаи ҷиноятӣ, инчунин аз лаҳзаи воқеан дастгир гардидани гумонбаршуда роҳ дода мешавад.

Мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ҳуқуқ надорад, ки ба ягон кас даъвати Ҳимоятгари муайяно тавсия намояд.

Агар иштироки Ҳимоятгари интихоб ё таъиншуда дар давоми на камтар аз панҷ шабонарӯз имконнопазир бошад, мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ба дастгиршуда, гумонбаршуда ё айбдоршаванда даъват шудани Ҳимоятгари дигарро пешниҳод кунанд ва дар сурати даст кашидани ӯ аз таъин намудани Ҳимоятгар чораҳо андешанд.

Агар Ҳимоятгари дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ иштироккунанда дар давоми панҷ шабонарӯз дар амали мурофиавӣ иштирок карда натавонад, гумонбаршуда, айбдоршаванда Ҳимоятгари дигарро даъват накунад ва барои таъин намудани Ҳимоятгар дархост пешниҳод накунад ё агар гумонбаршуда, айбдоршаванда аз Ҳимоятгари таъиншуда даст кашанд, мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ҳамин амали

²⁹³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ» аз 2 декабри соли 2002. – Сомонаи расмӣ www.mmk.tj. санаи мурочиат [04.04.2023].

мурофиавиро бе иштироки ҳимоятгар мегузаронанд, ба ғайр аз ҳолатҳое, ки дар қисми 1 моддаи 51 КМҚ ҚТ пешбинӣ гардидаанд. Дар мавриди пешбиникардаи қонун иҷрои амали мурофиавӣ ё пешбурди парванда мавқуф гузошта мешавад (м.286 КМҚ ҚТ).

Агар дар давоми 24 соат аз лаҳзаи дастгиркунии гумонбаршуда ё ба ҳабс гирифтани гумонбаршуда, айбдоршаванда таъин намудани ҳимоятгари интихобнамудаи онҳо имконнопазир бошад, таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор барои таъин намудани ҳимоятгари дигар бояд дигар чораҳо андешанд.

Ҳамин тариқ, дастгир кардан бо гумони содир кардани ҷиноят, ки хусусияти маҷбуркунӣ дорад, бо маҳдуд карда шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсе, ки нисбати ӯ барои содир кардани ҷиноят гумонбар шудааст, иҷро мешавад. Агар сабаби татбиқи чораи маҷбуркунии мурофиавӣ гумон нисбати шахсе, ки барои содир кардани ҷиноят доништа шавад, пас таъмини кафолатҳое, ки барои рад кардани он амалӣ мешаванд мазмуни функцияи ҳимояро мегиранд. Таъмини ҳуқуқи гумонбаршуда ба ҳимоя ба маҷмӯаи амали мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва суд марбут буда, он аз эълон кардан, фаҳмондани барои кадом ҷиноят шахс чун гумонбар доништа шудааст, кафолати риояи ҳуқуқ ва уҳдадорихои вай, мусоидат кардан барои татбиқи онҳо иборат мебошад. Ҷорӣ шудани талаботи нисбатан қатъӣ оид ба риояи қонун ва асоснок кардани дастгиркунӣ имконият ба вучуд меорад, ки сатҳи вайрон кардани қонун ҳангоми дастгир кардан бо гумони содир кардани ҷиноят хеле паст шавад. Ҳама гуна дастгир кардан қонунӣ, асоснок ва мувофиқи мақсад доништа мешавад, ки агар он тибқи талаботи меъёрҳои мурофиавӣ иҷро шавад.

Адабиёт:

1. Березена Е.С. Задержание подозреваемого как институт уголовного судопроизводства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2009. – 30 с.

2. Искандаров З.Х. Ҳимояи судӣ ва озодии шикоят дар мурофиаи ҷиноятӣ // Давлат ва ҳуқуқ. – №4, 2000. – С. 33-41.

3. Искандаров З.Х. Подозреваемый в уголовном процессе. // Известия АН РТ. Серия: фил. и правоведения. 1995. – №1. – С. 81-85.

4. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Бо назардошти тағйироту иловаҳо аз солҳои 1999, 2003, 2016). – [URL:http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112](http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112) санаи мурочиат [04.04.2023].

5. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.2009 с. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №12, мод. 815, мод. 816; 2010 г., №7, мод.551 Қонун ҚТ аз 19.07.2022, № 1900.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ» аз 2 декабри соли 2002. – Сомонаи расмӣ www.mmk.tj. Санаи мурочиат (04.04.2021).

7. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №15 аз 02 октябри соли 2003 «Дар бораи такмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйиру иловаҳое, ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд»// Маҷмӯи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1992-2009). – Душанбе: Матбуот, 2009. – С. 285.

8. Луговец Н.В. Задержание подозреваемого и иные меры процессуального принуждения: автореф. дисс. ...кан. юр. наук. – Саратов, 2004. – 32 с.

9. Мельников В.Ю. Задержание подозреваемого: автореф. дисс. ...кан. юр. наук. – Краснадор, 2004. – 28 с.

10. Раҳимзода Р.Ҳ. Ҳимояи давлатии иштирокчиёни пешбурди судии ҷиноятӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. –100 с.

11. Раҷабов Ф.И. Асосҳои ҳуқуқӣ ва тартиби дастгир кардани шахс дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ «Робитаҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ: ҳолат ва дурнамо». Қисми 2. – Хучанд: Дабир, 2019. – С. 116-121.

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

**ВАЗӢИ ҲУҚУҚИИ ҚАЛАМРАВИ ДАВЛАТӢ ДАР ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Мирзоев Амонулло Мирзодавлатович,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 98-886-08-88
E-mail: amonalloh@mail.ru

Муқарриз: Қодиркулов Х.Р., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таркиб ва табиати ҳуқуқи қаламрави давлатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки қаламрави давлатӣ як қисми кураи замин аст, ки таҳти соҳибхитӣроии давлати дахлдор қарор дорад. Ҳеч як давлат бе қаламрав вучуд дошта наметавонад, зеро доштани қаламрави муайян яке аз унсурҳои асосии мавҷудияти давлат ва муайянқунандаи фазои паҳнгардии сиёсати давлат мебошад.

Режими ҳуқуқи қаламрави давлатӣ, пеш аз ҳама бо қонунгузориҳои миллии ҳар як давлат муайян карда мешавад. Шартномаҳои байналмилалӣ ба ҷиҳати алоҳидаи вазъи ҳуқуқи обҳои дохилӣ ва баҳри қаламравӣ дахлдоранд, баҳусус гузариши шартномавии сарҳади давлатиро муқаррар менамоянд, масъалаҳои режими сарҳади муайян мекунад ва ғайра.

Давлат дар ҳудуди қаламрави давлатӣ волоияти қаламравӣ ва юрисдиксияи миллии худро ба амал мебарорад. Давлат ҳуқуқи истисноии соҳибӣ, истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ қаламрави дахлдор ва сарватҳои дар он ҷойгиршударо доро мебошад.

Ҳуқуқи байналмилалии муосир бо роҳи зуроварӣ тағйир додани қаламрави давлатро манъ мекунад. Қаламрави давлат дастнорас буда, объекти ишғоли ҳарбӣ ё дигар амалиёти зӯроварӣ шуда наметавонад. Ҳеч гуна бадастовариҳои қаламравӣ ё дигар фоидаҳое, ки дар натиҷаи истифодаи қувва ё таҳдиди қувва ба даст омадаанд, эътироф карда намешаванд.

Қалидвожаҳо: Қаламрави давлатӣ, волоияти қаламравӣ, унсури асосии мавҷудияти давлат, режими ҳуқуқӣ, қонунгузориҳои миллии, ҳуқуқи байналмилалӣ, қисми кураи замин, қаламрави хушкӣ, қаламрави обӣ, қабри замин, фазои ҳавой.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ГОСУДАРСТВЕННОЙ ТЕРРИТОРИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Мирзоев Амонullo Мирзодавлатович,
доцент кафедры международного права
юридический факультет Таджикский
национальный университет
Тел.: (+992) 98-886-08-88
E-mail: amonalloh@mail.ru

Рецензент: Кодиркулов Х.Р., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматривается состав и сущность правовой природы территории государства в международном праве. Отмечается, что государственной территорией является часть земного шара, находящаяся под суверенитетом соответствующего государства. Ни одно государство не может существовать без территории, поскольку наличие определенной территории является одним из основных элементов существования государства и определяет пространство осуществления государственной политики.

Правовой режим государственной территории определяется прежде всего национальным законодательством каждого государства. Международные договоры касаются отдельных аспектов правового положения внутренних вод и территориального моря, в частности, устанавливают договорный переход государственной границы, определяют вопросы пограничного режима и др.

Государство осуществляет свой территориальный суверенитет и национальную юрисдикцию в пределах своей территории. Государство имеет исключительное право владеть, пользоваться и распоряжаться соответствующей территорией и находящимися на ней ресурсами.

Современное международное право запрещает изменение территории государства насильственным путем. Территория государства недоступна и не может быть объектом военной оккупации или иных насильственных действий. Никакие территориальные приобретения или иные выгоды, полученные в результате применения силы или угрозы силой, не признаются.

Ключевые слова: Государственная территория, территориальный суверенитет, главный элемент существования государства, правовой режим, национальное законодательство, международное право, часть земного шара, сухопутная территория, водная территория, дно земли, воздушное пространство.

LEGAL STATUS OF THE STATE TERRITORY IN INTERNATIONAL LAW

Mirzoev Amonullo Mirzodavlatovich,
docent of the Department of International
Law, law faculty of TNU
Phone.: (+992) 98-886-08-88
E-mail: amonalloh@mail.ru

Reviewer: Kodirkulov Kh.R., Candidate of Law, Docent

Annotation: This article discusses the composition and essence of the legal nature of the territory of a state in international law. It is noted that the state territory is a part of the globe, which is under the sovereignty of the corresponding state. No state can exist without a territory, since the presence of a certain territory is one of the main elements of the existence of a state and determines the space for the implementation of state policy.

The legal regime of the state territory is determined primarily by the national legislation of each state. International treaties relate to certain aspects of the legal status of inland waters and the territorial sea, in particular, establish the contractual crossing of the state border, determine the issues of the border regime, etc.

The state exercises its territorial sovereignty and national jurisdiction within its territory. The state has the exclusive right to own, use and dispose of the relevant territory and the resources located on it.

Modern international law prohibits the changing of the territory of the state by force. The territory of the state is inaccessible and cannot be the object of military occupation or other violent actions. No territorial acquisitions or other benefits derived from the use of force or the threat of force shall be recognized.

Key words: State territory, territorial sovereignty, the main element of the existence of the state, legal regime, national legislation, international law, part of the globe, land area, water area, bottom of the earth, air space.

Қаламрав яке аз мавзуҳои марказии ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор меравад, зеро ки тавре ки аз таърихи башарият ба мо маълум аст, қаламрав дар давоми асрҳои зиёд ва дар замони имрӯз ҳам аз ҷумлаи объектҳои асосии баҳсҳои байналмилалӣ ба шумор меравад.

Аз дуруст ва тибқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷудо намудани қаламрави муайян вазъи ҳуқуқии минбаъдаи он вобастагии муҳим дорад. Аз тарафи дигар қаламрав муайянкунандаи фазои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ ва байналмилалӣ мебошад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ таҳти мафҳуми қаламрав фазое фаҳмида мешавад, ки дорои режими муайяни ҳуқуқӣ мебошад - қисми кураи замин (қаламрави хушкӣ, обӣ, қарри замин, фазои ҳавоӣ), инчунин фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ. Вазъи ҳуқуқии қаламрав бо меъёрҳои

қонунгузории дохилӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ муайян карда мешавад.

Ҳуқуқи байналмилалии муосир вобаста аз режими ҳуқуқӣ қаламравро ба қаламрави давлатӣ, қаламрав бо режими омехта ва қаламрави байналмилалӣ чудо намудааст.

Қаламрави давлатӣ заминаи моддии мавҷудияти давлати дахлдор буда, таҳти соҳибхтиёрии он қарор дорад. Асоси вазъи ҳуқуқии қаламрави давлатиро меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ ташкил медиҳанд.

Қаламрав бо режими омехта (шелфи континенталӣ ва минтақаи иқтисодӣ) ба қаламрави давлатҳо дохил намешаванд, аммо давлатҳои наздизоҳилӣ дар ин фазоҳо ҳуқуқи муайяни соҳибхтиёрӣ доранд, ки бо қонунгузории миллӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ муқаррар карда шудаанд.

Қаламрави байналмилалӣ (бахри кушод берун аз обҳои қаламравӣ, ноҳияи байналмилалии қарри баҳр, баъзе аз гулугоҳҳои байналмилалӣ, дарёҳо ва каналҳо, Антарктика, фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ) чунин қаламраве мебошад, ки дар алоҳидагӣ ба ягон давлат тааллуқ надорад ва дар истифодаи умумии ҳамаи давлатҳо қарор дорад. Вазъи ҳуқуқии қаламрави байналмилалӣ асосан бо шартномаҳои байналмилалӣ муайян карда мешавад.

Қаламрави давлатӣ як қисми кураи замин аст, ки таҳти соҳибхтиёрии давлати дахлдор қарор дорад. Ҳеҷ як давлат бе қаламрав вучуд дошта наметавонад, зеро доштани қаламрави муайян яке аз унсурҳои асосии мавҷудияти давлат ва муайянкунандаи фазои паҳнгардии сиёсати давлат мебошад.

Дар доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба масъалаи қаламрави давлатӣ мавқеи ягона вучуд надорад. Дар ин ҷо он давраи таърихӣ ҳам ҷонибдорони чунин равиш, ки қаламрав хусусияти аввалиндараҷае нест, ки барои сохти ҳуқуқии давлат зарур бошад ва бо талафоти он давлат ба таври худкор мавҷудияти худро қатъ кунанд ва ҳам ҷонибдорони он, ки қаламрав сифати аввалиндараҷа барои сохти ҳуқуқии давлат мебошад ва бо аз даст додани он давлат мавҷудияти хешро қатъ мегардонад, мавҷуд будааст.

Мавқеи он, ки давлат бе қаламрав умуман амал карда метавонад, аз давраи қадими инкишофи доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ то асри XIX ҳукмфармо буд. Чунончи, Г. Еллинек қайд мекунад: «Дар зери таъсири ҷаҳони қадим таълимоти навин дар бораи давлат дар аввал танҳо унсури шахсиро дар давлат ба назар мегирӣфт, ки дар натиҷаи он дар давоми асрҳои XVI то XIX ҳеҷ кадоме аз таърифҳои давлат ба зарурати мавҷуд будани қаламрави устувор ишора намекунанд»²⁹⁴.

Дар ибтидои асри XVII Г. Гротсӣ давлатро ҳамчун иттиҳоди мукаммали одамони озод барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиати умум муайян кардааст²⁹⁵. Бо пайдоиши таълимоти абсолютизм давлат бо шахсияти

²⁹⁴ Ниг.: Еллинек Г. Общее учение о государстве. – Спб., 1908. – С. 287.

²⁹⁵ Ниг.: Гротий Г. О праве войны и мира: Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / пер. с лат. А.Л. Саккетти; под общ. ред. С.Б. Крылова. – М., 1956. – С. 102.

монарх ҳаммонанд карда шуд. Аз ин ҷо афоризми машхури Людовик XIV: «Давлат ин манам» ба вучуд омадааст.

Аз асри XIX олимони ба таърифи мафҳуми давлат инчунин тазаккур дар бораи қалавравро ворид намуда, бо ҳамин се унсури давлатдорӣ (аҳоли, қалаврав ва ҳокимият)-ро ифода намуданд. Бо вучуди ин, дар байни онҳо як гурӯҳ муҳаққиқоне низ ҳастанд, ки ин аломатро дуҷумдараҷа (шартӣ) доништа, бар ин назаранд, ки аз даст додани он боиси ба таври автоматӣ қатъ гардидани давлатдорӣ намегардад.

Дар охири асри XIX муаррих ва ҳуқуқшиноси олмонӣ Ф. Куртсиус изҳор дошта буд, ки «канда шудани робита бо қаламрав намои худи давлатро дигаргун намекунад, агар ба ҳамин сифат қодир бошад бо сокинонаш ҳаракат ва ҳичрат кунад»²⁹⁶.

Дар охири асри XX ва аввали асри XXI Т.Д. Грант навишта буд: «қаламрав як меъёри зарурӣ нест, ҳадди аққал пас аз таъсиси давлат. Аён аст, ки агар давлат аллакай аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ эътироф шуда бошад, пас он бо аз даст додани қаламрав худ ё назорати муассир аз болои он мақоми худро аз даст намедиҳад»²⁹⁷.

Ҷ. Мак Адам бо ӯ розӣ шуда, навишта буд: «Консепсияи давлат аз идеяи маҳз назорат аз болои қаламрави худ реша мегирад, на ин ки қаламрав ба сифати базаи моддӣ»²⁹⁸.

Мувофиқан олимони номбурда дар давлат, пеш аз ҳама, муносибати байни одамонро барои идора кардани аҳоли мебинанд. Онҳо даъво намекунанд, ки мавҷудияти давлатдорӣ бидуни қаламрав имконпазир аст, вале чунин шарҳ медиҳанд, ки ин хусусият нисбат ба давлатҳои аллакай мавҷудбуда «нисбатан нармтар» татбиқ карда мешавад. Ба ақидаи онҳо, дар сурати кӯчонидани аҳоли ба қаламрави дигар, бо пурра аз додани қаламрави собиқ давлат ба мавҷудияти худ идома медиҳад. Ин равишро нисбат ба давлатҳои «азбайнафтаистода» ба қор бурда, тахмин кардан мумкин аст, ки субъектҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷониби онҳо аз даст дода намешавад, дар ҳолате ки агар аҳолиашон ба қаламрави дигар кӯчонда шавад.

Вале, аз ибтидои асри XIX аксари ҳуқуқшиносони байналмилалӣ чунин меҳисобанд, ки давлат аз се унсури ҳатмӣ иборат аст: аҳоли, қаламрав ва ҳокимият²⁹⁹. Бори аввал таърифи мафҳуми давлат бо дар бар гирифтани унсури қаламравӣ дар доктринаи хориҷии ҳуқуқи байналмилалӣ ба вучуд омадааст. Дар соли 1878 И.К. Бланчли давлатро чунин маънидод кардааст: «Аз нуқтаи назари байналмилалӣ давлат

²⁹⁶Ниг.: Curtius F. Ueber Staatsgebiet und Staatsangehörigkeit. Аз ӯи асари: Шалланд Л.А. Юридическая природа территориального верховенства: Историко-догматическое исследование. – Спб., 1903. – Т. 1. – С.10.

²⁹⁷ Ниг.: Grant T.D. Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontents // Columbia Journal of Transnational Law. 1999. – Vol. 403. – P. 435.

²⁹⁸ Ниг.: McAdam J. «Disappearing States» // Statelessness and the Boundaries of International Law. – Sydney, 2010. – P.7.

²⁹⁹ Ниг.: Треплин А.А. К вопросу о правах государств в международном союзе. – М., 1905. – С.16; Ушаков Н.А. Государство в системе международно-правового регулирования: учеб. пособие. – М., 1997. – С. 27.

халқест, ки дар як қаламрави муайян ба вучуд омадааст»³⁰⁰.

Чунин таърифҳо дар доктринаи олмонӣ³⁰¹ ва итолийӣ³⁰² дучор омадаанд. М. Шоу инчунин чунин мешуморид, ки сохибхитиёрии давлат ба қаламрав бевосита алоқаманд аст³⁰³.

Ба ақидаи Г.И. Курдюков «қаламрав асоси давлат, мавҷудияти воқеӣ ва ҳуқуқи он мебошад, давлатро берун аз қаламрав тасаввур кардан душвор аст»³⁰⁴. Р.С. Кокорев бар ин назар аст, ки дар сурати мавҷуд набудани қаламрави чомаи аз ҷиҳати сиёсӣ муташаккил дар бораи мавҷудияти давлат суҳан гуфтан мушкил аст.³⁰⁵

Чунин андешаро олимони дигари муосир низ ҷонибдорӣ менамоянд: К.А. Бекашев³⁰⁶, В.И. Кузнецов ва М.Н. Копилов³⁰⁷, С.Н. Бабурин³⁰⁸, И.И. Лукашук³⁰⁹, Д.Н. Чернышев³¹⁰ ва ғ.

Мо низ мавқеи мазкурро дастгирӣ намуда, қаламравро хусусияти ҷудонашавандаи давлатдорӣ дониста, аз ҷониби давлат аз даст додани онро заминаи ба таври худкор қатъ гардидани давлатдорӣ мепиндорем.

Ҳамин тариқ, қаламрави давлатро ташкил медиҳанд: қаламрави хушкӣ (ҳамаи хушкӣе, ки дар ҳудуди ин давлат ҷойгир аст, ҷазираҳо), қаламрави обӣ (ҳамаи обанборҳое, ки дар қаламрави хушкӣ қарор доранд ва қисми обҳои баҳру укёнусоҳ, ки ҳамшафати соҳил мебошанд), қаламрави ҳавоӣ (ҳамаи фазои ҳавоӣ, ки дар болои қаламрави хушкӣ ва обӣ қарор дорад); сарватҳои зеризаминӣ (зери қаламрави хушкӣ ва обӣ).

Дар баробари ин давлат метавонад соҳиби қаламраве бошад, ки он дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати қаламрави шартии давлатӣ эътироф карда мешавад ба мисли: киштиҳои баҳрӣ, ҳавоӣ, кайҳонӣ, ки берун аз ҳудуди давлат ҷойгир шудаанд, инчунин кубурҳо, дигар иншоот ва таҷҳизот дар ҳудуди қаламрави байналмилалӣ (таҷҳизотҳои пармакунӣ, ҷазираҳои сунӣ ва ғ.).

Режими ҳуқуқи қаламрави давлатӣ, пеш аз ҳама бо қонунгузориҳои миллии ҳар як давлат муайян карда мешавад; Шартномаҳои байналмилалӣ ба ҷиҳатҳои алоҳидаи вазъи ҳуқуқи обҳои дохилӣ ва баҳри қаламравӣ

³⁰⁰ Ниг.: Блюнчли И. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / пер. с нем., под ред. Л. Комаровского. – М., 1876. – С. 75.

³⁰¹ Ниг.: Jellinek G. Allgemeine Staatslehre (General Theory of the State). 3rd ed. – Berlin, 1914. – P. 394.

³⁰² Ниг.: Fiore P. International Law Codified and Its Legal Sanction or the Legal Organization of the Society of States / translated by E.M. Borchard. – N.Y., 1918. – P. 106.

³⁰³ Ниг.: Shaw M.N. Territory in International Law // Netherlands Yearbook of International Law. 1982. – Vol. 13. – P. 61.

³⁰⁴ Ниг.: Курдюков Г.И. Государство в системе международно-правового регулирования. – Казань, 1979. – С. 111.

³⁰⁵ Ниг.: Кокорев Р.С. Понятие и характерные черты государства как субъекта международного права // Государство и право. 2005. - № 12. – С. 77.

³⁰⁶ Ниг.: Ануфриева Л.П., Бекашев Д.К., Бекашев К.А. и др. Международное публичное право: учеб. / отв. ред. К.А. Бекашев. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – С. 124.

³⁰⁷ Ниг.: Международное право: учеб. / отв. ред. Б. Р. Тузмухамедов. 4-е изд., перераб. – М., 2014. – С. 357.

³⁰⁸ Ниг.: Бабурин С.Н. Территория государства: Теоретико-правовые проблемы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 12.

³⁰⁹ Ниг.: Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. факультетов и вузов. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2005. – С. 406.

³¹⁰ Ниг.: Чернышев Д.Н. Международно-правовые проблемы международной аренды государственной территории в отношениях между Российской Федерацией и соседними странами: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – С. 14.

дахл мекунанд, бахусус гузариши шартномавии сарҳади давлатиро муқаррар мекунанд, масъалаҳои режими сарҳадиро муайян мекунанд ва ғайра.

Давлат дар ҳудуди қаламрави давлатӣ волоияти қаламравӣ ва юрисдиксияи миллии худро ба амал мебарорад. Давлат ҳуқуқи истисноии соҳибӣ, истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ қаламрави дахлдор ва сарватҳои дар он ҷойгиршударо дорро мебошад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ муосир бо роҳи зуроварӣ тағйир додани қаламрави давлатро манъ мекунад. Қаламрави давлат дастнорас буда, объекти ишғоли ҳарбӣ ё дигар амалиёти зӯроварӣ шуда наметавонад. Ҳеч гуна бадастовариҳои қаламравӣ ё дигар фоидаҳои, ки дар натиҷаи истифодаи қувва ё таҳдиди қувва ба даст омадаанд, эътироф карда намешаванд.

Қаламрави давлат метавонад дар натиҷаи ба вучуд омадани ҳолатҳои зерин тағйир ёбад:

- тақсим шудани давлати мавҷуда, аз давлат ҷудо шудани як қисми қаламрав, муттаҳид шудани ду ё зиёда давлат;

- муборизаи милли-озодихоҳӣ ва ба амал баровардани ҳуқуқи худмуайянкунӣ;

- мубодилаи қаламравҳои давлатӣ бо созиши тарафҳо (масалан, мувофиқи Шартномаи соли 1954 собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии исломии Эрон қисмҳои қаламравии худро ба якдигар иваз карданд);

- татбиқи чораҳои ҷавобгарӣ барои агрессия (масалан, соли 1945 аз Олмон ҷудо кардани Пруссия ва ба Полша ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ додани Пруссияи Шарқӣ);

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун давлати мустақил ва соҳибихтиёр дар арсаи байналмилалӣ бо қаламрави муайяни худ эътироф карда шудааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади муҳими сиёсӣ-ҳуқуқӣ муқарраркунандаи ҷабҳаҳои гуногуни низоми иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ мебошад, ки ба масъалаи тамомияти арзӣ (қаламравӣ)-и кишвар дахл карда, онро тақсимнашаванда ва дахлнопазир эълон медорад (моддаи 7). Яке аз хусусиятҳои хоси муқаррароти моддаи мазкур дар он мебошад, ки он инъикоскунандаи қаламрави давлатӣ ҳамчун нишонаи давлати соҳибистиклол мебошад.

Дар баробари меъёри мазкур ҳамчунин моддаи 13-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарӣҳои табииро ҳамчун моликияти истисноии давлат эълон дошта, истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқи мамлакат кафолат додааст.

Бояд зикр кард, ки меъёри моддаи 13-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми мантикии муқаррароти моддаи 7-и он мебошад. Зеро агар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои қаламрави ягона бошад, пас фазои хушкӣ, обӣ, ҳавоӣ ва қаъри замини он мувофиқан моликияти истисноии кишвар эътироф мегарданд.

Чи тавре ки профессор Ш.М. Менглиев қайд намудааст: «Моликияти истисноӣ дар худ ягонагии роҳбарии сиёсӣ ва хоҷагиро аз ҷониби

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ҳокимияти сиёсӣ ва ҳамчун субъекти амаликунандаи функцияҳои хоҷагидорӣ таҷассум менамояд. Дар истифодаи оқилонаи моликияти истисноӣ аҳамияти иҷтимоии сиёсати дар мамлакат пешгирифта таҷассум мегардад. Мувофиқан, танзими ҳуқуқи истифодабарии моликияти истисноӣ пурра бо аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва нақше, ки дар иқтисодиёти кишвари мо, дар ҳаёти хоҷагидорӣ ва сиёсии он дорад, мувофиқат мекунад».³¹¹

Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки мазмуни моддаи 13-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо характери сиёсии дохилидавлатӣ балки хусусияти танзими сиёсати хориҷии кишварро низ доро мебошад. Аз ҷумла, азбаски мазмуни моддаи мазкур бештар характери сиёсӣ дорад, дар мавриди истифодабарии қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи худро дар муносибат бо кишварҳои дигар муайян намудааст.

Ҳамин тариқ, муқаррароти моддаи 13-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи паҳншавии соҳибхитиёрии кишварро ба объектҳои дар моддаи мазкур зикргашта дорад, ки асоси чунин муқаррарнамоӣ низ бешубҳа характери байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дорад, зеро асоси бунёди худро аз меъёрҳо ва принсипҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ мегирад. Аз ҷумла, яке аз чунин принсипҳо принсипи ягонагии қаламрави давлатӣ мебошад, ки то эътироф гардиданаш он чун қисми таркибии принсипҳои истифода набурдани қувва ва таҳдиди қувва ва принсипи баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо баромад мекард. Зеро, банди 4 - и моддаи 2 - и Оинномаи СММ танҳо уҳдадорӣ узви СММ-ро дар худдорӣ намудан аз истифодаи қувва ва таҳдиди қувва ба муқобили «дахлнопазирии қаламрав ва истиқлолияти сиёсии дилхоҳ давлат» муқаррар менамуд.

Бо қабули Санади хотимавии машварати сарони давлатҳо оид ба амният ва ҳамкориҳо дар Аврупо аз 1 августи соли 1975 он ба ҳайси яке аз принсипҳои асосӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ мавриди истифода қарор гирифт. Тибқи принсипи мазкур аз ҷумлаи уҳдадорӣҳои байналмилалӣ давлатҳо ин эътироми ягонагии қаламрави ҳар як давлат; манъи ҳама гуна амалиётҳои, ки ба мақсад ва принсипҳои Оинномаи СММ муҳолиф аст, инчунин манъи ҳама гуна амалиётҳои, ки ягонагии қаламрав ва истиқлолияти сиёсии давлатҳоро халалдор месозанд, мебошад.

Бар иловаи ин, дар муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ принсипи соҳибхитиёрии ҷудонашавандаи давлат аз болои захираҳои табиӣ ва тамоми фаъолияти иқтисодии худ ташаққул ёфтааст, ки мувофиқи он ҳар як кишвар ҳуқуқи соҳибӣ намудан ва истифодаву ихтиёрдорӣ намудани захираҳои табиӣ худро доро мебошад.

Принсипи мазкур дар асоси Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ аз 14 декабри соли 1962 тасдиқ гардидааст. Мувофиқи он ҳар як халқу миллат ба соҳибхитиёрии ҷудонашаванда аз болои боигарӣ ва захираҳои

³¹¹ Ниг.: Международное водное право: Учебное пособие. Коллектив авторов / Отв. ред. профессор Менглиев Ш.М. (Муаллифи боб – Менглиев Ш.М.) – Душанбе, 2011. – С. 241- 242.

табиии худ дорад ва онро бояд ба манфиати рушди миллӣ ва некӯаҳволии мардуми кишвараш амалӣ гардонад.

Ҳамин тариқ, дар асоси принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ қаламрави давлатӣ дахлнопазир буда, халқи кишвар дар симои давлат ҳуқуқи соҳибхитӣрии пурраро аз болои захираҳои табиӣи қаламрав доро мебошад. Бо дилхоҳ роҳу восита вайрон кардани ҳуқуқи мазкур ба соҳибхитӣрӣ аз болои боигарӣ ва захираҳои табиӣи худ ба мақсад ва принципҳои оинномавии Созмони Миллалӣ Муттаҳид муҳолифат менамояд ва ба рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва дастгирии сулҳ монеа мегардад.

Адабиёт:

1. Ануфриева Л.П., Бекашев Д.К., Бекашев К.А. и др. Международное публичное право: учеб. / отв. ред. К.А. Бекашев. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – 928 с.

2. Бабуринов С.Н. Территория государства: Теоретико-правовые проблемы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бабуринов Сергей Николаевич – М., 1998. – 297 с.

Блюнчли И. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / пер. с нем., под ред. Л. Комаровского. – М., 1876. – 634 с.

3. Гроций Г. О праве войны и мира: Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / пер. с лат. А.Л. Саккетти; под общ. ред. С.Б. Крылова. – М., 1956. – 867 с.

4. Еллинек Г. Общее учение о государстве. – СПб., 1908. – 599 с.

5. Кокорев Р.С. Понятие и характерные черты государства как субъекта международного права // Государство и право. 2005. – № 12. – С. 77.

6. Курдюков Г.И. Государство в системе международно-правового регулирования. – Казань, 1979. – 173 с.

7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. факультетов и вузов. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2005. – 432 с.

8. Международное водное право: Учебное пособие. Коллектив авторов / Отв. ред. профессор Менглиев Ш.М. – Душанбе, 2011. – 392 с.

9. Международное право: учеб. / отв. ред. Б. Р. Тузмухамедов. 4-е изд., перераб. – М., 2014. – 576 с.

10. Треплин А.А. К вопросу о правах государств в международном союзе. – М., 1905. – С.16.

11. Ушаков Н.А. Государство в системе международно-правового регулирования: учеб. пособие. – М., 1997. – 62 с.

12. Чернышев Д.Н. Международно-правовые проблемы международной аренды государственной территории в отношениях между Российской Федерацией и соседними странами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Чернышев Дмитрий Николаевич – М., 2010. – 221 с.

13. Шалланд Л.А. Юридическая природа территориального верховенства: Историко-догматическое исследование. – Спб., 1903. – Т. 1. – 315 с.
14. Fiore P. International Law Codified and Its Legal Sanction or the Legal Organization of the Society of States / translated by E.M. Borchard. – N.Y., 1918. – 750 p.
15. Grant T.D. Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontents // Columbia Journal of Transnational Law. 1999. – Vol. 403. – P. 435.
16. Jellinek G. Allgemeine Staatslehre (General Theory of the State). 3rd ed. – Berlin, 1914. –P. 394.
17. McAdam J. «Disappearing States» // Statelessness and the Boundaries of International Law. – Sydney, 2010. – P.7.
18. Shaw M.N. Territory in International Law // Netherlands Yearbook of International Law. 1982. – Vol. 13. – P. 61.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ЮРИСДИКЦИИ ГОСУДАРСТВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Одинаева Нуриниссо Хотамшоевна,
ассистент кафедры международного
права юридического факультета
Таджикский национальный
университет
Тел.: (+992) 988-38-15-15
E-mail: nuriniso1906@mail.ru

Научный руководитель: Раджабов С.А., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Кодиров Н.А., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос о проблематичности определения термина юрисдикции государств в международном праве. Категория «юрисдикция» очень часто используется в научной и учебной литературе, посвященной изучению вопросов международно-правового регулирования. При этом один из наиболее острых и дискуссионных вопросов связан с непосредственным определением понятия соответствующей категории. Ситуация в этой части осложняется также тем, что в современном международном праве отсутствует нормативное определение понятия «юрисдикция», а в тех нормативных правовых актах, содержание которых связано с упоминанием юрисдикционных аспектов в наднациональном регулировании, сам рассматриваемый термин лишен конкретного содержания. Принцип универсальности является уникальным правовым явлением: в отличие от других видов международной юрисдикции, универсальная юрисдикция не исходит из идеи суверенитета или согласия государства, но, напротив, стремится его преодолеть. Сообразно этому, универсальная юрисдикция зачастую определяется как юрисдикция, которую государство может осуществлять даже против воли государств, обладающих территориальной или иными формами юрисдикции. Рост взаимозависимости государств в современном мире, представляющий собой одну из наиболее заметных черт процесса глобализации, усложнение межгосударственных связей и вообще международных отношений требуют дальнейшего исследования и в ряде случаев переосмысления международно-правовых понятий и институтов, ставших привычными. К таким понятиям относится и юрисдикция государств. Примечательно является тот факт, что оно широко известно, общеупотребительно и, казалось бы, достаточно определено. Однако несмотря на широкое распространение в юридической науке и простоту содержания, дать четкое и одновременно краткое определение юрисдикции – задача не из легких. Это обусловлено тем, что в доктрине международного права встречаются различные мнения относительно определение этого термина.

Ключевые слова: Универсальная юрисдикция, международный трибунал, национальная независимость, государственный суверенитет, международное право, иммунитет государства, международные преступления, юрисдикция государств, власть государства, международно-правовые обязательства.

ОИД БА МАФҲУМИ ҲУҚУҚСОЗГОРИИ ДАВЛАТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Одинаева Нуриниссо Ҳотамшоевна,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 988-38-15-15
E-mail: nuriniso1906@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Раҷабов С.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Қодиров Н.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи мушкилоти муаянсозии мафҳуми юрисдиксияи давлатҳо дар ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ мешавад. Категорияи «юрисдиксия» дар адабиёти илмӣ ва таълимие, ки ба омӯзиши масъалаҳои танзими ҳуқуқи байналмилалӣ бахшида шудаанд, хеле зиёд истифода мешавад. Дар баробари ин, яке аз масъалаҳои тезу тунд ва баҳсталаб ба таърифи бевоситаи мафҳуми категорияи мувофиқ вобаста аст. Вазъият дар ин бахш инчунин аз он сабаб мураккаб аст, ки дар ҳуқуқи байналмилалии муосир ягон мафҳуми меъерии “юрисдиксия” вучуд надорад ва дар он санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, ки мазмуни онҳо бо зикри ҷанбаҳои юрисдиксионӣ дар сатҳи боломилӣ алоқаманд аст, худи истилоҳ аз мазмуни мушаххас надорад. Принсипи универсалӣ як падидаи нодири ҳуқуқӣ мебошад: дар фарқият аз дигар намудҳои юрисдиксияи байналмилалӣ, юрисдиксияи универсалӣ аз идеяи соҳибхитӣҳои давлатӣ ё ризоияти давлатӣ баромад намекунад, балки баръакс, барои баргараф кардани он кӯшиш мекунад. Мувофиқи он, юрисдиксияи универсалӣ аксар вақт ҳамчун юрисдиксия муайян карда мешавад, ки давлат метавонад ҳатто бар хилофи иродаи давлатҳои, ки ҳудудӣ ё дигар шаклҳои юрисдиксия доранд, амалӣ намояд. Вобастагии афзоюндаи давлатҳо дар ҷаҳони муосир, ки яке аз хусусиятҳои намоёни раванди ҷаҳонишавӣ мебошад, таҳқиқи бештари мушкилии муносибатҳои байнидавлатӣ ва умуман муносибатҳои байналмилалиро талаб мекунад ва дар баъзе ҳолатҳо мафҳумҳо ва институтҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки барои мо ошноянд, баррасии дубораро аз мо тақозо мекунанд. Ба ин гурӯҳи мафҳумҳо юрисдиксияи давлатҳо низ дохил мешавад. Қобили зикр аст, ки он

ба таври васеъ маълум аст, маъмул аст ва ба назар мерасад, ки комилан муайян аст. Аммо, сарфи назар аз пахншавии васеъ дар илми ҳуқуқ ва содда будани мазмун, додани таърифи возеху дар айни замон мухтасари юрисдикция кори осон нест. Ин ба он далел аст, ки дар доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар мавриди таърифи ин истилоҳ ақидаҳои мухталиф вучуд доранд.

Калидвожаҳо: Салоҳиди фарогир, трибунали байналмилалӣ, соҳибхитиёрии миллӣ, соҳибхитиёрии давлат, ҳуқуқи байналмилалӣ, масунияти давлатӣ, ҷиноятҳои байналмилалӣ, юрисдиксияи давлатҳо, ҳокимияти давлатӣ, уҳдадориҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ.

TO THE ISSUE OF THE CONCEPT OF THE JURISDICTION OF STATES IN INTERNATIONAL LAW

Odinaeva Nurinisso Hotamshoevna,
assistant at the Department of
International Law, Faculty of Law, TNU
Phone: (+992) 988-38-15-15
E-mail: nuriniso1906@mail.ru

Scientific adviser: Rajabov S.A., doctor of science in law, professor

Reviewer: Qodirov N.A., candidate of science in law, docent

Annotation: This article discusses the issue of the problematic determination of the definition of jurisdiction of states in international law. The category "jurisdiction" is very often used in scientific and educational literature devoted to the study of issues of international legal regulation. At the same time, one of the most acute and controversial issues is related to the direct definition of the concept of the corresponding category. The situation in this part is also complicated by the fact that in modern international law there is no normative definition of the concept of "jurisdiction", and in those normative legal acts, the content of which is associated with the mention of jurisdictional aspects in supranational regulation, the term itself is devoid of specific content. The principle of universality is a unique legal phenomenon: unlike other types of international jurisdiction, universal jurisdiction does not proceed from the idea of state sovereignty or consent, but, on the contrary, seeks to overcome it. Accordingly, universal jurisdiction is often defined as jurisdiction that a State can exercise even against the will of States that have territorial or other forms of jurisdiction. The growing interdependence of states in the modern world which is one of the most noticeable features of the globalization process, the complication of interstate relations and international relations in general require further research and in some cases, recomprehension of international legal concepts and institutions that have become familiar. Such concepts include the jurisdiction of states. Noteworthy is that fact that it is widely known, commonly used and it would seem quite definite. However, despite of the wide spreading in legal science and the simplicity of the content, it is not an easy task to give a clear and

at the same time concise definition of jurisdiction. This is due to the fact that in the doctrine of international law there are different opinions regarding to the definition of this term.

Key words: Universal jurisdiction, international tribunal, national independence, state sovereignty, international law, state immunity, international crimes, state jurisdiction, state power, international legal obligations

Проблематичность определения термина юрисдикции обусловлено рядом факторов. Во – первых, юрисдикция понятие в касающиеся его толкования и содержания многозначное. Именно его многозначность и способна в первую очередь вызвать недоразумения теоретического и практического характера. Во-вторых, термин юрисдикция применяется не только по отношению к государству. В-третьих, юрисдикция во внутригосударственной сфере, и юрисдикция в межгосударственной сфере - не одно и то же.

В качестве примера можно привести выдержки из некоторых наиболее известных словарей, а также высказывания ряда авторов, в основном зарубежных, так как в отечественной доктрине на различные значения понятия юрисдикции долгое время не обращали внимания.

Так, один из примеров: юрисдикция – это, во-первых, «право, полномочие или власть осуществлять правосудие путем слушания и вынесения решений по спорам»; во-вторых, «полномочия, власть, контроль»; в-третьих, степень или диапазон судебного, правового принуждения или другой власти³¹².

Надо отметить, что юрисдикция (лат. *jurisdictio* - судопроизводство, от *jus* - право и *dictio* – говорю; *jus dicere* - «произносить или говорить то, что является правом») – это установленная законом совокупность правомочий соответствующих государственных органов разрешать правовые споры и решать дела о правонарушениях, оценивать действие лица или иного субъекта права с точки зрения их правомерности, применять юридические санкции к правонарушителям³¹³. Юрисдикция определяется в зависимости от вида и характера разрешаемых дел, территориальной их принадлежности, от участвующих в деле лиц и др.

В известном словаре Вебстера юрисдикция определяется как правовое полномочие (*power*), право или власть (*authority*) слушать дело и выносить по нему решение. Вместе с тем здесь же предлагается и иное определение юрисдикции, согласно которому это «власть суверенной державы управлять или принимать законы, полномочие или право осуществлять власть»³¹⁴.

В словаре французского языка П. Робера юрисдикция рассматривается, с одной стороны, как власть судить, осуществлять правосудие и, с другой как территориальный предел ведения

³¹² See: The Random House Dictionary of the English Language. – Second edition. - New York, 1987. – P. 1039.

³¹³ См.: Большой юридический словарь/ Под. Ред. А.Я. Сухарева.-3-изд.,доп.и перераб. – М., ИНФРА-М., 2006. – С. 848.

³¹⁴ See: Webster's Third International Dictionary of the English Language. – Springfield, Massachusetts, 1986. – P. 1227.

(*circumscription*)³¹⁵. Последнее значение (*circumscription* можно перевести и как избирательный округ) перекликается с тем, о чем пишет один из известных британских исследователей М.Эйкхерст, специально занимавшийся проблемами юрисдикции. Он отмечает, что иногда под юрисдикцией понимают определенную территорию³¹⁶. По существу, речь, видимо, идет о территориальной сфере «досягаемости» со стороны государственной власти.

При этом оксфордский юридический словарь дает следующее определение юрисдикции: «юрисдикция означает власть суда рассматривать и разрешать дела или принимать соответствующие постановления»³¹⁷.

Отсюда вытекает, что понятие юрисдикция государств имеет непосредственное отношения с государственным суверенитетом. Суверенные государства равны и их юрисдикции является проявления их суверенитета. Безусловно это имеет важное значение, так как если «исчезает» государственный суверенитет, скорее всего становится неясным или же просто ненужным понятие юрисдикции государства как проявления его суверенитета.

В то время в юридической литературе встречаются различные мнения относительно определения термина «юрисдикции государств», установления его содержания, толкования и оснований классификации юрисдикции.

Так, например, О.С. Черниченко предлагает следующее определение понятия «Юрисдикция государств» – это возможность которой обладает государства, с учетом его международных-правовых обязательств, обеспечивать реализацию своего права путем угрозы применения или применения правового принуждения³¹⁸.

По утверждению А.А. Данельян и И.З Фархутдинова, «иммунитет государства как свойство, в силу которого одно государство неподвластно другому государству, неприкосновенность, неподсудность государства, его органов, должностных лиц, государственной собственности иностранному суду, изъятия из-под уголовной, гражданско-правовой, административной, налоговой, таможенной, или иной юрисдикции иностранного государства»³¹⁹.

Суть в том, что с точки зрения международного права именно иммунитет государства, собственно говоря, направлено на защиту одного государства от принудительного осуществления власти другого государства в международных отношениях. При этом следует отметить, что согласно нормам международного права государство в лице его

³¹⁵ Robert P. Dictionaire alphabetique & analogique de la langue francaise. – Paris, 1978. – P. 1056.

³¹⁶ Akehurst M. A Modern Introduction to International Law. – 5th ed. – London, 1985. – P. 102.

³¹⁷ Oxford dictionary of Law. Oxford University Press, 2006. – P. 298

³¹⁸ См.: Черниченко О.С. Международно-правовые аспекты юрисдикции государств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Черниченко Ольга Станиславовна. – Москва, 2003. – С. 9.

³¹⁹ См.: Данельян А.А., Фархутдинов И.З. Международный инвестиционный арбитраж: Учебное пособие. М.; СПб., Центр гуманитарных инициатив, 2013. – С. 350.

государственных органов и должностных лиц действуя на территории иностранного государства, должны соблюдать законы этого государства.

Рассуждая по этому поводу С.А. Алешукина отмечает следующие «Иммунитет государства представляет собой, по сути подразумевает защиту от принудительного применения иностранного закона, принудительного изъятия собственности, принудительного привлечения к суду»³²⁰.

Несколько иную точку зрения высказал Н.А. Ушаков. По его мнению, для определения понятия «юрисдикционный иммунитет государства» важное значение имеет подразделение юрисдикции государства на территориальную и экстратерриториальную. Далее он пишет: «Территориальная юрисдикция, власть государства в пределах своей территории, следует из его суверенитета. Экстратерриториальная юрисдикция, т.е. юрисдикция за пределами государственной территории, существует на основании норм международного права, исходя из взаимных интересов государств и международного сообщества в целом с учетом потребностей их международного общения как суверенных образования, их взаимных независимости во внешних делах»³²¹.

В то же время как указывал еще Л. Оппенгейм юрисдикционный иммунитет государства является «следствием равенства государств» (англ.: «consequence of state equality»), суверенитета государств; государство не вправе осуществлять юрисдикцию в отношении другого государства в силу их суверенного равенства, исходя из общего принципа международного права—принципа «*par in parem non habet imperium*»³²².

В этой связи в доктрине справедливо отмечается, что «Государство как носитель публичной власти не подчиняется ни законодательству, ни юрисдикции, ни управлению другого государства, а подчиняется исключительно международному праву»³²³. При таком ракурсе государства действуют в рамках тех параметров, которые установлены нормами международного права.

На основе вышеизложенного можно сделать следующее определение: юрисдикция государства - возможность, которой обладает государство, с учетом его международно-правовых обязательств, обеспечивать реализацию своего права путем угрозы применения или применения правового принуждения и освобождения от выполнения им предписания другого государства. Юрисдикция государства как проявление его суверенитета означает государственную власть, ее объем и сферу действия, и в этом значении она не может быть беспредельной.

³²⁰ См.: Алешукина С.А. К вопросу о юрисдикционном иммунитете иностранного государства в Российской Федерации [Электронный ресурс] // Вестник ТвГУ. Серия: Право. 2016. No 1. – С. 127. URL: <http://eprints.tversu.ru/5547/> (дата обращения: 26.04.2023)

³²¹ См.: Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. Ин-т государства и права РАН. – М., Наука, 1993. – 240 с.

³²² См.: International Law. A Treatise. By L. Oppenheim. Sixth Edition. Ed. By H. Lauterpacht. London. New York. Toronto. 1947. P. 239. См. ту же мысль в: Ушаков Н.А. Указ. соч. С. 27; Словарь международного права / Редакционная коллегия: С.В. Черниченко, А.Н. Вылегжанин, Б.Р. Тузмухамедов; отв. ред. С.А. Егоров. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2014. – С. 116 – 117.

³²³ См.: Фердросс А. Международное право / пер. с нем. / под ред. Г.И. Тункина. М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – С. 208-209.

Литература:

1. Akehurst, M. A Modern Introduction to International Law. – 5th ed. – London, 1985, pages 315.
2. International Law. A Treatise. By L. Oppenheim. Sixth Edition. Ed. By H. Lauterpacht. London. New York. Toronto. 1947, – pages 786.
3. Oxford dictionary of Law. Oxford University Press, 2006, – pages 588.
4. Robert P. Dictionaire alphabetique & analogique de la langue francaise. - Paris, 1978, – pages 2171.
5. The Random House Dictionary of the English Language. - Second edition. – New York, 1987, – pages 2478.
6. Webster's Third International Dictionary of the English Language. - Springfield, Massachusetts, 1986, – pages 978.
7. Алешукина С.А. К вопросу о юрисдикционном иммунитете иностранного государства в Российской Федерации [Электронный ресурс] // Вестник ТвГУ. Серия: Право. 2016. – No 1. – С. 127. URL: <http://eprints.tversu.ru/5547/> (дата обращения: 26.04.2023)
8. Данельян А.А., Фархутдинов И.З. Международный инвестиционный арбитраж: Учебное пособие. – М.; СПб., Центр гуманитарных инициатив, 2013, стр 355
9. Ушаков Н.А. Указ. соч. – С. 27.
10. Словарь международного права / Редакционная коллегия: С.В. Черниченко, А.Н. Вылегжанин, Б.Р. Тузмухамедов; отв. ред. С.А. Егоров. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2014, стр 495.
11. Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. Ин-т государства и права РАН. – М., Наука, 1993, – стр 236.
12. Фердросс А. Международное право / пер. с нем. / под ред. Г.И. Тункина. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959, – стр 652.
13. Черниченко О.С. Международно-правовые аспекты юрисдикции государств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Черниченко Ольга Станиславовна. – Москва, 2003, – стр 168.

**КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ;
ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ (ИХТИСОС: 12.00.12) –
КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.12)**

**ТАЪМИНИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ҲАНГОМИ АМАЛИСОЗИИ
ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ**

Саидзода Исфандиёр Искандар,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 907128811
E-mail: saidov-i88@mail.ru

Раҷабова Фотима Шовалиевна,
магистри кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел: (+992) 000-05-76-74
E-mail: rajabovafotima014@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Ҳангоми инкишоф ёфтани ҷомеа ҳуқуқи инсон низ инкишоф меёбад. Таъмин намудани ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи мутамаддин яке аз омилҳои пешрафти ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб рафта, мавриди таваҷҷуҳи бисёре аз муҳаққиқон қарор гирифтааст. Ҳуқуқи инсон дар воқеъ он ҳуқуқест, ки манбаи онро ҳуди инсон, табиати вай чун мавҷудоти биологиву иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Маҳз инсон ва ҳуқуқу озодиҳояш маҳаки аслии таъмини ҷомеаи демократист. Арзиши олий эълон гаштани инсон ва ҳуқуқу озодиҳояш ғояи марказии ҳуқуқи инсон мебошад. Ҳуқуқи инсон арзиши олии иҷтимоии ҳар фарди ҷомеаро новобаста аз мансубияти шахравандӣ, миллӣ, наҷодӣ, вазъи иҷтимоӣ ва ғ. эътироф мекунад.

Дар замони ҳозира фаъолияти тамоми созмону ташкилотҳои байналмилалӣ маҳз ба таъмин намудани ҳуқуқи инсон равона гардидааст. Инро ба эътибор гирифта метавон гуфт, ки мақсади асосии рушди ҳама гуна ҷомеа аз вусъат бахшидан, амиқ намудани демократия, барқарор ва таъмини ҳуқуқи инсон иборат мебошад.

Таъмини ҳуқуқи инсон ҳангоми амалисозии фаъолияти оперативӣ-чустучӯии воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ, ин пеш аз ҳама ба

этибор гирифтани фаъолияти ошкоро ва ғайриошкорои субъектони фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро дар назар дорад, ки то кадом андоза таъмини ҳуқуқи инсон аз ҷониби воҳидҳои дахлдор дар фаъолияти ҳаррӯза ба роҳ монда мешавад. Принципҳои асосии ин навъи фаъолият пинҳонкорӣ ва ҳамбастагии усул ва воситаҳои ошкоро ва ғайриошкоро, ба ҳисоб мераванд. Дар асоси ин принципҳо фаъолияти ошкоро ва ғайриошкорои воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мақомоти зерин амалӣ мегарданд: мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти назорати маводи нашъаовари Ҷумҳурии Тоҷикистон; Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд ба роҳ монда шаванд. Ҳангоми амалӣ намудани фаъолиятҳои мақомоти мазкур, бояд ҳатман принципҳои гуманизм, эҳтиром ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ба роҳбарӣ гиранд.

Мақсади таҳқиқи мавзуи мазкур аз муайян намудани таъмини ҳуқуқи инсон дар фаъолияти ошкоро ва ғайриошкорои воҳидҳои оперативии мақомоти давлатии болозикр ба ҳисоб меравад, ки фаъолияти ошкорои онҳо тавассути қонунҳои ҷудогона танзими худро ёфта, фаъолияти ғайриошкороашонро бошад, тавассути санадҳои дохилии онҳо? ба монанди дастурамал ва фармоишҳо танзим гардидаанд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи инсон, таъмини ҳуқуқи инсон, хуфият; фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ, кафолатҳои риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ РЕАЛИЗАЦИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Саидзода Исфандиёр Искандар,
доцент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ,
кандидат юридических наук
Тел.: (+992) 907128811
E-mail: saidov-i88@mail.ru

Раджабова Фатима Шовалиевна,
магистрант кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ
Тел.: (+992) 000-05-76-74
E-mail: rajabovafotima014@gmail.com

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Вместе с развитием общества, развиваются и права человека. Обеспечение прав человека в цивилизованном обществе считается одним из факторов прогресса демократического общества и привлекает внимание многих исследователей. По сути, права человека – это те права, источником которых является сам человек, его природа как биологического и социального существа. Именно человек, его права и свободы являются основными критериями обеспечения демократического общества. Центральной идеей прав человека является провозглашение высшей ценности человека, его прав и свобод. Права человека являются высшей социальной ценностью каждого человека в обществе, независимо от гражданства, национальности, расы, социального положения и т.д.

В настоящее время деятельность всех международных организаций направлена на обеспечение прав человека. Принимая это во внимание, можно сказать, что главной целью развития любого общества является расширение, углубление демократии, восстановление и обеспечение прав человека.

Обеспечение прав человека при осуществлении оперативно-розыскной деятельности оперативных подразделений государственных органов, это в первую очередь учитывает гласную и негласную деятельность субъектов оперативно-розыскной деятельности, в какой степени права человека обеспечиваются соответствующими подразделениями в их повседневной деятельности останется. Основными принципами этого вида деятельности являются конспирация и сочетания гласных и негласных методов и средств. На основе этих принципов осуществляется гласная и негласная деятельность оперативных подразделений государственных органов, которую осуществляют на территории Республики Таджикистан следующие органы: органы внутренних дел Республики Таджикистан; органы национальной безопасности Республики Таджикистан; органы обороны Республики Таджикистан; органы юстиции Республики Таджикистан; органы по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан; органы по контролю за наркотиками Республики Таджикистан; Национальная гвардия Республики Таджикистан; таможенные органы Республики Таджикистан. В своей деятельности эти органы должны руководствоваться принципами гуманизма, уважения и соблюдения прав и свобод человека и гражданина.

Целью изучения данной темы является определение обеспечения прав человека в гласной и негласной деятельности оперативных подразделений вышеперечисленных государственных органов, гласная деятельность которых регулируется отдельными законами, а их негласная деятельность регламентируется иными внутренними документами, такие как инструкции и приказы.

Ключевые слова: Права человека, обеспечение прав человека, конспиративность, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскная мероприятия, гарантии соблюдения прав и свобод человека и гражданина при осуществлении оперативно-розыскной деятельности.

ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE IMPLEMENTATION OF OPERATIONFL-SEARCH ACTIVITIES

Saidzoda Isfandiyor Iskandar,
docent of the department of human rights
and comparivel law, faculty of law,
Tajik National University, candidate of
legal sciences
Phone: (+992) 907128811
E-mail: saidov-i88@mail.ru

Rajabova Fatima Shovalievna,
master of the Department of Human
Rights and Comparative Law of the
Faculty of Law of the National University
of Tajikistan
Phone.: (+992) 000-05-76-74
E-mail: rajabovafotima014@gmail.com

Research supervisor: Sadizoda J., candidate of legal Sciences, associate Professor
Reviewer: Shoev F.M., candidate of legal Sciences, associate Professor

Annotation: When society develops, human rights also develop. Ensuring human rights in a civilized society is considered one of the factors of the progress of a democratic society and has attracted the attention of many researchers. In fact, human rights are those rights whose source is man himself, his nature as a biological and social being. It is the person and his rights and freedoms that are the main criteria for ensuring a democratic society. The central idea of human rights is the declaration of the supreme value of man and his rights and freedoms. Human rights are the highest social value of every individual in society, regardless of citizenship, nationality, race, social status, etc.

At the present time, the activities of all international organizations are aimed at ensuring human rights. Taking this into account, it can be said that the main goal of the development of any society is to expand, deepen democracy, restore and ensure human rights.

Ensuring human rights during the implementation of operative-search activity of operational units of state bodies, this first of all takes into account the overt and covert activities of the subjects of operative-search activity, to what extent human rights are ensured by the relevant units in their daily activities. The main principles of this type of activity are secrecy and the combination of overt and covert methods and means. On the basis of these principles, the overt

and covert activities of operational units of state bodies, which are carried out within the territory of the Republic of Tajikistan by the following authorities: bodies of internal affairs of the Republic of Tajikistan; national security of the Republic of Tajikistan; defense bodies of the Republic of Tajikistan; bodies of justice of the Republic of Tajikistan; bodies for state financial control and fight against corruption of the Republic of Tajikistan; drug control authorities of the Republic of Tajikistan; National Guard of the Republic of Tajikistan; customs authorities of the Republic of Tajikistan should be established. In carrying out their activities, these bodies must be guided by the principles of humanism, respect and observance of the rights and freedoms of people and citizens.

The purpose of the study of this topic is to determine the provision of human rights in the overt and covert activities of the operative units of the above-mentioned state bodies, whose overt activities are regulated by separate laws, and their covert activities are regulated by their internal documents, such as instructions and orders.

Keywords: Human rights, ensuring human rights, secrecy, operational - search activity, operational-search events, Guarantees of observance of the right and freedoms of a person and citizen in the implementation of operational-search activities.

Инкишофи ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи ҳозира ва давлат нақши ҳалқунанда мебозад. Ҳуқуқи инсон ҳамчун чораи рафтори имконпазири инсон арзёбӣ гардида, бо қонун ҳамчун қоидаҳои ахлоқӣ, сиёсӣ ва динӣ кафолати худро ёфтааст. Асоси ҳуқуқи инсонро, ки арзишҳои муҳимтарин, ба монанди шаъну эътибор ва озодии инсон ташкил медиҳанд, ҷанбаҳои ахлоқии онро ташкил медиҳанд, ки онҳо ғояҳои арзишмандии ҳар як шахсият, оштинопазирӣ ба зӯроварӣ ва ҷабру зулму ифода менамоянд. Ҳангоми муайян намудани хосиятҳо ва ҷиҳатҳои асосии ифодакунандаи ҳуқуқи инсон маҳз моҳияти ҳуқуқи инсонро метавон ба таври амиқ муайян намуд. Риояи ҳуқуқи инсон муттаҳидии ҷомеаро таҳким бахшида, ташаббус ва ҷӯшу хурӯш, некӯахлоқии моддӣ, ватандӯстӣ, ҳисси эҳтиромро ба Ватану миллати худ афзун мегардонад.

Бояд тазаккур дод, ки дар айни замон мақсади асосии рушди ҳамагуна ҷомеаи мутамаддин, аз вусъату равнақ бахшидан ба демократия ва таъмини ҳуқуқи инсон иборат мебошад. Эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, ки яке аз принципҳои умумиэтирофгардида ба ҳисоб мераванд, дар замони ҳозира дар тамоми санадҳои ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ дарҷ гардидаанд. Мақсади тамоми ниҳодҳои миллӣ ва байналмилалӣ низ маҳз ба таъмини ҳуқуқи инсон, манъи тамоми шаклҳои табъиз ва истифода бурдани принциби универсалии гуманизм равона гардидаанд.

Дар яке аз санадҳои умумиэтирофгардидаи байналмилалӣ, яъне Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон, чунин омадааст: «Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ бо ҳам баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу

вичдонанд ва бояд бо якдигар муносибати бародарона дошта бошанд»³²⁴. Маҳз ҳамин эълomia ҳуқуқи инсонро ҳамчун вазифаи тамоми халқҳо ва тамоми давлатҳо эълон медорад, бояд ҳар фард ва ҳар мақоми давлатӣ онро доиман дар мадди назар дошта башад ва ҷидду ҷаҳд намояд, ки тавассути омӯзишу таълим ва бо тадбирҳои пешрафтаи миллию байналмилалии эътирофу иҷрои умумию самарабахши онҳоро чи дар миёни халқҳои давлатҳои узви Созмон ва чи дар миёни халқҳои қаламрави таҳти тобеияти ҳуқуқии онҳо қарордошта ба эҳтироми ин ҳуқуқу озодиҳо ва таъмини онҳо мусоидат намояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи инсонро ҳамчун арзиши олитарин дарҷ намудааст, ки мутобиқ ба меъёри Конститутсия: «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олий мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд»³²⁵.

Бо дар назардошти гуфтаҳои болозикр метавон гуфт, ки ҳуқуқи инсон ҳамчун арзиши волотарин дар ҷомеа пазируфта шуда, таъмин ва ҳифзу ҳимоя намудани он вазифаи ҳар як узви ҷомеаи мутамаддин, ниҳодҳои миллӣ ва байналмилалӣ арзёбӣ мегардад. Дар шароити эътироф ва таъмини ҳуқуқи инсон нақши ташаббусҳои ҷамъиятӣ афзуда, ҳар гуна институтҳои ҷамъиятӣ таъсис меёбанд, воситаҳои нави ахбори омма пайдо мешаванд, ҷомеаи шахрвандӣ ташаккул ёфта, рӯ ба рушд меорад.

Ҳамин тариқ, таъмини ҳуқуқи инсон барои инкишофи ҷомеаи ҳозира нақши ҳалқунанда мебозад. Неқӯаҳволии мамлакат аз мавқеи ҳуди шахрвандон, ки алоқамандии ҳудро ба тақдирӣ худ ва ояндаи ворисони худ хуб мефаҳманд, вобастагӣ дорад. Ва ин манфиати асосии миллии ҷама гуна давлати демократист, ки вазифаи муҳимтарини худ – риоя ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро ба ҷо меорад.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми амалисозии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ онҳоро лозим аст, ки дар фаъолияти худ, таъмин гардидани ҳуқуқи инсонро ба зерӣ роҳбарии худ гирифта, чораҳои дахлдорро ҷиҳати поймол нагаштани онҳо андешанд. Аз рӯи баъзе сарчашмаҳо мушоҳида мегардад, ки айни ҳол дар амалия ба ин масъала он қадар диққати ҷиддӣ зоҳир карда намешавад. Қонунҳое, ки дар ҳар як самти фаъолияти мақомотҳои давлатӣ қабул гардидаанд ва маҳз ба сифати сарчашмаи асосии онҳо, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд, мақсади асосӣ аз таъмин гардидани ҳуқуқи инсон вобастагии аввалиндараҷа доранд. Баъзе маҳдудиятҳое, ки чи дар Конститутсия ва чи дар қонунҳои амалқунанда нисбати ҳуқуқи инсон ҷой доранд, онҳо маҳз бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар шахрвандон пешбинӣ гардидаанд ва ин маҳдудиятҳоро мо наметавонем ҳамчун поймолгардии ҳуқуқи инсон арзёбӣ намоем.

³²⁴ Моддаи 1 Эълomiaи умумию ҳуқуқи инсон аз 10.12.1948 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

³²⁵ Моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

Таъмини ҳуқуқи инсон ҳангоми амалисозии фаъолияти оперативӣ-чустучӯии воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ бошад, баъзе таҳқиқотҳоеро фаро мегирад, ки дар амалияи имрӯз зиёдтар ба чашм мерасанд. Ҳангоми таҳқиқотҳо муайян гардид, ки баъзе фаъолияти мақомот ва ё воҳидҳои он ба фаъолияти ғайришкоро равона гардидаанд, ки маҳз дар ин ҷо чунин ба назар мерасад, ки аз диди нигоҳи ҳуқуқи инсон, баъзе аз ҳуқуқҳои инсон мавриди поймолгардӣ қарор дода мешаванд. Масалан ҷамъовари маълумот нисбати шахс, тавассути фаъолияти оперативии ғайришкоро ё ин ки пурсиши оперативии ғайришкоро, ки дар амалияи фаъолияти оперативии воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ ва ғ. ба мушоҳида мерасанд. Дар ин ҷо мушоҳида карда мешавад, ки баъзе аз ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шахрванд мавриди маҳдудият ва ё поймолшавӣ қарор гирифтаанд. Чунончӣ тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳрамияти мукотиба, сӯхбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс таъмин карда мешаванд, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст. Дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ ҷамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн намудани маълумот манъ аст³²⁶. Ҳамзамон дигар меъёри конституционӣ ин дахлнопазирии манзили шахс ба ҳисоб меравад. Тибқи меъёри мазкур ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст³²⁷. Вобаста ба намудҳо ва тартиби гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ, ки онҳоро ба се гурӯҳи мустақил ҷудо менамоем, як гурӯҳи алоҳидаи онро чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯие ташкил медиҳанд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шахрвандро маҳдуд менамоем. Ба ин гуна чорабиниҳо дохил карда мешаванд: муоинаи оперативии манзил; назоратбарии оперативии муросилоти почта; хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигар; гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ ва сабти онҳо; гирифтани иттилоот аз каналҳои техникий алоқа³²⁸. Дар ин ҷо он маҳдудиятҳои ҷой доранд, ки онҳоро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин инъикос намудааст: «Маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳатии аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад»³²⁹. Чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯие, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» номбар гардидаанд, метавонанд ба таври ошкоро ва ғайришкоро гузаронида шаванд. Ба сифати чунин чорабиниҳои

³²⁶ Моддаи 23 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

³²⁷ Моддаи 22 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

³²⁸ Раҳимов Р.Ҳ. Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. – С. 206 с.;

³²⁹ Моддаи 14 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

оперативии ба таври ошкоро гузаронидашаванда мисол шуда метавонанд, пурсиши оперативӣ, ҷамъоварии маълумот, ҷамъоварии оперативии намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавӣ, ҷустуҷӯи шахсӣ, харидории санҷиши оперативӣ, таҳқиқи оперативии ашё, ҳуҷҷатҳо ва объектҳои дигар, мушоҳидаи оперативӣ, ҳаммонандкунии оперативии шахсият ва объектҳои дигар ва ғ. Тамоми чорабиниҳои номбаршудае, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» пешбинӣ гардидаанд, хусусияти ошкоро дошта, мафҳумҳои онҳо дар қонун мухтасар шарҳи худро ёфтаанд, аммо он чорабиниҳои ғайриошкорое, ки дар амалия дар фаъолияти воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ ба назар мерасанд, тавассути дастурамалҳои муайяни аз ҷониби роҳбарияти ин мақомотҳо ба имзо расида, мавриди танзим қарор гирифтаанд, ки онҳо хусусиятҳои махфӣ ва комилан махфиро ба худ касб кардаанд ва иҷрокунандагони онҳо кормандони штатии ғайриошкорои воҳидҳои мақомоти мазкур ба ҳисоб мераванд.

Баъзан вақтҳо саволе ба миён меояд, ки дар рафти амалӣ сохтани чунин фаъолияти ғайриошкоро таъмини ҳуқуқи инсон ба эътибор гирифта мешавад ё не? Агар мо ҳангоми ошкор будани фаъолияти воҳидҳои оперативӣ дар сурати поймол гаштани ҳуқуқи инсон ба ниҳодҳои гуногун чи миллӣ ва чи байналмилалӣ муроҷиат намоем, пас мо гуфта метавонем, ки чунин поймолшавиҳо ҳангоми фаъолияти ғайриошкоро рӯҳ намедиҳанд?

Албатта, ки таъмини ҳуқуқи инсон дар чунин фаъолияти ғайриошкорои воҳидҳои мақомоти оперативӣ низ пурра бояд ба роҳ монда шавад. Зеро, ки дар тамоми дастурамал, низомнома ва оинномаҳои, ки воҳидҳои оперативии мазкур қабул намудаанд ва фаъолияти худро дар асоси онҳо ба роҳ мемонанд, таъмини ҳуқуқи инсон мавқеи аввалиндараҷаро ба худ касб намудааст ва сарчашмаи асосии тамоми ин санадҳои дохилии мақомот маҳз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва он ҳачун санади дорои қувваи олии ҳуқуқӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсонро арзиши олии медонад. Ҳастанд баъзе маҳдудиятҳои, ки ҳангоми амалӣ намудани баъзе амалиётҳо нисбати ҳуқуқи инсон ба мушоҳида мерасанд, вале ҳамаи ин маҳдудиятҳо маҳз бо мақсади таъмини ҳуқуқи дигар инсонҳо, ошкор ва фош намудани ҷиноятҳо равона карда шудаанд.

Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, намуди фаъолият ба ҳисоб меравад, ки ба таври ошкоро ё ғайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар доираи салоҳияташон бо роҳи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ амали карда мешавад.

Мақсади асосии чунин фаъолият ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, моликият, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷо метавон гуфт, ки яке аз мақсадҳои аввалиндараҷа, ин таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Вазифаҳои асосии фаъолияти мазкур бошад,

ин ошкор намудани ҷиноят, пешгирӣ кардан ва кушодани ҷиноятҳо, ҳамчунин ошкор ва муайян намудани шахсони ин ҷиноятҳоро тайёркунанда, содиркунанда ва содиркарда; ҷустуҷӯи шахсони аз мақомоти таҳқиқ, тафтиш ва суд пинҳоншуда, аз адои ҷазои ҷиноятӣ саркашинамуда, ҳамчунин ҷустуҷӯи шахсони бедарак гумшуда; ба даст овардани маълумот дар бораи ҳодиса ё ҳаракатҳое (беҳаракатие), ки ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ, давлатӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид менамоянд; муайян намудани номгӯй ва ҷойи молу мулки аз ҷониби суд мусодирашаванда, иборат мебошад³³⁰.

Субъектони фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ин мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори ин мақомот, инчунин шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошанд, ки дар асоси қонунгузорӣ барои амалӣ намудани ин фаъолият ваколатдор карда шудаанд ва дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мушаххасанд. Фаъолияти мақомоти мазкур дар асоси як қатор қонунҳо ба роҳ монда мешавад. Чунончӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25.03.2011, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17.05.2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20.03.2008, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофия» аз 4.11.2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20.03.2008, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 9.06.2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» аз 10.12.1999, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001 ва ғ.

Хулоса мақсади тамоми қонунҳои мазкур танзими муносибатҳои ҷамъиятиест, ки баъзе қисматҳои онҳо ба фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ алоқаманд буда, муқарраркунандаи кафолатҳои ҳуқуқӣ ва таъмини риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб мераванд. Мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ риояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандро ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, дахлнопазирии манзил ва маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахсӣ таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни

³³⁰ Моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25.03.2011. - № 687// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.

2. Раҳимов Р.Ҳ. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. – 580 с.

3. Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21.05.1998 с. – № 9 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

4. Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 17.05.2004 с., № 41 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

5. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25.03.2011с. – № 687 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10.12.1948 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Рецензия на монографию профессора Л.Р. Сюкияйнена «Исламское право и диалог культур в современном мире»

Рецензируемая монография подготовлена одним из ведущих учёных на постсоветском пространстве, исламоведом, изучающим роль и влияние ислама, как в мусульманских странах, так и на международном уровне и отношения к исламу с помощью инструментария и категорий конструктивистской парадигмы. Книга представляет собой логическое продолжение исследований ислама как мировой религии, так же посвященной исследованию исламских подходов к вопросам норм и ценностей, демократии и секуляризма, управления и государства-нации.

Нужно отметить что перу Леонида Рудольфовича принадлежит более 150 научных работ, в том числе две индивидуальные и 15 коллективных монографий. Многие труды Л.Р. Сюкияйнена изданы за рубежом. Леонид Рудольфович участвовал в подготовке учебников и учебных пособий («История правовых и политических учений» под ред. В.С. Нерсисянца, «Административное право зарубежных стран» под ред. А.Н. Козырина, и др.). Он является ответственным редактором первого тома «Антологии мировой правовой мысли» (М.: «Наука», 1999). Особого упоминания заслуживают сделанные Леонидом Рудольфовичем переводы памятников правовой и политической мысли мусульманского Востока, благодаря которым российский читатель смог познакомиться с рядом первоисточников мусульманско-правовой науки. Статьи Л.Р. Сюкияйнена на самые острые и актуальные темы можно встретить на страницах многих периодических изданий — «Независимой газеты», «Отечественных записок», журналов «Азия и Африка сегодня», «Государство и право» и др. Его монография «Мусульманское право: вопросы теории и практики» стала настольной книгой для всех исследователей, специализирующихся в области сравнительного правоведения и мусульманского права.

Следует особо отметить и тот факт, что как международный исламовед и знаток исламского права, профессор Л.Р. Сюкияйнен во многих странах имеет своих учеников, в том числе на сегодняшний день в Таджикистане более 20-ти аспирантов и докторантов успешно защитили под его руководством кандидатские и докторские диссертации и успешно работают в научной среде.

Долгие годы в социальных науках наблюдалось отрицание роли религии в связи с опорой на рациональное мышление и логику, что привело к доминированию позитивистской и бихевиоралистской традиций, в том числе в международных исследованиях. Это

неудивительно, поскольку религию трудно операционализировать, «расчленив» на категории и критерии с тем, чтобы имплементировать ее в теорию международных отношений. Однако ислам, представляющий собой стройную систему знаний, по мнению автора монографии, может помочь в изучении таких вопросов, как легитимность власти, урегулирование конфликтов, проблемы мира и прав человека и т.д.

Книга в трёх разделах и более шестьдесят тем в основном посвящена вопросам теории исламского права как юридического феномена. Автор проделал огромную работу и можно сказать, что впервые формулирует понятие исламского права в его соотношении с шариатом и фикхом, определяет его место в современных правовых системах мусульманских стран. Особенно, следует отметить, что в книге прослеживается отношение современной исламской правовой мысли к актуальным мировым проблемам - глобализации, правам человека, политическому реформированию мусульманского мира, противодействию экстремизму и терроризму.

Следует остановиться на отдельном моменте, когда за основу анализа взят диалог ислама с иными культурами и религиями. Особое внимание уделяется перспективам обращения к достижениям исламской правовой культуры в современной России. Книга предназначена для исследователей и преподавателей, политических и государственных деятелей, руководителей и сотрудников исламских религиозных учреждений, а также студентов, аспирантов и всех интересующихся проблемами исламского права и ислама в целом.

Так же каждый раздел монографии посвящен исследованию отдельных проблем права и фикха в исламе. Так первый раздел посвящен анализу «Исламское право — часть мировой правовой культуры» и охватывает такие темы как шариат, фикх и исламское право; шариат: определение, структура, особенности нормативных предписаний; фикх: наука и универсальная система социальных норм; соотношение между шариатом и фикхом, и т.д.

Особая заслуга автора заключается в том, что он в своём работе анализирует и позитивно продвигает исламской концепции прав человека и ее роли в диалоге культур и религий в современном мире. В книге исследуются исходные начала данной концепции, подход ислама к отдельным правам и свободам человека, особенности исламского понимания правового статуса женщин. Проводится сравнение этих взглядов с либеральными теориями и современными концепциями буддизма и христианства. Различия в подходах к проблеме прав и свобод человека анализируются на примере мусульманских меньшинств в странах Запада.

С этой точки зрения книга может быть полезным как для студентов, аспирантов и преподавателей учебных заведения, так же

ученым, занимающихся изучением права и ислама, теологам, а также всех интересующихся современной исламской мыслью.

Холикзода Абдурахим Гафор,
доктор юридических наук, профессор
Азизи Рустам,
кандидат философских наук
Бахромбеков Вафобек,
кандидат философских наук, доцент
Шосайдзода Шахбоз Шосайд,
кандидат юридических наук

Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) ҳуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола ҳатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғайи электронии муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нуқта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо чудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузории иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара ҳангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври ҳатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври ҳатмӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихоӣ дахлдор равана шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электронии маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электронии ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад ҳангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонидани маҷалларо оғоҳ созад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мақтуб дар шакли электронӣ). Ҳангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 23.06.2023 супорида шуд.
Ба чопаш 30.06.2023 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Қузъи чопӣ 30,25
Супориши №57. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак бинои 14.